

Janina
Semaškaitė

Priesaika

Jonas
Semaška-
Liepa
ir bendra-
žygiai

Janina
Semaškaitė
Priesaika
Jonas Semaška-Liepa ir bendražygiai

Asmens žymės:

Ugis

Vaidas

Plaukai

Ypat. žymės

Akys

Paso savininko(ės) parašas

Šiuo tikrinama,

приговор
о расстреле
СЕМАШКА
Йонаса
сына Розаса

Janina Semaškaitė

Priesaika

*Jonas
Semaška-Liepa
ir bendražygiai*

Dokumentinis esė

LIETUVOS GYVENTOJŲ
GENOCIDO IR REZISTENCIJOS
TYRIMO CENTRAS

VILNIUS 2000

UDK 947.45.083
Se64

115 62

ISBN 9986-757-40-1

© Janina Seniaškaitė, 2000
© Meninis apipavidalinimas, Alfonsas
Žvilius, 2000
© Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras, 2000

Jonas Semaška – majoras Liepa

„Pasirinkdami dievus, mes pasirenkame likimą“, – užrašeji Vergilijaus žodžius, visa širdimi jais įtikėjės. Žodžiai buvo šventi, tik savajį likimą, karininke, tu matei kitokį. Tavo kelrodė žvaigždė, tavo likimas – Tėvynės laisvė.

Tu būsi laisvas, karininke, tikrai būsi laisvas, kai sustos širdis. Paskutinė tavo mintis nuskries į gimtus namus ir niekas tavęs nesulaikys. Pralenkės žaibą, tu būsi su sūnumi ir mylimaja, tik nepakylési sūnaus ant rankų ir neapkabinsi savo moters, karininke, nes tu nebeturėsi kūno. Galbūt ta-

da tavo jaunas kūnas gulės svetimoje svetimiausioje žemėje ir niekas jo neapraudos, nepalydės į amžinojo poilsio vietą, ir niekas nesužinos, iš kur paskutinį kartą žvelgei į dangų.

Nesustok plakusi, širdie, tau dar labai daug teks iškentėti. Nesustok, nenurimk, leisk kariui numirti savo Tėvynėje, nors atėjo toks metas, kad lietuvis laisvas tik tada, kai nebeplaka širdis. Ir jei pasaulio akyse lietuvis laisvas tik negyvas, – vis tiek nesustok plakusi, širdie, – dar kario gimti namai toli, dar kario Tėvynė pavergta. Teks iškesti okupantų pragarą, karininkę.

Bet galbūt šią akimirką Lietuvai gimsta didvyris?

Vėl praradai sąmonę, vėl tamsa aplinkui. Nežinai, ar kas nors tave pakels ir išeš iš mūšio lauko? Kieno širdyje atsilieps paskutinė malda, linkinti taikos ir ramybės Žemės žmogui?

Verčiu nepaprastos Jono Semaškos – majoro Liepos biografijos puslapius. Stingsta kraujas klausant išlikusių gyvų liudytojų prisiminimų, skaitant baisiojo „Stalingrado kati-lo“ kautynes atlaikiusių karių laiškus, rašytus jo sūnui Alvydui Semaškai.

Štai kodėl sakau sužeistajam svetimoje žemėje prie Veli-kių: per didelę tavo širdis, kad nustotų myléjusi žmogų, per karšta, kad išduotų Tėvynę, bet per mažą, kad sustabdytų beveidę nužmogėjusių minių mūšio lauke.

Išgyvenk, išlik gyvas, karininkę. Kol kauniesi už kiekvieno tau patikėto Lietuvos kario gyvybę, stengdamasis juos parvesti namo, išsaugoti prievara išvarytų į karą gyvenimus, aš einu į tavo bendražygių jaunystę, į tavyosių gražiausius laimingus metus. Tegul pasakojimą apie tave pradeda seno pauksuotais pakraštėliais dienoraščio su užraktu puslapiai.

Kol nesustabdomai plūsta iš žaizdos kraujas, bet dar jauti, kad esi gyvas, sužeistas vade, gal ir tu mintyse atsisveikindamas vartai tuos puslapius?..

Éjo 1930-ieji metai.

„Spalio mėnesio dvidešimt penktoji diena. Respublikos prezidento įsaku esu pakeltas į pirmą karininko laipsnį – jaunesnijį leitenantą.

Kariūnas J. Semaška“.

Toks pirmojo jaunystės dienoraščio įrašas.

Rašydamas né nepagalvojai, kad noras tarnauti Tėvynei nulems tavo likimą, karininke. Grožėjaisi nauja uniforma, buvai sveikas, jaunas ir stiprus. Galėjai pačiam gyvenimui pasakyti: ateik – susiremsim! Tave šaukė jaunystė, laukė dar nepatirti nuotykių, vilijo svajonę, tau šypsojos gražiausia mergaitė žemėje. Viskas buvo lengva, pasiekama, įveikiama, jokios negandos negalėjo tau pastoti kelio į ateitį. Taip atrodė, taičių ir buvo anuomet, kai Lietuva minėjo Vytauto Didžiojo metus – 1930-uosius.

Lékte pralékė pirmieji keleri karinės tarnybos metai. Išsitikinai, kad pasirinkai teisingą kelią, ir vėl įrašei dienoraštin žodžius, kurie tapo viso gyvenimo motyvu: „Jaunimui néra geresnės mokyklos, kur galima išmokti savę valdyti, kuklumo ir draugystės, kaip kariuomenė. 1934.11.27“.

Kas suteikė sparnus skrydžiui, kary?

Gal rami vaikystė, prabégusis Panevėžio apskrities Ramygalos valsčiaus Naujadvario kaime, gal gausios šeimos šiluma ir meilė?

Jonukas, gimęs 1907 metų lapkričio 24 dieną, turėjo septynis brolius ir dvi seseris. Tėvas – Juozas Semaška buvo kaimo šviesuolis, savamokslis gydytojas, kuriam Pirmojo pasaulinio karo metais, patikrinę žinias, vokiečių medikai suteikė specialų dokumentą, leidžiantį verstis gydytojo praktika. Buvo sunkus laikas. Trūko vaistų, daug žmonių sirgo užkrečiamomis ligomis. Nuo sunkios ligos jauna mirė motina. Gydydamas sunkiai sergantį, traukdamas lagoniui iš plaučių pūlius, užsikrétė tėvas. Juozas Semaška mirė stiga, dar kupinas jégų.

Vaikai liko be tėvų. Vaikystė pasibaigė. Vienintele viltimi, pečiais ir užuovėja tapo vyriausiasis brolis Kazimieras. Lietuvai pakilus kovon už nepriklausomybę, ir Kazimieras išėjo savanoriu. Žuvo kovodamas su bolševikais. Dabar Juozo Semaškos vaikai liko visiški našlaičiai: nei tėvų, nei vyriausiojo brolio. Vyriausiam iš jų tebuvo penkiolika metų.

Kai Jonukas buvo dar mažas, šeima pastebėjo, kad šis nelinkęs prie ūkio darbų: vis ką nors prasimanydavo, konstruodavo pasislėpęs ar skaitydavo. Tad ir dabar, neilgai mąstęs, Jonas Semaška atidavė jam priklausius keturis hektarus žemės broliui Leonui ir ryžosi mokytis. Savo jégomis, savo uždirbtais pinigais. Atvira širdimi pasitiko savarankiško gyvenimo rytą, nė nenujaudamas, kad likimo jam lemta amžinai likti jaunam.

Iškeliaavo kaimo berniokas iš namų kaip stovi. Pėsčiomis, pakeliui pavėžetas kaimynų, su nedideliu lagaminéliu, kuriame tilpo visas turtas, patraukė į Panevėžį. Įstojo į gimnaziją. Mokėsi ir dirbo. Visokių darbelių émési, ką tik pavykdavo gauti, mokė silpniau besimokančius turtingesų

vaikus, padėdavo jiems pasiruošti egzaminams. Sveikatos, energijos ir užsispyrimo užteko, tad ir didesnio vargo nematė. Jaunas gimnazistas su fanatišku užsidegimu émési radiotechnikos. Sukonstravo radio aparatą. Kai išgirdo pirmuosius žodžius iš neaprépiamos žemės, atskridusius radio bangomis, – džiaugsmui nebuvo galio. O čia ir atostogos artėjo. Sugrįš į savo kaimą, pas brolius ir seseris, padovanos jiems ilgų vakarų darbą – detektorinį radio imtuvą, kokio Naujadvario ūkininkai dar né nebuvo mate! Iš tiesų – vos spėjo pasišnekėti, kaip kam sekasi, kas ką nuveikęs, į gimnazisto stebuklą pasižiūrėti, pasaulio balsų pasiklausyti sugužėjo kaimynai. Būta ir jaunatviško pasididžiavimo: pats sumeistravau!

Metai bėgo nubėgo tarsi upeliukas gimtinės laukais. Ran-kose jau Panevėžio gimnazijos išduotas brandos atestatas su pagyriunu už žinias ir pavyzdingą elgesį. Pedagogai žadėjo didžiulę sékimę, kad ir ko imtuši. O kur toliau? Tik į karą mokyklą, be jokių abejonių. Laikė egzaminus ir... valio! Priimtas. Atrodė, vaikinas ne vaikščiojo žeme, bet skraidytė skraidė, skubédamas viską patirti, suspėti. Puikiai jodinėjo, čiuožė ant ledo, slidinėjo. Šokių salėje merginos slapta vylėsi su juo pašokti, o panorėjės ir eiles surimuodavo. Joną megė draugai, jis buvo pirmas kavalierius būryje panelių. Visa bėda, kad pabendravęs, pasilinksminęs ims ir užsidarys mėnesių mėnesius tarp knygų. Tieki ir tematysi, lauk nelaukus – nesulauki.

1930 metais tarnauti Lietuvai išėjo tryliktoji jaunų kari-ninkų laida. Dienoraštini Jonas Semaška parašė: „Spalio

3 dieną pagal paskyrimą vykstę į Ukmergę, į ten dislokuotą pirmajį didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulką, kur vado įsakymu esu paskirtas būrio vadu į septintą kuopą”.

Sudie, Lietuvos pirmojo Prezidento karo mokykla Kaune! Jaunas karininkas niekada nepamirš čia praleistų dienų ir karo mokslo draugų.

Jaunystei nieko nėra negalimo. Metė ji jaunam leitenantui į glėbi žydičią žemę, apsiautė žvaigždėta naktim ir su ryto aušra pakelė saulės sutikti. Išvingiavo jaunystė karininko takelius pas pačią gražiausią mergaitę ir pakuždėjo: „Atvedžiau, pamatei... Pasiimti teks pačiam“. O ši šypsojosi, tramdė žvilgsniu: „Neskubék, vaikine, tu ne vienintelis vyriškis žemėje ir ne viskas, o i ne viskas tavo rankose...“

Elena Dambrauskaitė, karininko dukra, į Lietuvą su tėvais grįžo 1921 metais iš Petrogrado, kur iki Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo privalėjo tarnauti tėvas. Sugrįžo šeima į Lietuvą, ir viskas čia mergaitei patiko: namelis su sodeliu, vaiskūs saulėtekiai, mokslas Ukmergės gimnazijoje ir nauji bičiuliai. O ypač – gėlės prie namų. Ten ją ir sučiupo už rankos pro šalį eidamas jaunas karininkas. Manė, išsigas mergina, o ji tik šyptelėjo:

- Paleisk...
- Paleisti? Vis tiek būsi mano... Ir labai greit!
- Nesiukėk. Teks palaukti...
- Ilgai?
- Amžinybę.
- Nieko, kai kurių dalykų verta laukti... amžinybę, – jis juokėsi. Atvirai, žaismingai lyg nugalėtojas.

– Sudie! – pasakė mergina ir jau norėjo sprukti.

– Kokia neteisybė! Verti mane pasijusti silpną, o aš taip nepratęs.

– Didžiausia paslaptis nugalėti kaip šachmatų lentoje ar pokerį lošiant – ne ginklu.

– Žiūrėk tu man! Ir šachmatus matei? Prašnekai kaip karalienė. Susiremsim? Tik neužmiršk, kad Indijos išminčiai šachmatų valdovei suteikė daugybę galimybių, išskyrus vieną...

– Kokią?

– Karalienė neturi žirgo šuolio.

– Nieko. Apsieisiu be šuolio žirgu... – juokėsi mergina. – Bent vardą pasakytom! Beje, aš visai neblogai jodinėju.

Taip jie susipažino. Karininkas Jonas Semaška ir gimnazistė Elena Dambrauskaitė, artimųjų vadinama Liole.

Vaivorykštės spalvomis liepsnojo žydinti 1931-ujų vasara. „Nejaugi būsiu susiradės žmoną?“ – mąstė vaikinas.

„Labai jau pasitiki savimi, tik pamanyk!.. Atėjau, pamaliau, nugalėjau! – svarstė mergina. – Pažiūrėsim...“

Gražuolių Lietuvoje kiek nori! Betgi Jono nužiūrétoji buvo verta karininko dukters vardo: sportavo, jodinėjo, lankė dailės studiją, vaidino dramos ratelyje, o jau išdidumo ir aplink ją rėžiančių sparną gimnazistų daugiau negu reikėtų!

Neilgai svarstės Jonas Semaška tarė: „Cedo nulli! – Niemand nenusileisiu!“

Jaunam karininkui dažnai tek davvo ilgesniams ar trumpeiniams laikui išvažiuoti iš miesto, o kol jo nebūdavo, apie Liolę atkakliai sukinėjos kitas. Šaunuoliui panelių nu-

mylėtiniui tas aiškiai nepatiko. Tačiau Amūras jau buvo patvarkęs savaip: ramybės, karininkė, neturėsi, nors Liolės garbintojai oī kaip nepatinka! Teks pasiduoti? O čia dar per pratybas poligone užsisvajojės kažką ne taip padarė, né nepastebėjo, kuo neįtiko vyresnybei, ką pražiopsojo, tik pats bataliono vadadas majoras Vladas Motieka supykęs visiems girdint išrėžė: „Iš jūsų, Semaška, pulke naudos kaip iš ožio...“ Na jau ne! Jis įrodys, ko vertas! Ilgam užsidarė bibliotekoje. Šalin mintis apie paneles! Jokių ofelijų, jokių dezdemonų! Prisėdo prie karo mokslo knygų, atkakliai ēmė mokytis užsienio kalbų. Savarankiškai išmoko vokiškai, esperanto, susidomėjo rusų kalba. Parsisiųsdino iš užsienio knygų ir žurnalų, pradėjo susirašinėti su Prancūzijos ir Čekoslovakijos esperantininkais. Ką naujesnio sugriebės ir perskaitės, leidinius lietuvių kalba pasiųsdavo artimiesiems į kaimą.

Tarytum nutolo romantiška pažintis su Liole, nors užmiršti jos nepajégė. Keitėsi požiūris į gyvenimą, tarsi išgiravo vėjavaikišumas, karininko laisvalaikį pasigrobė Lietuvos istorija, valstybės praeitis. Dienoraštyje atsirado įrašas: „Būdami jauni, mes sergame senatvės liga. Man reikia paliginti praeitį su dabartimi ir numatyti pastovų kelią ateiciai – ateities dvasios ribas nustatyti. To nebus galima pasiekti be drausmės ir pasiaukojimo“.

1933 metų lapkričio 23-iąją, įvertinus jaunų karininkų sugebėjimus ir žinias, kariuomenės dienos proga Jonui Semaškai suteikiamas vyresniojo leitenanto laipsnis.

1934-ųjų vasara buvo tikra jaunystės pergalių šventė. Ilgai taupės, atsisakęs pramogų, pagaliau įsigijo savo svajonę – motociklą. Matyt, širdies kampelyje vis dar tūnojo

padauža ir vėjavaikis. Kaip užsėdo ant motociklo pirmą kartą, taip ir nulékė iš Kauno į Gaižiūnų poligoną, nustebindamas drąsa net pulkininką Antaną Šovą, kuris neiškentė nepasakęs komplimento: „Ar tik ne raitas ant motociklo gimei, Semaška?“ Tų žodžių padrašintas, atlékė pas Liole ir šūktelėjo:

- Aš jau čia! Laukei?
- Ne. Maniau, būsi kelia pas mane užmiršęs.
- Pažįstamų pasiklausiau. Priminė... – jis juokėsi, viliūgas, lyg būtų Žemės rutulį aplékęs. – Važiuojam, mergaite!
- Kur?
- I pasaulio kraštą!
- Būtų įdomu... O iš tiesų – kur važiuojam?
- I kaimą. Supažindinsiu gimines su savo būsimą žmona.
- Juokdarys! Argi aš sakiau, kad už tavęs tekésiu?

Jis nieko jai neatsakė, žiūrėjo ir juokėsi mintyse: „Niekur nedingsi, teks ištekėti, mergaite... Cedo nulli!“

Tą atmintiną vasarą jiedu apvažiavo Lietuvos kaimus ir miestelius, aplanké draugus, gimines, pažįstamus. Kaij tarė, taip padarė: būsimą žmoną karininkas supažindino su broliais ir seserimis. Žavėjos artimieji jauna pora ir ypač karininko išsilavinimu, proto aštrumu, paprastumu, draugiškumu. Tik vyresniės moterys Liolei pasakė: „Ir gražus, ir drąsus, bet... karininkas. Ramybės visą gyvenimą neturėsi“. O gal ji nė nenorėjo tariamos ramybės, kas žino?

Niekam ramaus gyvenimo nežadėjo Europoje jaučiamą artėjančio karo audra. Brendo kruvini įvykiai. Keitėsi nuotaikos ir Lietuvoje. Atsirado nepatenkintų prezidentu An-

tanu Smetona, o labiausiai – Lietuvos vyriausybės nuolaidžiavimo Sovietų Sajungai ir Lenkijai politika. Augustinas Voldemaras siūlė idėją suartėti su Vakarais ir Vokietija. Nemažai jo šalininkų susitelkė kariuomenėje, prieš tuometinę vyriausybę ypač šiaušėsi jauni karininkai.

Savo dienoraštyje Jonas Semaška į tas nuotaikas atsiliepė keliomis eilutėmis: „Mano nelaimei, esu įtrauktas į nesmagų ir man visai nežinomą dalyką – politines rietenas. Nieko nežinau ir nenoriu žinoti. Leiskit man dirbtį tą darbą, kam esu pasišventęs“. Į politiką ir politikus karininkas visą gyvenimą žiūréjo įtariai, nepasitikėdamas. „Nieko nėra klasingesnio už galingųjų politines vingrybes“, – sakydavo jis savo draugams karininkams.

Voldemarininkų perversmas Lietuvoje neįvyko, jo organizatoriai buvo nubausti. Namų arešto gavo ir vyresnysis leitenantas Jonas Semaška, nors pats nebuvvo nei vienų, nei kitų pusėje. Į viską, kas vyko gyvenime ir politikoje, jis turėjo savitą požiūrį, o nusikalto tik tiek, jog išdrįsdavo savo mintis pareikšti visai atvirai, nepaisydamas, kokia tuo klausimu aukštesnį postą užimančiųjų nuomonė. Kai pagaliau viskas iki smulkmenų buvo išaiškinta, jauno karininko nenubaudė ir visa tai, kas vyko, jo karjerai nepakenkė.

1936 metų balandžio 13 dieną vyresnysis leitenantas Jonas Semaška susituokė su Elena Dambrauskaitė. Jaunuosis pasveikino pulko vadas Leonas Gustaitis su visu būriu karininkų, visi žavėjos nuotaka ir trumpam užmiršo juodą negandos paukštį, sklandantį viršum Lietuvos.

„Ištekėjau už tavęs, Jancik, kitaip ir negaléjo būti. Kaip aš gyvenčiau be savo geriausio draugo?“ – parašė jaunam

vyrui laiške žmona, kai trumpam teko išsiskirti, kai mintis užklydėlė žadėjo, jog tokį išsiskyrimų bus labai daug...

Pasikeitė nerūpestingas Elenos gyvenimas: dabar jos namuose dažnai rinkdavosi vyro draugai karininkai – Petras Paliulis, Vincas Sabeckis, Petras Kitkauskas, Jurgis Skaržinskas, kapitonas Antanas Rugys. Iki išnaktų jie kalbėdavosi apie padėti pasaulyje ir Lietuvoje. Jiems tarnavimas Tėvynei nebuvvo vien gražūs žodžiai. Lietuva jiems buvo šventa žemė, ir Elena, klausydamasi karštų ginčų, žinojo, kad prireikus visi jie eis į pačią mirtį už laisvę.

Jauna karininko žmona suprato, kad greit ji gali netekti vyro, savo pirmosios ir vienintelės meilės, nuoširdžiausio draugo. Ji vijo šalin juodas mintis, tačiau gyvenimas riedėjo savo vaga. Praeis labai nedaug laiko, ir Elena su ašaromis akyse klausys žinių, kaip žauriai enkavēdistai, pasivadinę partizanais, nužudė kapitono Kaupo žmoną, gedės bolševikų nukankinto jauniausiojo Jono Semaškos brolio Petro, per pirmąjį sovietų okupaciją sušaudytą Lietuvos karininką. Visa tai dar bus... O dabar ji žavėjosi jaunų vyrų linksmynė, pokštavimais ir tyliai stebėjо juos: laimingus, dar nepatyruusi didesnių negandų, dar tik nujaučiančius Lietuvos nelaimę.

Jaunoji moteris gyveno tyliu, jai vienai suprantamu džiaugsmu – kūdikio laukimu, mėgavosi namų jaukumu ir kaip vaikas džiūgavo, globojama geriausio draugo, vienintelio jos žmogaus žemėje. Retomis akimirkomis ji ištardavo tą magišką žodį – vienintelis, dar nenujausdama, jog šitaip ir atsitiks – neužmirš jo net tada, kai nebebus gyvo šalia...

Niaukėsi Lietuvos dangus, nežadėdamas nieko gero.

1938 metų kovo 17 dieną Lenkija įteikė ultimatumą, jog per 48 valandas būtų užmegzti diplomatinių santykiai, o pati prie demarkacijos linijos sutelkė gausią kariuomenę. Taip sakant, kuo atviriausiai demonstravo „kaimyniškus“ jausmus Lietuvai. Lenkijai neužteko pasigrobtą Vilniaus ir trečdalio mūsų valstybės teritorijos, būtinai dar prieikė, kad pasaulio akysse atrodytų geradarė kaimynė. Nešykštėjo „protinį“ patarimą ir didžiųjų valstybių vadai: Lietuva privalėjo su džiaugsmu priimti Lenkijos ultimatumą. Pasaulis visada mums patarinėjo, mokė gyventi, tik niekada nematė, kokį sunkų dvasinį sukrėtimą, pažeminimą, kančias ir smurtą išgyvено lietuvių savo „geradarių“ déka.

Lietuva buvo priversta rinkti aukas ginklų fondui. Taip norėjo abejingas pasaulis. Tik ar šito reikėjo Lietuvai?

1939 metų rugsėjo 1 dieną prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Rugsėjo 17-ąją, Vokietijai užėmus Vakarų Lenkiją ir apsupus Varšuvą, Sovietų Sąjunga paskelbė, jog Lenkija nebeegzistuoja, taigi ir visos buvusios sutartys su Lenkija nustojama galios. Rusija nesidrovėjo su tankais peržengti kaimyninių valstybių sienas: „gindama“ gudus ir ukrainiečius, įsakė savo kariuomenei žygioti per buvusios Lenkijos sieną. Taigi mes – draugai, mes jau čia, o tai reiškė – čia ir pasiliksime, norit jūs šito ar nenorit. Vargas tiems, kurie tomis dienomis nepajėgė suprasti šitos rusiškos išminties.

Lietuva reagavo į šiuos įvykius – savitai, gal netgi komiškai, nors... galėjo ir kitaip. „Ei, pasauli! Mes be Vilniaus nenurimsim!“ – dainavo lietuvių poeto Petro Vaičiūno eiles. Tiki visa bėda, kad dainomis iš grobiko nei savo žemės, nei užgrobtų namų neatsiimsi.

Gal čia ir buvo padaryta fatališka klaida? Gal reikėjo žygioti į Vilnių ir pasiimti tai, kas buvo mūsų, užuot dainėles dainavus? Taip mąstė jauni karininkai, tačiau visai kitaip atrodė mūsų „draugiškiems“ kaimynams ir sutrikusiai Lietuvos vyriausybei.

Kai 1939 metų spalio 10 dieną Sovietų Sąjungai „pašiūlius“ buvo pasirašyta savitarpių pagalbos sutartis, Lietuva tapo pasmerkta. Nors ir prieverta, tačiau „paprašė“ sovietų pagalbos, tikėdamasi susigrąžinti Vilnių ne savo jégomis, atgauti sostinę, pasigrobtą lenkų, ir... atidavé visą Lietuvą dar didesniams grobikui. Isigalėjus savitarpių pagalbos sutarčiai, Sovietų Sąjunga privertė Lietuvos vyriausybę strategiškai svarbiausiose vietose įkurdinti Raudonosios armijos dalinius. Jie įsikūrė irgi... labai ilgam. Kas Lietuvoje „šeimininkai“, lietuvių labai greit pajuto. Kai buvo pasirašyta klastingoji sutartis, Jonas Semaška, sugrižęs namo, pasakė žmonai:

– Lietuvos nepriklausomybei – galas!

Jaunoji žmona jau laikė rankose sūnų, džiaugėsi, kad auga sveikas ir stiprus, tik ši kartą vyro nuotaikos nepraskaidrino nei sūnaus šypsena, nei žmonos švelnumas. Jam buvo aiškus šeimos likimas. Jis paėmė iš žmonos sūnų, glaudė prie savęs ir tylėjo. Elena jau žinojo, jog tokiomis akimirkomis niekas jos karininko nerimo nejveiks. Tačiau kai ką ji suprato ir be žodžių: vyro namuose nebebus. Jis eis į kautynių ugnį, į pavojų pavojus ir, kad ir kas atsitiktų, neišduos Lietuvos, nesislėps jaukiame namų židinyje už žmonos pečių, nebėgs nuo pavojų, neatsisakys savo idealio – tautos laisvės.

Galbūt už tai ji ir mylėjo užsispyrusiai drąsų karininką.
Jei būtų kitoks, gal nė nebūtų pamilusi.

Nuo tos atmintinos dienos, kai buvo pasirašyta sutartis su Sovietų Sajunga, vyras išeidavo anksti, grįzdavo vėlai, pavargęs, susirūpinęs ir tik šeimoje atgaudavo gerą nuotaiką. Tuo metu iš atskirų Lietuvos kariuomenės dalinių buvo formuojama Vilniaus rinktinė.

Rytais jau šalveno, artinosi žiema. 1939 metų spalio mėnesį pirmasis didžiojo kunigaikščio Gedimino pulkas gavo įsakymą kartu su Vilniaus rinktine žygiuoti į Vilnių.

– Nenusimink, – guodė jaunasis karininkas žmoną, – gal kaip nors atsilaikysim.

Išvažiavo motociklą.

Laikantis susitarimo, Lietuvos kariuomenė galėjo ižengti į Vilnių tik po to, kai iš jo pasitrauks Raudonosios armijos daliniai. Deja, Raudonoji nesubėjo. Rusų kareiviai siaubė Vilnių, plėšė butus, visuomeninius pastatus, parduotuves. Būtent dėl to pakeliui į Vilnių, prie demarkacijos linijos, Vilniaus rinktinės žygis buvo sustabdytas. Teko palaukti, kol „draugiška“ Raudonoji laikinai baigs plėšikavusi. Vilniaus rinktinės kariams kantrybės užteko. Jie laukė dvi savaites. Okupuoto Vilniaus jaunimas – gimnazistai, studentai, darbininkai, nesulaukdami Lietuvos karių, patys surengė žygį jų pasitikti: pėšiomis atejo iki Maišagalos, kur sustoję rinktinės daliniai laukė komandos žygiuoti į sostinę.

Ir... pagaliau – Vilnius mūsų!

Motorizuotų rinktinės dalinių priešakyje lėkė motociklas, kuriuo drauge su bendražygiais važiavo kapitonas Jonas

Semaška. 1939 metų spalio 28 dieną minios vilniečių sutiko Lietuvos karius. Sutinkančiųjų būryje buvo ir Vilniaus universiteto studentas Aleksas Griška, kuriam likimas leido išlikti gyvam ir... po penkiasdešimt metų papasakoti apie aną dieną įspūdžius ir pažintį su Jonu Semaška jo anūkui Dariui.

Džiaugsmą dėl sugrąžintos sostinės aptemdė ne tik Vilniaus vaizdas.

– Jie mus naikina, net neužémę visos Lietuvos, naikina, — pasakė tada kapitonas Semaška. — Akimirką, žiūrėdamas į Vilnių, aš pamačiau savo tautos likimą...

Jis negalėjo nusiraminti.

– Jei būtum pamačiusi, kokį nusiaubtą, prišiukšlintą Vilnių paliko Raudonoji armija! Gyventojai alkani, parduotuvės tuščios, išplėštos, bolševikai išgrobė viską, ką tik suspėjo pasiglemžti, o ko nespėjo ar nepajėgė – sudaužė. Tokia netrukus bus visa Lietuva... – kalbėjo ir neiškalbėjo žmonai susitvenkusio skausmo jaunas karininkas. Jি bandė „pralinksminti“ užėjės į svečius Petras Paliulis:

– Ar žinot, koks žvėris yra plėšriausias? – paklausė ir šyptelėjės pats atsakė: – Alkanas bolševikas.

Jonas Semaška nesijuokė, net nebandė atsakyti draugui į šypseną:

– Visai nejuokinga: juk Rusija po revoliucijos ir kolūkių sukūrimo visiškai nusiaubta. Ten žmonės badauja. Ar nujaučiat, kas mūsų laukia?

Tą niūrią dieną kario knygelėje atsirado įrašas, kurį vėliau per tardymus pasimėgaudami cituos enkavėdistai: „Gyvenimas – tai kova. Kas nori gyventi, privalo kovoti.

Kaip medis miške, kad nebūtų užgožtas kitų, stengiasi aukšciau ir plačiau išskleisti šakas į saulę, iškelti savo viršūnę į dangų, taip pat ir politinis tautos gyvenimas pagrįstas tais pačiais dėsniais. Prieš puolamają jégą turi būti sukurta ne mažesnė ginamoji jéga. Tauta, kurią būtinybė priverčia gintis, tokias jėgas nuolat ir neišvengiamai turi ugdyti savyje. Mes to nepadarėme. Nespėjome? Nemanau..."

Vaikščiojo po Vilnių Jonas Semaška su žmona ir baisejosi tuo, ką matė. Ne visi Raudonosios armijos daliniai buvo išvesti iš Vilniaus, labai daug raudonarmiečių gyveno Šnipiškių kareivinėse. Jie nė neketino išeiti, tikriausiai žinojo, kad visam laikui liks Lietuvoje.

Elena su gailesčiu žvelgė į rusų kareivius Vilniaus gatvėse, dėvinčius elgetišką aprangą, negalėjo nematyti jų šiurktumo, o akyse – bežadės nevilties. Jų elgesys ir išvaizda kalbėjo ne tik apie ekonominių ir socialinių sovietinės Rusijos lygi. Nuskurdinę savo žmones, atėmę paskutinius grūdus iš ūkininkų aruodų ir pardavę juos užsieniui, už muziejų brangenybes ir tautos auksą komunizmo šaukliai apsirūpino galinga ginkluote. Bolševikai ruošesi ne gynybai, bet puolimui, viešpatavinui pasaulyje.

Artėjo 1940 metai. Labai greit visi pajuto, kad Lietuvos neprieklausomybei ateina pabaiga. Jauno karininko šeimoje kas vakarą rinkosi bičiuliai, karštai diskutavo dėl Lietuvos likimo, blaškėsi vyriausybė, nesiémė ryžtingų veiksmų ir kariuomenės vadus. Atleidus Stasį Raštikį iš pareigų, naujasis kariuomenės vadas generolas Vincas Vitkauskas vaikščiojo lyg nesavas ir nieko neveikė arba... veikė slapta ir

visai ne ton pusėn žiūrėdamas, darė ne tą, ko iš jo laukė tauta: kariuomenė visai nebuvo ruošiama pasipriešinimui, nebuvo numatyti net visuotinės mobilizacijos planai. Ši tema tapo kasdieninių karininkų pokalbių ir ginčų dalimi. Iš šalies stebėdama karštą žodines karininkų dvikovas, Elena apramindavo išikarščiavusius svečius, bandydamas nutraukti aistringas diskusijas:

– Kol karo vadai nuspręs, ar sedėti ir laukti, ar gintis, bolševikai mums ant sprandų atsisėd... Jau atsisėdo...

Beliko tik pasakyti: „Marš visi namo, vėlus metas“, bet ji buvo karininko dukra, todėl stengėsi juos suprasti.

Nelaukta, nors ir nieko nenustebinus atomazga atejo labai greit. Jau 1940-ujų birželio 15 dieną per Lietuvą žygiavo Raudonoji armija. Kur éjo, ten paliko pėdsakus. Kieno gryction užsuko, ten tvarkingų namelių šeimininkai buvo apšaukti buožémis, ištuštinti podéliai, paimtas patikęs daiktas.

1940 metų gegužės mėnesį kapitonas Jonas Semaška buvo paskirtas bataliono vadu ir ruošiamas majoro laipsniui gauti. Raudonosios armijos išsiveržimas tiesiog paralyžiavo karius. Nuo pirmųjų dienų bolševikai fiziškai ir moraliai griové Lietuvos kariuomenę. Generalinio štabo, divizijų ir pulkų vadai nušalinti nuo pareigų, kariuomenė performuota. Atsirado iki šiol negirdėti neregėti kariuomenėje politrukai, kurie pradėjo totalinį karininkijos sekimą, verbavo silpnėsnės valios karius, versdami juos šnipinéti savo bendražygius, viršininkus, tarnybos bičiulus. Būta ne vieno atvejo, kai karininkas, numatęs beviltišką Lietuvos padėti, neišlaikęs bolševikų spaudimo ir pažeminimo, nusišovė.

Sovietų valdžios ramstis – politrukas buvo ir prie Jono Semaškos šeimos prilipės: nekviečias ateidavo pietų, reikalavo vaišinti degtine, visur sekiojo iš paskos, dairési, dėjos galvon ir laukė: „Dar ateis mano laikas, dar ateis!“

Vieną dieną kapitonas Jonas Semaška sugrįžo namo juodėnis už audros debesį, užsidaré savo kambaryste ir nė žodžio.

– Kas atsitiko? – nesulaukusi pasirodant vyro jaukioje virtuvėje, sunerimo žmona.

– Atsitiko... Nusišovė Vladas Stankevičius. Pasakė draugams išvakarėse, jog šitokio pažeminimo jis nekės ir niekam nevergaus. Jeigu jis, Lietuvos karys, negali priešintis smurtui ginklu, vadinas, jo, kario, neberekia. Niekas nepagalvojo, kad jis iš tiesų sumąstę ir jau seniai nešiojosi baisiausią mintį – nusižudyti. Betgi tai ne tas kelias, Liole! Ne tas! Lietuvali mes reikalingi gyvi. Žinok, Liole, kad ir kas atsitiktų, aš kovosiu. Visais įmanomais ir neįmanomais būdais. Niekada netapsiu nei išdaviku, nei savižudžiu, nors... suprantu Vlado poelgį. Tik dėl tavęs ir sūnaus bijau, juk liksite vieni... Gali taip atsitikti.

– Taip ir atsitiks, aš žinau... Vis tiek, nieko nekalbék, – raimino žmona. – Aš jau niekada nebūsiu viena, su manimi – sūnus. Tai tau teks vienam viską iškentėti...

– Aš dar ne viską pasakiau. Mane verbavo bolševikai. Mane! Davuši savo Tėvynei priesaiką niekada jos neišduoti! Lietuvoje jau užmestas plačiausias agentūros tinklas: NKVD – komunistų jėga ir teisė, „protas“ – be žmogaus. Prisistatė neaiškus tipelis, atkišo NKVD darbuotojo pažymėjimą ir labai aiškiai pasakė, kas manęs ir mano šeimos laukia, jei-

gu... Pareikalavo pasirašyti sutikimą bendradarbiauti su jų saugumu.

– Jie jau grasin? Nurimk, ką nors sugalvosim, – guodė žmona.

– Paskui mane iškvietė kitas, toks bukasnukis plačiažiaunis enkavėdistas, pakišo prikeverzotą lapą ir liepė pasirašyti, jog sutinku šnipinėti savo pulko vadą Leoną Rajecką. Ar jiems protas pasimaišė, ar spėjo taip sužulėti, kad nieko nepaiso? Atsisakiau. Tada pats enkavėdistų viršininkas išsitraukė pistoletą ir pareiškė, kad aš gyvas iš jų irštovs neišeisiu. Suprantama, jei nepasirašysiu to „bendradarbiavimo“ dokumento. Kilo noras jį nudėti be teismo, tik apie tave ir sūnų pagalvojau... Susikaupiau ir raimai paaškinau, jog mirti nebijau, mirtis – karininko kasdieninė palydovė, ir kategoriškai atsisakiau. Tada jie įspėjo, jog nukentės visa mano giminė, ne tik žmona ir sūnus, netgi brolis ir kiti artimieji kaime, jeigu išdrīsiu priešintis. Viską apie mane jau sužinoję. Ar suprant, Liole, – jie pasiruošė mus likviduoti. Visus.

– Nieko, išvažiuosim, pasislėpsim pas gimines ar draugus. Negi apie visus jau žinias surinko? Kraunamės būtiniausius daiktus ir važiuojam, lietuvių Lietuvoje dar užtenka, priglaus.

– Neabejoju, kad tau su sūnumi kurį laiką teks slėptis, bet aš... negaliu. Kol kas negaliu.

– Ką jiems pasakei, kad išleido tave?

– Nieko, tik oficialiai priminiau ir paaškinau jų pačių pasirašytą su Lietuva Sovietų Sąjungos sutartį ir patariau be reikalo ginklo nerodyti. O dėl bendradarbiavimo pasakiau,

jog privalau gerai pagalvoti, nes nieko nedarau nemastydamas. Sutiko man duoti apmāstymams laiko ir dar kartā īspējo, kad apie šī mūsu pokalbī niekam neprasitarčiau. Niekšai! Mane jie jau sekā. Tačiau Rajeckui pranešti aš privalau. Einu...

Ne veltui jis vedē gražiausią Ukmergės nuotaką. Netrūko Elenai nei grožio, nei savitvardos, nei išminties.

– Palauk. Eisiu su tavimi. Mažiau įtartina.

Pasipuošė jaunā žmona ir nuėjo drauge į ramovę, kur vakarais pasidalyti naujienomis, praleisti laiko rinkdavosi karininkai. Tą vakarą pasirodė ir pats pulko vadas. Nutaikė progą, Jonas Semaška paprašė pulkininką Leoną Rajecką susitikti slaptam pokalbiui.

Susitiko. Kai išpasakojo, kas jam nutikę, pulkininkas pasakė:

– Vos užėjus bolševikams, jie areštavo pulko vadą pulkininką Leoną Gustaitį ir apie jo likimą kol kas nežinoma. Mano likimas aiškus, – pulkininkas dar galėjo šypsotis, – kaip bus, taip... Pasitiksiu lemči atviromis akimis, tačiau jums, jaunam, patarčiau kuo greičiau dingti iš Lietuvos ir saugumiečių akiračio. Einme!

Pulkininkas pakvietė į pulko raštinę ir paraše īsakymą, suteikiantį kapitonui Jonui Semaškai atostogas. Īsakymas buvo parašytas atbuline data.

Tokia buvo 1941 metų gegužės 15 diena Jonui Semaškai.

Kaip tik tą pačią gegužės 15 dieną buvo gautas Raudonosios armijos vadovybės īsakymas visus lietuvius karininkus atšaukti iš atostogų. Pulkininkas parodė dokumentą ir pasakė:

– Štai kam pravers atbulinė īsakymo data. Dink, karininkė, iš Lietuvos nors trumpam. Gal turi draugų Latvijoje? Slépkis kol kas... O mes dar pasimatysim. Tikrai pasimatysim, kai susikibis abi dvynės – bolševikinė Rusija ir Hitlerio Vokietija. Ir... ačiū už ištikimybę karininko pareigai.

Neužtruko liūdnas atsisveikinimas. Abu nutilo, susimastė.

Specialiosios paskirties NKVD batalionai, išsidėstę Lietuvos pasienyje, jau rodė savo tikrajį veidą ir ketinimus: šaudė jiem įtartinus asmenis. „Įtartinių“ buvo daug. Saugumo vortinklio padedami, „tautos valymo“ émési NKVD daliniai, įkurdinti kiekviename rajone. Tomis dienomis buvo suimta net 500 Lietuvos karininkų. Nerami žinia jau pasiekė karinius.

„Mes dar pasimatysime, pulkininke, mūsų greit prireiks“, – pasakė Jonas Semaška, atiduodamas pagarbą. Karininkai dar norėjo tikėti Lietuvos vyriausybės sunanumu ir atsakomybė tautai: kariai nesigina tik laukdami savo laiko. Tačiau laiko jau nebuvo, delsimo valandos buvo naudingos okupantui. Lietuvos kariai jau tapo įkaitais, nors ir nenorejo to pripažinti.

Pulko vado patarimu Jonas Semaška išvažiavo į Latviją. Ilgokai svečiavosi: slépēsi Rygoje pas savo mokslo dienų bičiuļi latvių karininką Martiną Purinį. Ten būdamas sukūrė savitą partizaninio karo taktiką. Slapstydamasis ruošesi ilgai kovai. Žmona su sūneliu liko namuose, laukė sugrįžtančio vyro. Jonas Semaška grįzo į Vilnių 1941 metų birželio 15 dieną. Užėjęs pas pulko draugą, sužinojo, jog prieš dieną bolševikų buvo suimtas (vėliau sušaudytas) pulkininkas Leonas Rajeckas, o

raudonujų vadovybė jau ieško ir Semaškos. Tas pačias žinias jam pranešė ir žmona. Ji buvo sutikusi kapitoną Vladą Biveinių, kuris, išspėjės ją skubiai slėptis, pranešė ir apie Rajecko suémimą. Elenos nuostabai, šią žinią vyras sutiko ramiai, tarasi būtų to laukęs ir viskam pasiruošęs. Neliko laiko net pasidžiaugti sugrįžimu, ramiai pašnekėti. Auklė ir sūnus tuoju pat buvo išsiusti į kaimą pas broli Leoną. Susitarė, kad Elena laikinai pagyvens pas draugus, numatė abiejų susitikimo vietą ir laiką. Išėjo karininkas iš savo namų jau ne pro svetingai visiems atvertas duris. Slapta pasišalino pro ūkinius pastatus, kiemais apeidamas kaimyninius namus. Mat grįždamas namo pastebėjo sekli už gatvės kampo: enkavėdistas jau sekė paradinių jėjimą į namą.

Jonas Semaška išvažiavo į Marijampolės apskritij, kur gyveno jo draugas leitenantas Jurgis Skaržinskas, tarnavęs tame pačiame pulke. Jis per eilinį „valymą“ bolševikų buvo atleistas kaip nepatikimas.

Bolševikai jau nesivaržydami „darė tvarką“ Lietuvoje. Pabradės poligone 1941 metų birželio pradžioje buvo suimtas ir ištrentas kapitonas Vincas Sabeckis. Jis sušaudytas Noriško lageryje.

Kasdien retėjo bičiulių ratas. Kad nepakliūtų enkavėdistams, Jonas Semaška dažnai keitė gyvenamają vietą, važinėjo per draugus ir gimines, niekur ilgiau nesustodamas. Ne jam vienam, visiems Lietuvos karininkams vienos savo namuose nebebuvo. Pradėjo veikti pasirašyti ir nepasirašyti „draugystės“ su sovietų Rusija įstatymai. Specialiesiems NKVD daliniams, jų vadams ir politrukams buvo suteiktos neribotos laisvės ir teisės veikti.

Išėjo jaunas karininkas iš savo namų, galbūt paskutinį kartą pažvelgęs į žmonos pasodintą jazminą po langais. Kas žino, ar besugriš? Jis jau buvo benamis, beteisis, tik gyvybę liko atimti. Na jau ne! Gyvybės pigiausia kaina jis neatiduos!

Taip baigėsi karininko atostogos. Prasidėjo karas. Tą pačią dieną Jonas Semaška, palikęs bičiulių namus ir saugią užuovėją, išvažiavo į kaimą pas broli aplankyti sūnaus. Žmona tuo metu slėpėsi pas draugę Vilniuje.

Gimtinėje pirmasis jį pasitiko šuo. Išbėgo pro duris, išgirdusi džiaugsmingą šuns lojimą, brolienė Stefanija Semaškienė. Nesėjo namiškiai né stalo kaimiškoms vaišėms padengti, kai pasklidio žinia apie parvažiavusį karininką Joną. Rinkosi kaimo vyrai, norėdami sužinoti naujienas, labiausiai visiems rūpéjo, ar ilgai tėsis karas ir kas bus su Lietuva, kai vokietis laimės?

– Manau, karas bus ilgas, ir vokiečiai jį pralaimės, – susimąstęs pasakė karininkas.

Stojo nejauki tyla. Gal protas tam Jonui Semaškai pasimaišė, – tyliai stebėjosi ūkininkai. Juk jie matė, kokie apskurę rusų kareiviai ir kaip jie bėgo iš Lietuvos, palikę pakelėse apdaubytą karinę techniką. Juk metė ginklus, mašinas ir būriais pasiduodavo nelaisvėn! O į vokiečius gražu pažiūrėt, nors žavékis, jeigu tik užmirštum jų amžiną norą pasigviešti Klaipėdos kraštą. Vyraus į virą, tvarkingi, ginkluoti, šalmai blizga, lyg į paradą eitų, ne į frontą! O technikos galybę! Mašinų, lėktuvų, tankų! Kur jau rusui vokietij veikti?

– Negi Amerika komunistams padėtų? – klausinéjo ūkininkai. – Negali būti!

Klausinéjo ir negaléjo atsistebeti Jono atsakymais.

– Greit šitas spindintis paradas baigsis, išblés, pasklidęs Rusijos platybėse. Juk Vokietija užsimojo ne tik su Rusija kariauti, jai mat pusės Europos reikia! Išsklaidys galinga vokiečių kariuomenė, o tada bus pabaiga ir vokiečiui, ir mums...

– Negi Amerika lauks bolševikų pergalės?

– Gal ir nelauks. Amerikos tikslas – parklupdyti abi agresyvias, galingas valstybes – ir Vokietiją, ir Rusiją. Tačiau ir gudriausi sumanymai kartais pasisuka kitaip. Juk bolševikams irgi viso pasaulio reikia, užtenka pasklaidyti jų spaudą, kad suvoktum komunizmo esmę. O Amerika kol tik galės, tol niekur nesikiš... Tokia ji yra, visų garbinama Amerika.

– Tai kurioje pusėje atsidursime mes?

– Mums reikia likti savo pusėje, visomis priemonėmis likti Lietuvoje, savo žemėje.

Klausési vyrai karininko šnekos ir kraipė galvas: nieko gero, vadinas, Lietuvai nesulaukti, ar vienaip, ar kitaip nutiktų. Ir vėl tiesus, atviras klausimas:

– O kaipgi jūs?

– Aš daviau priesaiką savo Tėvynei ir liksiu ištikimas iki mirties. Mano tikslas – Lietuvos laisvė.

Žavéjosi vyrai karininku iš savo kaimo, klausési jo kalbos ir vis negaléjo patiketi: nejaugiai alkani, apiplyšę rusų kareivai vokietij įveiktu? Ką gi, pamatysim... Juk ir „sugrąžintą“ Vilnių atidavém dykai... Patys atidavém! Argi nereikéjo patogiu momentu savo jégomis atsiimti iš lenkų?

– Reikéjo, – pritarė karininkas, – tik dabar jau per vėlu. Labai per vėlu gailėtis...

Šnekos nenutilo iki paryčių, kol brolienė gražiuoju visų neišprašė priminusi, kad jau aušta, o darbai laukuose nelaukia karo pabaigos.

Jonas Semaška, neketindamas kariauti né vienoje besigrumiančių valstybių pusėje, ryžosi laukti savo laiko, nors jautė, jog tas lietuvių laukimas ir viltis – „kaip nors išlikisime“ – jau tapo didžiausia klaida. Karininkas tylomis įsidarbino vienoje Vilniaus siuvykloje. Deja, vokiečiai irgi buvo suskaičiavę kadrinius Lietuvos karininkus ir né nemané jų paleisti, palikdami siuvyklose ar savuose ūkeliuose. Neilgam pavyko pasislėpti.

1941 metų rugpjūto mėnesį Jonui Semaškai buvo oficialiai pasiūlyta dirbti vermachtui. Atsisakė, kaip ir daugelis Lietuvos karių. (Ar galima buvo pasitikėti vokiečiais, žinant jų ketinimus ir grėsmę Klaipėdos kraštui? Lenkijoje, vos peržengę sieną, vokiečiai labai aršiai kovojo su lenkų Armija krajova, o Rytų Lietuvoje 1943 metų antroje pusėje plėšikaujančius šios armijos dalinius palaikė, netgi apginklavę iš vokiškų ginklų sandėlių, pats Vilniaus gebitskomisaras lenkus pamalonino. Tokia klasinga karo politikų logika: naikink užgrobtos šalies žmones savomis ir svetimomis rankomis!)

Spaudžiamai iš visų pusų Lietuvos karinei vadovybei pagaliau pavyko susitarti, jog lietuviai tarnaus tik savisaugos daliniuose.

Kapitonas Jonas Semaška vokiečių karinės vadovybės buvo prievara pašauktas tarnybai: paskirtas 4-ojo, o vėliau

7-ojo savisaugos bataliono kuopos vadu. Tarnauti teko Kau-
ne. I savisaugos dalinius vyrai ėjo savo noru, tikėdami, jog
atėjus laikui pasitarnaus Lietuvos laisvei ir turės galimybę
pasipriešinti bolševizmui.

Mefistofelio juoku nusijuoktų net pats karo dievas Marsas iš
kasdien pasaulyje pasirašomą susitarimą tarp didžiųjų valsty-
bių, nes jų laikomasi tik kol tai naudinga galingesnei pusei.

Šikart karo dievas netgi nesijuokė. Jis jau kvatojo!

Jono Semaškos užrašų knygelėje atsirado trumpa suvestinė:

1939 metų spalio 10 dieną pasirašyta Lietuvos ir TSRS
tarpusavio pagalbos sutartis. „Pagalba“ labai operatyvi: še-
siolika dienų plėšiamas Vilnius.

Spalio 28 dieną Lietuvos kariuomenei leista įžengti į
Vilnių. Pupų Dédé uždainavo: „Vilnius mūsų, o mes rusų!“
Gal Pupų Dédé anksčiau numatė tai, ko neįstengė numaty-
ti Lietuvos vyriausybė?

Po septynių „laisvės“ mėnesių, 1940 metų birželio 15
dieną, Raudonoji armija įsikūrė jau visuose Lietuvos mie-
tuose. Mūsų kariuomenė įtraukta į Raudonosios armijos
sudėtį ir pavadinta 29-uoju teritoriniu korpusu.

Didžiausias politikų privalumas – sugebėjimas melą
ivynioti į blizgantį apvalkalą.

Įsteigtas politvadovų institutas: politrukai visuose Lie-
tuvos kariuomenės daliniuose „aiškina“, kas yra kas, taip
sakant, bolševizmo „privalumus“ šlovina.

Lietuvos kariams nuplėšiami antpečiai. Divizijų, pulkų
vadai, generalinio štabo vadovybė areštuojami. Vieni ištremti
i „pasitobulinimo kursus“, kiti sukišti į kalėjimus arba

sušaudyti, kaip nepatikimi. Vienintelis gyvas iš Maskvos „pa-
sitobulinimo kursų“ sugrižo pulkininkas leitenantas Antanas Malijonis.

Visuotinį karių pažeminimą akmeniniu veidu stebi svar-
biausias Lietuvos kariuomenės duobkasys – komisaras Jonas Macijauskas.

Kaip gražu! Vyksta rinti „karo žaidimai“, kol kas be šūvio
ir be vyriško garbės supratimo.

Valymo akcija prieš tautą, prieš tautos kariuomenę, tau-
tos protą ir jaunų jégų genocidas jau prasidėjo. Kada baig-
sis? Ar iš viso kada nors baigsis?

Karininkai atleidžiami arba suimami ir... baudžiami pa-
gal sovietų Rusijos baudžiamajį kodeksą.

I Rusiją išvežta 500 Lietuvos karininkų, 6500 karių ir
puskarininkų.

Komunistai mano, kad Lietuvos jau nebéra.

Komisija, sudaryta Lietuvos kariuomenei „likviduoti“,
savo darbą baigė labai greit!..

Visa tai įvyko dar iki 1941 metų birželio 22 dienos.

Išvados: istorija gal tik po gero šimtmečio sugebės atsa-
kyti į klausimą, kas iš tiesų ruošesi viso pasaulio užgrobimui?
Hitleris ar Stalinas?

Du juodojo, kruvino pasaulio genijai – kuris kurį per-
gudraus?

Prasidėjo karas. Rusai nešdinosi. Lietuvos kariuomenės
dalinius, kuriuos prievara pavyko nusivaryti į Rusiją, pava-
dino 16-osios lietuviškos divizijos vardu.

Likę Tėvynėje lietuviai rengesi sukilimui, paskelbė Lie-
tuvos laikinąją vyriausybę. Kai 1941 metų birželio 25 dieną į

Kauną įžengė avangardinis vermachto dalinys, Lietuvos laikinoji vyriausybė faktiškai jau kontroliavo administracines miesto institucijas.

Deja! Lietuvos nepriklausomybės ir LLV nepanoro pripažinti vokiečių karinė vadovybė. Ar ne ant aukso luitų guli mažytė Lietuva, kad iki šiol, pasaulio galingųjų supratimui, ji priklauso visieins, tik ne lietuviams?

Ką gi, eime, brolau, į savisaugos batalionus. Gal čia Lietuvos nepriklausomybės viltis?

Netikiu!

Bet... ar yra viena tiesa, kuria galima tikėti? Nežinau... Yra politikų sukurta pusė tiesos, o tai klastingiausias melas iš visų melo atmainų.

Mano tiesa – mano širdyje: kovosiu iki paskutinio kraujo lašo už Lietuvą, už laisvę.

Ką nerimo dienomis išgyveno Lietuvos kariai? Lietuviai laukė karo pradžios, vis dar neprarasdami vilties atgauti laisvę. Apsiriko. Mūsų kariai sumokėjo gyvybėmis už vyriausybės neryžtingumą ir savų išdavikų niekšybes.

Praeis daug metų, nesutars politikai besiginčydami, ar Lietuvai reikėjo gintis ir ginti savo sienas? Kovoti ir žūti ar laukti patogaus momento savo valiai pareikšti? Ir skaičiuos suskaičiuos beprasmes vyrų žūtis... O tiesa paprasta: nežūsi savo Tėvynę gindamas, žūsi tarnaudamas svetimiems, nes su svetimujų tankais būtinai ateina vergija.

Jau pirmomis okupacijos dienomis specialiosios paskirties enkavėdistų – smogikų daliniai nužudė ir pasmerkė mirčiai kalėjimuose daugybę žmonių. Lietuviam buvo

tragedija, pasaulei – tik statistika. O Lietuvos kariai, tarytum degančio lizdo paukščiai, stengesi išlikti gyvi viską apimančioje ugnyje.

Karas plėtėsi, vokiečiai, lyg beprotybės šoko ištiki, žygiavo vis gilyn į Rusiją, frontas ryte rijo aukas, reikalaudamas naujų. Vos tik surinkti lietuvių savisaugos batalionai buvo siunčiami į Rytų frontą. Lietuviam teko tarnauti ir vokiečių daliniuose: tankų, aviacijos, jūrų laivyno. Manoma, jog lietuvių tarnavo apie 40 tūkstančių.

Viena pirmųjų karo aukų Rytų fronte tapo 7-asis savisaugos batalionas.

1942 metai, balandžio mėnuo.

Vokiečių kariniai daliniai kovėsi fronte prie Voronežo, o Jono Semaškos vadovaujamas 7-asis batalionas atsidūrė prie Dono. Saugojo strateginius objektus: geležinkelius, plentus, karinės amunicijos sandėlius. Ilgesniam laikui sustojo Ukrainoje, Vinicos srityje. Spalio mėnesį buvo Ostrogorske, kur teko saugoti geležinkelį nuo rusų partizanų užpuolimo; būta dažnų susirėmimų, diversijų.

Vokiečių kariuomenė garsėjo idealia tvarka: kariai, dvi savaites išbuvę kautynėse, dvi savaites ilsėdavosi užnugaryje. Laiku būdavo pristatomas maistas, ginklai, paštas. Tačiau frontui plečiantis ta ideilioji tvarka suiro. 1942 metų spalio mėnesį jau ir lietuviai buvo priversti rausti apkasus, statyti įtvirtinimus sparčiai artėjant patrankų gausmui. Vėlavo vagonai su maistu, trūko medikamentų. Vis labiau tūžo Vilhelmas Ničė, vokiečių štabo statytinis ryšių karininkas, turėjęs kontroliuoti 7-ojo lietuvių bataliono karius, iš kurių, eks-

tremalioms aplinkybėms susiklosčius, nežinia ko galėjai tikėtis.

Tačiau senas niurgzlys vokietis Ničė mokėjo būti draugu: daug ko nematė arba nenorėdavo matyti. Todėl dažniausiai kibdavo dėl simulkmenų ir tiesiog padūkdavo, jei kas nors griovė drausmę ir nustatyta tvarką. Šaltą spalio rytą, pagrasinęs lietuviams visomis pragaro bausmėmis už suvalgytą avį, kurią sėkmingai rekvizavo iš vienos gyventojų, Ničė ne juokais kibo bataliono vadui į atlapus:

– Ko nutilai?

– Klausausi bombų muzikos. Rusai, atrodo, jau visai arti? Nesuprantu, ko esi nepatenkintas? Atostogų gavai? Gavai! Ranka sugijo? Sugijo... Tai ko dar?

– Nuo kvailių ir Dievas apsaugoti negali... Neleido man ilgiau pasilikti namie... – liejo širdgėlą Ničé dėl neteisingai sutvarkyto pasaulio.

– Nusiramink, taip jau mes, žmonės, sutvarkėm gyvenimą, kad žmonija nuolat atsiduria kelių energingų puspročių rankose, Niče...

Ničė negalėjo užmiršti vienos jį ištikusios nesėkmės. Senas kareivis, šaudęs dar Pirmajame pasauliniame kare, savęs gal nė neprisiminė kitokio nei su šautuvu ir kario uniforma. Iš jų pažvelgus, sunku būdavo suprasti, kuris kurį sau labiau prisitaikė: Ničė uniformą ar uniforma ir kasdieninę ryšių karininko buitis fronte – jų patį prie savęs. Neįtikėtinai liesas, aukšto ūgio, jis turėjo dar Pirmajame pasauliniame kare gautą juokingai išvaizdų ženklą – nukirstą nosies galiuką, pasižymėjo geraširdišku noru pasiginčyti ir garsėjo tarp kareivių kaip nepralenkiamas

gurmanas. Joks karių susijimas užfrontėje tylos metu neapsiėjo be Ničės. Geriau už šunį jis pajusdavo, kur pakvipo skanėstu, ir pirmas atsirasdavo prie stalo. Atmintiną lietuviams dieną susirinkę vado palapinėje, vyrai užgiedojo Lietuvos himną. Ničė, kur buvęs, kur nebuvęs, – irgi čia! Pasisveikindamas mestelėjo ilgą ranką į viršų, o ši ir išlindo pro palapinės stogą. Budėjės sargybinis, išvydęs kažką jūdant virš vado palapinės, nieko nelaukęs pykštelių. Ir patiakyk tu man – peršovė Ničės delną. Bataliono vadas manė, jog po šio įvykio vokietis pasius, bet šis netgi liko patenkintas: gavo ilgai lauktas atostogas, taip sakant, už sužeidimą fronte atakos metu. Delnas greit sugijo, tačiau į frontą Ničė grįžo nenoromis.

– Pavargau, – pasiguodė Ničė.

– Ką pasakei? – šyptelėjo vadas.

– Nieko. Proto tamsa skatina nusikaltimą.

– Suprantu tame, drauguži, suprantu... Tačiau neabejok, jūsiškis pamisėlis – laimingas. Ir bus laimingas, kol tūkstančiai iš jų panašių palaikys grynakraujų fantazijas, o kai nebepalaikys, liks vienintelis noras – kulką pačiam sau...

– Ar tik ne apie fiurerį šnekai?

– Oi ne! Apie ryties radijo paimaldas... Kažkaip neat-skiriu tėtušio Stalino nuo jūsiškio genijaus: panašūs lyg nublizgintų batų pora.

– Kapitone Semaška, nesišaipyk, ne laikas... Aš, senas kareivis, matau – velniava bus... Kaip manai?

Vadas tylėjo, Ničė atskleidė šachmatų lentą:

– Verčiau nieko nemanyk... Sužaisikim?

– Ne be reikalo, Ničė, šachmatų lentoje karaliams palik-

tas tik pėstininko žingsnis. Kad nenurépliotų per toli, iš kur nebéra kelio atgal.

– Kelias atgal visada yra, tik koks? Noriu, kad greičiau viskas baigtu...
– Tau, Ničė, greit viskas baigsis. Tik mano kova užsities...

– Kartais aš noriu užmigti ir neatsikelti.

– Miegok, jei tik gali, ir nesuk sau galvos dėl Judo palikuonių.

– Tavo laimė, kad aš pats gestapo nemégstu. Oi prikastum liežuvį, Semaška, kaip mane gyvą matai, prikastuun...

– Tu tikrai pavargai, senas kareivi: šachas ir matas. Trim eejimais.

– Ir gerai, einu į pałapinę ir krentu kaip negyvas, – Ničė jau šypsojosi.

– Liūdna, bet ramiai pagyventi užfrontėje ir tau neteks, Ničė, – pasakė vadas Jonas Seimaška ir nutarės apsižvalgyti išėjo, ketindamas joti belaisvių stovyklos link. Pamėgo jis nežinia iš kur po atakos atklyduusi žirgą. Buvo sužeistas, nudrėkstu šonu. Pagijo. Tad ir susidraugavo abu, jautė vienas kitą – karo išgąsdintas žirgas ir žmogus svetimame kare. Atrodo, žirgas atsiliepė į raitelio nuotaiką, neše jį neskubėdamas. Galbūt ši diena raiteliui paskutinė prieš ilgą mirties kelią? „Kad taip į namus nuneštum, nors vienai valandėlei“, – glostė raitelis žirgo kaklą, užmiršęs karo kelius ir akimirką mintimis atsidūrės tévu pastogėje.

Ničė negalėjo užmigti, mąstė: kažin ar pastebi tas lietuvių karininkas, kaip kasdien retėja vokiečių kareivių gretos fronte? Aišku, viską mato, analizuoją, nors apie tai nešneka.

Eis ir Ničė apsižvalgyti. O stebeti senas vokietis mokėjo ir labai daug matė.

Net vietos gyventojai greit pajuto, kad lietuviai, saugojė belaisvius, – tai ne vokiečiai ir ne vengrai, kurių derėjo bijoti. Vado užuoautos kareiviams dėka belaisviai buvo ne itin stropiai saugomi ir vienam kitam vis pavykdavo pasprukti. Na ir spruko belaisviai kada tik galėdami, nes niekas jų nė nesivijo, bent jau tada, kai stovyklą saugodavo 7-asis batalionas. Kai ko Ničė niekaip nesuprato, o ką matė, – jo manymu, buvo tik netvarka ir gana!

Vargšai seniai rusai iš gretimų kaimų ijunko su katiliukais, puodeliais, maišeliais atsliūkinti prie virtuvės: kolūkių kūrimo metu jau viskas iš jų buvo atimta, iki grūdelio iššluota iš aruodų, žmonės badavo. Pats bataliono vadas įsakė, pamaitinus karius, kas liko atiduoti senukams. „Per tą lietuvių karininką nukentėsiu ir aš...“ – mąstė Ničė. Net pabandė jam apie tai užsiminti, bet jis atsakė: „Vieną dieną, Ničė, tu man už tai padėkosi, kai teks vokiečių kariuomenei raityti kulnus“. Ničė tylėdamas nurijo nuoskaudą: gal ir ne lietuvio tas karas, bet ir ne jo, seno pavargusio vokiečio.

Tačiau didžiausią nerimą Ničei kėlė beveik atviri karių pasižmonėjimai laisvu nuo budėjimo metu. Kaip tik tą dieną trys kariai, užuodę pas vietos senioką, gyvenantį pamiškėje, naminės fabrikėli, ten ir nužingsniavo. Davė seniui pinigų, dar šio to iš kareiviškos virtuvės iškauliję nunešė, o paskui visi drauge išgérė, užkando ir gerokai pasilinksmino. Atvėrė dūšeles. Senis prisipažino tik per savo neranguiną nesuskubęs nuo fronto pasitraukti ir karo pabaigos laukią savo gryčioje.

Tik jam labai maga pamatyti, kaip tie lietuviai, apsitempę švarutėmis uniformomis, kariauja?

Vyrai kvatojo, net pirkelės stogas kilnojosi. O kai pasidarė pernelyg linksma, tikra kiaulystė būtų neparodyti geram žmogui, kaip kariaujama, kol dar patrankos ne už nugarios. Parodė: pasidalijo į draugus ir priešus, net pats viršila neprieštaravo fronto „artistams“. Spektaklis baigėsi, kai vienas kareivis netyčia kaukštéléjo viršilai per viršugalvį. Sunerimės senis bematant užbaigė „karą“: sumirké degtine nukentėjusiojo viršugalvį, bet po pusvalandžio vis tiek iškilo gumbas, o viršilos akis atrodė labai apgailėtinai. Taip spalvingai atrodančius juos ir užtiko Ničė. Išsiaiškinės vyru žaidimus, su trenksmu įpuolė vado būstinėn:

– Tavo vyrai nuo grandinės nutrūko! Tvarkykis!

Jonas Semaška už mėgėjišką vaidinimą karius nubaudė. Viršila, né nebandės aiškintis, atidavė pagarbą ir išejo džiūgaudamas, kad tik tiek kliuvo. Vadas jam išėjus praplupo juoktis. Ničė padūko:

– Iš ko juokiesi? Gal žinai, kur būsim rytoj? Gal jau rytoj teks mirtinas rusų atakas atremti, o tavo vyrai su rusais naminę laka! Kas čia jiems? Karas ar teatras? Tuoj, tuoj jums prasidės teatras, kokio dar nematė...

– Negasdink, Ničė, jie dar labai jauni, pasiilgę namų ir juoko.

– Negerą dieną pasirinkai, Semaška, juokams, labai negerą...

– Gerasis, senasis kareivi Ničė, gal todėl ir juokiuosi, kad tai paskutinis mūsų juokas. Negi manai, kad aš nieko nematau ir nenujaučiu?

– Drausmė ir tvarka turi būti, – murmėjo Ničė. – Ir bausmė!

– Tu visada teisus, Ničė, – paguodė jį vadas. – Jie visi labai drausmingai atliks bausmę. Padaviau rusų kalbos žodynėli ir liepiau per naktį išmokti šimtą rusiškų žodžių.

– Ką? – Ničė neteko žado.

– Žinios visada praverčia, o ypač pravers rusų kalba, kai mes spruksim iš Rusijos lyg zuikiai.

– Vokietis nesitruauks!

– Kalbi, Ničė, ir pats tuo nebetiki.

– Žinai, Jonai Semaška, tu juokdarys. Žiūriu į tame ir stebiuosi – kas tu? Inteligentiškas padauža? Negi frontas neišmokė išminties?

– Oi Ničė, didžiausia išmintis ir slepiasi po juokdario kauke.

– Ne, ne! Tu man aiškiai pasakyk, kam jiems tas šimtas rusiškų žodžių? Jeigu pateksim rusų nelaisvén, žodžių nereikės. Sušaudys kaip fašistą ne tik mane. Juk rusai lietuviu nuo vokiečio neskiria.

– Ir vėl tu sakai teisybę, Ničė. Tikrai sušaudys. Gal juos už bausmę, kaip visai netinkamus, reikėjo parvaryti namo?

– Tu ir išleidi juos, kai tik randi progą. Namo?! Dabar jie būtų jau dezertyrai! Apie ką tu mąstai, bataliono vade?

– Ničė, tas karas man svetimas, bet nei aš, nei mano karių – ne dezertyrai. Belaisviais irgi nebūsim. O mąstau apie tai, kaip reikės pasitraukti, kad kuo mažiau mano karių žūtų.

Kai vadas pereidavo į puolimą, Ničė ilgam užsičiaupdavo.

– Tieki to, – nusileido, – bet dabar pas tą senį naminės patraukti eis ir kiti, sužinoję, kaip nubaudei kaltus. – Ir pridūrė: – Užkaisiu indiškos arbatos, turiu užspaudės...

– Ačiū, Niče, nors ginklu atnešta brolybė ne visada džiugina, išgersiu su tavimi arbatos. Indiškos, velniai nematé... Tu geras kareivis, Niče.

– Žinau... Verčiau tu man vieną kartą aiškiai atsakyk: ar ir į vokietij galėtum ginklą atsukti?

Garavo arbata, skleisdama egzotiškos Indijos kvapus, Niče laukė tiesaus atsakymo, net numuštos nosies galiukas prarado, o vadas šypsojosi ir tylėjo.

– Atsuktum, žinau, atsuktum... – pats atsakė Niče.

– I tavę, Niče, neatsukčiau, o jeigu rimtai... Kai prieikis ginti Lietuvos laisvę, aš ginklo nepadėsiu ir visai nesvarbu, kas į mūsų laisvę pasikėsins... Tik manau, kad lietuvių jau turėjo ginklą atsukti, ir mes labai brangiai sumokėsim už tai, ko nepadarėm laiku.

Dabar nutilo Niče.

– Tavo arbata dieviško skonio, Niče...

Jie abu labai norėjo negalvoti, kad ramiai geria arbata paskutinį kartą...

1943 metai. Kasdien retėjo vokiečių kariuomenės gretos, jas nuolat teko papildyti naujais kariais. Hitlerio įsakymu jauni vyrai, skubiai apmokyti laikyti ginklą, jau iš visų okupuotų šalių buvo siunčiami į Rytų frontą. Lietuviai suprato, kokia bus karos baigtis, tačiau nesitikėjo, jog bus prievara pasiųsti prie Stalingrado kartu su vokiečių feldmaršalo Fridricho Pauliaus armija. Vis dėlto 1942 metų pabaigoje-1943 metų pradžioje, spiginant didžiausiam šalčiui, lietuvių 7-asis batalionas jau buvo permestas prie Stalingrado, kur vyko nuožmūs mūšiai, nulémę karos pabaigą. Kartu su

feldmaršalo Pauliaus armija 7-asis lietuvių batalionas kovėsi pirmose fronto linijose ir pateko į apsupimą. Pauliaus armija laukė pagalbos, bet išlikti gyviems atrodė utopija. Jonas Semaška kartu su Niče nuvyko į štabą prašyti leidimo prasiveržti iš apsuptyies ir trauktis atskirai nuo vokiečių armijos. Pauliaus armijos štabo viršininkas pulkininkas Arturas Šmitas sutiko net neklausdamas, kodėl lietuvių pasirinko neįmanomai sunkų atsitraukimo planą. Jonas Semaška su savo kariais nutarė, prasiveržę iš apsuptyies, trauktis pelkėtomis, sunkiai praeinamomis vietovėmis. Karinei vokiečių vadovybei kėlė nuostabą lietuvių kovingumas ir ryžtas prasmukti pro tris apsuptyties žiedus. Gelbėti Pauliaus armijos buvo pasiųsti feldmaršalo Ericho Manšteino daliniai. Išgelbēti nepavyko: vokiečiai buvo sumušti, priversti pasiduoti. Vokietijoje paskelbtas gedulas.

O jie sugrižo, mūsų kariai. Iš 700 karių Lietuvą pasiekė net 400. Vokiečių kariuomenės vadovybė pasižymėjusius narsumu prasiveržiant iš apsupimo dvidešimt tris bataliono vyrus apdovanojo Karo nuopelnų kryžiumi su kalavijais: bataliono vadą kapitoną Joną Semašką, leitenantą Petrą Mikelską, leitenantą Vladą Malinauską, jaunesnįjį leitenantą Joną Žeruolį (Žeroli), sanitarijos viršilą Joną Kriščiūną, puskarininkę Praną Arštiką, jaunesniuosius puskarininkius Petrą Liutkų, Joną Marčiulyną, Vytautą Vekriką, Petrą Zelenką, Joną Miltenį, grandinius Miką Matonį, Anicetą Armoną, Kazį Kirlą, Vladą Žukauską, Juozą Tamošiūną, Joną Petrauską, Adolfą Kamarauską, eilinius Praną Bagdanavičių, Miką Kasperavičių, Vladą Kukalį, jaunesnįjį puskarininką Bronių Rimkų, jaunesnįjį leitenantą Kazį Zaronskį.

7-ojo bataliono vadas grįžo kaip didvyris. I pagarbias panegirikas kapitonas Jonas Semaška atsakydavo trumpai: „Stengiausi išsaugoti savo vyrus gyvus“.

Neišpasakosi to, ką matė, patyrė, išgyveno Lietuvos karrai. Jų vargo ir kančių užtektų daugelio žmonių gyvenimams.

Sugrįžo, sugrįžo karininkas namo!

Tylus ir susimąstęs, tarytum visam laikui savajį humoro jausmą praradės.

– Kokiai gausybe svarbių dalykų iki šiol neteikiau reikšmės, – pasakė žmonai. – Mes buvome laimingi jau vien dėl to, kad gyvenom. Nieko nereikia aukoti dėl to, kuo abejoji, netiki, kas néra tavo gyvenimo esmė ir tikslas. Mes ruošėmės tarnauti savo Tėvynei, savo žmonių saugumui, bet dėl kelių pasaulinio masto bepročių buvome priversti atiduoti jaunystę, namų ramybę, laisvę. Ko vertas kryžius už didvyriškumą, jei aš galvoju tik apie Lietuvą tame mums pri mestame kare?

– Nusiramink, – guodė jį žmona. – Kas atsitiko, ką tu matei, ko negali pamiršti nei išsakyti? Kas tave naktinis kankina? – klausė, pastebėjusi jo neramų miegą, įtampą, neviltį akyse.

– Ko mus išmokė svetimas karas? Išlikti gyviems kitų mirties kaina? Argi žmogaus gyvenimas tik to tevertas?

Sudejavо pro miegus Alvydūkas. Sirgo, karščiavo, blaškėsi lovoje. Prięjės paglostė karštą sūnaus kaktą.

– Pasveiks, nesijaudink, jis stiprus berniukas, – tikino žmona.

Ir pasakė karininkas savo jaunai žmonai žodžius, nuo kurių net pačiam širdis daužytis émė:

– Jeigu mano sūnus kada nors taps komunistu, tada verčiau tegul numiršta dabar...

– Viešpatie, kalbi nei radęs, nei pametęs. Viską padarysiu, kad jis užaugtų doras, protinges, stiprus ir sveikas. Ir komunistas niekada nebus, kas tau beatsitiktų, – aš to neleisiu.

– Ačiū, – teištarė ir vėl ilgam nutilo.

Nelinksni pokalbiai vidurnaktį, kai karų reginiai neleidžia nusiraminti ir veja vienas kitą.

– Jokiamame karų vadovėlyje nebuvalo skaitęs, kad galima mūši laimeti užtvindžius kautynių lauką gyvų žmonių laviną. Jie krito vieni ant kitų, sužeistieji dar gyvi raitėsi iš skausmo, šliaužė, o per juos jau ritosi nauja žmonių banga.

– Kaip nors pamiršk, juk negalési gyventi su kraupiais prisiminimais. O gal ir neieškok tam, ką matei, žmogiško paaiškinimo, – guodė, raimino žmona.

– Negalésiu, Liole, nei gyventi, nei susitaikyti su tuo. Gal, kai viskas baigsis, parašysiu apie tai, jei liksiu gyvas... Didžių rusų persilaužimą fronte nulémė neregėtas žiaurumas. Iš visų Rusijos kalėjimų buvo paleisti mirtininkai – „štrafnikai“, nuteisti kalėti iki gyvos galvos ar ilgiems metams ištremti į lagerius. Jie buvo ginkluoti tik durtuvais ir kastuvėliais, kas kelintas turėjo šautuvą su keliais šoviniais, o kas ir visai tuščiomis rankomis veržesi pirmyn... Savo kūnais jie nuklojo kelią kitiemis ir negalejo nepaklusti, nes iš paskos kaip sieną žengė specialiai paruošti enkavėdistai smogikai. Jie šaudė kiekvieną, kuris bandė apsisukti ir pasitraukti iš kautynių lauko. Ėjo į mirtį ir nekaltais nuteistujų, apkaitintų alkoholiu, beveidžių, belyčių žmonių minia. Durtuvų kautynės – baisiausia, ką teko patirti ir ką galėjo

sugalvoti žmonija... Negaliu atsistebėti, Liole, kaip leitenantas Petras Mikelskas, dalyvavęs daugelyje durtuvų kautynių, išliko gyvas, nesužeistas? Koks galingas turėjo būti žmogus, kad išeitų iš to pragaro gyvas. Su juo norėčiau pabaigti ir paskutinį savo karą, kuris, jaučiu, lietuvių dar laukia...

Žmona tyliai slapčia šluostė ašarėles, be garso verkė. Leido išsilieti vyro skausmui, gal viską išsakės pamirš? Gal nebesikankins naktimis?

– Iš arti mačiau tuos „štrafnikus“ – žmones, išplėštus iš namų, šeimų, dažniausiai – pasipriešinusius bolševikams ir sukištus į lagerius, paskui paleistus, kad savo mirtimi išpirktų „kaltę“ už protestą prieš bolševizmą. Ir tik po jų fronte éjo rusų kareivai, kurieems taip pat nebuvvo leista nei pasiduoti, nei pakliūti į nelaisvę. Ir jie nepasidavė... Kažin ar įmanoma viso to nemačiusiems įsivaizduoti atslenkančią iš rytu tamšią žmonių laviną, kuriai nei galio, nei krašto nematyti. Mes buvome priversti ne kariauti, bet žudyti, tiesiog naikinti pasmerktuosius, kurie éjo į mirtį, žinodami, jog negali né per žingsnį atsitraukti ar sustoti... Kalbėjausi po mūšio su patekusiais nelaisvén. Vienintelis jų prašymas buvo: „Darykit su mumis ką tik norit, sušaudykit vietoje, tik negražinkit atgal – bolševikams“.

Noréjau jiems padėti, tačiau nuo manęs mažai kas priklausė.

Juk ir mes tik gynémés, visais įmanomais būdais, visomis priemonémis. Raudonai įkaisdavo kulkosvaidžių ir automatų vamzdžiai, prikyje – krūvos lavonų ir susmukusių sužeistujų. Jie staugé iš skausmo, tačiau niekas jų nenešé iš kovos lau-

ko, nes per juos jau žengé nauja raudonarmiečių bangą. Žengé per savų žmonių kūnus, per dar gyvus karius, netekusius rankų ar kojų. Baisiausia būdavo, jei spédavai pamatyti tą žmonių akis: atsivedavo tokia žmogiškos kančios ir prakeiksmo gelmė, kad pats noréjai numirti, vos pažvelgęs į mirštančiojo akių bedugnę... Man atrodė, kad jie dar gyvi būdami numirė, susitaikė su mirtimi, nes žinojo, kad numirti lengviau nei sugrižti atgal į lagerius. Bet mirtinai sužeisti jie staiga tarsi nubusdavo: pajutę realų fizinių skausmą, vėl pasijusdavo žmonėmis, nes pasigirsdavo šauksmas – „pamogite!“

Suprantu rusus, kurie saugojo ir gynè savo valstybës siejas, tačiau kaip pateisinti jų karovo vadus, kurie leido žūti milijonams Rusijos žmonių? Kaip turėjo jaustis kareivai, žinodami, jog atsitraukti negalima, nes nušaus saviškiai? Iki Antrojo pasaulinio karo istorija nežinojo tokio masinio žmonių naikinimo.

Kas po karo dirbs Rusijos fabrikuose, ars žemę? – kalbëdamas klausé karininkas ir nelaukė atsakymo, nes nujauté, kas bus. Rusijos moterys, negrįžus vyrams iš karo, pačios įsikinkys ir temps arkli, sodins bulves ir keiks fašistus, kiekvieną dieną keiks, tikédamos, jog ne komunistai sieké užkariauti pasauli. Gal ir tave, kary iš Lietuvos, keiks, nors lietuviai tebuvo karo auka. Tačiau sovietų Rusija skaičiuos tik savasias aukas, ištisus dešimtmečius skaičiuos ir kasdien per radijų ir televiziją apraudos savo žuvusius, bet nieko nepadarys, kad žmogui jų šalyje būtų lengviau gyventi.

Tad gyvenk, kary, šia diena, pasakyk sūnui ką nors, kas sakoma vienintelj kartą gyvenimine. Jis prisimins kiekvieną

tavo žodelį, šypseną, kai tavęs nebebus. Gyvenk, kol tau leista būti šeimos tėvu.

Pakėlei ant rankų sūnų ir pasakei:

– Aš tame labai labai myliu. Klausyk mamos, kai man vėl reikės išvykti...

Tokia buvo naktis, toks buvo ir auštantis rytas Lietuvos karininko šeimoje.

Praėjo dar kelios neramios naktys. Vieną rytą nubudusi žmona pamatė vyrą berašantį.

– Šitiek laiškų! Ką visą rytą rašai ir kam?

– Baigiu laišką vengrų pulkininko našlei, nors nesu tikras, ar ji mano laišką gaus. Negalejau neparašyti...

Traukiantis per pelkes iš apsupimo, prie lietuvių prisijungė ir vengrų dalinių kariai bei atsilikę nuo savujų vokiečiai. Apšaudant rusų artilerijai, lietuvių batalionas traukėsi viningai, kariai stengėsi padėti vieni kitiams. Paskutiniame apsuptyies žiede atrodė, kad tik per stebuklą gali išlikti gyvas. Būta akimirkų, kai kariai, dar neįgirdę atšvilpiančio sviedinio, šeštuoju pojūčiu privalėjo suvokti, kurion vieton kristi. Kad mirtis aplenkta, saugiausia būdavo griuti į jau išmuštą anksčiau atlėkusio sviedinio duobę: seni kareivai sakydavo, jog sviedinys antrą kartą į tą pačią vietą nepataiko. Lemtingą akimirksnį, kai vadas ruošesi kristi į artimiausią nužiūrėtą sviedinio duobę, ji aplenkė ir duobėn išoko vengrų pulkininkas. Jonui Semaškai nebėliko laiko apsidairyti kitos duobės, tad griuvo kur papuołė. O atlėkės sviedinys pataikė į ką tik išmuštą duobę, kur pasislėpė vengrų pulkininkas.

– Štai kaip nepažįstamas karininkas man išgelbėjo gyvybę. Atidaviau pagarbą žuvusiam vengrų pulkininkui, paėmiau jo

dokumentus ir bėgau toliau su visais... Rašau jo žmonai, kokiomis aplinkybėmis žuvo vyras. Nelinksmas laiškas, bet ar gali laiškai iš fronto būti linksni? Už savo gyvybę aš skolingas ir vienam vokiečių kareiveliui. Besitraukdamu iš apsupimo, stengėmės kiek tik įmanoma trumpinti kelią. Lenkiant smarkiai apšaudomą vietovę, visiems teko čiuožti sėdomis nuo labai stataus apledijusio kalno. Pračiuožti buvo įmanoma tik viena šliūžė, į kurią eilės tvarka ir taikiausi. Pribėgės vokiečių kareivėlis nustumė mane ir nučiuožė pirmas. O tuo metu atlėkės artilerijos sviedinys pataikė į čiuožiantį kalnu žemyn vokietį...

Gal ne visada reikia stengtis būti pirmam? O gal man dar nebuvo lemta mirti? Pavargau, Liole, pavargau nuo karo. Matyt, mus tryps svetimi tol, kol neišnyksim iš Žemės planetos su savo teise gyventi.

Tarytum jau viską vienas kitam išpasakojo, o sunkumas nuo širdies nenuslinko.

– Ir čia baisu gyventi, – pasakė žmona. – Jie mano Léjā į getą išvarė. Išveš į Vokietiją arba sušaudys...

Žydaitė Léja buvo Elenos gimnazijos laikų draugė: jiedvi gyveno kaimynystėje, draugavo, svajojo apie ateitį ir tikėjo, jog niekas jų draugystės neišardys.

– Kol buvai fronte, čia labai daug kas pasikeitė.
– Bandysiu padėti.
– Kaip?
– Eisiu į vokiečių civilinės vadovybės Lietuvos kraštui generalinio komisaro štabą. Negi manęs nepriimtu ir neišklausytų, kryžiumi už narsą apdovanojė?

Štabe ir vėl staigmena – Ničė sukinėjas.

– Senasis Ničė! Ką čia veiki? Vis dar kariauji? Ar negana?

– Atostogauju, tik nežinau, ar ilgai.

– Sveikas?

– Man sielą skauda.

– Ir man, Ničė, ir man...

– Bet tau sielą reikia gydyti namuose, prie žmonos šono. Ko čia atėjai?

– Žmonos draugę, žydaitę, bandysiu gelbėti. Ji gete. Mus sieja sena graži draugystė. Lėja padarė didelę klaidą: ištakėjusi išvažiavo į Palestiną, o prieš karą sugrižo. Nepritapo ji ten... Sakau – užtarsiu.

– Išprotėjai, Semaška. Gal tau Stalingrado buvo negana? Atšaldyk savo galvą ir sugrąžink į vietą sveiką protą, Jonai Semaška!

Kai Ničė pašnekovą pavadindavo vardu ir pavarde, vertėdavo susimąstyti.

– Eik namo. Aš tave įspėjau, norėdamas tau gero. Atsimink, aš rūmtai įspėjau: su šétonu gal ir susitartum, su jais... né nebandyk!

– Negaliu, Ničė. Reikia pasikalbėti.

– Matau, nežinai, kur eini. Atleisk, kad nepavyko tau proto įkrести.

Oi kaip malonai jį priėmė štabe pats generalinis komisaras Adrianas fon Rentelnas! Kaip didvyri, gyvą stebuklą, iš Stalingrado ugnies sugrižus. Tačiau šypsena generalinio komisaro veide bennat pradingo, kai karininkas prašneko apie Lėjos šeimą: neliko pagarbaus draugiškumo, lyg vėjo nupūsta išnyko šlovės aureolė. Svetimiems svetimi didvyriaι reikalingi tik kaip pavaldiniai.

– Ar gerai pagalvojote, karininke, ko prašote? – lediniu balsu nutvilkė aukštą aukšto rango vokiečių pareigūnas.

– Galvoju. Dabar...

– Tada aš nieko negirdėjau, o jūs nieko neprašėte. Nesupratimas...

– Ne. Jūs girdėjote, aš prašau ir jūs tikrai galite paleisti mano žmonos draugę.

– Ką? Jautri karininko širdis neatlaiko?

– Taip... Nes aš ne tik karys, aš dar ir žmogus.

– Kieno tu pusėje, karininke? Iki šiol buvai mūsų pusėje. Ar aš klystu?

– Aš savo pusėje. Kovoju prieš bolševizmą.

– Gerai kovojai, tik ar protelio nepraradai? Tai jie, visų pirma jie – žyda pagimdė pasaullui komunizmo idėją ir į tavo Lietuvą atnešė taip pat... Visa kita atėjo tik kaip padarinys, gal tu apie tai nemąstei? Jei žinotum daugiau, apsisuktum ir išeitum, kol ne vėlu.

– Mano ginamieji nebuvo komunistai. Tai dora žydų šeima ir aš prašau jiem padėti. Be to, norėčiau priminti, jog aš labai retai ko nors prašau.

– Gėda. Pradingo karininko garbės supratimas?

– Pabuvus fronte, mano požiūris į vadovelinę karininko garbę šiek tiek pasikeitė. Arba... lietuvis kario garbę kitaip supranta.

– Gaila, kad pasikeitė. Ta proga ir aš noriu priminti: mūsų pokalbis baigtas. Jūs laisvas!

Atiduok pagarbą, karininke, ir išeik. Kuo skubiau dink. Okupanto leksikone žodis „laisvas“ visada reiškia, jog tavo laisvė baigėsi. Tą pačią akimirką, kai tas žodis buvo ištartas.

– Vargšė Léja... – tiek tepasakė žmona jam sugrįžus.

Jau kitą dieną Semaška gavo įsakymą pakeisti 13-ojo bataliono vadą ir vykti į Šiaurės frontą, prie Leningrado, kur nesiliovė įnirtingi mūšiai.

Nepasakė vyras žmonai apie gautą įsakymą, išvažiuodamas pasakys, nesugadins paskutinės geros dienos.

– Niekur neskubi? – nustebi tą dieną žmona. – Stebuklas!

– Neskubu: visą dieną niekam neatidaraū durų.

– Nuostabu! Bet ką slepi savo rašomajame stale?

– Įsakymą išvykti į frontą. Tai bausmė už bandymą išgelbėti Léja.

– Neik! Kas per avinų banda tie vyrai. Neik ir viskas!

– Neičiau, bet... kas bus su tavimi ir sūnumi? Juk suprantu.

– Suprantu, bet nuo to né kiek ne lengviau.

Ji išėjo ir po kelių minučių grįžo apsirengusi puošniausia savo suknuote. Ant stalo atsirado žvakidė, šis tas skanaus ir nežinia kokiamė slaptame kampelyje išsaugotas butelis itališko vyno. Jis nustebi, o ji pasakė:

– Pabūkim vieni namuose. Noriu, kad visada mane prisi-mintum tokiai: linksmą, laimingą, gražią. Pagaliau viskas vieną dieną baigsis, ar ne? Pabūkime vien...

– Tik nelaidok manęs per anksti, aš sugrįšiu. Pažadu. Ar kada nors netesėjau tau duoto žodžio?

1944-ųjų pavasaris. 13-ojo bataliono vadas Jonas Semaška su savo kariais metamas į Rytų fronto šiaurės sektorių padėti vokiečių daliniui, patekusiam į apsupimą. Atlaikės sunkų

mūšį, bataliono vadas buvo sužeistas ir skubiai išgabentas į Opočkos ligoninę.

Ilgai sirgti niekas neleido. Atsigavai, atsistojai ant kojų ir – atgal į frontą.

Po savaitės – antras sužeidimas prie Velikije Lukų. Nuo skeveldros smūgio lūžo raktikaulis, liko didelės plėštinės žaizdos. Pasibaigus mūšiui, jis surado kariai ir išnešė iš lavo-nais nuguldyto lauko. Atsigavo vežamas į ligoninę.

– Kur aš? – paklausė, išvydės kario veidą.

– Gyvas, vade, jūs gyvas! Viskas bus gerai, – nudžiugo kareivis. – Tik nekalbėkit, jūs labai nukraujavot. Ligoninė jau arti.

Paguoda nepadėjo. Jis smego ir smego nebūtin, kelias į ligoninę pasirodė be galo ilgas.

– Teisybę sakai. Sunku kalbėti, tarytum amžinam miegui trauktų...

– Verčiau neužmikit, vade, aš kalbésiu, tik neužmikit, – praše karys. – Viskas, jau viskas! Mes prasiveržém, mes jau grīztame Lietuvos link. Nemiegokit, vade... Gal žmonai parašyti ką norėtumėt? Aš pieštuką ir popieriaus turiu, ką jai parašyti?

– Rašyk, gyvas esu, sugrįšiu, pasveiksiu... – ir jis vėl nu-smigo į netikrą miegą – sužeistojo alpuli. O karys jis atsar-gai judino, glostydamas veidą, plaukus:

– Ar girdite mane, vade? Tuo ligoninė! – trynė jam smilkinius ir praše: – Juk laikėtės kaip Heraklis... Kas jums, vade, nepasiduokit! Mes dar pakariausim ir dėl Lietuvos, tik nesugalvokit numirti, – béré žodžius karys, vis ragindamas vairuotoją: – Ar negalima greičiau važiuoti?

Vėl sugrįžo sąmonė, vadas prašneko:

– Kas mes būsim, jei sugrįsim gyvi? Juokas! Gal niekas mūsų nė nepastebės, nenorės sužinoti, ką patyrėme svetimame kare, ką amžinai praradom? Kas mes būsim, kary? Tik niekam nereikalingos aukos, kaip ir visa Lietuva.

Karys tylėjo, laikė prispaudęs ranka kraujuojančią vado žaizdą.

– Vis tiek čia, svetimoj šaly, numirti nenorėčiau. Taigi aš laikausi, kary, ištversiu. Supratai, ką norėjau pasakyti? Iki paskutinės savo gyvenimo dienos atsimink: jau dabar, dar karui nepasibaigus, visi mus išduoda...

– Nusiraminkit, vade, tavo kariai tavęs niekada neišduos.

– Ačiū, ačiū už viską.

Vadas né akimirką negalėjo pamiršti, kad Lietuva ta-po auka Antrajame pasauliniam kare. Nepamirš jis ir savo karių ištikimybės fronte, kai netgi vieno kario drąsus poelgis galėjo visus išgelbėti ar neryžtingumas – pražudyti.

Traukiantis iš apsupimo nuo Pskovo, vokiečių karinis dalinys, pabūgęs puolančios Raudonosios armijos gausybės, pabėgo, palikęs užnugaryje apsuptus lietuvius. Tesižino! Gelbėdami savo kailį, „Naujosios Europos“ kūrėjai net savo štabą su visais dokumentais paliko. Kai Jono Semaškos kariai atsitraukdami pasiekė vokiečių štabą, išvydo, kad Jame jau šeimininkauja rusai. Lietuviai nesutriko, nespruko kas kur, o rusai, manydami, jog atėjo gausus vokiečių kariuomenės papildymas, atsišaudydami paliko užimtas patalpas. Po kurio laiko atsargiai sugrįžo ir

vokiečiai. Dezertyravęs iš mūšio lauko štabo viršininkas, palikęs raudonarmiečiams lietuvius kaip įkaitus vietoje savęs, nė nebandė perspėti ar padėti pasitraukti, ižūliai šypsojosi, tarsi nieko nebūtų atsitikę. Majoras Jonas Semaška, atlaikęs raudonarmiečių veržimąsi, sarkastiškos vokiečio šypsenos jau nepajégė atlaikyti: įsakė štabo viršininką sušaudyti.

Vokiečių karo vadovybėje kilo nepasitenkinimas: už išdavystę kare vokietis lietuvių galėjo nušauti be jokios atsakomybės, bet lietuvis vokiečio – jokiui būdu! Prasidėjo tyrimas, buvo smulkiai apklausti visi šio įvykio liudytojai. Vis dėlto teko pripažinti, jog vokiečiai sąmoningai, vengdami kautynių, ketino paaukoti lietuvių batalioną mirčiai.

Už įsakymą sušaudyti vokiečių karininką majoras Jonas Semaška nebuvo nubaustas. Jis gynė jo kariai. Ir ne vieną kartą.

Karo ligoninė užfrontėje. Pasitiko spengianti tyla, karo tyla, o sužeistas vis dar nesusigaudė, ar tik ausyse spengia tyla, ar tai akimirka tikros tylos, o paskui vėl prasidės mūšio pragaras, bombų sprogimai, vėl bus kritusiuju kūnai, liesis netekęs vertės kraujas, vėl gyvenimas be gyvenimo...

– Sulopysim, karininke, pasveiksi, – paguodė ji seselė, ruošdama operacijai. – Tuoj tave sutvarkysim, atlēgs skausmas, ir viskas bus gerai.

Jis suprato: ausyse spengė ne užfrontės tyla, pradėjo veikti narkozė.

Sutvirtino karo chirurgai sulaužytą raktikaulį metaliniu

strypu, kuris liks karininko kūne visam laikui ir dar kartą pasitarnaus, kai pagal tą strypą teks atpažinti Jono Semaškos palaikus.

– Na štai, jau sveiksti, karininke, jau ir po visų baimių. Sudurstėme tavo suskaldytą raktikaulį, turėsi stipresnį negu buvo, su geležiniu sutvirtinimu, jokia kulka nepramuš! – šypsosios, čiauškėjo seselė nubudusiam po operacijos. – Ryt jau galési keltis.

– Ilgai miegojau?

– Ilgai. Už visą neišmiegotą laiką. Tave kareivėlis aplankė. Mandagus. Gražuolis! Šokolado plytelę paliko, liepė sveiki.

– Kur jis?

– Išvažiavo atgal... į frontą. Labai skubėjo.

– Kas mane čia atvežė?

– A! Kitas, ne tas, kuris aplankė miegančią. Anas labai linksmas, jaunas, šviesiaplaukis.

– Ačiū. Labai daug man pasakei, sesele. Gaila, kad jiedu nepalaukė, kol nabusiu.

– Jiems neleido laukti. Matai, karininke, generolai tikriausiai gyvi tik žudydami... Kada šita beprasmybė baigsis? – čiauškėjo seselė. – Žinai, karininke, nenorėčiau pagimdyti sūnaus, kuris į generolus iškoptų...

– Suprantu. Pavargai nuo kraujo ir matytų žaizdų? – klausė žiūrėdamas į jaunutę medicinos seserį. Pagalvojo, kad nemokės, nežinos, ką atsakyti į jos skausmo kupiną klausimą, ir nutilo.

– Pavargau... Labai pavargau: visą naktį vieną po kito sužeistus vežė. Bet užtat jūs, karininke, miegojot lyg šimtą metų būtumėt be miego.

– Mergaite, ar tu žinai, kas yra kario miegas, žinai, kaip miega kariai?

– Žinau: budėjau prie tavęs naktį. Kliedėjai ar sapnavai, bet vis Liolę šaukei. Kas ji?

– Žmona.

– Aišku. Šaukėt ir šaukėt pro miegus ją visą naktį... Išgaruodama narkozė leidžia pamatyti saviškius: gyvus ir mirusius.

– Gaila, neprisimenu, ką sapnavau.

– Dar susapnuosi ir žmoną, ir namus, laiko turėsi labai daug! – seselė jau šypsosios, nerimą tarytum vėjas nupūtė. – O dabar miegok už visą neišmiegotą laiką. Aš jau bėgsiu. Girdi? Dar vieną sužeistą atvežė...

– Palauk. Koks tavo vardas, mieloji?

– Gerda! – šūktelėjo jau nubėgdama seselę, palikusi karininkui ramybės akimirksnį ir gerą žodį.

Vos pradėjo vaikščioti, vos kiek pasveiko, speciali karo medikų komisija nustatė: frontui dar tinkamas. Tačiau atostogų davė! Parvažiavęs į Kauną aplankė saviškius – žmoną ir sūnų, savo gerą bičiulį kapitoną Antaną Rugį kaime. Neišvengiamai artėjo diena vėl susiruošti į frontą. Karininko laimei, buvo subombarduota Kauno geležinkelio stotis, ir jis dar dviem dienoms grįžo namo. Bet geležinkelį greit suremontavo ir teko išvykti: svetimas karas vis dar laukė mūsų vyrų. Negera nuojauta ši kartą lydėjo karininką.

Artejant pralaimėjimui, fanatikai karo vadai kasdien ižūlėjo. 1944 metų kovo 22 dieną Šiaurės fronto vadai generolas feldmaršalas Valteris Modelis ir Ostlando aukštesny-

sis SS ir policijos vadas SS obergruppenfliureris Fridrichas Jekelns Polocke pareikalavo iš generolo leitenanto Povilo Plechavičiaus iki balandžio 15 dienos sudaryti 15 naujų batalionų iš devynių tūkstančių Lietuvos vyrų ir perduoti juos vermachto žinion. Plechavičius atsisakė skelbtį visuotinę mobilizaciją. Jau gegužės 15 dieną Kaune įsikūrusi Vietinės rinktinės vadovybė kartu su generolu leitenantu Povilu Plechavičiumi ir štabo viršininku pulkininku Oskaru Urbonu suimami ir išvežami į Salaspilio koncentracijos stovyklą Latvijoje. Tą pačią gegužės 15 dieną SS obergruppenfliureris F. Jekelns paskelbė: „Lietuvos senieji generolai įsigeidė turėti savo kariuomenę ir net pabandė diktuoti savo valią manydami, kad Vokietijos Didysis Reichas jau neturiš jėgų ir pralaimi karą. Tenemano jūsų senieji generolai, jog dabar jū valdžios ir galios metas. Lietuvos daugiau niekada nebus!“ Jėga nugalėjo teisę. „Kvailys! – pyko majoras. – Didžiausias kvailys, nesugebantis pripažinti pralaimėjimo“. Keiksniojo karininkas piktu balsu, kurio, laimė, niekas nesiklausė. Už vieną žodį galėjai atsidurti Salaspilyje. Taigi kol dar gyvas, marš, karinink, į pirmąsias linijas paskutinėse žūtbūtinėse kautynėse svetimame kare, kur tebesilieja kraujas, kur rusų radijas kas rytą šaukia, kaip narsiai Raudonoji armija, palaikoma visų tautų liaudies, žengia pirmyn. Vokiečių pusėje radijas irgi nenutyla: vis dar žada slapčiausią ginklą, nuo kurio rusai lyg musės iškris ir karas baigsis grynakraujų pergale. I tai atsakydamas rusų politrukas prikimusi balsu per radiją agituoja vokiečių pusėje esančius lietuvius: „Nugnybkit savo vadus ir pereikit rusų pusėn – teisingiausio karo pusėn“. Fiurero šalininkas irgi įsakmuo to-

nu ramina: „Fronte nieko naujo! Šiek tiek pasitraukėm atgal, bet neilgam...“

„Pamišeliai!“ – nuslysdavo šypsenėlė karininko veidu.

Girdi, ką rėkia radijas, ar ne, – tu lietuvis ir vis dar esi karo auka. Eik, giliai atsidusęs, sukaupęs jėgas, ir vėl vesk savo vyrus klampiaisiais keliais link Kuršo, saugok juos ir neprarask vilties – numirti sugrįšit namo. Sugrįšit per užminuotus, bombų išardytus kelius ir nors nežinai, ką rasi grįžęs, vis tiek trauksi pavergtų namų pusėn, nes kitų namų neturi. Dabar tu ir tavo vyrai – vienas kūnas ir viena širdis.

Traukiantis iš Rusijos į Latviją, visi keliai buvo užgrūsti vokiečių kariuomenės ir technikos. Išvarginti karo, vokiečių kareiviai stengėsi atsitraukti gerai pravažiuojamais keliais ir ne kartą tapo tiesioginiu taikiniu rusų lakūnams. Tarp Pskovo ir Kuršo žuvo daug vokiečių karių.

Majoras Jonas Semaška dar kartą mutarė pasinaudoti išbandytu būdu – atsitraukti iš fronto pelkėtomis vietomis, kur negalėjo pravažiuoti tankai. Dar kartą išvedė savo vyrus iš ugnies uragano sveikus ir gyvus, nors mirtinai nuvargusius ir patyrusius neįsivaizduojamą karo siaubą.

Atlaikę rusų ataką, perėjė apšalusias pelkes, jau Latvijos pusėje Jono Semaškos bataliono kariai susitiko su vokiečių gestapo žvalgybininkais. Ne veltui sakoma – prieš galą žvérinis pasiunta. Gestapo būrys, sulaikęs lietuvių karius, pareikalojo atiduoti ginklus ir paaiškinti, kodėl traukiasi atskirai nuo vokiečių armijos? Nors jiems buvo suprantamai atsakyta, vadas Jonas Semaška neišvengė kaltinimo, buvo apšauktas dezertyru, dar blogiau – dezertyrais pavadinti visi bataliono kariai. Gestapininkai vadą areštavo ir kariams paskelbė, kad

jis bus atiduotas karo lauko teismui. Tvarka ir bausmė vokiečių armijoje jau buvo pašlijusi, siurerio didybė blėso, tačiau gestapas dirbo! Šito buvo per daug netgi santūriems lietuviams. Bataliono kariai apsupo gestapo štabą, nukreipé pancerfaustus ir pareišké: „Jeigu nepaleisite mūsų vado, – atidengsime ugnį! Žus vadas – neliks ir jūsų!“ Kai vokiečiai pajuto, jog yra apsupty iš visų pusiu, teko paklusti. Turbūt vienintelį kartą per visą karo laiką galingi vokiečių pancerfaustai atsisuko į juos pačius. Lietuviai išdrīšo vokiečiams duoti kario garbės ir žmoniškumo fronte pamoką. Gestapininkams mirties akivaizdoje savas kailis staiga pasirodė kur kas brangesnis už siurerio idėjas, ir Joną Semašką jie paleido. Kai lietuviai pasitraukė, kažkuris pasaké: „Pamokyti gestapo tarnus vis dėlto reikėjo!“ Kitas pridūrė: „Trauk juos velniai!“

– O aš vos susilaikiau nešovęs, kai vadą suémé, – prisipažino 13-ojo bataliono puskarininkis Algirdas Vyšniauskas, perėjęs kruvinus karo kelius ir išlikęs gyvas, – gal kad papasakotų ainiam, ką lietuviams reiškė Antrasis pasaulinis karas ir kas jie buvo tame kare.

Likimo ironija: lietuviams fronte teko kautis ir su... lietuviiais, 16-osios divizijos kariais. Kovotí prieš saviškius, nors visi žinojo, kad lietuvių ten buvo nedaug, niekas nenorėjo, vengė atviros kovos. Ir vieta tinkama pasitaikė: pelkés abiem pusēm sunkiai praeinamos, nei mašina, nei tanku nepajudési.

O Raudonoji armija bet kokia kaina veržesi pirmyn! Rusų kariuomenės vadovybė įsakė sušalusius nukautujų lavonus guldyti ant pelkių tiesiant kelią tankams. Rusai skubėjo prie

Baltijos jūros, ir jokia jėga negalėjo jų sustabdyti, jokia kaina nebuvo per didelę. Nors jau visiems buvo aiški karo pauaiga, tačiau raudoniesiems net savų kareivių kūnai nieko nereiškė. Svarbiausia – tikslas pasiekta: rusų tankai Kuršo pelkėse nenuskendo, o mirusieji – argi jiems svarbu, kur liks gulėti? Tik gyvieji dar ilgus metus bijos prasitarti, ką matė.

Iki 1945 metų gegužės 8 dienos – Vokietijos kapituliacijos paskelbimo Jono Semaškos batalionas buvo nusiųstas saugoti Baltijos jūros pakrantę nuo rusų desantininkų iš jūros ir žemyno.

Kurše vokiečių karinė vadovybė sutelkė daug kariuomenės ir ginkluotės, net iš Afrikos čia atvyko pagarsėjės karo vadas generolas Šiorneris. Vargu ar visais savo sugebėjimais jis būtų galėjęs pakeisti karo eigą. Kariai buvo mūšių iškamuoti, kariai daliniai margi, surankioti iš visų batalionų: vokiečiai ir austrai, vengrai ir estai, latviai ir lietuviai vis dar grūmėsi žūtbūtiniame kare. Beviltiskai apsupty Kuršo fronto ruože, vokiečiai laikėsi iš visų jėgų, nors pripažinti pralaimėjimą būtų buvę protingiau.

Dar prieš paskelbiant Berlyno kapituliaciją įvairiausią tautybių kareiviai, aukštesnio rango karininkai kaip kuris sugebėjo stengési sprukti į Švediją. Atrodytu, pralaimėjės okupantas turėjo būti atlaidesnis, savo darbelius apmąstyti, bet kur tau! Nors Hitlerio pozicijos braškėjo visais šonais, tačiau gestapas vis dar stengési įvaryti baimės ir pamokyti paklusnumo. Aplinkui šmirinėjo pakrantės apsaugos vadas pulkininkas Kolis ir ieškojo, prie ko prikibti dėl netvarkos:

keikėsi, plūdosi, už kiekvieną prasižengimą bausdavo. Liejo susikaupusį pyktį ir karo nuovargį ant kareivių, kad šie nesugebėjo laimėti reichui pergalęs. Kartais imdavo aiškinti, kaip aukojasi vermahtas, gelbédamas pasaulį nuo žydiško komunizmo, ir kokie kvaliai lietuviai, tikros „lietuviškos kiaulės“, jei šito nesupranta. Tiktai jo niekas rimtas nebesiklausė, netgi savi. Atvirai kalbant, plūsti lietuvius jis turėjo priežasčių: mat mūsiškiai kariai, saugodami jūros pakrantę, stengési nepastebėti bėglių į Švediją, o neretai patys padėdavo jiems pasprukti kur akys veda. Jūros keliu pabėgo daug latvių, kurie tarnavo SS daliniuose, nes jie jau žinojo, kas atsitiks, vos Raudonoji ižengs į Kuršą. Tiesa, jie nenumatė, jog visi sulaunks to paties atpildo, kiek bebūtų „nusipełnę“ tame bepročių sukeltamie kare.

Išlikę gyvi per visą karą, artėjant karo pabaigai vyrai bėgo nuo gresiančios mirties ir galimos nelaisvės. Bėgo, kol rusai neužblokavo kelių iš jūros pusės. Nešdinosi ir vokiečiai, tik jiems niekas negrasino karo lauko teismu, nes savujų gestas „nematė“.

Gyvybės instinktas – pats stipriausias: nepaisydami baimės nuskesti, nes į bėglių laivus iš oro taikėsi rusų lakūnai, nepabūgę akylos gestapo akies kareiviai spruko į Gotlando salą – vienintelį galimą išsigelbėjimą. O lietuviai – pakrantės saugotojai juo daugėjo bėglių, juo labiau jų „nepastebėdavo“. Bet gestapo akys matė daugiau nei reikėjo: vis dar sekė, stebėjo ir grasinio.

Jūros pakrantę saugojo 5-asis lietuvių savisaugos batalionas, išgyvenęs skausmingą tragediją, kai teko sušaudyti savo bendražygius, „nusikaltusius“ reichui.

Tiek to „nusikaltimo“ ir būta: vyrai leido keliasdešimčiai latvių pabėgti į Gotlando salą, patys juos palydėjo, nuplukdė valtimis iki bėglių laukiančio katerio, aplaukusio iš Švedijos. Tuo kateriu ne vienas išsigelbėjo nuo vokiečių ir nuo rusų rūstybės bei „teisingumo“. Tikriausiai negerą minutę kažkas kažkam prasitarė apie paslapčia aplaukiantį katerį ir nuplukdantį bėglius, o gal pakrantės saugotojai jau seniai buvo sekami, – sunku pasakyti, tačiau buvo surengtas labai skubus ir neteisingas teismas; karo lauko teismu jo vadinti nederėtų.

Pakrantės apsaugos 5-asis batalionas buvo skubiai vokiečių pulkininko Kolio įsakymu nuginkluotas, išrikuotas ir priverstas išklausyti ne kartą girdėtą „maldele“: vermahto kareivai narsiai ir drąsiai kovési už visų gerovę, prieš bolševikų gaujas, žuvo už fiurerį, o lietuviai pasielgė kaip tikri išdavikai – 5-asis batalionas susidėjo su priešu! Kareiviai ne iškart suprato, ką vapalioja pulkininkas, tačiau pajuto, jog atsitiks nenumatytais baisus dalykas. Juk visi iki vieno buvo kaltinami išdavyste!

Daug kartų lietuvių kariai girdėjo panašius kaltinimus: ir tie, kurie, varu paimiti į Raudonąją armiją, kariavo rusų pusėje, ir tie, kurie tikėjosi išlikti daugiau ar mažiau neutralūs savisaugos batalionuose, kontroliuojamais vokiečių.

Net pats bataliono vadov majoras Pranas Ambraziūnas negalėjo vyrų išperti nei paaiškinti, kas atsitiko? Tik prasidėjus skubotam tardymui lietuviai sužinojo, kad juos susekė slaptoji karo lauko žandarmerija ir jie kaltinami už pagalbą latviams nelegaliai emigruant į Gotlandą. Tardymas buvo panašus į tragikomiską farsą: fiurerio parankiniai net girdėti nepanoro,

kad žmonės bėgo nuo gresiančio Raudonosios armijos „išvadavimo“, bėgo tikėdamiesi ramesnio gyvenimo užsienyje, bėgo niekuo nenusikaltę net savo sąžinei. Drauge su latviais spruko ir eiliniai vokiečių kareiviai, bijodami patekti rusų nelaisvén: kaip buvo elgiamasi su vokiečių belaisviais, jie jau žinojo. Kaltės nesimatė, jos ir nebuvo, tačiau už netvarką kažkas privalėjo atsakyti, nes vokietis labiau už viską mėgo tvarką. Kas kitas galėjo tapti tuo „atpirkimo ožiu“, jei ne lietuviai? Septyni kariai, priremti nenuminčiamais faktais, prisipažino, jog pro pirštus žlūrėjo, leidę kai kam pasprukti, nes gyvybę kiekvienam brangi. Prisipažinimas ir buvo didžiausia klaida. Deja, niekas nenumatė, kokios bausmės griebsis gestapas. Karo lauko teismo nuosprendis buvo nelauktai žiaurus: septyni lietuviai kariai buvo nubausti mirties bausme „už išdavystę“, vienuolikai teko atsidurti drausmės lageryje. Teismas pribloškė karius ne tik ypatingu žiaurumu baigiantis karui, bet ir tuo, jog suimtuosius buvo įsakyta sušaudyti patiemis lietuviams. Atsisakius vykdysti karo lauko teismo nuosprendį, sušaudymas grėsė visain batalionui.

Paskutinis kraujo lašas pasiutės, arba... jo kai kam labai prireikė, pritrūko... medaliaims nušveisti.

Bausmės vykdymo liudytojai, buvę 5-ojo savisaugos bataliono kariai – Jonas Laucė ir Viktoras Gulmanas, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto auklėtinis, buvęs karо korespondentas, iki gyvenimo pabaigos negalės užmiršti matyto vaizdo. Jis liko akyse, tarytum prakeikimas lietuviams už jų nuolankumą ir patiklumą. Viktoras Gulmanas turėjo žinių, jog buvo planuojamas viso 5-ojo bataliono slaptas pabėgimas. Deja, nesuspėta...

Nuginkluoti lietuvių kariai buvo suvaryti į aikštę, juos apsupo vokiečių tankai, aplinkui buvo sustatyti egzekucijai paruošti kulkosvaidžiai – tam atvejui, jeigu vis dėlto 5-asis batalionas išdrįstų kokiui nors būdu pasipriešinti, nors tam nebuvo palikta nė menkiausios galimybės – visas batalionas jau buvo nuginkluotas ir apsuptas. Kad įbaugintų kitus, egzekucijos organizatorius Kolis ir jo parankiniai įsakė patiemis lietuviams sušaudyti savus.

„Kaltuosius“ po vieną vedé feldžandarai. Vienas jaunas karių nešėsi rankoje Švč. Marijos paveikslėli, tikriausiai išnešiotą per visas karо negandas. Priėjo kariai prie duobės, pasiuntė atsisveikinimo žvilgsnį tiems, kurie stovėjo netoli ese, nudūrė akis žemyn, bejégiai užtarti savo bendražygius. Feldfobelis vadovavo egzekucijai, ištęsdamas mirties akimirkas.

Atrodo, feldfobelį labai „ižeidė“ karys Sendrius, pajukavęs draugams: „Tik gerai pataikykite...“ Jis šypsojosi okupantui į veidą ir tada, kai bataliono gydytojas Lyberis vienims prie krūtinės segė balto popieriaus apskritimus – taikinį širdin.

Sušaudymui vadovauti buvo įsakyta leitenantui Bratėnui. Jam drebėjo rankos, akyse tvenkėsi migla, vargu ar jis matė paskutinę kario šypseną, sukrétusią visus, tik ne lauko žandarmerijos feldfobelį.

Prie duobių jau buvo įkasti stulpai, prie kurių pririšo nuteistuosius, užrišę jiems akis. Žudikas mat negali savo aukai žiūrėti į akis. Žudytį gali, o pamatyti einančią į mirtį akis – ne! Tris sušaudę, ēmėsi likusių, o paskui buvo įsakyta visus sumesti į tris duobes ir užkasti. Tačiau dar vienas spjūvis į veidą laukė lietuvių. Vokietis oberleitenantas numirėlio

kaukės veidu paskelbė pakrantės apsaugos vado įsakymą: „Batalionas savo gėdą nuplovė krauju, todėl jam leidžiama toliau kovoti už „Naujają Europą“.

Po atmintinos egzekucijos 1944 metų spalio mėnesį 5-asis batalionas buvo išformuotas, kariai išskirstyti, kai kurie pasiūsti į 13-ąjį batalioną, kiti – į 256-ąjį, į pirmąsias fronto linijas.

Kai iš atsiųstųjų karių majoras Jonas Semaška sužinojo apie tai, kas įvyko, jis pasakė savo adjutantui: „Jeigu šitaip būtų nubaudę mano karius ir neturėčiau jokios galimybės apginti juos ginklu, būčiau pirmutinis atsistojęs prie duobės“.

Deja, tragedija jau buvo įvykusi, jos istoriją po daugelio rusų okupacijos metų vaizdžiai apraše 5-ojo bataliono jauunesnysis puskarininkis, rašytojas Jonas Laucė savo memuaruose „Penktasis savisaugos batalionas“.

Ne geriau sekėsi ir tiems latviams bei lietuviams, kurie sėkmingai nuplaukė į vilčių žemę – Švediją: jie visi buvo švedų valdininkų išduoti rusams. Patekė švedų nelaisvėn, nespėjo apsidžiaugti, nes švedų vyriausybė klusniai vykdė Stalino reikalavimus. Matyt, švedai ne mažiau nei visas pasaulis bijojo raudonojo maro. Neutrali valstybė nedrijo pasipriešinti Stalinui, nepaisė tarptautinių žmogaus teisių, nors niekas nebūtų galėjęs sužinoti, kiek ir kokių bėglų pasiekė Švediją.

Protingųjų pasaulis mėgsta, kad jiems nurodinėtų bepročiai.

Visus baltijiečius švedų pareigūnai lyg didžiausius nusikaltėlius „perleido“ rusų enkavēdistams. Švedija labai

skubėjo pripažinti Baltijos šalių okupaciją, netgi atiduoti sovietų Rusijai Lietuvos auksą, buvusį Švedijos bankuose.

Kas buvo toliau?

Belaisviai be teismo ir tardymų, nieko nesistengiant išsiaiškinti, buvo įkalinti bausmės lageriuose, ištremti į Sibiro rūdų kasyklas, iš kur sugrįžo tik vienas kitas... Tiesa, pasklido legenda tapusi žinia, jog vienas švedų karininkas, internuotų belaisvių pabėgelių stovyklos komendantas, nusišovė, savo gyvybe pasiryžęs nuplauti Švedijos valdininkų gėdą. Tebūna tai gražus Švedijos karalystės karininko pagerbimas.

Dieną po dienos lékė sušaudytas laikas. Nors Kurše net keleriems metams buvo sukaupta maisto atsargų, neutrūko ginkluotės ir vadovavo, kaip sakoma fronte, užkieteję karo veteranai, finalas neišvengiamai artėjo. Kruvinas finalas, koks nenumatė nei „Naujosios Europos“ šauklys Hitleris, nei raudonojo rojaus pranašas Stalinas. Ne viską, ką buvo suplanavę, abiem juodiesiems genijams pavyko padaryti, bet suspėta labai daug, netgi paskutinėmis dienomis prieš kapituliaciją.

Berlynas pasidavė 1945 metų gegužės 8 dieną, o Kurše dar vyko mūšiai. Raudonieji jūros vilkai jau blokavo priėjimą iš jūros pusės, sausumoje iš visų pabūklų irgi šaudė raudonarmiečiai, tarytum tomis dienomis jūroje siautusi audra visiems protus būtų sumaišiusi.

Nespėjė pabėgti aukštesnio rango vokiečių karininkai skubiai plėše antpečius, apdovanojimus, keitė aprangą, nes kur kas saugiau buvo likti eiliniu arba civiliu. Pajūryje mėtėsi

vokiški kariniai atributai, vertės netekę medaliai. Taigi... Nors eiliniam kariui visada blogiau, nes jam tenka pirmieji šūviai ir pirmosios žaizdos kare, kai kada ir jo gatvelėje būna šventė! Eiliniai stebėjo šitą sumaištį ir džiaugėsi, kad išliko gyvi, kiekvienas savaip pažymédamas karo pabaigą.

Kapituliavus Vokietijai, Kuršo kariams buvo įsakyta per 24 valandas, palikus apkasus ir įtvirtinimus, pasitraukti. Tačiau bolševikai labai skubėjo ir nė nemanė laukti tas 24 valandas. Kada gi komunistai laikėsi savo pačių pasirašytų susitarimų? Raudonarmiečiai bematant pasklidą po Kuršą. Nuo pačios karo pradžios sovietų Rusijos karinė vadovybė savo kareiviams leido imti „trofējus“: plėšti, žudyti, prievertauti vietas gyventojus, o tam ypač gerai buvo parengti specialiosios paskirties enkavēdistų daliniai. Baltijos šalyse jie rodė savo galią jau nuo pirmųjų okupacijos dienų. Galima įsivaizduoti, kas darési Kurše po Vokietijos kapituliacijos.

Išvakarėse pas majorą Joną Semašką atėjo jo adjutantas Stepas Januševičius, ryšininkas Bronius Petrauskas ir Ipolitas Zulumskis. I klausimą „Ką darysime, vade?“ Semaška atsakė: „Pasitraukti į Vakarus neketinu. Aš dar esu Lietuvos karininkas. Liksiu Tėvynėje. Nepasiduosiu. Mano kova dar nebaigta...“

- Mūsų taip pat, – pasakė vyrai.
  - Gerai pagalvokit... Su savo kariais jau kalbėjau: jie nusprendė, kaip kas gali, traukti Lietuvos pusén, į namus.
  - O mes irgi nusprendėme: eisim su jumis, vade.
- Sutarė, jog naktimis miškais pasieks Lietuvą ir bandys užmegzti ryšį su partizanais.

I Kuršą, amerikiečių produktais atpenetį, žemynu ir iš jūros plūste plūdo raudonarmiečiai. Kas plėšė, kas girtavo, kas iš džiaugsmo, kad išlikęs gyvas, šaudė į visas puses. Reikia manyti, jog Lietuvoje visiems įsakinėjės vyriausiasis vokiečių komisaras Adrianas fon Rentelnas jau seniai išnešė kudašių, palikęs savo laikinas valdas Dievo valiai ir žmonių kvailumui. Užmiršusi, kur prasideda ir kur baigiasi reicho vandenų riba, iš Kuršo laiku spėjo išsidanginti ir garsiojo egzekutoriaus pulkininko Kolio šutvė.

Krante girtutėliai rusų ir vokiečių eiliniai kareiviai šventė karo pabaigą – šaudė iš visų ginklų, kokius tik turėjo po ranka. Įkaušę rusai draugiškai glėbesčiavosi su savo priešais „fašistais“. Reginys vertas dailininko teptuko, tik dailininko nebuvo.

Gal kitaip ir negalėjo būti, karininkė? Kartu pradėjo karą, kartu reikėjo jį užbaigti? Kaip bevertintume įvykius, karo iniciatoriai turėjo kuo „pasigirti“: nužudė 50 milijonų žmonių, kaip nesidžiaugti? Ir dar gyvų liko... nebaigtoms žudynėms. Atšvės abi pusės karo pabaigą ir išsiskirstys kas sau. Toliau žudynės jau tėsis okupuotose Baltijos šalyse ir kitose valstybėse, patekusiose sovietų įtakos zonon. Tik žudoma bus tyliai, kruvinas akcijas nuspalvinus „klasių kovos“ propaganda. Pasaulio radijas pritils, pasauliui juk nesvarbu, kas dar bus nužudytas tame nepasibaigusiam Antrajame pasauliniame: svarbiausia, kad savi marškiniai liktų neskylyti.

Ar gerai apsvarstei, karininkė? Tokia yra ir tokia visada bus pasaulio politikų tuštybė: savi marškiniai arčiau kuno. Jei nesugebi pats susikirpti „marškinelių“, – plėšk nuo kito.

Gal šiuo metu ir tau reikėtų tik apie savo gyvybę galvoti, karininkė? Kol šiltutėliai kareiviai krante geria iš vieno butelio ir draugiškai šlamščia vokiečių paliktas maisto atsargas, – patogi akimirką tuščio laiko, kai dar galėtum ištrūkti į Vakarus.

Kodėl nebėgai? Nepasitraukei? Niekas nebūtų išdrįsės tavęs už tai pasmerkti. Kodėl pasilikai vargų Lietuvos, juk dar nežinojai, kad tavo šeimai nepavyko pasitraukti į Vakarus.

Per akimirksnį sustojusį laiką tarp gyvybės ir mirties išgirstu tavo atsakymą: „Renkuosi ne mirtį – kovą. Tokia laisvės kaina“.

Majorą Joną Semašką sustabdė uždusės nuo bėgimo karrys ir pasakė:

– Vade, jūsų ieško NKVD smogikai iš specialiosios pa-skirties būrio. Vietos latviai, gyvenantys netoli štabo, jau apklausti. Jie sekā jūsų pėdomis.

Reikėjo skubiai dingti.

– Ačiū, – atsakė majoras. – Žinojau, kad manės ieškos. Aš jau seniai enkavēdistų taikinyje.

– Žūti per anksti, – nusprendė atskubėjęs adjutantas Stepas Januševičius. – Slėpsimės.

Tiesą sakant, pasislėpti nebuvo kur: katrie nepasidavė, atidavę ginklus ir iškélé rankas prieš raudonarmiečių automatus, pasijuto lyg vabalėliai ant skruzdėlyno. Raudonoji armija jau masiškai siaubė jūros pakrantę, karinius sandėlius, gyventojų rūsius.

Netoli jūros, drėgnoje, nendrėmis apaugusioje vietoje, kiek įmanoma giliau smėlyje, įtaisė tuščiavidures nendres

kvėpavimui, kariai užkasė savo vadą. Šaltas kapas gyvam žmogui suteikė dar vieną galimybę išlikti. Vyrai sutarė slėptis po vieną, o sutemos susitiki sutartoje vietoje ir miškais keiliauti Lietuvos pusėn, Skuodo ir Telšių link.

– Mes ateisim jūsų sutemos, laikykites, vade! – šūktelėjo vyrai ir, užlyginę pėdsakus smėlyje, išsiskirstė.

Pirmosios valandos buvo nesunkios, paskui ēmė džiūti burna, mausti sužeistą petį. Smėlis buvo drėgnas ir šaltas, netoli ese aiškiai girdėjos šūviai ir balsai. Enkavēdistai tikri-
no gyventojų butus, pakrantės įtvirtinimus: jo atkakliai ieškojo.

Apie ką galvojai, karininkė, šaltame gyvo žmogaus kape?

Stengeisi nieko negalvoti, tik sukaupei valią ir jėgas kaip nors iškėsti iki nakties. Tik nesustingti į ledą, nepalūžti, kad ir kas atsitiktų. O valandos slinko létai. Nejaugi sustojo ir tavasis laikas gyventi? Jau skaudėjo ne tik sužeistą petį, laužė visą kūną. Nebesuvokė, kuri galėtų būti valanda, kai išgirdai savo adjutanto balsą:

– Atkapstysiū tavę, vade... Iš tokios duobės galima ir ne-beatsikelti...

Sunkiai atsisėdai, vos galėjai judėti.

– Pasirūpinau šiuo tuo, vade, išgerkit gurkšnelį, sušilsit.

Tą akimirką jis labiausiai norėjo pamatyti išraiškingą sa-
vo adjutanto veidą, santūrų šypsnį sučiauptose lūpose, tačiau pajūri jau gaubė nakties tamsa.

– Šalčiau nei vandenį, – pasakė majoras, – ačiū, bičiuli.

– Mes jau nužiūrėjome kelius, kuriais dar įmanoma pra-smukti. Susidarė net kelios mūsiškių grupės: jie jau išėjo, irgi trauks pas partizanus. Eis mažais būreliais pasienio

miškais. Mes ne vieni, tačiau vilties maža. Visur kelius aptūpę NKVD daliniai.

– Taip... Viltis miršta paskutinė, bet mes dar gyvi. Einame?

– Dar keletą minučių, vade. Enkavēdistai įsikūrė toliau nuo kranto. Čia saugu, net sargybiniai šiuo metu linksmi nasi. Štabo būstinę užémė. Krante girti kareiviai šlitinėja, pergalę švenčia. Aš netoli ese pas pažįstamą latvį ginklų parinkęs užkasiau ir... kelionei ši bei tą. Atsikvēpkit prieš žygį, aš tuo...

– Na jau ne! Galiu rizikuoti savo gyvybe, o svetima neno-réčiau. Eisiu drauge. Patikimi žmonės tavo latviai?

– Šventi žmonės, vade, savi. Nejaugi galas viskam?

– Mažiau kalbék. Na, kad mudu nužudyty, jiems prireiks daugiau pastangų.

– Kažin, vade, kažin?.. Ordū ordos jau čia! Man atrodo, verčiau vokietis būtų nugalėjęs, gal nors kultūringesnio ponio vergais būtume tapę.

– Sakai, pažįstamas velnias geriau už dar nepažintą?

– Velniai yra velniai, visi vienodi, bet... Vokiečiai nors savo žuvusius palaidodavo po mūšio, o šitie!.. Kiek jie čia jau priguldė... Visai nekaltų! Karas baigësi, o jie vis kariauja. Rusai net savus dar gyvus, mirtinai sužeistus, paliko po atviru dangum: kančiose nusibaigtii, supūti, žvėrimis suësti... Kur praéjo, ten lavonų krūvos. Juk karas baigësi, kam tësti žudynes? Kerštauti visiemis iš eilës?

– Nebeprimink...

– Tyliu. Tyliu.

Kurį laiką éjo tylédami, apsižvalgydami, stabtelédami. Tik adjutantas vél neiškenté:

– Aš vis galvoju, kas dar bus? Kas laukia manęs, mano artimųjų, tautos, mūsų visų?

Šméstelėjo šešėlis. Savi ar svetimi?

Jie susitiko. Visi keturi. Sėkmingai atéjo į sutartą vietą, adjutantas net savo paslėptus ginklus spéjo išsikasti. Vadas stengësi suspéti su visais, tačiau jautësi vis blogiau. Kréte drebulyys, šlapio smëlio kapo pasekmé. Vos ištvéré iki ryto. Auštant jie buvo jau toli nuo Latvijos–Lietuvos sienos. Die-noti susirado sausą saugią vietelę miške.

– Tuoj, tuoj mes jus atgaivinsim, – sujudo bendražygiai. Ši tą paslėpém į kuprines. Netgi šiltą antklodę turim. Vieną...

– Aspirinas būtų geriau, – pastebéjo majoras.

– Pačiupau ir vaistinéle, – nuramino ryšininkas Bronius Petrauskas. Ryšininkas visada numatydavo, ko prireiks ateicių.

Sukûrė mažą lauželį, užvirino vandens kareiviškame katilélyje.

– Viskas praeis...

– Praeis, – pritaré vadas. – Poilsis padës. Budësime paeiliui. Jeigu kas nors... jūs mane paliekate ir ieškote ryšių su partizanais. Aš... vienas nusigausiu iki Telšių. Aiškiai sukarščiavau.

– Visų pirma, jūs nebudésite. Tušcia šneka, vade. Išmiegosit ligą ir... tada pirmyn. Nepaliksim jūsų.

– Ačiū, vyrai, – padékojo jau gerdamas karsteléjusių arbatą. Né neprisiminé, ar išgirdo paskutinius vyru žodžius prieš nusmigdamas į gilų miegą.

Nubudës Jonas Semaška jautësi geriau. Vyrai siūlë dar vieną parą pailséti, bet jis nesutiko: eis, kiek pajégs.

– Kokias tabletės man sugirdei? – paklausė ryšininko. – Nieko per miegus negirdėjau, net bomba nebūtų pažadinusi.

– Pasirodo, man reikėjo medicinos mokytis. O tarp talentas! – šypsojosi Bronius Petrauskas.

Dar viena naktis keliaujant miškais, dar vienas lauželis prieš aušrą, ir pavasaris jau neatrodė šaltas.

– O! Jūs jau sveikas, matau, – nudžiugo adjutantas, plikydamas arbatą iš surinktų žolių.

– Viskas, kas mūsų neužmuša, padaro stipresnius, argine? Kokios žolienės privirei?

– O ką? Skani? Mokausi gyventi miške, pradedu mokytis... – juokavo adjutantas. Vyrai šypsojosi, gerdami kveiančią žalią arbatą, nežinia iš ko išvirtą, ir juokavo, tarsi miškas jiems būtų optimizmo ir energijos į kraują iliejęs, tarsi būtų padėjęs užmiršti, kas išgyventa fronte.

– Mes taip mažai žinome apie žmogaus gyvenimą ir gyvybę, nors tariamės esą išminčiai. Gal iš nežinojimo vienos nelaimės? Tik susidūrės su mirtimi, pradedi suprasti, ko verta gyvybę ir kokia beprasmybė yra karas. Naktį kalbėjausi su žuvusiais ir nežinau, kas tai buvo – sapnas ar vizija? Man atrodo, jie visi, mano žuvę draugai, čia, šalia, ir kažką labai svarbaus man sako, tik aš nemoku, negaliu jų išgirsti ir suprasti... – panoro išskalbėti ryšininkas.

– Bet... mes likome gyvi. Užteks apie mirtį, – apgaubti miško tylos kalbėjosi vyrai.

– Mirti munis jau nebaisu. Baisiau bus gyventi su tuo, ką matėme ir ką patyrėme, verčiami aplinkybių, – prašneko ir vadasi.

Vadinasi, tikrai atsigavo.

– Klampodamas per pelkes, kai iš paskos per sušalusius lavonus ropojo rusų tankai, galvojau, kad sapnuoju košmarą... – vis dar neslėpė klaikių išgyvenimų kartėlio adjutantas.

– Kai laikas matuojamasis širdies dūžiai, negali rinktis, kaip gyventi. Lietuva pasirinkimo laisvės neturėjo. Deja! Taigi grįžtame prie konkrečios veiklos: kuris iš mūsų turime pažįstamą Telšiuose, Skuode, Plungėje, Varniuose? Kur galėtume laikinai sustoti, išsiskirstę po vieną?

Dar viena sėkminga kelionė naktį, ir jie pasiekė Varnius.

Netrukus pavyko susitikti su partizanų ryšininkais.

Majoras Jonas Semaška buvo aprūpintas fiktyviais dokumentais, gavo asmens pažymėjimą Grinkaus pavarde ir jau nuo 1945 metų birželio 1 dienos dirbo Rietavo miško žvalgu, nuo rugsėjo mėnesio – pušų sakinimo instruktoriumi.

1946 metų kovo 16 dieną jis pradėjo dirbtį vyriausiojoje kelių valdyboje. Karininkas tapo Telšių eksploatacijos ruožo darbininku.

Partizanų žodžiais tariant, majoras pasirodė pačiu laiku. Žemaitijoje jau veikė Lietuvos laisvės armijos (LLA) dalinių.

Kas vyko Žemaitijos partizanų būriuose, kol majoras Jonas Semaška, tapęs Žemaičių legiono vadu ir gavęs slapyvardį Liepa, pradėjo sunkiausią savo gyvenimo laikotarpį?

Dar karą pradžioje lietuvių pajuto nuolat stipréjančių vokiečių terorą. Jaunų karininkų grupė 1941 metų gruodyste

Vilniuje įkūrė pogrindinę organizaciją – Lietuvos laisvės armiją. Jai vadovavo Kazys Veverskis. Organizacijos tikslas buvo suburti vyrus kovai prieš vokiečius, priešintis artėjančiai bolševikų okupacijai. Būtinybę priešintis 1943 metais jau suvokė visa Lietuva.

1944 metų vasarą bolševikai jau „darė tvarką“ rytinėje Lietuvos dalyje, kai frontas sustojo ties Šiauliais, Raseiniiais. Tą vasarą Žemaitijon skubėjo tie, kurie jautė, jog gyventi okupacijos sąlygomis negalės. Vyrai mokėsi miškuose partizaninio karo pagrindų, rūpinosi ginklais, ryšių prie-monėmis, kaupė šaudmenų atsargas. Kad ir ką kalbėtų šiu dienų užsienio istorikai ar tendencingą „tiesą“ at-skleidžiantys sovietinio saugumo bylų dokumentai, niekam nepavyks paneigti visą Lietuvą apémusios Lietuvos laisvės armijos veiklos. Ši pogrindinė organizacija daug prisdėjo, kad Lietuvoje, vienintelėje iš okupuotų Baltijos valstybių, vokiečiams nepavyko suformuoti SS divizijos. LLA „klaida“, dėl kurios kaltų istorijos teoretikai turėtų paieškoti ne Lietuvoje, yra ta, kad LLA vadai ir partizanai, netgi visa Lietuva per ilgai tikėjo, jog Vakarai laikysis Atlanto Char-tijos deklaracijos ir bolševikinė okupacija pas mus ilgai neužtruks.

1944 metų rudenį sovietų armija prasiveržė ties Šiauliais ir ruošesi pulti Klaipédą. Spalio 7 dieną prie Sedos, pabandę priešintis, žuvo daugelis Tėvynės apsaugos rinktinės karių. LLA vadas Kazys Veverskis pasitraukė į pogrindį, bet 1944 metų gruodžio 28 dieną prie senojo tilto ties Raudondvariu buvo nukautas. Žuvo ir ištikimas majoro Jono Semaškos karo kelių bičiulis ir bendramintis kapitonas Petras Mikels-

kas. Veržiantis iš apsupties prie Stalingrado bei mūšiuose Kurše jis ištvérė dvidešimt šešerias durtuvų kautynes ir išliko gyvas. Jei būtų gyvenęs Robino Hudo laikais, būtų tapęs gyva lietuvių legenda. Būtų... Deja! Kuršo armijai kapitulavus, kapitonas Petras Mikelskas nepasidavė nelaisvén ir drauge su kitais bataliono kariais bandė sugrižti į Lietuvą. Nepavyko. Vos pasiekęs Kretingą, buvo suimtas rusų enka-vėdistų ir be teismo sušaudytas. Majoras Semaška neteko sumanaus ir drąsaus bičiulio, bebaimio kovotojo.

1944 metų lapkričio 17 dieną netoli Platelių ežero nusileido parašiutininkai, Rytprūsiuose parengti LLA kovotojai: grupės vadai kapitonas Adolfas Kubilius, žvalgas radistas Algirdas Šertvytis, Šarūnas Jazdauskas, Jonas Dūda ir Sergejus Semsis.

Nepastebėti, sėkmingai nusileidę, jie įrengė bunkerį ir pradėjo ieškoti ryšių su partizanais. Dirbtį teko labai sun-kiomis pafrontės sąlygomis 1944–1945 metų žiemą, siautėjant NKVD ir „Smerš“ daliniams. Padedant Šiaulių apygardos ryšininkui, garsiam to meto Lietuvos sportinininkui Steponui Grybauskui, parašiutininkų grupei pavyko užmegzti ryšius su Žemaitijos partizanų daliniais. Telšiuose buvo įkurtas Žemaičių legiono štabas, kurio pirmuoju vadu tapo Adol-fas Kubilius, pavaduotoju – Šarūnas Jazdauskas. Susikūrė Alkos, Šatrijos, Kardo rinktinės. Pirmoji Žemaičių legiono štabo vadavietė buvo Skirpsčių kaime, Pocių sodyboje. 1945 metų pavasarį, per Velykų šventes, vieno susišaudymo su stribais metu Adolfo Kubiliaus grupė išvadavo apsuptus partizanus, kurie buvo laikinai sustoję netoli štabo vadavietės. Suprantama, jog po to štabo būstinę reikėjo perkelti į kitą

vietą, numatyta Rietavo miškuose. Tačiau nespėta: balandžio 23 dieną, grįždamas iš užduoties Vilkų kaime, į pasalą pateko ir buvo suimtas Adolfas Kubilius, keli štabo nariai ir partizanai.

Kai majoras Semaška atsirado Žemaitijoje, Adolfas Kubilius jau buvo suimtas ir vėliau nuteistas mirties bausme. Žemaičių legiono štabo žvalgybos skyriaus viršininkas radistas Algirdas Šertvytis, sunkiai sužeistas, slapta gydėsi Telšiuose. Štabo vadavietė ir Pocių sodyba sudegintos, namų šeimininkas nukankintas KGB rūsiuose, jo šeima ištremta iš Lietuvos.

Tokią padėtį Žemaičių legione rado Liepa, kuriam teko vėl įkurti štabą, atnaujinti ryšius, įvesti karinę tvarką ir drausmę partizanų būriuose, planuoti tolesnę rezistencijos veiklą pogrindyje.

Patyrusį karininką Joną Semašką partizanai sutiko labai palankiai. Netrukus jis susitiko su kapitonu Jonu Noreika-Generolu Vėtra ir informavo apie esamą padėtį žemaičių partizanų būriuose. Po šio susitikimo Jonui Semaškai-Liepai pasiūloma vadovauti Žemaičių legionui. Užduotis – suvienyti atskirų apygardų partizanų būrius ruošiantis lemiama kovai ir numatyti tolesnę pogrindžio veiklą. Tapęs visos Žemaitijos partizanų vadu, Majoras Liepa per trumpą laiką įkuria kovinius štabus Šiaulių, Mažeikių, Telšių, Raseinių, Tauragės, Pagėgių, Šilutės, Klaipėdos ir Kretingos apskrityse.

1945 metų rugėjo mėnesį į Jono Semaškos štabą atėjo dirbtini Fortūnatas Ašoklis-Pelėda, Vytautas Ruzgys-Prutenis

ir žvalgas Zigmantas Daulenskis-Sidabro Kulka. Jau rugsėjo pradžioje netoli Varnių Žemaičių legiono vadasis Liepa sušaukė LLA vadų pasitarimą. Partizanų būrių vadai numatė, kaip plės ir palaikys ryšius su visomis pogrindžio organizacijomis, ką ir kaip veiks partizanai Žemaitijoje, kokių pagrindų bus sudaryta civilinė valdžia iš legaliai gyvenančių LLA narių. Daugėjant išdavysčių, buvo sutarta į LLA bei Lietuvos gynimo tarybą priimti tik lietuvius, nes vietinių rusų ir lenkų dauguma palaikė okupantus.

Šstabas 1945 metų spalio 1 dienos įsakymu įsikūré ūkininko Girdvainio sodyboje Sedos valsčiuje, LauMIų kaime. Ryšiai su Liepa buvo palaikomi per Bronę Stasiūnienę-Oną ir Genę Dargytę-Gražiną.

Įkūrus kovinius štabus Žemaitijos apskrityse, numatyta Šiaulių Vaidoto rinktinę perorganizuoti į Margirio rinktinę, kurios vadu turėjo būti paskirtas Zigmantas Daulenskis.

Visais spaudos ir radijo kanalais sovietinė valdžia skelbė ir skatino partizanų legalizaciją, žadėjo laisvę, tačiau majoras Semaška tais pažadais netikėjo. Apsilankęs partizanų būriuose, atvirai išsakydavo labai argumentuotas savo abejones, duodavo patarimą. Jis labai gerai suprato ir atvirai sakė, jog partizaninė kova ilgai tėstis negali, neturi perspektyvų, matė, kad Lietuva pasauliui nerūpi, jos laisvė svarbi tik patiem lietuviams. Norintiems legalizuotis jis patarė nepasiduoti atvirai, pasistengti išsilieti į legalų gyvenimą su padirbtais dokumentais, toliau nuo gimtujų vietų, kur juos galėtų daug kas pažinti. Daugelis partizanų, paklausę vado patarimą, legalizavosi slapta: jiems buvo parūpinti dokumentai kita pavarde, padėta įsidarbinti. Daug

vyrų, turinčių šeimas, mažamečius vaikus, išėjo į legalų gyvenimą, partizanų būriai sumažėjo.

Atėjo metas apmąstyti ir sukurti neginkluoto pasipriešinimo – pogrindinės rezistencijos planus, numatyti pogrindinių organizacijų veiklą, kad tauta išliktų suvienyta savo dvasia, išmoktų priešintis okupantui ir prievertai ne tik ginkluotos kovos būdu.

Jau nuo 1944 metų Lietuvoje ypač plačiai siautėjo specialusis enkavēdistų dalinys „Smerš“. Padedant stribams ir vietas išdavikams bei provokatoriams „Smerš“ daliniai suvedinėjo saskaitas su „buožemis – kapitalistais“, buvusių nepriklausomos Lietuvos partijų nariais, karininkais, mokytojais, kunigais. Visoje Lietuvoje buvo įkurdintos NKVD īgulos. Apmokyti MGB agentai buvo infiltruoti ir į partizanų būrius bei pogrindžio organizacijas. Jiems padedant suimti, įkalinti, sušaudyti ar ištremti ne tik pasipriešinimo kovų dalyviai, bet ir jų šeimos. Lietuva per karą ir pokario okupaciją neteko daugiau kaip milijono žmonių.

Atėjus majorui Jonui Semaškai į Žemaičių legioną, jo žinioje dar buvo apie 2800 partizanų iš visų Žemaitijos vietovių. Vadas daug važinėjo, susitiko su visų partizanų būrių vadais, vietoje aiškinosi esamą padėtį, turimas maisto, ginklų, medikamentų atsargas, bunkerų būklę, ryšius su gyvenančiais legaliai. Viską pasvéręs, paskaičiavęs, padarė išvadą, jog partizanai išsilaidys daugiausia pusmetį. Po to tektų pereiti į rezistenciją pogrindį.

Viltis, kad Amerika išlaisvins Lietuvą iš bolševikų, blėso. Bet... kovotojanis niekada nebūna viskas prarasta. Numytta kreiptis į pasaulio laisvujų tautų nepriklausomas organi-

zacijas, atvirai pareikšti, kas vyksta Lietuvoje, kol pasaulio galingieji dalijasi „trofėjus“, ir tikėtis, jog kreipimasis neliks be atgarsio.

Jonas Semaška-Liepa dar kartą susitiko su Generolu Vétra, aptarė artimiausius Lietuvos ginkluotujų pajėgų vyriausiosios vadovybės tikslus, veiklos planus bei Lietuvos tautinės tarybos (LTT) darbą ruošiantis vieningam ginkluotam sukiliui.

Jono Semaškos artimųjų žiniomis bei sprendžiant iš skelbtų spaudoje KGB bylų dokumentų, vienas iš paskutinių susitikimų su Generolu Vétra galėjo būti 1946 metų kovo 14 dieną. Liepa pateikė konkrečias žinias apie pasiruošimą sukiliui, priminė, jog partizanams labai trūksta medikamentų ir tvarstomosios medžiagos. Sunku būtų tiksliau pasakyti, apie ką kalbėjosi šio susitikimo metu abu karininkai, tačiau žinonai per paskutinį pasimatymą majoras Jonas Semaška pasakė: „Žūsime visi, tačiau paskutinį savo žodį dar tarsime. Nesvarbu, jei tai tebus gedulingo varpo skambesys, pramenantis pasauliui apie vienos mažos tautos mirtiną kovą už laisvę...“

Būdamas Vilniuje, Kaune, Varėnoje, majoras Semaška stengėsi susitikti su bendraminčiais karininkais, kurie nepastraukė į Vakarus ir galėjo daug padėti rengiantis būsimam ginkluotam sukiliui prieš okupantų valdžią.

Nors buvo pašelusiai drąsus, turėjo didžiulę karininko patirtį, majoras Semaška skrupulingai atsargiai tvarkė dokumentus, – jo gyvenamoje vietoje kratų metu jokių dokumentų apie suderintą LTT ir Lietuvos ginkluotujų pajėgų veiklą saugumas nerado. Karininkas stengėsi didžiausią atsakomybę pri-

siimti sau. Jo šabio partizanų liudijimu, eidamas į susitikimus, jis savo palydovams įsakydavo: „Jeigu pakliūtume į pasalą ar būtume apsupti ir nebeliktų vilties išsigelbėti, – privalote nepaliki manęs gyvo. Žinau, kad enkavēdistai manęs bėgančio nešaudys, tai padaryti teks jums, vyrai...“

Su kapitonu Jonu Noreika jiedu susitiko per ryšininkę VVU studentę Eleną Kakarienkaitę. Tuo metu Liepa jau turėjo dar vieną slapyvardį – Rikis. 1946 metų vasario mėnesį Telšiuose jis susitiko su LTT generaliniu sekretoriumi Stasiu Gorodeckiu, kuris jam perdavė pogrindžio centro direktivas ir „Lietuvių tautos atsišaukimą į laisvąsias pasaulio tautas“. Jame buvo konkretiai nurodyta, ko, prisdengę „išvaduotojų“ skraistę, bolševikai siekia visoje Europoje ir ką jau suspėjo nuveikti Lietuvoje: moralinis ir fizinis susidorojimas, masinis žmonių trėmimas, kankinimai, žudymai vietoje, Lietuvos kolonizavimas – rusų įkurdinimas – tai bolševikų teroro metodai, naujojami prieš lietuvius. Kreipimesi pasakyta, kiek jau ištremta lietuvių, kiek aukų turi Lietuva ir kas jos laukia įsigalėjus bolševizmui. Prašoma garbingų pasaulio politikų pagalbos, kol lietuvių tauta dar gyva.

Ši atsišaukimą į Vakarų valstybes buvo numatyta perduoti per Anglijos ir JAV ambasadadas Maskvoje. Lietuvos balsą ir viltis, išsakytas LTT narių vardu, turėjo išgirsti Laisvųjų pasaulio tautų konferencijos Amerikoje dalyviai.

Lietuviai dar tikėjos, jog tarp Sovietų Sąjungos ir JAV kils konfliktas, o atejus tam laikui numatyta per visas turimas radijo stotis pareikšti pasauliui apie ginkluotą tautos sukilių, neteisėtą okupaciją ir pašaukti tautą pasipriešinti sovietų valdžiai.

Kilus pavojui, toliau ši darbą tęsti būtų tekė Jonui Semaškai bei kitiems LTT nariams, išvykusiems į Telšius.

1946 metų pavasarį savanoriškai kūrėsi jaunimo „mirtininkų“ grupės, kurios savo gyvybės kaina ryžosi gelbėti kitus. Jos turėjo pradėti veikti, jeigu vėl prasidėtų masiniai trėmimai.

Tuo metu partizanų būriai gavo 1946 metų kovo 12 dieną pasirašytą kapitono Noreikos-Generolo Vėtrros atsišaukimą į tautą, kvietimą rengtis visos Lietuvos ginkluotam sukiliui.

„Lietuvių tautos atsišaukimas į laisvąsias pasaulio tautas“ vis dėlto pasiekė JAV ambasadorių Maskvoje, kuris, išvydęs dokumentą, atsisakė jį priimti ir patarė lietuviams „veikti legaliai, vadovaujantis Sovietų Sąjungos išstatymais“.

Nepavykus perduoti LTT atsišaukimo per JAV ambasadą Maskvoje, į užsienį turėjo išvykti vienas iš Kauno apygardos štabo vadų – lakūnas inžinierius Viktoras Ašmenkas. Suderinus veiksmus su partizanais, Viktoras Ašmenkas-Skaistis lėktuvu PO-2, naudojamu civiliniams skraidymams, turėjo atskristi iki Eržvilko. Tuo momentu oro uostą bei ten esančią radijo stotį būtų užėmę partizanai. LTT narys Kazys Jakubėnas ten jau turėjo laukti Ašmenisko ir kartu su juo išskristi į Gotlando salą, o iš jos į Švediją. Lietuvos ginkluotųjų pajėgų dislokacija bei veiksmai, prasidėjus sukiliui, buvo kruopščiai suderinti. Iki atitinkamo momento majorui Jonui Semaškai pavesta išlaikyti ginkluotas grupuotes pasipriešinimo operacijai. Visuotinio tautos sukilio projektu įgyvendinti tetrūko vos dviejų trijų savaičių.

Ir vėl... Deja!

Gal tauta, metų metus engama, priprato prie antkaklio, išmoko tyliai kentėti?

Gal net prie išdavystės priprato, nebelaiko išdavystės nuodėme, nusikaltimui?

Gal kažkas skausmo ar kankinimų neišlaikė arba pardavė sąjinę ir savo tautą už pinigus, sotenes duonos riekę? Išaiškins negailestingas laikas ir archyvą atmintis.

O tada... 1946 metų kovo 16 dieną LTT narės Onos Lukauskaitės-Poškienės bute jau 9 valandą ryto šeimininkavo KGB agentai. I saugumo surengtą pasalą, pavadintą „Falanga“, užėjės į LTT vado Stasio Gorodeckio butą, pateko ir Viktoras Ašmenkas.

Saugumo operacijos „Falanga“ planą parengė ir LTT išdavė trys saugumo agentai: Oras, Klevas ir Sibiriakovas.

Sovietinio saugumo pinklėse atsidūrė visa Lietuvos tautinė taryba.

Nors Jonas Semaška tuokart dar nebuvo suimtas, tačiau jam jau buvo užvesta atskira byla.

Suimtuosius tardė MGB pulkininkas Eusiejus Rozauskas, netgi tarp savujų garsėjės budelio vardu.

Ona Lukauskaitė-Poškienė buvo LTT techninio darbo vadovė: rašė, redagavo, spausdino LTT dokumentus, rūpinosi pogrindine spauda. I MGB rankas pateko visi slapti, buvę tuo metu jos bute LTT ir Lietuvos ginkluotojo pasipriešinimo vyriausiosios vadovybės dokumentai. Vėliau Maskvos KGB nurodymu įsakyta tuos dokumentus sunaišinti. Kodėl?

Gal tam, kad mirštanti, žudoma tauta niekada neprišikeltų? Nesužinotų, jog turėjo savo didvyrių, siekusių lais-

vos demokratinės Lietuvos ir žuvusių už laisvę? Kas žino, gal ir todėl buvo sunaišinti dokumentai suimtųjų bylose? Nužudyti žodį ne mažiau svarbu nei žmogų, o okupantai šitą tiesą žinojo. Tik laikas, pašelusiai lėkdamas ir viską nunešdamas užmarštin, staiga ima ir išmeta juodu ant balto rašytą ir pasirašytą dokumentą, iš kurio sužinome, jog saugumo surengtoje operacijoje „Falanga“ tarp kitų agentų ypač nusipelnė agentė Oras, užverbuota 1942 metais, buvusi tautininkų partijos veikėja, sovietų okupacijos metais – nepartinė, Vilniaus miesto deputatė, LTSR rašytojų sąjungos narė Valerija Valsiūnienė.

LTSR KGB apyskaitos archyvų viršininko Mylnikovo pažymos stiliumi kalbant, „Agentė Oras aktyviai dalyvavo išaiškinant Lietuvos tautinę tarybą, iš kurios buvo suimtas keturiasdešimt vienas žmogus“.

Šią akimirką aš bandau suprasti poetę, parašiusią gražiausias savo kūrybos eilutes: „Už gimtinės klonius su dangum giliu visą žemės auksą atiduot galiu...“ Už koki „auksą“ poetė pardavė savo mūzą? Taip pačiais 1946 metais, po didžiosios LTT išdavystės, dirbdama saugumui jí parašė jau visai kitokias eiles: „Kai vergijos jau pančiai nukrito, užsimiršome naktį neramą, saulėm gaubia tarybinis rytas tavo, Vilniau, išvargintą žemę...“

Savo noru jí rašė ar priversta? Kentėjo dėl to ar nusiramino?

Kapai neprabils, o dokumentai yra tik dokumentai, nors ir labai daug pasakantys. Tad grįžkim prie žmonių, kuriems tikrai nereikėjo pasaulio aukso, kurie Tėvynei atidavė savo degančią širdį ir gyvybę.

Kas žino, jei išdavikų dėka nebūtų suimti visi LTT nariai ir Lietuvos ginkluotujų pajėgų vadovybė, jei nebūtų mirties bausme nuteistas kapitonas Noreika, nukankintas Jonas Semaška ir kiti jų bendražygiai, gal sukilimo dienomis mus būtų išgirdęs pasaulis ir prabilęs apie Lietuvos likimą?

Eime į dienas žuvusių didvyrių.

Ką pasakoja majoro Jono Semaškos bendraminčiai, per kančių kančias, per atsitiktinumą išlikę gyvi, ką sako jo sau-gumo byloje surinkti dokumentai ir ką suspėjo pasakyti prieš mirtį jis pats?

Atrodė, nė nebuvo jokių akivaizdžių ženklų, kad jis yra sekamas, tačiau nuojauta majorui Semaškai kuždėjo: sau-gokis! Kažkas ne taip! Vis tiek susitikti su LTT centro vado-vais būtinai reikėjo. Negalima buvo praleisti ir numatyto susitikimo su Zigmui Šerkšnu-Laukaičiu, kuris organizavo jaunimo partizanų grupes. 1946 metų kovo 14 dieną Liepa, atvykės į Vilnių, susitiko su Antanu Petrausku ir nakvojo jo bute. Antano Petrausko brolis partizanavo, vadas jo šeimą pažinojo ir pasitikėjo.

Apie tai, kad į Vilnių atvyko Žemaičių legiono vadas, skubi žinia perduota ir Alfonsui Janulevičiui, kuris buvo at-sakingas už ryšius tarp centro ir partizanų būrių.

Susitikęs su Alfonsu Janulevičium-Lapinu, Jonas Semaška sužinojo, kad Zigmas Šerkšnas jau areštuotas. Kitą dieną, kovo 15, Liepa per ryšininkę Eleną Kakariekaite susitiko su Jonu Noreika-Generalu Vétra ir perdarė jam Žemaičių legiono įsakymus bei kitus dokumentus, kuriuos reikėjo išsaugoti ateities archyvui. Su kapitonu Noreika jie pasikalbėjo ir apie tai, kurie patikimi Lietuvos karininkai

yra likę Tévynéje ir kas iš jų galėtų imtis atsakomybės bei būtų įtrauktas į pogrindžio veiklą. Buvo prisimintas pulkininkas leitenantas Juozas Listopadskis.

Majoras Jonas Semaška patarė gerai pagalvoti, išsiaiškinti prieškario laikų karininko dabartines pažiūras.

Sunku pasakyti, kodėl aukšto karininko Listopadskio asmenybė Žemaičių legiono vadui kėlė kai kurių abejonių? Gal imta abejoti po to, kai pulkininkas leitenantas Listopadskis, 1941 metais buvęs 262-ojo šaulių pulko vadas Tra-kuose, buvo skubiai išsiųstas į Maskvą „pasitobulinti“? Ar neapdorojo jo KGB? Juk jis kurį laiką buvo ir 16-osios lietuviškosios divizijos vadas.

Abejones galėjo išsklaidyti tik laikas, bet laikas skubino veikti.

Su Jonu Noreika buvo sutarta, jog ryšius su LTT centru Semaška palaikys per Bronę Stasiūnienę.

Po šio susitikimo anksti rytą Jonas Semaška turėjo pa-simatyti su Ona Poškiene jos bute Giedraičių gatvėje, Vil-niuje. Artėdamas į Giedraičių gatvę, netoli Poškienės bu-to Jonas Semaška pastebėjo įtartinus asmenis, įdėmiai stebinčius praeivius. Kilo įtarimas, jog butas sekamas. Semaška pas Oną Poškienę neužėjo, pasiuntė ten savo ryšininką. Kai ryšininkas sutartu laiku negrįžo, jis suprat-o, jog įtarimas pasitvirtino. Liepa skubiai išvažiavo iš Vil-niaus.

Iš tiesų tą rytą Poškienės bute KGB jau darė kratą: visi LTT centro dokumentai atsidūrė saugumo rankose.

Grįžęs į Telšius, Liepa veikė labai atsargiai, tačiau 1946 metų balandžio 15 dieną buvo suimtas. Per balandžio mėnesį

buvo suimti 32 Žemaičių legiono vadai ir ryšininkai. Štabo nariai – taip pat...

Apie Žemaičių legiono vado suėmimo aplinkybes papasakojo jo žvalgas Zigmantas Daulenskis. Minimu momentu žvalgas jau buvo suimtas: jį suémė 1945 metų rudenį, tačiau jo veiklos Žemaičių legione tada saugumas dar neišaiškino. Žinias apie vado Jono Semaškos suėmimą iš savo bendražygių Zigmantas Daulenskis surinko vėliau, grįžęs iš tremties.

Štai ką jam papasakojo Vladas Kučinskas ir kokie klaušimai iškilo buvusiui žvalgui:

„Vladas Kučinskas, kiles iš Vainuto apylinkės, Kivylių kaimo, prieš karą buvo baigęs amatų mokyklą. Pirmą kartą okupavus Lietuvą rusams, dirbo kelių valdyboje darbų vykdymo, dėl ko buvo atleistas nuo mobilizacijos. Vokiečių okupacijos metais dirbo statybos valdyboje. Antrą kartą sovietams okupavus Lietuvą, jis pradėjo dirbtį plentų valdyboje.

Vlado Kučinsko brolis bei du jo žmonos broliai tapo partizanais, o per juos Vladas Kučinskas buvo supažindintas su Telšių ryšininke Bronislava Stasiūniene-Ona. Kadangi plentų valdybos darbuotojai tarnybos reikalais turėjo važinėti po visą Telšių apskritį, ryšininkė Ona neretai pasinaudodavo jo paslaugomis. Vieną kartą Ona paprašė Vlado Kučinsko, kad šis priimtų į darbą jos gerą pažiastamą, buvusią buhalterį Joną Jankauską. Tokia buvo dar viena Jono Semaškos pavardė.

Kadangi buhalterio tuo metu plentų valdybai nereikėjo, tai Vladas Kučinskas išdarbino Joną Jankauską-Semašką tiltą

meistru, nežinodamas jo tikrosios pavardės. Tačiau po kiek laiko susitikęs Oną jis pasakė, kad jos rekomenduotas „buhalteris“ kur kas labiau panašus į kariškį nei į kontoros darbuotoją. Tada Ona jam ir prasitarė, jog tai tikrai karininkas Jonas Semaška – Žemaičių legiono vadas.

Vladas Kučinskas buvo atsargus žmogus ir pasakė, jog toliau ryšius su Semaška palaikys tik per Oną, jokių tiesioginių susitikimų su vadu be ryšininkės nebus! Sutarta, pasižadėta. Gal ir laikytasi susitarimo, kas žino? Tačiau neutruskus pas Kučinską į plentų valdybą atėjo dvi jaunos merginos ir paprašė perduoti Semaškai raštelį – žinutę. Kučinskas joms pasakė, jog tokia pavarde žmogaus jis nepažista, bet jei toks pasirodytų – gal koks naujas darbininkas atėjo dirbtį prie kelių, – tai jis perduos raštelį. Kai susitiko su Ona, ji jam paaiškino, jog reikalas buvęs labai skubus, o atėjusi su rašteliu ryšininkė Raganėlė esanti patikima. Liko neaišku, kas gi buvo antroji mergina, atėjusi su Raganėle? Beje, Ona jau buvo spėjusi Kučinskui „ipiršti“ dar vieną darbuotoją Fortūnatą Ašoklį-Pelėdą, kuris pradėjo dirbtį vežėju.

Kartą važiuojančius Platelių plentu juos sulaikė NKVD kariuomenės kareiviai. Kučinskas jiems pasakės, jeigu tuo keiliu negalima važiuoti, tai jis grįšias atgal. Tačiau patikrinę dokumentus ir komandiruotę, kareiviai jiems paskyrė savo palydovą, kuris juos palydėjo per kitus užkardos postus. Pavažiavus keliolika kilometrų, palydovas paleido juos vienus važiuoti. Dar kiek pavažiavus Ašoklis sustojo netoli miško prie sodybos ir iškėlė iš vežimo paslėptus kelis automatus, dėžes su šoviniais ir radijo stoties aparatūrą. Kučinskas iš nustebimo

amą prarado, o atsitokėjės pasakė: jei būtų žinojės, ant ko sėdi, nebūtų važiavęs kartu. Ašoklis-Pelėda jam atsakės: „Jei būtum žinojės, ant ko sėdi, mes jau būtume rusų suimti“.

1946 metų balandžio 15 dieną apie 21 valandą 30 minučių Telšiuose Vladas Kučinskas, eidamas pas siuvėją, Kapinių ir Aušros gatvių sankryžoje sutiko Joną Semašką. Jis pasakės, jog eina į geležinkelio stotį susitikti su Raganėle ir jau vėluoja. Jiems besišnekant Raganėlė – Stasė Šilingaitė pasirodė ateinanti nuo stoties. Priėjusi pasakė, jog, nesulaukusi reikalingo žmogaus, pati išėjo jo pasitiki. Taip jie trise užėjo pas pažistamą Juliją Klisevičių, ir jo bute Semaška apie penkiolika minučių vienas kalbėjosi su Raganėle. Išėję į gatvę, dar kurių laiką jie ėjo drauge, paskui atsisveikino. Raganėlė vėl nuėjo stoties link.

Labai greit prie Semaškos ir Kučinsko prisiartino šeši nepažistami vyrai. Du iš jų, priėjė arti, paprašė degtukų. Semaška bandė kišti ranką į kišenę, tačiau tada jau visi šeši jį puolė ir, užlaužę rankas, nusivedė. Prie Kučinsko priėjo dar du iš kažkur atsiradę vyrai ir nusivedė jį iš paskos. Priėjus NKVD pastato duris, Kučinskas išgirdo švilpiant daugybę švilpukų visame rajone, o tai reiškė, jog operacija baigtą. Po poros dienų ivyko Kučinsko akistata su majoru Jonu Semaška ir Varnių ryšininku Vaclovu Eidimtu. Kučinskas pasakės, jog Semaškos nepažista, o atvestas akistaton sumuštas žmogus yra plentų valdybos tiltų meistras Jonas Jankauskas. Tardytos tada jam beveik pagrasinės: „Būtų labai gerai, jeigu tik tiek ir težinotum...“

Kučinską ir dar septynis žmones, iš kurių jis pažino tik Raganėlę ir Eidimtą, nuteisė po dešimtį metų lagerio ir

penkerius be pilietinių teisių. Kalėjo Magadano bendrojo režimo lageryje, kur išdirbus vieną dieną buvo taikoma trijų dienų užskaita. Po septynerių metų, išėjės į laisvę ir gavęs darbą, Kučinskas išsikvietė žmoną ir sūnų ir išgyveno tremtyje iki 1968 metų.

Raganėlės draugė, su kuria ją ne kartą yra matęs Kučinskas, dirbo Varniuose prekybos sistemoje. Ji netgi kaip liudytoja byloje nedalyvavo. Vėliau buvo partizanų nusauta.

Zinant paskutinius įvykius, galima padaryti išvadą: Raganėlė su visais įkalčiais buvo savo „draugės“ įduota saugumui ir tikriausiai, net pati to nežinodama, dalyvavo majoro Jono Semaškos suėmimo operacijoje. Po to ir ji buvo nuteista.

Jeigu mąstytume, kad ji apie rengiamą suėmimo operaciją nežinojo, tai kas tada privertė įžvalgų Joną Semašką eiti į susitikimą?

Nei Raganėlės, nei jos „draugės“ pavardžių Kučinskas tuo metu nežinojo, taip pat nežinojo ir ryšininkės Onos tikrosios pavardės. Aš pats Telšiuose per savo vyrus išsiaiškinau, kad Ona – Bronė Stasiūnienė buvo Smetonos valdininko žmona ir turėjo ryšį su kai kuriais partizanais. Ši ryšininkė labai dažnai važinėjo į sostinę, Telšius ir kitus miestus. Tiesioginių susitikimų su Brone Stasiūnienė aš vengiau. Beje, tuo metu Kučinskas nieko tikro apie Žemaičių legiono vadą Joną Semašką irgi negalėjo žinoti, – pastebi žvalgas Zigmantas Daujanskis.

Prieš suėmimą būta ir dar vieno įtarimą keliančio susitikimo...

Per tardymą Vladui Kučinskui tardytojas su visomis smulkiomis detalėmis priminė vieną atsitiktinį pokalbi Telšių aludėje su Julium Klisevičium. O buvo taip...

Kartą, netikėtai susitikę gatvėje, Vladas Kučinskas ir Julius Klisevičius užėjo aludėn „pasišnekėti“. Išgérės alaus, Julius Klisevičius pasakė Vladui Kučinskui, kad Jonas Jankauskas yra ne paprastas kelių meistras, o Žemaičių legiono vadas Jonas Semaška. Beje, Julius Klisevičius nebuvo tiek išgérės, jog nesuvoktu, kur yra, ką kalba ir kad per garsiai kalba. Tada Vladas Kučinskas jį perspėjo, jog aludė – ne vieta apie tokius dalykus šnekėti, nes už šitokias kalbas abiems gali tekti „džiūvėsius ruošti“...

Tokios abejonės iškilo žvalgui Zigmui Daulenskiui: gal ir neįrodytos, bet vis dėlto – abejonės.

– Teisingas žingsnis, kad Semaška buvo įdarbintas Jono Jankausko pavarde plentų valdyboje Telšiuose. Tačiau kieno leidimu Ona pasakė Kučinskui, kad Jankauskas yra majoras Semaška, Žemaičių legiono vadas?

Žinau, kad Semaška buvo pernelyg drąsus karininkas, tačiau niekada nebūtų rizikavęs sukelti pavojų kitų gyvybei.

Kodėl Ašoklis-Pelėda pasisakė Kučinskui savo tikrają pavardę? Ir kodėl jam nepažistama Raganėlė su niekam nežinoma „drauge“ buvo pasiusta pas Kučinską su rašteliu Semaškai? Iš kur ji sužinojo Semaškos tikrają pavardę? Ir dar atsivedė „draugę“?

Kas privertė legiono vadą vieną, be apsaugos eiti į susitikimą su ryšininke stotyje? Kodėl jis ten nepasiuntė kito ryšininko? Kodėl Raganėlė nebuvo suimta kartu su visais Telšiuose ir kodėl jos „draugę“ partizanai pasmerkė mirti?

Visa tai panašu į darželinukų konspiraciją, kuri baigėsi didele tragedija. Neabejotina, jog už viso to slypėjo infiltruoti agentai į LTT ir Žemaičių legiono partizanų būrius. Tačiau Telšiuose išaiškinti ir suimti majorą Semašką galėjo tik žmogus, pažinęs jį iš veido.

Į šiuos mano klausimus, – sako Zigmantas Daulenskis, – laikas dar neatsakė, nors iš paskelbtų saugumo archyvuose rastų dokumentų aišku, jog Lietuvos tautinę tarybą išdavė saugumo agentė Oras – poetė Valerija Valsiūnienė“.

Laikas atsakys į visus klausimus, tačiau nėra pagrindo abejoti, jog saugumo agentų būta ne tik Lietuvos tautinėje taryboje. Žinome, jog ne vieną partizanų būrių štabą ir vadus išdavė pagarsėjęs provokatorius profesorius Juozas Markulis, palaikęs ryšius su partizanų vadais, buvęs pukus oratorius, sugebėjęs nuteikti ir įteigti. Vadai juo ilgai pasitikėjo.

Skaudu, baisu, sunkiai suvokiamą, tačiau galima tvirtinti, jog paskutinius smūgius sinogti Lietuvos išlaisvinimo kovojojams padėjo savi išdavikai. Be jų saugumas nebūtų užgniaužęs rengimosi visuotiniam ginkluotam lietuvių taučios pasipriešinimui prieš okupacinę sovietų valdžią.

Kai suimtą majorą Joną Semašką įvedė į dūmų ir prakaiko kvapo pridvisusį tardytojo kabinetą, į akis tvieskė ryški apakinanti šviesa. Prarūkytu kimiui balsu enkavēdistas pasveikino:

– Priėjai liepto galą, šunie, ir padvési kaip šuo! Pavardė? Vardas? Kur gyveni?

- Jonas Grinius.
  - Aš klausiu, kokia tikroji pavardė?
  - Jonas Grinius, o gyvenau Jono Grinkaus pavarde.
  - O mums žinoma, kad esi Jonas Semaška.
  - Tokiu atveju jūs labai daug žinote, – ir jis nutilo.
  - Mes viską žinome, viską!
- Jis tylėjo.
- Žadi nekalbėti? Prakalbėsi. Čia visi prašneka...

Jis tylėjo.

Tada atvedė budeļį. Apimųs, apdaužė pirmos pažinties proga, sukruvino. Tačiau ir po to jis tylėjo. Žinojo, kad gyvas iš čia neišeis, tai kuriam galui šnekėti?

Su fanatišku įtūžiu jį spardė net pats tardytojas. Paskui kruviną, be sąmonės įmetė į rūsių. Vieną, kad niekas net nenuvalytų krauso.

Atsigavai tam siame rūsyje, nežinojai, kuri valanda, iš tavęs jau buvo viskas atimta, netgi būtiniausios būtinės smulkmenos ir, žinoma, laikrodis. Dabar tau laiką skaičiavo širdies dūžiai. Skaičiavo, kol vėl išvedė tardymui.

– Atiduodu jums, viršininkė, mūsų tylenį. Kalbėkitės, – pasakė vakarykštis budelis. Šyptelėjo ir išėjo. Paliko su nematytu, tikriausiai aukštesnės kvalifikacijos mirties rūsių angelu.

– Prašau, – pasiūlė cigaretę. Mandagus gestas ar gudrus ėjimas siekiant palemti?

- Ačiū, – pasakei. – Labiau norėčiau vandens.
- Argi niekas nedavė atsigerti? – nustebo ir pašaukė sargybinį: – Nuvesk, kur reikia. Kalinys neparuoštas pokalbiui.

Nuvedė į dvokiantį tualetą. Iš čiaupo lašėjo rudas vanduo. Atsigérei, apsidairei: jokios galimybės bėgti. Nusiprauso pridžiūvusi kraują nuo veido, dar kartą atsigérei, nes nežinia, kada vėl gausi vandens. Vėl įdėmiai ir atsargiai apsižvalgei: visur grotos, už durų – sargybinis.

– Užteks terliotis! – šūktelėjo sargybinis. – Gal manai, tavęs lauks kaip generalisimo? Judinkis!

Atvedė tardyti.

– Ką? Net vandens kameron nedavė? – paklausė, kai sugrižai. – Liepsiu laikytis įstatymo. Mes irgi žmonės.

Keista, banditu dar nepavadino. Žinojai – neištvers ir pavadins, o tada...

„Reikia laimėti laiko“, – pamąstei ir pasakei tarsi ne tardytojui, o pačiam sau, vis dar nesuprasdamas, ar naujasis tardytojas tik vaidino išprusėli humanistą, ar kol kas apsimetinėjo:

– Bus taip, kaip bus, yra taip, kaip yra...

– Sutinku: yra, kaip yra, ir niekur nedingsi, karininke. Tai... kalbėsimės ar...

– Žiūrint apie ką...

– Sakykim, apie tai, kaip yra ir kaip bus.

– Taigi kaip bus?

– Negi tau tikrai neaišku? 1941 metais tarnavai Raudonojoje armijoje, netgi buvai neeilinis. Atėjo vokiečiai, persimetei pas juos. Geležiniai kryžiai ne už nieką gauti. Už Tėvynės išdavystę teis Sovietų Sajungos karo tribunolas. Ir dabar dar neaišku?

– Ne... Tarnavau Lietuvos kariuomenėje, priesaiką daivau Lietuvai, ne Sovietų Sajungai. Ir teistai mane, jei bus už ką, galėtų tik tauta pagal Lietuvos įstatymus.

Dabar tardytojas jau juokési visu balsu.

- Tavo Lietuvos nebéra. Lietuva – jau socialistinė.
- Socialistinei Lietuvai aš priesaikos taip pat nedaviau.

– Gerai. Šaudei mūsų broli Ivaną? Šaudei. Kariavai vokiečių pusėje? Kariavai.

– O kas manęs klausé, kurioje pusėje noréčiau ar neno-rečiau būti?

– Žiūriu į tave ir nesuprantu: juokdarys tu, gudročius ar idiotas? Prtingesni žinojo, kurioje pusėje būti...

Jis tylėjo. Suprato, jog užtęsti laiką nepavyks. Intelektualo kantrybė neišlaikys ir pasimatys tikrasis veidas, kaip ir kitų.

– Vadovavai banditų gaujai „Šarūnas“, po to Žemaičių legionui, čia tavo pasirašyti įsakymai ir instrukcijos, ruošeisi nuversti tarybų valdžią, – jis atsisėdo į patogesnį krėslą ir bakstelėjo pirštu į storą segtuvą. Tau, karininke, tas gestas reiškė, jog tardytojo intelektas jau išgaravo.

– Tave teis karo tribunolas pagal RTFSR baudžiamojo kodekso 58 straipsnį.

– Žinau, negaiškit laiko, juک privalote mus kuo greičiau pribaiti.

– Aš laiko turiu, ponas karininke, tai tau laiko nebeliko. Kaip ten jūs dainuoja miške? „Ateis iš miško Petras ir... užpakalij nutarkuos?“ Kur tas tavo Petras? Neskuba vaduoti? Niekas tau nebepadės, – saugumiečio inteligencija tirpo kaip varveklis pavasarį.

– Žinau. Grasinate?

– Ne, tik informuoju, kas tavės ir tavo šeimos laukia.

Bet... jei susitarsim, padirbėsite mums, nebūtinai Lietuvoje, – būsit laisvas.

– Ne.

– Pamąstykit, kas geriau?

– Kategoriskai atsisakau, – pasakei žinodamas, jog dabar sutrupės plonytis inteligenčių sluoksnis ir tardytojas pasius, kaip ir anas, išgirdės tokį patį atsakymą.

– Labai neprotinga... Tavo Lietuva greit bus komunistinė, jūsų vaikai ir anūkai mąstys ir gyvens kitaip. Ir šitaip atsitiks labai greit... Ką? Netikit, kad Lietuva bus komunistinė?

– Tikiu. Jau labai daug lietuvių ištremta, sušaudyta, įkalinta. Juk jau suregistravot, kaip jūs sakote, „antisovietinių elementų“: ūkininkus, mokytojus, kunigus. Karininkų kaip ir nebeliko po surengtų Maskvoje „mokymu“. Su likusiais bus tikrai nesunku susidoroti.

– Ar ne per daug žinai? Socializmą, komunistus niekini, bet aš sulauki socializmo pergalės, būkit tikras.

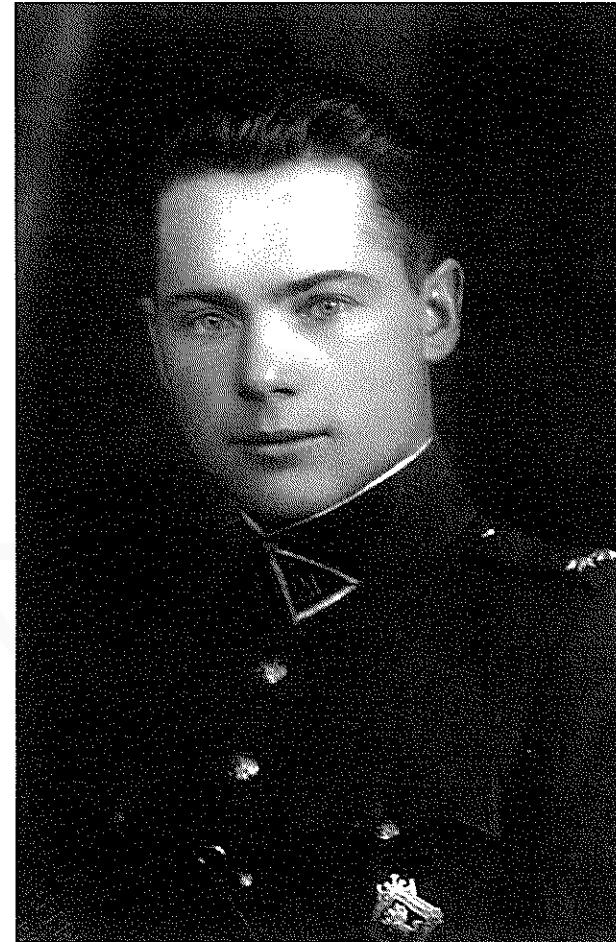
„Kai valdžia enkavēdėlių rankose, galima visko tikėtis...“ – pagalvojai, bet nutylėjai. Tu paprasčiausiai ilsejaisi nuo kakinimų, kol „humaniškasis“ tardytojas rodė savo išpruimą.

– Jūs per maži su Rusija susiremti... Kaip matai, nieko kito jums nelieka – arba su mumis, arba prieš mus. Draugas ar priešas? Laimėjome mes! Pati Amerika mums padeda.

– Kariauti ir laimėti mūšį dar nėra tobulybė. Tobulybė – palaužti priešo pasipriešinimą be kovos.

– Jūs taip manote?

Ne aš. Buvo toks mąstytojas Sun Tzu.
O aš manau, čia ne vieta išmintį rodyti.
Sutinku... Čia nėra kam jos suprasti.
- Man reikalingas vienintelis tavo supratimas ir atsaky-
, idiote! Dırbsi mums ar ne?
- Niekada!
- Dar pažiūrėsim. Išveskit, – paliepė sargybiniui. – Pa-
xit! – sustabdė. Priminė: – Galit tylėti, vis tiek viskas apie
s Žemaitijos banditų gaujas mums žinoma. Paskutinį
tą patariu: vaidindamas didvyrių – žūsi be prasmės.
- Verčiau žūti didvyriu, kad ir labai mažu, negu gyventi
pant ant kelių. Cedo nulli! Kaip sakoma.
- Ką? Panorēsiu ir atsiklaupsi. Šią minutę. Bet prieš tai
akysių, ko tu „nežinai“, kas pas mus juodu ant balto
ašyta: banditų pavardės, dislokacijos žemėlapiai, bun-
ių vietas...
Jis nemelavo: saugumiečių seifuose gulėjo jau šis tas däu-
u nei galima buvo numanyti.
- Tada teiskit: kuo greičiau, tuo geriau...
- Teisim. Bet tau... nebus greitos mirties, nesitikėk. Dar
sigailėsi, oj pasigailėsi su manimi nesusitarės. Kiti su tavi
nesiterlios. Kitaip kalbės. Su visais jumis... kitaip kalbėsim!
- Žinau. Savo tautą jūs jau sukišot į lagerius. Dabar atėjo
e mums, okupuotiems.
- Išveskit. Lauk! – riktelėjo saugumietis – inteligenčias,
prišokę du vyrai užlaužė aukai rankas. Sugrąžino į vienutę.
žinia, kiek dar teks išbūti be maisto ir vandens, be ma-
iusios galimybės atsigauti. „Inteligenčias“ išnyko, daugiau
nebematė. Užtat tučtuojau iškvietė senas pažistamas.

*Jonas Semaška, 1930 m. spalio 25 d. Lietuvos
Respublikos Prezidento aktu gavęs leitenanto laipsnį*

miškais. Mes ne vieni, tačiau vilties maža. Visur kelius aptūpę NKVD daliniai.

– Taip... Viltis miršta paskutinė, bet mes dar gyvi. Einame?

– Dar keletą minučių, vade. Enkavédistai įsikūrė toliau nuo kranto. Čia saugu, net sargybiniai šiuo metu linksmi-nasi. Štabo būstinę užémė. Krante girti kareiviai šlitinėja, pergalę švenčia. Aš netoli ese pas pažįstamą latvį ginklų parinkęs užkasiau ir... kelionei ši bei tą. Atsikvēpkit prieš žygi, aš tuo...

– Na jau ne! Galiu rizikuoti savo gyvybe, o svetimą neno-rečiau. Eisiu drauge. Patikimi žmonės tavo latviai?

– Šventi žmonės, vade, savi. Nejaugia galas viskam?

– Mažiau kalbék. Na, kad mudu nužudytu, jiems prieiks daugiau pastangų.

– Kažin, vade, kažin?.. Ordų ordos jau čia! Man atrodo, verčiau vokietis būtų nugalėjės, gal nors kultūringesnio po-no vergais būtume tapę.

– Sakai, pažįstamas velnias geriau už dar nepažintą?

– Velniai yra velniai, visi vienodi, bet... Vokiečiai nors savo žuvusius palaidodavo po mūšio, o štie!.. Kiek jie čia jau priguldė... Visai nekaltų! Karas baigési, o jie vis kariauja. Rusai net savus dar gyvus, mirtinai sužeistus, paliko po atviru dangum: kančiose nusibaigtii, supūti, žvérims suésti... Kur praéjo, ten lavonų krūvos. Juk karas baigési, kam tēsti žudynes? Kerštauti visiems iš eilés?

– Nebeprimink...

– Tyliu. Tyliu.

Kuri laiką éjo tylédami, apsižvalgydami, stabtelédami. Tiki adjutantas vél neiškenté:

– Aš vis galvoju, kas dar bus? Kas laukia manęs, mano artimųjų, tautos, mūsų visų?

Šméstelėjo šešėlis. Savi ar svetimi?

Jie susitiko. Visi keturi. Sékmingai atéjo į sutartą vietą, adjutantas net savo pasléptus ginklus spéjo išsikasti. Vadas stengési suspéti su visais, tačiau jautési vis blogiau. Krété drebulyš, šlapio smėlio kapo pasekmé. Vos ištvéré iki ryto. Auštant jie buvo jau toli nuo Latvijos–Lietuvos sienos. Die-noti susirado sausą saugią vietelę miške.

– Tuoj, tuoj mes jus atgaivinsim, – sujudo bendražygiai. Ši tą paslėpēm į kuprines. Netgi šiltą antklodę turim. Vieną...

– Aspirinas būtų geriau, – pastebéjo majoras.

– Pačiupau ir vaistinėlę, – nuramino ryšininkas Bronius Petrauskas. Ryšininkas visada numatydavo, ko prieiks ateicių.

Sukūrė mažą lauželį, užvirino vandens kareiviškame katilėlyje.

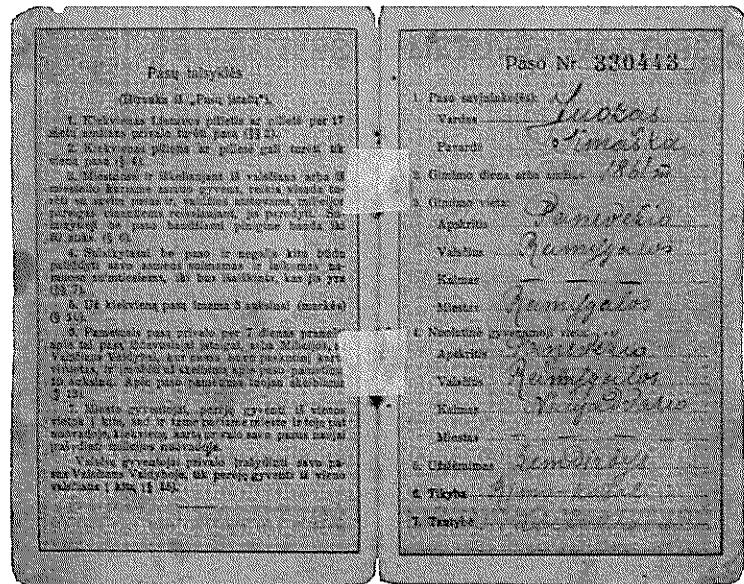
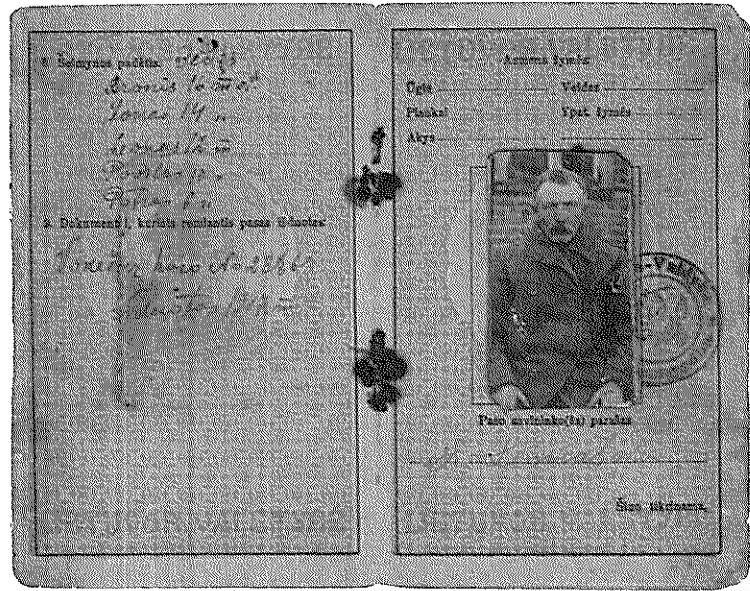
– Viskas praeis...

– Praeis, – pritaré vadas. – Poilsis padës. Budésime paeiliui. Jeigu kas nors... jūs mane paliekate ir ieškote ryšių su partizanais. Aš... vienas nusigausiu iki Telšių. Aiškiai sukarščiavau.

– Visų pirma, jūs nebudésite. Tuščia šneka, vade. Išmiegosit ligą ir... tada pirmyn. Nepaliksim jūsų.

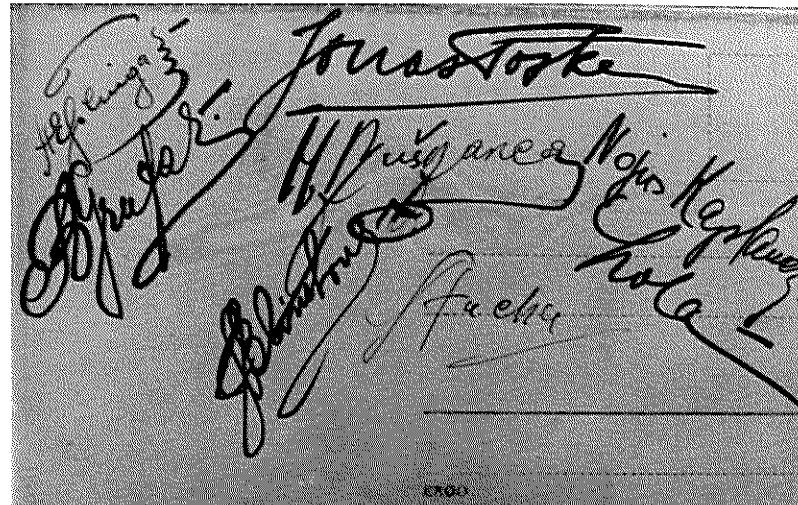
– Ačiū, vyrai, – padékojo jau gerdamas karstelėjusią arbatą. Né neprisiminé, ar išgirdo paskutinius vyru žodžius prieš nusmigdamas į gilų miegą.

Nubudės Jonas Semaška jautési geriau. Vyrai siūlė dar vieną parą pailséti, bet jis nesutiko: eis, kiek pajégs.

< Juozo Semaškos
paso faksimile

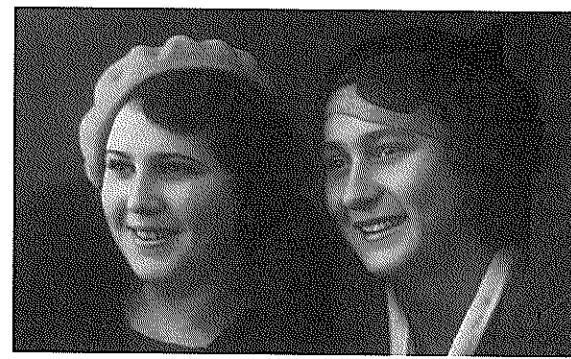
Jonas Semaška (trečioje eilėje) su jaunystės draugais –
Ukmergės gimnazista. Kitose nuotraukos pusėje – jų parašai

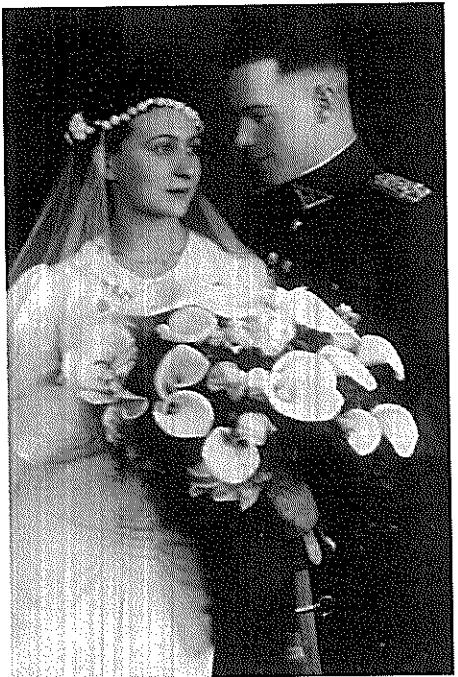
*Jonas Semaška
su Ukmergės
gimnazistais pratybose*

*Elena
Dambrauskaitė.
1934 m.*

*Elena
Dambrauskaitė su
geriausia
gimnazijos drauge
Lėja (pirma iš
kairės)*

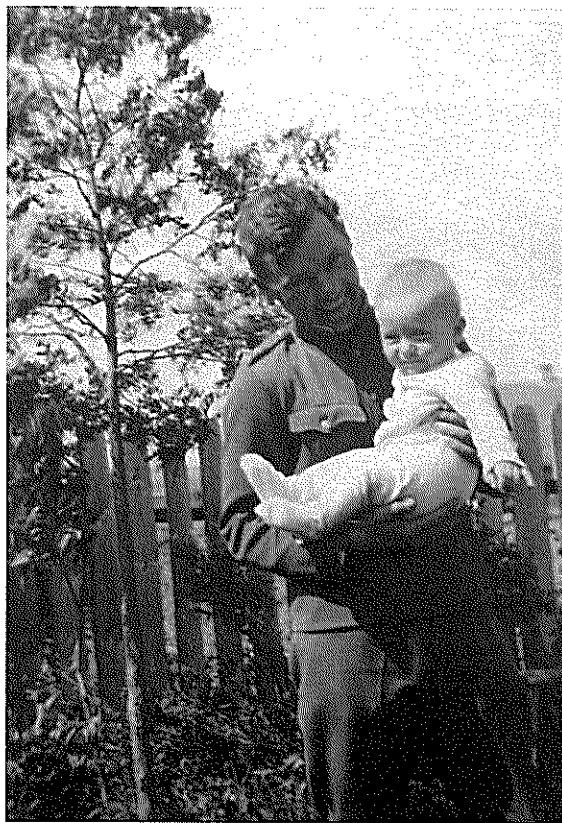
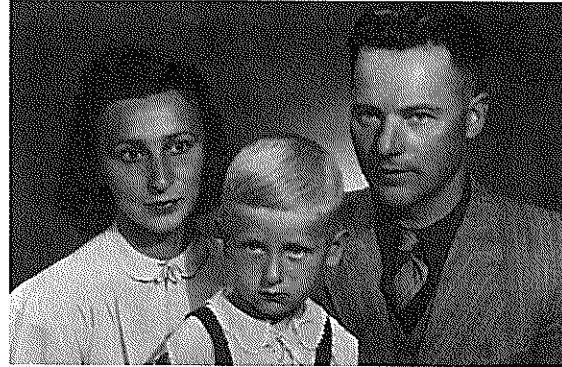

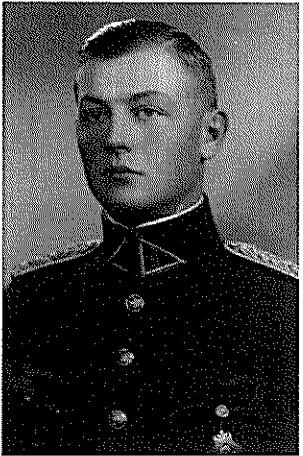
*Elenos ir Jono
Semaškų vestuvės. 1936 m.*

*Visi kartu: Elena,
Alvydėlis ir Jonas
Semaškos. 1944 m.*

*Jonas Semaška su
sūneliu Alvyduku.
1939 m.*

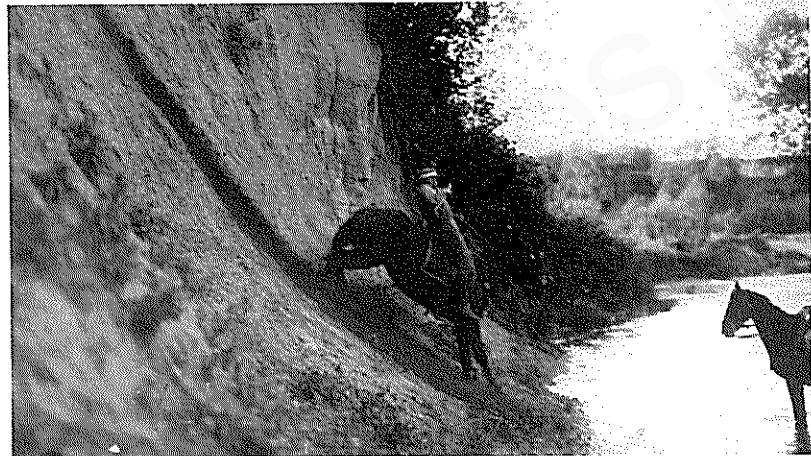
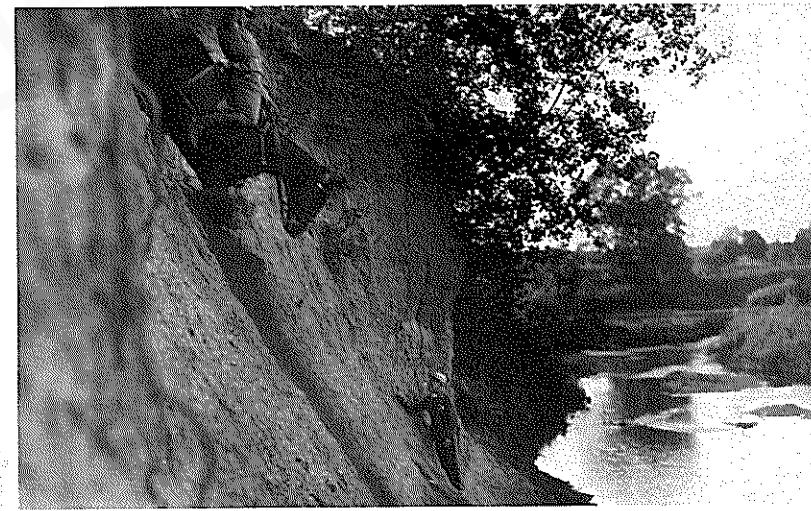

< Jurgis
Skaržinskas.
1939 m.

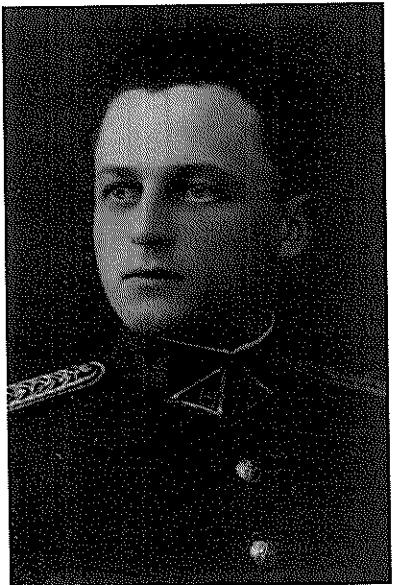
Vincas Sabeckis >
(1942 m.
sušaudytas
Norilskie)

Tarp tarnybos
draugų. Jonas
Semaška antros
eilės viduryje

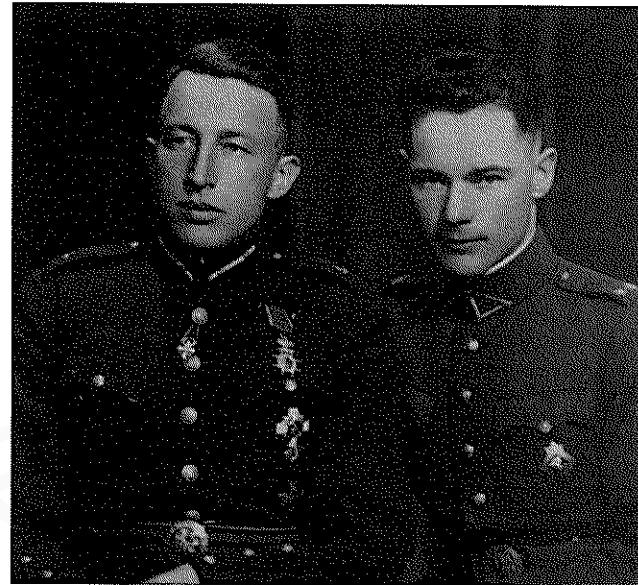
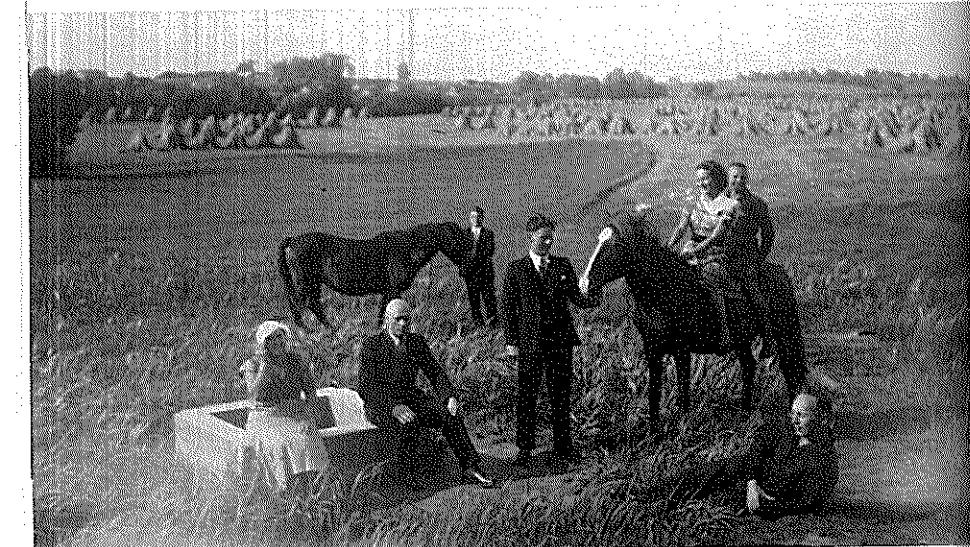

Sunku pratybose. O kaip kare?...

Vladas Dūda – Dambrauskų augintinis
(žuvo Norilskė). 1935 m.

Jono Semaškos tėviškėje Ramygaloje. Ant
žirgo Elena Semaškienė

Martinas
Purinis (kaireje)
ir Jonas Semaška.
1934 m.

Lietuvos
kariuomenė
ižengia į Vilnių.
Motociklo
lopšyje
kpt. Jonas
Semaška.
1939 m.

Bronius Butėnas. 1939 m.

Jonas Semaška (kairėje) ir Antanas Rugys. 1944 m.

Paskutinių susitikimų su sūnumi atminčiai. Alvydas Semaška (trečias iš kairės) tarp kiemo draugų

Elena Semaškienė (pirma iš kairės) su sūnumi Alvydu ir seserimi Veronika Jėčiene. 1946 m.

Alvydas Semaška su štėviu Aleksandru Diečkumi Sibire. 1954 m.

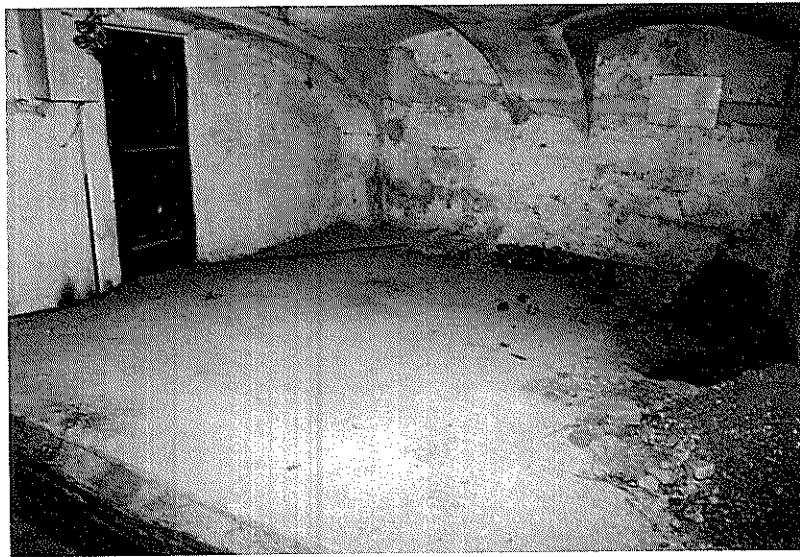

Darius Jonas Semaška senelio garbei
pavadintoje gatvėje Kaune. 1999 m.

Alvydas Semaška, marti Aušra,
sūnus Darius, žmona Lidija, dukte
Ramunė, žentas Mindaugas
Vilniuje prie Seimo rūmų. 2000 m.

Lietuvos kariuomenės 80-mečio proga Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas
Adamkus Výčio Kryžiaus ordinu apdovanojo Žemaičių legiono vadę Joną
Semašką-Liepą (po mirties). Apdovanojimą priėmė sūnus Alvydas Semaška.
1998 m. lapkričio 23 d.

Šaudymo kamera buvusio KGB pastato rūsyje (iki rekonstrukcijos 1998 m.)

Mirties nuosprendžio Jonui Semaškai įvykdymo akto faksimilė

Сов. секретно.

А К Т.

1947 года, января "дл" дня. Гор. Вильнюс.

Мы, нынеподписавшиеся констатируем, что сего числа приговор
Военного Трибунала вильнюсского Гарнизона Лит. ССР от 13-го октября
1946 года, о расстреле СЕМАШКА Игната сына Базиса, 1907 года рож-
дения, уроженца дер. Наудзарис, Ромигайской волости, Паневежского
уезда, Лит. ССР, приведен в исполнение. Труп предан земле.

ГАЛЬНИК ОТДЕЛА "А" КГБ ЛИТ. ССР
ПОМ. ВОЕННОГО ПРОКУРОРА ПРИ ВОЕННОМ
ПРИКАЗЧИКОВЫМ УДОВОМ

И.О. НАЧ-КА ВНУТРЕН. ТОРГОВЛЯ КГБ ЛИТ. ССР
капитан ПРИКАЗЧИКОВ

– Tu kvailys! – pasakė. – Karūnuotas kvaiša! Atnisakei dirbtį dideliam žmogui, – kalbėsi su manimi. Ir nemanyk, kad man bus malonu į tave sumaitotą žiūrėti.

Po gana ilgos „kalbos“ jji vėl be sąmonės nusviedė į rūsi. Kai tempė nebebepaeinanti, tarytum per sapnų jis išgirdo budelio žodžius:

– Šitas tylės. Jiems, viršininke, tik iš pradžių skauda, paskui apsipranta ir nieko nebejaučia, nors užmušk! Toks mums nedirbs, viršininke. O užmušti kol kas negalima...

„Taigi... Užmušti dar negalima. Idomu, kada bus galima?“ – šmëstelėjo paskutinė mintis prieš nusmingant į neįšanoningą alpuli.

Atsipeikėjo aplietas vandeniu. „Kažin, kuri valanda?“ – pagalvojo. Kai atémė laikrodį, laikas sustojo. Laikas apmirė, sustingo.

– Tardymui! – pašaukė sargybinis. – Raidė S!

Išvedė besiramstančią sieną. Ši kartą kabinete buvo du pareigūnai. Kalendoriaus lapelis rodė 1946 metų balandžio 17 dieną. Laikrodis – 10 valandą ryto.

Viešpatie! O, rodos, visa amžinybė prabėgo. Mirėjo akyse, svaigo galva. Bet kas gi čia per stebuklas? Tardytojas prisistatė: pats Lietuvos saugumo ministro pavaduotojas pulkininkas Ilja Kurovas teikėsi pasirotyni kartu su vietiniu Telšių enkavēdistu pažiba Vasilijum Mamontovu. Net vertėja atsivedė. Šitas bandė vaidinti rusą, bet aiškiai matėsi – lietuvis arba... vietinis ruselis, seniai užmiršęs, kur jo tévynė, ir tik dabar staiga prisiminęs.

– Kalbėsimės, Semaška, tylėsim ar viską neigsim?

– Žiūrint apie ką kalbėsimės...

– Pats viską prisipažinsi, ar man teks padėti? – koks tikas savo pergale jautėsi juodujų angelų pulkininkas Kurovas!

Tardomasis tylėjo.

– Gerai. Aš kai ką tau priminsiu, Jonas Semaška. 1930 netais baigei karą mokyklą. 1937 – jau kapitonas, 1941 – auopos vadas Raudonojoje armijoje! Prtingiau būtų buvę en ir pasilikti.

– Raudonojoje netarnavau. Jūsų politrukai mums išpečius nuplėšė. Aš tarnavau Lietuvos kariuomenėje.

– Ne tik! Fašistinėje – taip pat! 1944 metais – geležinis kryžius, antro laipsnio, tuoju po to ir kitas apdovanojimas – geležinis kryžius, pirmo laipsnio, gal pasakysit – už sužeidimus, už pasilepinimą karą ligoninėje? Pasimokės karą mokslų, apkabinėtas fašistų kryžiais, nebegali sustot? Suklydai, majore, labai suklydai nebaigės karą ir po kapitulacijos nepasidavės.

„Apie karą tarnybą, jie, aišku, viską žino, tačiau ko dar nežino?“ – mąstė.

– Stengiesi atspėti, ko mes dar nežinome? Viską žinome. Jis tylėjo, vis dar delsė: įdomu, ką jie suspėjo sužinoti?

– Gal man ši bei tą priminti?

Jis tylėjo, visa esybe ruošesi tam, kas netrukus turėjo įvykti – kankinimui.

– Gerai, priminsiu. Po kapitulacijos nepasidavei. Su savo adjutantu ir dar keliais kareiviais pasitraukė į miškus. Radai ryšį su vokiečių pasiuntiniais – parašiutininkais. Kas jie? Nurmis? Šalna? Sekretorius? Diversantai vokiečiai ar lietuviai?

Vadinasi, jie žino pakankamai.

– Vis dar manai tylėti?

– Ne. Kalbėsiu. Jūsų žinios neatitinka tikrovės. Aš jūsų minėtų „vokiečių“ nebuvau nei matęs, nei sutikęs. Nežinau, kas jie.

– Argi?.. Nieko nežinai? Ir apie Žemaičių legonio štabą, kurį pats įkūrei Telšių apskrityje pas ūkininką Girdvainį, nieko negirdėjai? Ir apie savo ryšininkę Bronę Stasiūnienę-Oną nieko nežinai? Ir Kakariekaitei pavardė tau nieko nesako? Ir su Jonu Noreika-Generolu Vétra Vilniuje nebuvot susitikę? Tikriausiai ir konspiraciame ryšininkės Stasiūnienės bute Telšiuose nebuvai? Su Julium Klisevičium nekalbėjai? Ką? Gal dar ką nors iš manęs norėtum sužinoti?

– Taip, – atsakei, – norėčiau žinoti, kas mus išdavė?

– Kas? Tavo tautiečiai, lietuviai, dėl kurių tu eini į kartuvės. Lietuviai, kurie jau suprato, kad legionas – tai mes, komunistai. Jūsų tik apgailėtina sauvelė. Tu niekas! Nulis! Su visa savo Lietuva – nulis! Su visom „kovinėm ginkluotom pajėgom“ – muilo burbulas, beje, jau sprogės!

– Tai kodėl tos apgailėtinės sauvelės taip smarkiai bijote?

– Labai greit sužinosi, ar mes bijom ir ko tavo banditams iš tikrujų reikėtų bijoti. Aš su tavimi nesiteriosiu, – jau ne pirmą kartą priminė pulkininkas Kurovas. – Kaip matai, mes žinome viską, tau belieka pripažinti kaltę. – Jis lediniu veidu émė skaityti iš lapelio pavaordes: – Fortūnatas Ašoklis – 38 metų, slapyvardis Pelėda; Vytautas Ruzgys – 25 metų, slapyvardis Prutenis, propagandos skyriaus viršininkas ir archyvo vedėjas; Bronė Stasiūnienė-Ona – štabo ryšininkė, Genė Dargytė-Gražina – gaila,

mergelei tik devyniolika, ryšininkė, paskirta ryšiams tarp Lietuvos tautinės tarybos ir Lietuvos ginkluotujų pajėgų štabų. Tau, išdavike, tereikia išvardyti visas Telšių apskrities gaujas, kurioms vadovavai, nors... ir apie tai mums jau labai daug kas žinoma. Gal ir Vlado Kučinsko, Tauragės kelių valdybos inžinierius, nepažisti? Nežinai, ką jis nuveikė, būdamas banditų štabo viršininko pavaduotoju? Nieko nežinai? O mes žinom ir apie Vaclovą Eidintą-Rimą, ryšininką iš Varnių, žinom ir kas yra Šilingaitė-Raganėlę. Kalbėkit, karininkė, dabar jums žodis...

– Kadangi tiek daug žinote, kalbésiu trumpai: aš, Lietuvos karininkas, mirties akivaizdoje lieku ištikimas savo tau-tai ir kario pareigai. Viskas, ką aš dariau, kuo gyvenau – dariau vardan vienintelio tikslo – matyti Lietuvą laisvą, demokratinę valstybę. Išvada – aš jums priešas, jūs man – okupantai. Mes nesusitarim.

– Nemanau. Ne tokius perauklėjom, – pasakė pulkininkas Kurovas ir išėjo. Papulkininkis Mamontovas mostelėjo ranka ir į tardymo būstą iėjo už durų laukę budeliai. Ne vienas. Taip sakant, prasidėjo „perauklėjimo“ pamoka. Kankinimo priemonių nestigo, o patirtį létai žudytį žmogų en-kavėdistai jau turėjo.

„Viešpatie, kokia ilga diena tardymo iššvovoje! Kokia ilga...“ – protarpiais tarp kankinimų, aplietas vandeniu ir trumpam atgaudamas sąmonę, pusbalsiu prabildavo karininkas. Tada vertėjas suklusdavo, budeliai minutę sustodavo – Mamontovas įtempdavo akis ir ausis, įdėmiai klausydamas už plonutės pertvaros, o kankinys išnaudodavo atokvėpio minutę:

*Jei po amžių kada skaudūs pančiai mukris
Ir vaikams užtekės nusiblaivęs dangus,
Mūsų kovos ir kančios, be ryto naktis
Ar jiems besuprantamos bus?*

– Ką jis murma? Užrašyk, – paliepė papulkininkis Mamontovas vertėjui.

– Nežinau, gal tai malda? Nežinau, nesuprantu...

O kankinys pusbalsiu kalbėjo:

*Ką mums žada rytojus?.. Tikėk, jei gali!
Nes ir kaip begyvent ir kentėt be vilties?
Rodos, Dievas užmiršo!.. O žmonės mieli,
Palauk, iki ranką išties!*

– Užrašinėji? – nerimo papulkininkis. – Velnipop, kalba lietuviškai, nieko nesuprantu.

– Kad jis... turbūt meldžiasi?.. Kvaištéléjo.

– Kam meldžiasi, kvaily?

– Turbūt Dievui...

– Visi jūs idiotai! Rado laiką melstis... Tegul pasirašo čia, – ištiesė lapą vertėjui.

– Kad jis visai nebegyvas...

– Gal nežinai kaip, asile! – jau šaukte šaukė įtūžęs papulkininkis Mamontovas.

Tada vertėjas paėmė susmukusio kankinio ranką ir kažką išvedžiojo primargintame lape, bet... parašo nepavyko išraityti. Tardymo protokole atsirado išrašas: „Tardymas nutrauktas“.

Neklauskime, kodėl? Vis tiek kankinio skausmo nei kančios nepajusime. Jis kentėjo vienas, nes niekas už jį negalėjo ištyleti, neišduoti ir numirti.

Tardymas tą dieną užtruko nuo 10 valandos ryto iki 18 valandos. Vietos saugumo viršininkas, išvydęs, kas padaryta, pakišo kumštį budeliui po nosimi: „Gal užmiršai? Įsakyta šito neužmušti! Per anksti... Išvešim į Lukiškes, jeigu atsigaus. Tegul ten žinosi, kaip nori...“

Viršininko karjerai ir sėkmėi svarbiausia buvo saugotis savo šešelio ir bijoti didesnių už save. Kaip apmaudu, kai karjeros kelyje atsiranda koks nors laisvės šauklys, jau seniai įveikęs mirties baimę – didžiausią baimę. Jeigu šitas neprāšneks, ko gero, niekas neužkabins papulkininkui Mamontovui ant krūtinės medalio ir nepridės algos – leninino „sauso davinio“.

– Išsiųsim į Vilnių, kaip ypač pavojingą nusikaltėli, – paguodė Mamontovą pulkininkas Kurovas.

Majorą Semašką, iškankintą, aplietą vandeniu, dar šlapią, nespėjusį atsigauti, tą pačią dieną po šeštos vakaro vėl pašaukė. Dviese, laikydami už parankią, nes pats paeiti jau negalėjo, sargybiniai nutempé į tardymo kabinetą.

Iš visų jégų jis sukaupė valią, atmerkė akis. Suprato: akistata! Kabinete buvo suimtasis Vaclovas Eidimtas, pogrindininkas, legaliai dirbęs Varnių vykdomojo komiteto sekretoriumi.

– Matau, pažįstami esat? Sakyk, kur, kada ir kokius paketus įteikei Semaškai ir Kučinskui? – klausė tardytojas.

Eidimtas tylėjo. Semaška, žiūrédamas į Eidimtą, pasakė: „Saugok savo sveikatą. Esame išduoti!“

– Šitą galit išvesti, – pasakė papulkininkis Mamontovas prižiūrėtojams. – Su Eidintu kalbėsimės...

Semašką išvedė, ši kartą įkišo į bendrą kamerą, matyt, vienučių pritrūko. Tačiau kameroje kol kas jis buvo vienas.

1946 metų balandžio 29 dieną MGB Telšių skyriaus viršininkas papulkininkis Mamontovas išsiunčia Majorą Liepą – Joną Semašką tolesniam tardymui į Vilnių. Karininką veža grotomis atitvertoje mašinoje į geležinkelio stotį, lydi grupė sargybinių ir „Visiškai slaptai“ įduotas Mamontovo raštas Lietuvos MGB tardymo skyriaus viršininkui papulkininkui Rozauskui.

„Siunčiame keturiolikos žmonių tardymo bylas. Visus sumtuosius įsakoma įkalinti atskirose kamerose; ypač griežtai izoliuoti, neleidžiant su niekuo susitikti nei pasikalbėti, – Joną Semašką.

Jonas Semaška – ypač pavojingas nusikaltėlis tarybų valdžiai, todėl primenu, jog jam būtina išskirtinė apsauga. Netgi į pasivaikščiojimus neišvesti!

Iš geležinkelio stoties traukiniu Joną Semašką veža drauge su Algiu Šertvyčiu ir Vaclovu Eidimtu, kuriam jau anksčiau buvo sudaryta atskira byla.

Kol „ypač pavojingą“ ruošė išsiųsti į Vilnių, majorui Semaškai Telšių sauguine per prižiūrėtojų nesusivokimą pavysko pasikalbėti su Vaclovu Eidimtu, kurį irgi smarkiai sumuštą įmetė į tą pačią kamerą.

Apie netikėtą „pasimatymą“ papasakojo pats Vaclovas Eidimtas. Bet visų pirma šiek tiek žinių apie ši ryšininką.

Vaclovas Eidimtas, gimęs 1924 metais, augo Kretingos apskrityje, Salantų valsčiuje, Imbarės kaime smulkaus ūkininko šeimoje. Jo dėdė karininkas Adolfas Eidimtas kartu su Kaziu Veverskiu ir generolu Motiejumi Pečiulioniu įkūrė ir organizavo Lietuvos laisvės armiją. Vaclovas Eidimtas į

jos gretas įstojo baigės Kražių progimnaziją ir Telšių amatų mokyklą. Davė priesaičią „trijulės“ vyresniajam – Alfonsui Kučinskui, kuris partizanavo Kęstučio apygardos būryje (žuvo 1948 metais).

Jauniems LLA kovotojams buvo įsakyta 1944 metais, rūsams paskelbus mobilizaciją, neiti tarnauti į Raudonąją armiją, ieškoti legalaus darbo ir laukti tolesnių vadovybės nurodymų. Vaclovas Eidimtas, padedant dėdei Teofiliui Monstvilai, pradėjo dirbtį Varnių valsčiaus vykdomajame komitete sekretoriumi ir netrukus per Bronių Macaitį, LLA narį, gavo pirmąsias užduotis susitikti ir perduoti žinias Šatrijos partizanų rinktinei. Taip prasidėjo Lietuvos laisvės armijos kovotojo, ryšininko pogrindinė veikla.

Ryšius su Šatrijos rinktinės štabu ir partizanais jis palaikė per ryšininkes Stasę Šilingaitę-Raganėlę, Stasę Bartkutę-Leliją ir Feliciją Bernatonytę-Radastą.

Atėjus į Žemaičių legioną majorui Jonui Semaškai, Vaclovas Eidimtas, gavės slapyvardį Rimas, buvo paskirtas ryšininku tarp Šatrijos rinktinės ir LLA Žemaičių legiono štabo. Dabar ryšiai buvo palaikomi dažniausiai per Vladą Kučinską, turėjusį slapyvardį Ipras, ir Bronę Stasiūnienę-Oną.

– Pirmą kartą majorą Semašką pamačiau 1945 metų birželio mėnesį, – prisimena Vaclovas Eidimtas. – Pas mane atėjusi ryšininkė Valė Zinkutė-Čigonė pasakė, jog mes turime nuvykti į mišką susitikti su Šatrijos vyrais, esąs skubus reikalas.

Važiavome mišku dviračiais iki Laukuvos. Vilnijo jau paaugės vasarojus, buvo labai graži, saulėta diena. Susitikom su Vlado Montvydo partizanais. Čia ir atejo majoras Jonas Semaška ir adjutantas kapitonas Stepas Januševičius.

Atejo majoras Semaška žvaliu žingsniu, buvo apsilankęs švarku, apsiavęs auliniais batais, ant galvos – juoda kepurė, ant kaklo – žiūronai, ginkluotas pistoletu. Jau žinojau, kas jis yra. Pasikalbėjus apie reikalus, majoras mūsų paprašė sužinoti, kur yra jo šeima, nes iki to laiko jis nebuvovo gavęs jokių žinių apie žmoną ir sūnų bei kitus artimuosius; ar gyvi, ar tebera Lietuvoje?

Po susitikimo partizanai išėjo prie Medvėgalio. Mes su Čigone – Valerija Zinkute iš miško dar porą kilometrų ėjome naktį pėsčiomis. Laukuvoje pasiėmėm dviračius.

Po poros dienų aš susitikau su savo pusbroliu ryšininku Edmundu Monstvila, kuriam ir perdaviau majoro Semaškos laišką šeimai. Pusbrolis Edmundas skubiai išvyko ieškoti jo šeimos.

1945 metų lapkričio mėnesį ryšininkė Adelė Kukanauzaite dar kartą mane pakvietė užėiti į Varnių priemiestį, kur ji gyveno. Kai aš pas ją nuvykau, ten jau buvo atėjęs majoras Jonas Semaška. Jis daug nešnekėjo, tik pasakė, jog būtina susitikti su Montvydo partizanų būrio štabu. Šstabas buvo iškūrės Pašilės bažnytkaimyje pas kunigą Stirblį.

Šeimininkai pakinkė arklį, ir mes išvažiavome. Jau buvo gruodas, šalveno. Pašilėje sustojom pas mano seserį Adelę Kaminskienę, kur palikom arklį. Paskui kartu su majoru Semaška nuėjome pas kunigą Stirblį. Jo sodyboje daržinėje po šienu buvo įrengtas bunkeris. Čia mūsų jau laukė štabo vyrai – Vladas Montvydas-Žemaitis ir Stasys Beniulis-Seneliis. Semaška kaip tik buvo grįžęs iš Vilniaus po susitikimo su kapitonu Jonu Noreika: jie numatė tolesnę organizacinię veiklą suvienijant visos Lietuvos partizanus.

Daugiau Jono Semaškos laisvėje nebeteko pamatyti. Susitikau su juo jau baisiajame Telšių MGB pastate.

1946 metų balandžio mėnesį buvome areštuoti – Semaška, Kučinskas, Šilingaitė, aš ir kiti LLA štabo nariai bei ryšininkai, kurių aš nepažinojau.

Perejės visus baimumus, iškentėjės daug fizinių ir moralinių kančių, 1946 metų rugsėjo mėnesį LTSR VRM karo tribunolo buvau nuteistas dešimčiai metų laisvės atėmimo ir penkeriems be teisių. Bausmę atliki tekė Magadano srities lageriuose. Išėjus iš lagerio ir prakentėjus penkerius metus beteisio gyvenimo Sibire, sugrižti į Lietuvą nebuvo leista.

Sukūrė su savo bendražyge, taip pat tremtine Stase Bartkute. Vėliau, išvažiavę iš Magadano, mes apsigyvenome Daugpilyje. Tik 1986 metais grįžau į Lietuvą.

Sunkiausi prisiminimai iš „viešnagės“ Telšių ir Vilniaus MGB rūmuose. Telšiuose mane areštavo 1946 metų balandžio 17 dieną, prieš Velykas. Nuvedė į Telšių saugumo antrajį aukštą ir pradėjo mušti net nieko nepaklausę. Keturiene pagaliais daužė. Kai mane Telšiuose suėmė, turėjau paketą, perduotą ryšininko. Paketą reikėjo atiduoti Kučinskui, o šis jau būtų perdavęs Žemaičių legiono vadui. Dažnai, vykdamas su reikalais į Telšius, pasinaudodavau galimybe perduoti žinias ar paketus partizanams. Manau, kad mane suėmė neatsitiktinai, buvome išduoti. Kai mane iškvietė atvažiuoti į Telšius iš Varnių, buvo pranešta, jog priivalau dalyvauti seminare. Iš tikrujų jokio seminaro nebuvo, saugumiečiai jau laukė manęs, kad galėtų, niekam iš artimųjų neįtariant, areštuoti gatvėje. Paketo paslėpti ne-

spėjau. Tardomas pasakiau, kad tą ryšulį radau pamestą ant kelio, vykdamas į Telšius, ir né nežinau, kas jame yra, nespėjau pažiūrėti. Méginau išsisukti. Po tokio paaiškinimo mane mušė, kol netekau sąmonės. Tada apipylė vandeniu ir, vos atsigavau, vėl puolė tardyti. Paskui atvedė akistaton majorą Semašką, irgi labai sumuštą. Jie jį laikė dviese, nes pats nepastovėjo. Mane atpažinės, Semaška pasakė, jog esame išduoti. Jie jam neleido nieko daugiau pasakyti, sugriebė už pažastą išgrūdo pro duris. Dabar klausinėjo konkrečiau. Iš klausimų supratau, ką saugumiečiai jau žino. Liepė man parodyti partizanų bunkerį, kur perduodavau paketus ir susitikdavau su štabo vyrais.

Žinojau vieną bunkerį, kuriuo partizanai jau nesinaudojo, ir jį nurodžiau. Prieš rytines Velykų pamaldas jie mane atvežė į Varnius, kad nuvesčiau iki bunkerio. Nuvedžiau. Gerai viską aplinkui išnaršę, saugumiečiai suprato, jog bunkeris senas, tame jokio pėdsako, kad būtų kas nors slėpēsis. Išvežė mane atgal į Telšius. Vėl mušė, vėl tardė, reikalaudami nurodyti naudojamą partizanų bunkerį. Atkakliai teigiau, jog žinau tik šį bunkerį, nes čia palikdavau arba paimdavau paketus.

Jokių žinių iš artimųjų negavau, pasimatytį su niekuo neleido. Antrą dieną po Velykų ištardę mane naktį vėl nuvedė į kamerą. Buvo jau labai vėlu, arti sargybinių nesimatė. Įstūmė mane į kamerą ir nuėjo. Apsidairės matau – stovi platus suolas, o ant jo kniūbsčias guli majoras Semaška. Smarkiai sumuštas. Jis atsargiai pasisuko į šoną, ranka parodė, kad tylėčiau. Supratau, jog galime būti sekami. Susiradau vietą netoli jo ant gultų, įsitaisiau ir apsimečiau,

kad miegu. Po kiek laiko Semaška man pamojo, kad pasislinkčiau arčiau. Mes tyliai pasikalbėjom.

Tarėmės, mąstėme, kas mus galėjo išduoti ir ką jau žino saugumiečiai? Sutarėme, kaip kalbėsim, kad išsaugotume nuo saugumo žmones, kuriuos dar galima buvo išsaugoti.

Semaška labai jaudinosi dėl slėptuvės, buvusios už Masčio ežero, kur buvo slepiami svarbūs LLA dokumentai. Apie šią slėptuvę, kaip supratome iš tardymo metu užduotų klausimų, saugumiečiai dar nežinojo. Spėliojo, kas mus išdavė, iš kur sužinojo vado gyvenamą vietą, nors jis dažnai keitė būstą. Ryšininkė Ona pabėgo, Ašoklio dar nespėjo areštuoti. Semaška pasakė: „Man kelia įtarimą Šilingaitės draugės, nors anksčiau su jomis susitikti neteko. Kas jos, kaip rado ryšį su partizanais, per ką susipažino su Šilingaite?“

Daugiau jis nespėjo pasakyti. Ipuolė sargybinis ir Semaška iš kameros išsivedė. Atrodo, jog mūsų niekas nesiklausė, matyt, jie per klaidą įvedė mane į tą pačią kamerą, kur gulėjo sumuštas Semaška.

Paskui Žemaičių legono vadą pamačiau prieš Atvelykį, kai mane atverdė į Telšių kalėjimo sargybinių kambarį. Ten jau stovėjo surištomiškis rankomis Semaška ir Šertvytis. Mus visus įmetė į dengtą sunkvežimį ir išvežė į geležinkelio stotį. Stotyje vienas traukinio vagonas buvo apsuptas sargybinių su šunimis. Ilaipinė mus išskirstė į atskiras grotomis atitvertas kabinas. Kitus suimtuosius vežė bendrame vagone.

Vežami į Vilnių, kai sargybiniai nutolo, mes priėjom prie grotuotų durų ir vienu kitu žodeliu persimetėm.

– Laikykimės, vyrai, laikykimės... – išgirdau Žemaičių legono vado balsą.

Kai atvežė į Vilniaus geležinkelio stotį, tai galėjo būti balandžio 28-osios vakaras, mus visus nugabeno į Vilniaus MGB rūmus ir užrakino atskirose kamerose.

Praejo dvi ilgos ir sunkios tardymų, kankinimų savaitės. Per tą laiką nieko nei apie Šertvytį, nei apie Semašką nežinojau.

Žemaičių legono vadui prasidėjo naujas egzekucijų etapas senomis formomis ir priemonėmis, tik jau Vilniaus saugume, o Vilniaus ponai-draugai apie Joną Semašką žinojo kur kas daugiau nei jis pats apie save. Ne veltui sakoma, jei nori apie žmogų sužinoti viską, – paklausk jo priešų. Mūsų priešai apie mus žinojo daugiau nei mes apie juos. Liūdnai, kad kruvina karo ir pokario istorija lietuvių nepamokė: mes ir dabar apie savo priešus nenorime nieko žinoti, nusiraminiame sakydami, jog istorijos nei pakeisi, nei pasuksi kur norėtum.

Kol Žemaičių legono vadą vežė įkišę mašinon už grotuotos užtvaros, jis visą laiką bandė atspėti, kas išdavikas? Ką jি išdavę lietuviai galėjo tiksliai žinoti?

Ne kartą, karininke, tu susimąstysi apie išdavystę. Išdavystė – silpnadvasių šešėlis, nulemiantis išdaviko likimą ir neilgą jo gyvenimą žemėje. Bet išdavystė lydi žmogų net po mirties. Išdaviko „šlovė“ – amžina, tik niekas nenori to kia garbe išgarsėti.

– Ką pasakysi, majore? Pralaimėjai? Pasiekei finišą vienas: tavo laisvės armija jau... susodinta, – plačiaburnis tardytojas su galingais žandikauliais negalėjo paslépti džiugesio. – Visas jūsų šstabas už grotų. Taigi ką nors neigti – beprasmiška.

Jiems buvo būtina suimtajį palenkti, žūtbūt prišnekinti dirbtį jų naudai. Tad stengési kaip įmanydami.

– Tikiesi, tave kas nors prisimins kaip didvyri? Klysti. Niekas nė nežinos, kad buvo toks Jonas Semaška. Niekada nesužinos. Pralaimėjai savo karą visuose frontuose. Manau, nujauti, kas tavęs laukia? Tavęs ir tavo gaujos?

Neiškentei ir, žiūrėdamas į akis saugumiečiui, pasakei:

– Žinau, pilieti tardytojau. Tik nesuprantu, kodėl taip ilgai ir tiek daug dėmesio man, tam „gaujos“ vadui, skiriate?

– Suteikiam tau galimybę išpirkti kaltę, padirbėjus mums.

– Ar savo namų, savo teisių gynyba yra kaltė?

– Taip, velnias tave rautų! Patariu rimčiau atsakinėti. Kuo tu tiki, prakeiktas lietuvi? Atsakyk! Juk tau nieko nebeliko, tik pripažinti tiesą: pralaimėjai. O kare net varnas varnui akis iškapoja. Dirbsi mums ir su mumis, niekur nedingsi.

– Kai nieko nelieka, – lieka savigarba. Mano kovą tės kiti...

– Kokią kovą? Kas tie kiti?

– Kovą su blogiu.

– Kokia dar kova, jei ryt jau būsi miręs. Manai, Amerika padės, pasaulis netylės? Vis dar tiki šitomis pasakomis?

– Ne, netikiu.

– Tai kuriam galui tęsti tą jūsų karą? Prieš ką?

– Prieš didžiausią blogij, prieš bolševizmą. Toje kovoje aš tikrai nebūsiu vienas, net ir tada, kai manęs nebebus.

– Ot velnių idealistas! Negi dar toks jauniklis esi, kad nesupranti esmės? Pasaulis nesitaiksto su mažyčiu blogiu, bet... pasaulis neprotestuoja prieš absolutų blogij. Man la-

bai gaila, kad tu nepamatysi tos kovos finalo, prisimintum mano žodžius...

Majoras Semaška tylėjo. Pasirodo, tas plačiaburnis ne iš kelmo spirtas.

– Tyli? Neapsisprendi? Matau, tau kalėjimo duona patiko...

– Visa Lietuva, pilieti tardytojau, jau tapo kalėjimu.

– Baigei?

– Kaip įsakysite, čia jūs viršininkas.

Viršininkas juokėsi:

– Gladiatorius! Spartakas! Žinai, pilieti karininke, – tu juokingas. Ar bent suvoki, kur tokią kaip tu pralaimėjimas? Keliasdešimt bolševizmo metų, ir nebeliks tavo pasekėjų. Nė vieno, girdi? Nė vieno, kuris aukotuši dėl Lietuvos. Žinai, man netgi gaila, labai gaila, kad tu šito nepamatysi savo akiinis. Tavo didysis pralaimėjimas, „kovotojau“, ne dabar. Visų jūsų pralaimėjimas ateityje. Garbė, laisvė, nepriklausomybė – mui-lo burbulas: tavo bendraminčiai išnyks kur kas anksčiau nei tavo kauleliai sudūlės. Aš tau tą garantuoju... gladiatoriai...

– Tegul ir taip atsitiks, nors aš nenoriu tuo tikėti. Tegul ir taip... Tada aš būsiu paskutinis gladiatorius. Žinau, yra blogis, kuriam jokia ginkluota jėga nepasipriešinsi. Tada ieškosim kitos kelio, kito būdo priešintis, ir Lietuva tą kelią suras net pralaimėjusi, kaip jūs sakote. Aš neturėjau trečios galimybės: mes galėjom arba gintis ir žūti, arba... likti vergais.

Tardytojas šypsojosi. Taip, šitas savo rankų nesiteps aukų krauju, šitas iš tų, kurie visada gali šypsotis, nes budelio pareigą už jį atlieka kiti. „Tikriausiai tokią pačią šypseną mato triušis prieš atsidurdamas bedugnėje smauglio ryklėje“, – pagalvojo karininkas.

– Na, na, nežiūrėkit į mane kaip į smauglį. Aš atėjau su jumis susitarti. Padirbėsite su mumis ir atsiteisim už nuodėmes. Juk matau, situaciją suvokiat blaivai, tavo taučios likimas pačiam aiškus, o kai padėtis be išeities – verčiau susitarti, – tardytojas-verbuotojas perėjo į ne visai oficialų „jūs“. – Nebijokit savo „draugų“ keršto: nusiųsiame jus ten, kur jūsų niekas nepažįsta, į kitą respubliką. Esate mąstantis, patyręs karininkas, nemanau, jog dar tikite partizaninio karo pergale Lietuvoje. Aš su jūsų išdėstyтомis mintimis apie mažų tautų kariuomenės parengimą partizaniniam karui susipažinau. Kai kas mane netgi labai sudomino. Pats sukūréte? Vienas? Įdomu, labai įdomu.

„Kai nedraugas ima kelti tame į padanges, apsižvalgyk, ar dar vietoje tavo galva, Jonai“, – pagalvojo karininkas, tačiau nieko nepasakė. Įdomu, kiek šitas „draugiškas“ pokalbis truks? Mat svečias verbuotojas, nepasisakęs pavardės, labai skubino apsispresti:

– Ne vienas jūsiškis jau prarado gyvybę, ir visai veltui. Esi nekvailas, suprantti, ką noriu pasakyti. Negi jūs dar turite ką prarasti? Tik gyvybę... O kam ji dar svarbi, be jūsų pačių?

– Ne tik gyvybę: mes prarandame Tévynę, jos laisvę.

– Bet gyvenimo logika šiuo metu tokia: jūs mūsų nenugalėsít. Niekada nenugalėsít.

– Sutinku: jus nugalės laikas...

– Filosofija. Knyginė. Tikrai įdomu su tavimi pasišnekėti. Akis į akį, kaip sakoma. Atvirai, be pykčio, todėl ir aš būsiu atviras: aš irgi baigiau tam tikrą karo mokyklą, aukštają, tai-gi... Mes tam tikra prasme – lygūs pašnekovai.

– Nesutinku: jūs nesuimtas. Ant jūsų kūno néra mėlynių nei sumušimo žaizdų.

– Jūs irgi galite iš čia išeiti laisvas, taigi kaip pašnekovai – mes lygūs. Jums atrodo – labai didelė tragedija: žudoma maža tauta, ir pasaulis nemato, neskuba padėti. Argi ne taip mąstote?

– Todėl ir kovoju... vienas, nes niekas neskuba padėti.

– Štai čia ir yra jūsų – mažų didžiausia politinė klaida. Mažas tauteles pasaulis prisimena tik tada, kai jos atsiduria po giliausiais žemės klodais. Tada archeologai ieško molinių šukių, sudūlėjusių buities kultūros liekanų, visko, kas bent kiek primintų buvusią civilizuotą valstybę. Bet jūs – tik sprindis Žemės planeteje ir nieko daugiau. Negi iš tiesų dar nesuvokėt, kas bus po karo, kokios politikos laikysis pasaulis, jau seniai nusprendęs mažujų likimus? Gal verčiau būkim numatantys tolimą ateitį politikai?

– Politikai niekada neatsako už karo padarinius, tačiau visada nusiplauna rankas savo aukų kraju.

– Savi marškiniai arčiau kūno, ar ne taip jūsų lietuviška išmintis sako?

– Tačiau jums savų marškinį neužtenka, norite dar kaimynus nukelnėti.

– Šnekėtis, karininkė, su jumis vienas malonumas. Sakykim, jūsų asmeniškai nenukelnėsime: dargi algą gerą gautumėt... Tikriausiai kur nors užsienyje sąskaita – nulinė? Ar tik man taip atrodo? O mūsų partija aukso turi į valias!

– Neatrodo, tikrai nulinė, bet... kartais gamta žmogui duoda širdį didesnę už sąskaitas banke, ir nieko čia jau ne-pakeisi.

– Gal manai, kad po vokiečio padu lietuviui būtų geriau? Klaipėdos nebeturėtumėt!

– Tikriausiai...

– Aha! O fašistams tarnavai? Tarnavai. Ir Amerika metė Lietuvą Rusijai po kojomis. Gal aš klystu?

– Neklystat...

– Tada koks paskutinis žodis? Dirbsite su mumis ar prieš mus? Priešinėtės iki paskutinio krauko lašo? Taip jūsų kario užrašuose perskaičiau, netyčia...

Smauglys vėl žiojosi. „Protingas smauglys, nieko nepasakysi: pasaulio dar niekada nevaldė moralę, o jis tą žino. Matyt, pokalbis greit bus baigtas“, – pamastė karininkas.

– Tai su mumis ar prieš mus?

– Aš jau atsakiau... kitiems, prieš jus tardžiusiems mane, į panašų klausimą. O kai atsakiau, tai... randai kūne dar neužgijo ir nudeginimai vis kraujuoja.

– Vadinas, priešas? Gaila, o aš gerbiau tame už drąsą.

– Sakykim, pritrūktų drąsos, užmirščiau karininko priesaiką, duotą Lietuvai, juk sektumėte kiekvieną mano žingsnį. Tiesa, sušaudytumėt kiek vėliau, kai būčiau kaip išdavikas neberekalingas.

– Tu dar labai jaunas, kad viską apie mus žinotum, bet aš kai ką, idealiste, tau pasakysiu: per daug jūsiškių tektų sušaudyti, jei visus išdavikus šaudytume. Jūs visi jau tapote išdavikų tauta, o išeitis tik viena – kai ko nevadinti išdavyste. Žinau, karininkė, tau labai skaudu išgirsti tiesą, bet... toks gyvenimimas. Labai daug jūsiškių padeda mums laimeti. Ką? Nelaukėte smūgio žemiau juostos? Apsidairykit, už ką jūs

guldot galvas? Jau pačioje užuomazgoje jūsiškės LTT ir LLA buvo išduotos su visais vadais ir jų štabais, dokumentais ir ryšininkais. Man tavęs tikrai gaila, esi ne kvailys ir per jaunas numirti, tačiau dar spėsi kai ką sužinoti: tam mes, komunistai, ir esame, kad tavo tauta, už kurią galvą guldati, pati save išgalabytų. Nesutinki?

– Sutinku, kad esu per jaunas numirti, bet pakankamai senas ir pamokytas, kad patikėčiau okupanto pažadais. Ir ne dėl to aš kovoju.

– Savo lemtį pasirinkote pats. Daugiau mes nesusitiksim. Su jumis kalbės kiti ir kitaip. Jeigu kalbės?.. O juk turėjot trečią galimybę.

– Neturėjau: jūs mums palikote tik dvi galimybes – gintis arba likti pavergtiems. Pasirinkau gynybą.

– Nutarėte žūti ir vis tiek likti pavergti?

Tardytojas–verbuotojas patylėjės pridūrė:

– Aš gerbiu jus kaip karininką ir protinę priešą. Gal turite kokį nors prašymą man?

– Norėčiau pasimatytu su žmona ir sūnumi.

– Gaila, aš šito leisti negaliu.

– Mat kaip? Ir jūs – ne visagalis. Tačiau šis bei tas vis dėlto jūsų galioje?

– Ko dar norėtum?

– Jūs radote mano užrašus apie partizaninio karo strategiją ir taktiką, tikriausiai radote. Nesunaikinkit, palikit byloje.

– Paliksiu. Vis tiek neperskaitau. Man tik ši tą išvertė žodžiu. Tačiau neužtikrinu, kad kiti jūsų kūrimio nesunainkins. Aš – ne kancleris.

Majoras Semaška neketino dėkoti. Nebuvo už ką: jo minčios, jo apmąstymai apie mažų tautų kariuomenės rengimą tik gynybai ir tik partizaniniam karui kovojant sudėtingomis sąlygomis bus sunaikinti arba... prasmegs Maskvos saugumo archyvuose.

– Ne tuo keliu einate, karininke, – vėl nutraukė akimirkos tylą saugumietis inteligentas.

– Išdavystė – irgi ne tas kelias.

– Išveskit kalinį, – paliepė. – Išveskit! Ar apkurtot! – pyktelėjo. Gal tą akimirką saugumietis suprato, kokia netikra jo paties gerovė ir kiek nedaug reikia, kad pats atsidurtų suimtojo karininko vietoje. Anksčiau ar vėliau taip atsitiks, jei tik jis praras savitvardą ir pradės į politinius kalinius, į priešus žiūrėti kaip į žmones. Suimtaji išvedė ir tada jis pasakė sargybiniams:

– Į kamerą! Žinot – į kokią. Kas budė? – išgirdės budelio pavardę, pridūrė: – Duokit jam papildomai degtinės, tik ne per daug... Iki teismo užmušti negalima!

Karininką sugrąžino į vienutę sumuštą, nualpusi. Budeliai irgi žmonės, jie nenorėjo, tikrai nenorėjo šito jauno vyro taip smarkiai sužaloti, bet jis pats prisiprašė pasakydamas:

– Dabar galite mušti. Dabar man jau neskaudės. Bai-siausią dalyką aš jau ištvériaus... – Ir mintyse pridūrė: „Ne, nepatikėjau, kad Lietuva jau tapo išdavikų tauta“.

Šiek tiek kitaip „kankinosi“ svečias, iš giliausių Maskvos KGB vandenų aplaukės. Gal toks buvo „kitokio“ kagėbisto – inteligento protestas prieš beprotybę, kurios dalimi tapo ir jis, sąmoningai paklusęs KGB monstrui, tos valstybės bolševikų valstybėje nerašytiems įstatymams, o gal... tik sil-

pnumo akimirką ji priveikė? Jis pasijuto sraigteliu, kuris pri-
valo negirdėti nei proto, nei širdies balso. Juk galėjo leisti
karininkui prieš mirtį pasimatytį su šeima – vis tiek jo greit
nebebus gyvo. Inteligentas verbuotojas pabūgo savujų viskā
matančios akies.

– Atnešk šimtgramį, – paliepė budėtojui. – Ir užkasti... – Užsirūkė cigaretę. Nusispjovė: – Šlykštynė! Net geresnio rūkalo nesugebam pagaminti...

Krauju ir prakaitu pradvisusiamame kabinete raitėsi baltas tirštasis dūmas.

Sargybinis atnešė stiklinę degtinės ir kelis griežinėlius vir-
tos dešros.

– Kiaulės! – iškošė pusbalsiu. – Aš dar negeriu stiklinėmis
ir iš stiklinės. Bet, matyt, greit pradēsiu... Į Stalino sveikata!

Gurkšnį nugérės, tèškė stiklinę į sieną. Pažiro šukės. Pas-
kui šovė į lubas. Atbėgo sunerimės sargybinis.

– Netyčia... spustelėjau, – sumurmėjo. – Pakviesk vairuo-
toją. Išvažiuojam!

Negrįš, jis niekada negrįš į tą prakeiktą lietuvių kraštą,
kur vyrai mėlynomis kaip dangus akimis atlaiko juodų rytiečio
akių veriantį žvilgsnį ir né nemirktelejė eina į mirtį.

Byloje jau buvo surašyti visi LTT nariai, nurodytos jų pa-
reigos, slapyvardžiai, ryšininkai, konspiracinių butų adresai.
Saugumui jau buvo žinoma labai daug, tad klausimas – kas
dar rūpėjo? Ko jie nespėjo sužinoti arba... ko nežinojo
išdavikai?

Majorą Joną Semašką per vieną parą tardė net penkioli-
ka kartų. Taip rašoma saugumo užvestoje byloje. Iš tiesų tai

buvo jau ne tardymas – kankinimas. Ne visai aišku, kam buvo reikalingi suklastoti karininko atsakymai? Kam dar galėjo pasitarnauti Liepos byla ateityje?

– Kai vėl atgaivintą jį iškvietė jau vietinis tardytojas, vilnietis, buvo pateiktas klausimas, į kurį atsakymo saugumui nė nereikėjo:

– Kas toks buvo Kazys Juozaitis? Netikra jo pavardė – Račkauskas. Nepatariu užmiršti, nes kartu tarnavote Raudonojoje armijoje 1941 metais. Ką jis veikė Kunigaikštinių miške?

– Raudonojoje netarnavau. Draugai su Juozaičiu nebuvome, tačiau kurį laiką abu tarnavom tame pačiame pulke Lietuvos kariuomenėje. Juozaičio likimo nežinau.

– Melas! Kunigaikštinių miške, bėgdami iš Kuršo, jūs sutikote žmogų, pasivadinusį „Miškiniu“, kuris jus nuvedė pas Kazį Juozaitį–Račkauską. Juozaitis vadovavo banditų gaujai, plėšė vietas gyventojus. Plėšė ir žudė. Tokie jūs kovojoai..

– Nieko apie Juozaitį negirdėjau, nes daugiau mes su juo nebuvom susitikę.

Pagaliau šis tas paaiškėjo: Jonas Semaška iš partizanų žinojo, kad Juozaitis su keliais draugais partizanų karo lauko teismo nuteistas sušaudyti už gyventojų terorizavimą ir plėsimus. Bausmė įvykdыта, jo bunkeris užmėtytas granatomis. Tikriausiai Juozaitis, užverbuotas saugumo, buvo atsiskyrės nuo rinktinės ir veikė savarankiškai, nepaklusdamas partizanų vadovybės įsakymams. Galima tik spėlioti, ar jis buvo saugumo priverstas šitaip elgtis, ar palūžo neištvėrės sunkaus partizanų gyvenimo, nuolatinio persekiojimo.

Greičiausiai pats tapo saugumo auka, todėl tardant majorą Semašką jiems labai rūpėjo išsiaiškinti, kas likvidavo Juozaitį ir į jo grupę infiltruotą kitą provokatoriją?

– Taip ir patikėsiu: nieko nežinai? – neatlyžo tardytojas. – Keista, kodėl nepasitikėjai saviškiu, susitikęs su juo Kunigaikštinių miške?

– Kodėl turėčiau patikėti pirmu sutiktu miške žmogumi? Gal jis dabar čia, už durų, klausosi mūsų malonios šnekos, iš kur man žinoti?

– Verčiau tikrai nežinotum. Sakysi, nežinai ir Algio Šertvyčio–Stumbro, Šurkaus, LLA žvalgybos skyriaus viršininko? Nepažisti Šatrijos, Vaidoto, Margio, Liūto rinktinų vadų? Gal ne pats tas rinktines organizavai ruoštis ginklotam sukiliimui? Nepažisti Šatrijos vado Montvydo? Neatsismeni savo banditų vadų pavardžių? Mažai žinai, kalės išpera, labai mažai.

– Vieną dalyką tikrai žinau: mes okupantams tik bandtai ir niekas daugiau.

– Tylėt! – tardytojui kantrybės užteko labai trumpam. Jis tikrai pavargo. Sunkiausia tardyti žmogų, kai viskas jau žinoma, išduota, susekta, surašyta ir belieka surukti bylą taip, kaip reikia. O šitas kvailys dar bando tylėti.

Liepia išvesti kalinių, čia pat už sienos, į gretimą kambari, po to netrukus vėl atvesti. Kol tardomieji dejuodavo, šaukdavo, kol prarasdavo sąmonę, tardytojas Zavirilinas tuštindavo mažais gurkšneliais stiklinę degtinės. Pats stengesi nemušti tardomujų, egzekucijoms turėjo specialiai parengtus, gerai apimokamus budelius. Jie gauna ne mažesnį atlyginimą už tardytojų, tai tegul darbuojasi! O kol „anie“ darbuodavosi, Zavirilinas užsukdavo

„gavarilką“, kuri nuo ryto iki vakaro plėšė „Katiušą“. Ir kas kada nors išdrīgs teigt, kad Zavyrilinas buvo kraugerys? O ne! Jis tik labai kruopščiai užrašydavo bylon, kokią dieną, valandą ir minutę tardomasis atvestas iš kada išvestas, kiek laiko truko „pokalbis“. Pavaigusį nuo tarnybos komunistų partijai Zavyriliną keitė kapitonas Seryj. Na, šitas negailėjo prakaito, pats daužė išsijuosęs. Užtenka pažvelgti į byloje surašytas tardymo atskaitas.

Tardytas: gegužės 7, 8, 10, 11 dienomis po du kartus per parą nuo 13 iki 16 valandos ir nuo 21 iki 2 valandos 35 minučių.

Gegužės 15 dieną tardyta nuo 23 iki 4 valandos ryto. Tardė ir pasiraše Saugumo ministerijos spec. skyriaus tardytojas Zavyrilinas.

Gegužės 16 dieną tardymo estafetę perima tardytojas kapitonas Seryj ir tardo nuo 23 iki 3 valandos nakties.

Gegužės 17 dieną – nuo 16 iki 16 valandos 15 minučių. Po šio tardymo kaliniui atsigauti prireikė daug daugiau laiko. Matyt, tardymas nedavė laukiamų rezultatų ir po kankinimų Semaška vėl iškviečiamas pas kapitoną Seryj tik gegužės 20 dieną. Tardymas užtrunka nuo 12 iki 16 valandos.

Gegužės 23 dieną nuo 12 valandos 20 minučių iki 16 valandos ir nuo 21 iki 1 valandos 30 minučių nakties.

Gegužės 24 dieną tardyta nuo 21 valandos 15 minučių iki 23 valandos 40 minučių. Belieka tik stebėtis, kiek gali iškenteti žmogus!

Gegužės 25 dieną tardyta nuo 13 valandos 30 minučių iki 17 valandos. Po kankinimų Semaška grąžintas į Lukiskių kalėjimą.

Vėl pašauktas tardymui į KGB rūmus birželio 4 dieną.

Tardymas užtruko nuo 12 iki 15 valandos 35 minučių ir nuo 21 iki 22 valandos 30 minučių.

Birželio 5 dieną tardyta nuo 13 valandos 30 minučių iki 15 valandos 30 minučių.

Birželio 6 dieną tardyta nuo 22 valandos 45 minučių iki 23 valandos 30 minučių.

Birželio 7 dieną – nuo 21 iki 1 valandos nakties.

Birželio 12 dieną tardyta nuo 21 valandos 50 minučių iki 1 valandos 15 minučių. Liepai vis sunkiau po tardymų atsigauti.

Birželio 14 dieną tardyta nuo 21 valandos 20 minučių iki 1 valandos nakties. Tardė pasikeisdami Zavyrilinas ir kapitonas Seryj.

Tuo metu LTSR MGB spec. skyriaus viršininkas buvo papulkininkis Rozauskas. Atrodo, tardymai nei kankinimai saugumiečių vis dar nepatenkino ar nedavė apčiuopiamų rezultatų, nes Rozausko įsakymu majoras Semaška įkalintamas baisiojoje 46-ojoje kameroje.

Vis sunkiau ir sunkiau po tardymų atsigaudavo karininkas. Jis tylėjo, nebesiginčijo, nieko neįrodinėjo. Saugumiečių galva ir protas – papulkininkis Rozauskas įsako karininką perkelti iš 46 į 40 kamerą.

Liepos 8 dieną tardymui jį iškviečia kapitonas Simoniunas ir tardo nuo 13 valandos 30 minučių iki 14 valandos 45 minučių.

Liepos 15 dieną – nuo 21 valandos 30 minučių iki 2 valandos 15 minučių nakties.

Liepos 22 dieną tardymas užtrunka nuo 22 iki 1 valandos nakties. Liepos 23 dieną – nuo 12 iki 16 valandos.

Liepos 24 dieną Semaškos imasi Kozlovas. Tardo tik naktimis nuo 1 valandos iki 2 valandos 30 minučių.

Kozlovo „apdorotą“ kankinį vėl perima tardytojas kapitonas Simonianas. Tardo liepos 25 dieną nuo 12 valandos 30 minučių iki 16 valandos.

Majoras Semaška vežiojamas iš Lukiškių į saugumo rūmus ir atgal, tardomas dar penkiolika kartų, naudojant įvairiausias fizinės ir psichologinės prievertos formas. Tai tėsiasi iki rugėjo 25 dienos. Pagaliau tardyti majoro Semaškos atvyksta pats papulkinkis Aristianas Čelnokovas, garsėjęs labai rafinuotu sadizmu. Jis ir pats nevengė mušti suimtuosius, ir budelių fantazijai pasireikštį netrukdė.

Sunkiausia suprasti, kodėl byloje atsirado Jono Semaškos pasakytos ar jo kario knygelėje užrašytos mintys. Gal jas Čelnokovas ir kiti liepė įrašyti į majoro bylą tam, kad geriau pažintų, kuo gyvena ir kaip mąsto Lietuvos žmonės? Matyt, bolševikams tai buvo labai svarbu: juk reikėjo sunaikinti ne tik ginklu pasipriešinusius okupacijai ir bolševizmui, jiems reikėjo nužudyti ir tautos dvasią.

Štai tos mintys, užrašytos ir pabrauktos majoro Jono Semaškos tardymo byloje:

„Jeigu jaunimą – tautos žiedą sugadinsim, nutautinsim, tai kas tada liks iš visuomenės? Puvésiai – ir nieko daugiau!“

„Lietuviai – šeimos žmonės. Galbūt kada nors, Dievas duos, ateis diena, kai mudu kartu su Liole auginsim ir ruošim gyvenimui ir Tėvynei Alvyduką, mūsų sūnų“.

„Mūsų ginklas – tai mokslas, žinios ir ištikimybė Lietuvai“.

„Nesilaikykim senoviškų karo taisyklių, bet kurkim savo karo meną, savo strategiją, nesvyruokim, išnaudokim kiekvieną valandėlę lyg audra, drąsiai pulkime – laimėsim!“

„Žinoti, kas darytina, ir nieko nedaryti yra žemiausios rūšies bailumas“. /Konfucijus/

Didžiulėje tardymo byloje šalia konkrečių faktų apie majoro Semaškos veiklą suvienijant Žemaičių legiono partizanus visuotiniam ginkluotam pasipriešinimui prieš sovietų valdžią yra įrašyta pastaba, jog Semaška „ypač pavojinges“, nes savo išsilavinimu ir patirtimi turi didelę įtaką bei poveikių jaunimui. Suprantama, tokio žmogaus gyvo palikti bolševikai negalėjo. Dar daugiau – jų išitikinimu, ne mažiau buvo pavojingo ir majoro užrašytos mintys. Štai kodėl vėliau netgi teismo nuosprendyje bus įrašyta: „Visus Semaškos pasirašytus įsakymus, instrukcijas, asmeninius dokumentus, susirašinėjimą, laiškus – sunaikinti!“ Net minčių apie tautos teisę gintis neturėjo likti. Komunistams rūpėjo, kad tauta nebesigintų, nesvajotų apie laisvę ir nepriklausomybę, taptų apolitiška, bedvasė.

Lietuviai nuo amžių brangino šeimą, namų židinį ir pagarbą gimtinei. Taigi ir stengėsi okupantai pirmiausia išdraskyti šeimas – tremdami, kolonizuodami Lietuvą.

Kontrolinėje majoro Jono Semaškos sekimo byloje greta dokumentų, pažymų, įsakymų partizanų vadams paminėtas ir per kratas rastas straipsnis „Kaip anglai išdavė Baltijos valstybes?“ Tai ištrauka iš Karlo Jansono publicistinio leidinio „Seni ir amžinai nauji britų valdžios metodai“ (išleista 1942 m.). Leidinio autorius informuoja pasaulio tautas apie tai, kad jau 1939 metais Londone ir Maskvoje buvo nutarta prijungti Baltijos valstybes prie Sovietų Sąjungos.

Straipsnis buvo įdėtas į voką greta kitų dokumentų, kaip Jono Semaškos „kaltės“ įrodymas.

Karininkas bus jau seniai nukankintas, o jo byla kagėbistus dominis per visą sovietmetį. 1979 metais saugumietė vyr. inspektorė Teveliova, ruošdamasi vykti į užsienį, darësi išrašus iš bylos tomų. Kam? Kokiu tikslu?

Liks paslaptimi ir kas buvo majoras Trunovas, rinkęs medžiagą iš majoro Semaškos bylos.

Kam ir kodėl parūpo nužudyto karininko byla 1988 metų gruodyje?

Kai tardant Simonianui, Čelnokovui, Kurovui ir kitiems, kurių pavardžių bylose neliko, majoras Semaška ne kartą atsisakė dirbtį KGB, išduoti bendražygius, jam buvo atimtos netgi kalinio teisės. Apie tai kalba saugumo sudaryton bylon įsegti 46 kameros prižiūrėtojų reportai viršininkams.

Rugpjūčio 3 dienos raporte, rašytame prižiūrėtojo Šecherovo MGB vidaus kalėjimo viršininkui kapitonui Prikazčikovui, sakoma: „Pranešu, kad mano budėjimo metu kalinys Semaška ne vieną kartą švilpavo. Aš jį kelis kartus perspėjau, tačiau jis vis tiek švilpavo, apie ką ir informuoju“.

Ant Prikazčikovo raporto neįskaitomai pasirašės viršininkas nurodo: „Neleisti pasivaikščioti!“

Kitas budėtojas sargybinis irgi rašo: „Pranešu, kad mano budėjimo metu rugpjūčio 6 dieną Semaška stovėdamas snaudė. Aš ne kartą jį perspėjau, tačiau jis nereagavo“.

Kaip turėjo būti iškankintas žmogus, tikriausiai galima suprasti, perskaičius prižiūrėtojų pranešimus. Kamera, kur kalėjo Jonas Semaška, buvo ypatingai stebima, dieną ir naktį.

– Pagaliau! Prašneko... Jis jau kalba! Neiškentė, – nudžiugės įpuolė pas tardytoją 46 kameros prižiūrėtojas. – Bet aš lietuviškai nesuprantu. Kvieskit vertęjų!

Ši kartą net pats tardytojas nusileido iki kameros. Galu gale! Prabilo karininkas! Šaukit vertęjų! Pasiklausysim.

Atlékė vertęjas, tyliai atidarė kameros duris. Tikrai, jis kalbėjo. Gulėdamas, iškankintas, bet kalbėjo...

„Gvyjų ir mirusiujų Dieve, daugelis iš mūsų paaukojo už Tévynę savo kraują ir gyvybę kautynių lauke. Apgairestauju jų žuvimą. Aš tikiu, kad tu, Viešpatie, jiems atleisi ir už viską atlyginsi, ko jie užsitarnavo dėl mūsų ir mūsų Tévynės. Būk jiems maloninges ir priimk jų gyvybės auką kaip atlyginimą už nusidėjimus. Tu esi meilė, o kas meilėje ir tikėjime miršta, kas susijungia su tavimi, Dieve, tegyvena tavyje per amžius. Tegul jie ilsi ramybėje ir amžinoji šviesa jiems tešviečia per amžius.

Viešpatie, suteik man jėgų tylėti, suteik stipribės iškentėti viską, kas skirta man, jeigu šita kančios taurė negali manęs aplenkti, – teižyksta tavo šventa valia kuo greičiau: aš tau atsiduodu.

Nieko nekaltinu, kad man, dar jaunam, tiek daug kančios teko. Leisk man kantriai iškentėti, kas skirta, kaip ir tu kadaise kentėjai, tik neleisk palūžti, nusižeminti mano Tévynės budeliams... Suteik tam, kas netrukus stos prieš tavo teismą, amžiną viltį, kad mano tauta, mano šeima ir artimieji liks gyvi ir neišduos Tévynės.

Ačiū tau, Viešpatie, už trumpą ramią akimirką maldai... Amen“.

– Amen! Girdi – amen! Asile, tu asile, – paniekinamai pusbalsiu iškoše viršininkas.

– Molčatj! – pavėluotai riktelėjo kaliniui prižiūrétojas.
Karininkas kalbėjo maldą, išmoktą iš mažutės kario maldaknygės, išsaugotos fronto keliuose. Po maldos jautėsi atgavęs jégas ir émė tyliai mąstyti apie būsimą paskutinį žodį teisme, jeigu tik jis bus suteiktas... Gal tyliai nuteis Maskvos trijulę? Tikriausiai ne, juk visi ji tardydami grasino mirties bausme, o jie gerai žinojo komunistų įstatymus.

Tučtuojau jį iškvietė pokalbiui.

– Atrodo, jaučiatės tiesiog laimingas, pilieti, kalinio duona dar neatsibodo, – neiškentė MGB papulkininkis Čelnokovas.

– Sena tiesa: nori pakenkti priešui – būk laimingas.

– Ką tu sakai?

– Ne aš. Volteras. Buvo toks prancūzas, mąstytojas.

– Kurgi ne! Soti kiaulė! Kas jis toks? Koks nors buržua? Daug jis išmanė didlikų rūmuose apie liaudies laimę ir skurdą. Daug tu, ponas karininke, banditų vadeiva, apie skurdą išmanai? Kas tu esi, niekše? Niekas!

– Kaip pažvelgsi: gal ir jūs greit būsit... niekas. Negi tikit tuo, ką darot? Juk ir jums botagas jau parengtas aukščiau už jus sédinčių saugumo olímpe. Štai dėl ko esate dar didesnis niekas. Aš bent žinau, dėl ko gyvenau ir už ką numiršiu.

– Taip ir bus: greit būsi negyvas. Ta diena, prisipažinsiu, man bus pati maloniusia. Atsibodai. Atvirai sakau tau, labai norėčiau tave palikti gyvą, įkalinti iki gyvos galvos, kad pats savo akimis pamatytaum, kokia bus Lietuva po penkiasdešimties metų ir ką mes sugebam. Mes – komunistai!

– Ir kokia ji bus, Lietuva?

– Nebeliks tokią kaip tu. Garantuoju!

– Jūs teisus, pilieti tardytojau: verčiau numirti. Išlikimas be garbės – nulio vertas. Vadinasi, mirsiu pačiu laiku. Net Dievas nė valandėlės nepridės.

– Mulkis! Pasaulį valdo pinigai ir baimė. Baimė, ne garbė! Tau, kvailys, tą sakau aš – Čelnokovas. Aš tau pasakysiu: paskutinė Lietuvos viltis – Amerika padės mums, sovietų Rusijai. Iš baimės padės! Iš didelės baimės. Penės mus, iengs ir tylės! O mes ginkluosimės. Dabar ir visada! Atmink, tokiems išminčiamams kaip tu teks su šita tiesa susitaikyti ir nusilenkti. Sakyk, ką tu turi, be savo knyginės išminties? Ką dar gali prarasti? Tik niekam nereikalingą gyvybę.

– Ne tik... Aš prarandu Tėvynę.

– Nuo šiol jūsų visų tévnė bus Sovetskij Sojuz, kvailys. Užteks! Įkyrėjai man iki val – Čelnokovas brūkštelió sau per kaklą. – Tylési ar kalbési, majore Liepas, – tau galas!

– Žinau. Sutiksiu mirtį kaip dera Lietuvos karininkui. Tačiau net pagal jūsų įstatymus aš turiu teisę parašyti laišką žmonai ir pasimatytí su sūnumi.

Čelnokovas nusikvatojo. Prajuokino kalinio žinios.

– Tu ypač pavojingas politinis nusikaltėlis. Tau liko tik viena teisė – paskutinė: dirbtí mums ir su mumis!

Karininkas tylėjo. Žlūrėjo į stiklinę vandens ant tardytojo stalo.

– Velniai tave rautų! – nebesitvardė Čelnokovas: – Gerk! – ir metė stiklinę į veidą kaliniui. Kalinys spėjo pasuktí galvą, ir stiklinė sudužo, atsitrenkusi į sieną.

– Vadinasi, mums nedirbsi?

– Ne.

– Gerai, matj peremati! Nori mirti – mirk. Dvēsk! Išvest suimtajį!

Vakarėjo. Jau daugiau nei pusmetis praėjo beveik kasdien tardomam nuo aušros iki nakties, nuo nakties iki aušros. Prižiūrėtojas įmetė į kamerą pilko atšalusio srėbalo. „Paskutinė vakarienė...“ – pagalvojo Jonas Semaška.

Jis apsiriko. „Paskutinė vakarienė“ dar buvo toli... Sugedusia žuvimi dvokiančio marmalo negalejo valgyti. Pykino. Išpylė atneštą. Pabeldė į duris. Paprašė budėtojo vandens. Didžiausiai jo nuostabai, vandens atnešė, tame pačiamе neišplautame dubenėlyje. Ir pasakė:

– Gerk... Vis tiek jau nebeilgai...

Kas jis buvo, tas naujas prižiūrėtojas, pirmą kartą pamatytas? Geresnis už kitus? Vargu... Jis irgi jautėsi nugalėtojas. O nugalėtojai retkarčiais leidžia sau pabūti žmonėmis.

– Gali parašyti trumpą laišką žmonai, jeigu nori. Tik paskubék! – padavė murziną popieriaus lapelį. – Perduosi, – pasakė.

Karininkas nieko neparašė, tik savo ir žmonos vardo ir pavardės raides, vestuvių datą apačioje – metus, mėnesį ir dieną. Jeigu jis būtų išgyvenęs iki 1947 metų balandžio 13 dienos, būtų prabégę vienuolika jų vedyninio gyvenimo metų. Būtų...

Dar pieštuku ant suglamžyto lapelio skubiai surašė, ko labiausiai reikėtų kalėjime: šiltesnių baltinių, kojinų.

Gal šitas laiškas be žodžių buvo jūdvieju laimės dienų atminimas, gal tylus palinkėjimas sūnui? Vestuvių dienos

priminimas kalbėjo apie viską. Nesitikėjo karininkas, kad laiškelis pasieks žmoną ir sūnų. Tačiau naujas sargybinis žodį išlaikė. Atsisveikinimas ant murzino popieriaus lapelio pasiekė karininko šeimą.

Prižiūrėtojas, atnešęs vandens, skubiai išnyko, į kamerą įėjo budeliai ir aprengė kalinį kaulus laužančiais „marškiniais“. Iprastas kankinimų maratonas tėsesi. Suluošinti žmogų dešinioji komunistų ranka mokėjo.

– Ar aš pralaimėjau? Ar tikrai pralaimėjau? – paklausė savęs karininkas, jau prarasdamas sąmonę. Ir nebylus įsakymas sau: – Tylék! Nors žemė apsiverstų – tylék!

Bet... jis jau netylėjo. Nesąmoningo svaigilio įveikta, iškankintas iki beprotybės, į visus KGB budelių klausimus jis atsakinėjo vieninteliu žodžiu: „Taip, taip! Taip...“ Kankinio „taip“ – ištartas žudančio skausmo akimirką – irgi buvo protestas.

Kas kada ir kaip tave išrengė iš kaulus laužančių „marškinų“ – jau nebejutai.

Tu nepralaimėjai, karininke. Mirtis – gyvenimo dalis. Tu liksi gyventi kiekvienoje dienoje, kai pasipriešinai prievartai ir okupacijai.

Žemaičių legiono vadą Joną Semašką teisė Vilniaus įgulos karo tribunolas. Teismas vyko Telšiuose, teatro salėje, 1946 metų spalio 13 dieną.

Teisėjavo justicijos pulkininkas Stasiulis. Teismo nariai – vyresnysis leitenantas Lomonosovas ir leitenantas Obelenis galėjo tik pritarti Stasiuliui. Valstybinis kaltintojas LTSR prokuroro padėjėjas Krepevičius nulėmė bausmę, gynėjas Misevičius tylėjo net ir tada, kai galėjo teisiamąjį ginti. Sek-

retoriavo Lietuvos žydė Koganienė. Grupelė diplomuočių pastumdėlių mirties bausme nuteisė vieną geriausią tautos sūnų.

Paskutiniu žodžiu majoras Semaška, Lietuvos laisvės armijos kovotojas, paneigė primetamus jam kaltinimus, žadino lietuvių tautinę dvasią:

– Aš, Lietuvos karininkas, majoras Jonas Semaška, akiavizdoje visų esančių teismo salėje sakau: nesu paleidęs né vieno šūvio į beginklį žmogų. Bet aš – karys, daviau priesaiką savo Tėvynei ir gyniau ją nuo okupantų visomis įmanomomis formomis.

Taip, aš buvau Žemaičių legiono vadasis. Partizaninis karas yra tik vienas iš visame pasaulyje pripažintų masiškiausiu pasipriešinimo okupacijai būdą, ir teisti mane, taip pat ir mano bendražygius už tai, kad mes gynėmės, niekas neturi teisės. Mus gali teisti tik Lietuvos teismas ir ne už tai, ką mes padarėme gindamiesi, o tik už tai, ko nespėjome padaryti.

Žinau, mes likome vieni, mes buvome pasmerkti praežūciai pačioje pasipriešinimo pradžioje, tačiau mes, okupuotos tautos vyrai, neturėjome kito pasirinkimo.

Visuotinis bolševikų teroras, masiniai Lietuvos gyventojų trėmimai nuo pirmųjų okupacijos dienų, prievertinė kolektivizacija, specialiųjų NKVD dalinių siautėjimas, smurtas, sodybų deginimas mus išvijo į miškus ir privertė imtis ginklo.

Kaltinate mane tarnavimu Vokietijos kariuomenėje? Taip, aš tarnavau Lietuvos savisaugos daliniuose, aš kovoju prieš bolševizmą, tačiau Lietuva pati nieko neužpuolė ir pasauliu negrasino. Žinau, mumis naudojosi ir viena, ir ki-

ta kariaujanti pusė, tik nežinau, ar tragiškas mano Tėvynės likimas, valstybės savarankiškumo praradimas bus kada nors teisingai įvertintas. Tačiau Lietuvai pasirinkimo teisės nėkas nesuteikė.

Aš – savo laiko, savo kartos pilietis, buvusios nepriklasmos Lietuvos karininkas privalėjau iki paskutinio gyvybės blyksnio priešintis okupacijai ir man svetimai ideologijai, priešintis neįmanomai sunkiomis sąlygomis, atsidūrus Lietuvai tarp dviejų karo ir grobio ištroškusių valstybių. Ir priešinaus, kovojau iš visos širdies!

Ne Lietuvai, tai jums – komunistams reikėjo karo, suirutės, krizės, melo propagandos, kad pasivadinė „išvaduotojais“ galėtumėt pavergti pusę Europos. Argi stojote po Berlyno kapituliacijos? Juk ne! Jums Vokietijos per maža, reikia dar sovietizuoti užgrobtas teritorijas. Ir pradėjot šitą smurto žygi, sušaudydami šimtus Lietuvos, Latvijos, Estijos karininkų, pasmerkdami bado mirčiai šiaurės ledynuose tūkstančius niekuo nenusikaltusių žmonių.

Jūsų primestas okupuotai Lietuvai karas – baisiausias, kokį tik žinojo istorija. Bet aš tikiu – ateis toks laikas, kai pasaulis pasmerks komunistus už jų kruvino tikslo aukas.

Mane tardant tarsi didžiausias nusikaltimas buvo primintos mano užrašytos mintys apie partizaninio karo taktiką ir strategiją, apie galimybę ir būtinybę mažai tautai gintis ekstremliomis okupacijos sąlygomis. Buvau kaltinamas ir už surastą užsienio autoriaus straipsnį, kalbantį apie tai, kaip buvo išduotos Baltijos šalys.

Nemanau, jog tai nusikaltimas.

Esu įsitikinės, jog kada nors ateityje pagrindinis mūsų kariuomenės tikslas bus išmokti gintis, o tiesos ir spaudos žodžiu i niekas neužtvers kelių.

Tikiu, jog tūkstančių Lietuvos laisvės armijos kovotojų mirtis ne betiksle ir ateities politikai tai įvertins teisingai.

Kategoriskai neigiu ir atsisakau viso to, kas įrašyta mano byloje tardant, ką galbūt pasakiau žiauriausiai kankinamas.

Nekaltinu savo bendražygių, jeigu jie išdavė mane kaninami KGB rūsiuose. Palaužtas enkavēdistų kankinys ir išdavikas provokatorius – ne tie patys žmonės ir nevienoda jų kaltė.

– Šmeižtas. Kalbėkit apie save! – pertraukė jį prokuras.

Teisiamasis atlapojo marškinius, atidengė krūtinę:

– Žiūrékit! Toks visas mano kūnas. Žiūrékit!.. Jūs – pastutiniai gyvi mano liudytojai šioje salėje: štai kaip kalbama visuose enkavēdistų būstuose.

Arčiau sėdintieji gerai matė sumušimų mėlynes, kraujosruvas, neužgijusias žaizdas ir nudeginimų žymes ant majoro krūtinės. Salė apmirė, o jis tėsė savo pradėtą mintį. Teisėjai, nesitikėjė šito, suglumo. Jonas Semaška kalbėjo:

– Žinau, jei nenuteisit mirtimi manęs, – tokios pat žymės bus ir ant jūsų kūno, nors tik aš priešas, o jūs geranoriški komunistų valios vykdytojai.

Netgi prieš paskelbiant man mirties nuosprendį, kas man kiekvieno tardymo metu buvo primenama, man nebuvo leista pasimatyti ir atsisveikinti su šeima. Neigdamas man priimtamus kaltinimus bei parodymus byloje, kurių nedaviau

būdamas sąmoningas, sakau: jei man būtų leista dar kartą pasirinkti likimą, – būčiau tik savo Tėvynės karys, jos laisvės gynėjas. Nesigailiu né vieno savo žingsnio.

Kreipiūosi į jus, lietuviai! Niekada, niekada neužmirškite: mus žudė Vakarai savo pažadais ir dezinformacija, mus tebežudo ir baigs žudyti sovietinė Rusija – bolševizmas.

Nepasiduokit! Laimėti šimtus mūšių ir nužudyti milijonus žmonių, okupuoti ištisas tautas – dar ne laimėjimas. Šiandien mus teisia okupantai, ryt juos teis visas pasaulis.

Tad būkim lietuviai širdyje ir po paskutinių partizanų žūties priešinkimės blogiu savo tyliu tikėjimu, meile Tėvynei ir panieka okupantams. Tik neleiskit palūžti dvasiai, pražūti sielai. Žinau, manęs ir mano kovos bičiulių greit nebebus, bet jūs liksite. Auginkit vaikus lietuviais, savo Tėvynės gynėjais, ir mes atlaikysim raudonąjį marą. Tik būkim vieningi, tikėkim ir saugokim laisvės viltį širdyse.

Atsisveikindamas su jumis, mano tautiečiai, sakau: prieš Lietuvą komunistai laimėjo tik mūši, bet ne karą!

Išėjo Jonas Semaška iš teismo salės pasitempęs ir išdidus, jau seniai supratęs, jog kitaip baigtis neteisingiausias pašaulje teismas né negalejo.

Niekas nežino, kiek ir kaip jis dar buvo kankinamas, kol pašaukė budeliai į juodą belangių kambarį, kur vykdomas mirties nuosprendis.

Ęjo karininkas pasitiki mirties, paskutinę gyvą mintį siųsdamas žmonai ir sūnui.

Sustok, sustok plakusi, širdie, dabar jau sustok! Pati sustok, nelaukdama mirtį nešančios kulkos, palengvink didvy-

rio dalią, neleisk budeliams džiūgauti. Tačiau širdis neklause, plaké galingais dūžiais karštoje kovotojo krūtinéje.

Tu nekeikei jų, juos prakeiks visas pavergtos tautos. Jau nebijojai mirties, nes ji kasdien tau sélino iš paskos.

Éjai savuoju mirties keliu, gerai žinodamas, jog šitas tavo žygis paskutinis. Ir staiga nušvieté sąmonę sauléta minčis: greit, labai greit būsi laisvas! Ir jau nebūsi vienišas. Ir liksi amžinai jaunas, tik jau nepamatysi, kaip miršta tavoji laisvés kovotojų karta.

Praéjo pusé amžiaus, kol Žemaičių legiono vadą prisiminé tautiečiai. Prisiminé ir po mirties atidavé tylią pagarbą didvyriui, gulinčiam tarp šimtų nukankintų Tuskulénų dvare.

Jono Semaškos byloje, esančioje saugumo archyvuose, rašoma, kad jis nuteistas mirties bausme sušaudant ir bausmę įvykdyma 1947 metų sausio 21 dieną.

Identifikavusi ir ištýrusi Jono Semaškos palaikus, Valstybiné teisés medicinos tarnyba teisés medicinos ekspertizés 1997 metų lapkričio 20 dienos akte Nr. 63/97-17 įrašė: „Kaukoléje objektyvių šautinių sužalojimų pozymių néra užsifiksavę; yra užsifiksavę nešautinės kilmés mechaninių sužalojimų pozymiai – įspaustinis ir skylinis pakauškaulio žvyno lūžiai, atsirađę nuo smūgių briauna. Vieno šių smūgių metu įrankio veiklioji dalis buvo panirusi kaukolés ertmén“. Žinant saugumo smogikų naudotas kankinimo priemones ir ekspertizés akte surašytus mirties priežasties pozymius, galima teigti, kad Jonas Semaška-Liepa buvo užkapotas kiriu. Šūvis ir staigi mirtis būtų buvusi pernelyg didelé maloné komunistų priešui.

1998 metų gegužés 22 dieną Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus suteiké (po mirties) pulkininko laipsnį Jonui Semaškai-Liepai, Žemaičių legiono vadui.

1998 metų lapkričio 23 dieną, minint Lietuvos kariuomenés 80-metį, Prezidentas Valdas Adamkus Žemaičių legiono vadą Joną Semašką-Liepą apdovanojo Vyčio Kryžiaus ordinu (po mirties). Apdovanojimą priémé partizanų vado sūnus Alvydas Semaška.

Tikras stebuklas žurnalistui netikétos, nelauktos pažintys, jei tik jos dovanoja džiaugsmą ir kūrybos kibirkštélę.

1994 metų lapkričio 5 dieną Kaune į Vytauto Didžiojo universiteto salę rinkosi buvę partizanai. Džiaugési, kad dar gyvi, kad užteko jégų atvykti į suvažiavimą ir dar turi ką pasakyti ne tik vieni kitiems, bet ir nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos žmonéims.

Sugiedotas himnas, pagerbta žalia tamsios miško spalvos partizanų vėliava. Salé pilnutéle, skubiai užimamos dar likusios laisvos vietas. Paradine savanoriškosios krašto apsaugos péstininkų uniforma pasipuošęs, šalia prisëda vyriškis.

Sveikinimai, šventinės kalbos. Slapta nubraukia ašaréle buvusios partizanų ryšininkés ir jų artimieji, prisiminé ne tik visa tai, kas būta, ką išgyveno Lietuva, bet ir tai, kas tebevyksta šiandien.

Prasidéjo emocingiausia suvažiavimo dalis: Lietuvos Respublikos Politinių kalinių ir tremtinių sajunga už nuopelnus Lietuvai (po mirties) apdovanojo partizanų vadus.

Apdovanojimus atsiémė jų pražilę vaikai ar likę gyvi artimieji.

Kai paskelbiama, jog už nuopelnus Lietuvai Pasipriešinimo dalyvio kryžiumi apdovanojamas Žemaičių apygardos partizanų vadas Jonas Semaška, suklūstu ir aš... Dar labiau nustembu, kai apdovanojimo paimti pakyla šalia prisédės tylus kariškis.

– Atrodo, teks susipažinti, – sakau, kai jis grįžta su tévui skirtu medaliu. Būtų nuodémė nutyléti tokį sutapimą: mudvieju pavardés raidė į raidelę vienodos.

Taip aš susipažinau su Jono Semaškos sūnumi Alvydu.

Žurnalisto kasdienybé nuolat gausi naujų pažinčių ir įvykių, bet šis susitikimas – ypatingas. Bandome atsekti ir išsiaiskinti giminystės ryšius, bet... jie atrodo tokie tolimi, tik giliausioj praeity atrastum susivijusiems tos pačios giminės šaknis. Argi tai svarbu – giminės ar ne? Svarbiausia, jog tada mane patraukė spalvinga, ryški Lietuvos karininko asmenybė, partizanų vado likimas, neramus trumpas jo gyvenimo kelias ir tragiska mirtis.

1997 metų sausio 21 dieną suéjo penkiasdešimt metų, kai Aukštaitijos krašto sūnus Jonas Semaška atidavé savo gyvybę už Tévnės laisvę. Pagerbtį Žemaičių legiono vado atminimo susirinko dar gyvi jo kovų fronte ir partizanų kelių bendražygiai. Po šv. Mišių, skirtų partizanų vado atminimui, po iškilmių ir širdingų prisiminimų Karininkų ramovės saléje prie židinio susirinko šeimos draugai, giminės, svečiai. Čia susipažinau su Alfonsu Diečkumi, tapusiu majoro Semaškos sūnui pečiais ir atrama, kai šeima buvo ištremta į Sibirą.

Į mano klausimą, kaip susitiko su majoro Semaškos žmona ir sūnumi, Alfonsas Diečkus atsaké:

– Susipažinome 1948 metų gegužę per visos tautos bendrą nelaimę – tremtį į Sibirą. Mus sugrūdo į tą patį vagoną. Iki Uralo vežé nesustodami, neleisdami atidaryti durų. Purvas, tvaikas, nešvarūs vagonai... Matyt, jau ne vieną kartą ir ne viena panaši tremtinį „siunta“ jais buvo keliavusi.

Privažiavus Uralą, traukinys jau dažniau sustodavo, bet labai trumpam, tad skubino suvaryti po vagonais visų akiavaizdoje atliki gamtinių reikalų. Moterys gédijosi, stengési kiek toliau atsitraukti nuo sargybinių akių, o jie kvatojo, tyčiojosi. Po vieno trumpalaikio sostojimo pamatéme, kad vagone trūksta moters. Verkė likę vienas jos sūnus. Suabejojome, ar motina liko gyva, nes jei kuris iš tremtinų atsilikdavo nuo vagono, tą mus lydėjė sargybinių nušaudavo. Berniukas labai verkė dingusios mamos. Aš jį raminau. Nuspprendžiau: jeigu motina neatsiras, – aš berniuką globošiu. Tačiau vaiką nuraminti buvo labai sunku. Pagaliau traukinys vėl sustojo, išgirdom komandą: „Po vagonais!“ Ne-trukus atsirado ir berniuko motina Elena Semaškienė. Susipažinome, nuo tada ir bendravome, padédami vieni kitiems.

Alfonsas Diečkus buvo ištremtas nespėjės baigti universitetą, kaltinamas, jog nuslėpęs ketvirtą broli ir skaitęs pogrindinę antitarybinę spaudą. Spaudą skaité, tačiau ketvirtą „nuslėpto“ brolio „bandito“, kuo buvo kaltinamas, jis neturéjo. Jie augo trys broliai, tačiau tuo baisiuoju sovietinės

okupacijos metu niekam jokių įrodymų nereikėjo: nuteisė Maskvos trijulė – „osoboje sovešanije“. Bolševikai skubėjo ištremti kuo daugiau lietuvių, o jų vieton atkeldinti rusus.

Jono Semaškos sūnų Alvydą prašau prisiminti giliausiai atmintin įstrigusius vaikystės įvykius. Koks buvo jo paskutinis susitikimas su tévu, atsisveikinimas su Lietuva?

– 1946 metų žiemą, vasario 6 dieną, mes su mama paskutinį kartą matėme téti. Tuo metu gyvenome Kaune. Grįžau iš mokyklos ir pamačiau namuose sédintį barzdotą vyriškį. Nepažinau... Atrodé pavargęs, neatpažistamai pasikeites. Tada mama pasakė: „Alvyduk, tai tavo téte, neprisimeni?“

– Tai kad... čia ne tévelis. Mano téte gražus...

Buvau įpratęs matyti tévelį visada labai tvarkingą, uniformuotą, linksmą. O téte tuo metu tylėjo ir žiūrėjo į mane. Matau – ašara nusirito per neskustą skruostą. Išižiūrėjės į jį, ir aš pravirkau. Pribégau, apsikabinau ir paprašiau: „Téveli, nepradink daugiau taip ilgai. Pasiilgau tavęs“.

Nežinojau tada, kad šiltas tvirtas tévo apkabinimas jau paskutinis, daugiau jo glėbyje būti nebeteks...

Tévas ilgai neturėjo ryšio su šeima, nežinojo, ar mes Lietuvoje. Kai tik gavo žinią, kur esame, atskubėjo. Žinau, jog tada jis važiavo susitikti su Dainavos apygardos partizanų vadu Domininku Jėčiu. Tévas susitiko su Dzūkijos partizanų štabu vadais, tarësi dėl būsimo visos Lietuvos ginkluoto pasipriešinimo. Grįždamas į Žemaitiją, jis užsuko pasimatyti su šeima.

Daugiau tévo gyvo nebemačiau.

Sužinojom, kad jis nuteistas mirties bausme ir sušaudytas. Apie tai, apipildami purvų ir šmeižtų, raše visi sovietiniai laikraščiai. Mama man nematant verkė, slėpė nuo manęs ašaras, stengėsi paguosti, nors pačiai tos paguodos reikėjo labiau: juk aš buvau dar vaikas ir beveik niekuo negalėjau jai padėti. Mama išsaugojo téčio dienoraštį, paskutinį raštelį, gautą iš Lukiškių kalėjimo, jaunystės dienų fotografijas ir pačiūs gražiausius prisiminimus. Nors teko išgyventi daugybę vargų ir alkanų dienų, mama išsaugojo ir tévo per paskutinį pasimatymą paliktą vestuvinį žiedą. Tévas Kuršo fronte buvo žiedą pametęs apkase. Nusmuko nuo piršto. Sproginėjant bomboms jis grįžo į apkasą ir žiedą surado. Šeimai, santuoka ir jos relikvijai – žiedui tévas teikė ypatingą prasmę. O man žiedo istorija kalba apie romantišką tévo asmenybės pusę.

– Dar pavartysime seną fotografijų albumą, sugrįsim į tévų jaunystę, pažiūrėsim į jų bičiulių veidus, o kol kas dar kartą apie tai, ko nepajęgia numešti užmarštin laikas... Ar pamenate tremties dieną?

– Šito tai jau neužmiršiu. Buvo dar trys dienos iki didžiojo trėmimo, gegužės 18-osios vakaras. Mes tada gyvenome Kaune, Palangos gatvėje. Mokiausi trečiamė pradinės mokyklos skyriuje. Grįžau namo po pamokų ir radau šmirinėjančius kelis rusų kareivius. Išbalusi, nusigandusi sédėjo virtuvėje mama. Prisimenu, kad vyresnis karininkas su vienu kareiviu išėjo, pasakės, jog jiems reikia kažką sekti. O du pasiliko. Karininkas mamai pasakė, kad šie du kareiviai pabus laikinai, o mums su mama griežtai uždraudė išeiti iš namų. Pareikalavo valgyti. Mes

ir patys tuomet gyvenome nelengvai, bet mama buvo pri-versta juos maitinti. Kitą dieną manęs neišleido į mokyklą, o mamos – į darbą, įsakė laukti. Naktį iš gegužės 21-osios į 22-ąją atėjo grupė ginkluotų rusų kareivių ir stribų, du milicijos kapitonai, du civiliškai apsirengę – vyras ir moteris, vairuotojas, ginkluotas pistoletu. Suskaičiavau: jų iš viso buvo vienuolika. Dabar, žvelgdamas suaugusio žmogaus akimis, galu tik paklausti: ar ne per daug sargybos beginklei moteriai su vaiku? O tą naktį verksmą kaustė didžiulės nelaimės nuojauta.

Vienas iš atėjusių buvo labai bjaurus – ir išvaizda, ir elgesiu. Jis mamai griežtai pasakė:

– Ruoškitės, Semaškiene, ir kuo skubiau. Jūs čia daugiau nebegrįsite. Niekada.

Beje, mama jau prieš tai sunkiai susirgo. Pakilo temperatūra, beveik kliedėjo. Kai tik sužinojo apie mirties bausmę téčiui, taip ir susirgo. Ir vis pasikartodavo neaiški liga. Todėl tą dieną mama nieko nepajégė pasiimti, sédėjo susigūžusi ir žiūréjo, gal vėl susirgo iš susijaudinimo? Ji galvojo, kad ir mus išveža sušaudyti. Sédėjo ar vaikščiojo iš kampo į kampą ir verkė. Aš pirmiausia čiupau armoniką. Gavau ją iš téčio dovanų, kai jis grįžo su savo kariais, prasiveržęs iš Stalingrado apsuptyes. Né už ką nebūčiau galėjęs tévo dovanos palikti. Taip ir laukém – kas bus? Aš apglėbės armoniką, o mama – nieko nepasiémusi. Netrukus atėjo kitas, dar nematytas milicininkas ir įsakė kareiviams:

– Výrai, ko sédit? Padékit moteriai susiruošti. Juk jai reikés Sibire gyventi, ir dar su vaiku... Paimkit, kas reikalinga.

Tik tada mamai paaiškėjo, kad mus ištremis, o ne sušaudys. Bet tuo momentu jau sunkvežimis prie namo privažiavo. Kareiviai, kažką sugriebę, padavė mamai, o ji paėmė nuo stalo staltiesę su viskuo, kas buvo ant stalo, ir surišo į ryšulį. Mus išvedė. Maisto atsargų jau neturėjom, nes per kelias dienas čia budėjė kareiviai viską surijo. Pinigų irgi neturėjome. Kai mama norėjo pasiimti kelis brangesnius daiktus, kareiviai neleido. Verkiau, įsikibės į mamą. Kaireiviai mane verkianti jėga įmetė mašinon. Paskui ištūmė mama.

Nuvežė į stotį, o ten jau masiškai iš visur vežiami žmonės. Gerai pamenu, jog tai buvo gegužės 22 diena, mano mamos Elenos vardadienis. Paskui sugrūdo į vagonus ir išvažiavom.

Važiuojam, sustojam, vagonų neatidaro, palaukus vėl važiuojam. Gaudavom pilkos buzos kartą per dieną. Sargybiniai, kurie mūsų vagoną saugojo, buvo įpykę, žiaurūs. O tada, kai maniau, jog mama atsiliko nuo vagono, man buvo tikra pasaulio pabaiga. Nieko nemačiau aplinkui pro ašaras, tik girdėjau guodžiantį vyriškio balsą. Šis žmogus paskui prisiėmė nelengyas įtévio pareigas. Jeigu mama tada būtų atsilikusi nuo traukinio, ją būtų nušovę. Atsilikėlius šaudė sargybinis, stovėjės traukinio gale. Šaudė kaip béglius. Prisimenu klaikų sargybinių juoką, kai virus ir moteris kartu suvarydavo po vagonais... Mama tada ir atsiliko. Ją, besivejančią traukinį, pamatė vyrai iš kito vagono ir, kai ji įsikibo į turėklus, įtraukė vidun. Kol nežinojau, kas nutiko, mane guodė Alfonsas Diečkus, žadėdamas: „Nebijok, gal mama atsiras? Ir aš vienas

važiuoju, nepaliksiu tavęs, būsim dviese...“ Aš nusiramiau, o kitoje stotelėje atėjo mama ir mano džiaugsmui galio nebuvo.

Čeliabinske leido išsimaudyti pirtyje. Krasnojarske, netoli Irkutsko srities, privažiavome stotį Tinskają. Ten mums jau buvo paruošta laikina pastogė – sukalti iš lentų barakai. Mus iškrovė, ištumdė iš vagonų, nes jau tris savaites keliavome nesustodami tvankiamame traukinyje. Vyresnio amžiaus žmonės, išlaipinti iš vagonų, vos paėjo. Tremtinių buvo įvairiausio amžiaus ir profesijų: ūkininkai, darbininkai, mokslo žmonės. Važiavo kartu su mumis i tremtį žinomas filosofijos mokslų daktaras Kazys Ambrozaitis. Sunku patikėti, tačiau kelionė tokiomis sąlygomis, fizinis nuovargis ir moralinis teroras neįveikė būtent inteligentų. Kazys Ambrozaitis labai greit pasidarė mūsų, tremtinių, šviesulys ir paguoda. Studentai irgi suskubo organizuotis, susibūrė padainuodavo. Jie visi palaikė tremtinių dvasią, o ypač mūsų daktaras, kuris buvo baigęs studijas Šveicarijoje. Jis taikliai pajuokdavo sargybinius ir MGB statytinius viršininkus. O šie visai ne juokais pasakė tremtiniam: vežé jus dykai, tai dabar atidirbsit už bilietai. Na ir varė į purviniausius darbus „už bilietai“: plovėm, švėtėm, remontavom viršininkų namus, ravėjom jų daržus. Dykai per vasarą dirbom, né ka peikėlés nedavė. Kaimiečiams buvo lengviau, jie bent maisto atsargų turėjo pasiémę. Miestiečiai labai vargo. Kas dar turėjo šiek tiek pinigų ar kokį brangesnį daiktą išsaugojoje, irgi neapsidžiaugė: vienintelė parduotuvė tuščia, duona normuojaama, parduodavo tik po 250

gramų per dieną dirbančiam, o vaikams duonos norma nepriklausė. Vaikai mirė iš bado...

Išskirstė lietuvius, išvežojo Sibiro keliais į skirtinges vietas. Patekome į Chutor Kliną. Galima sakyti, į pusiau išmirusį, ištušėjusį kaimą su negyvenamomis, baigiančiomis griūti lūšnomis. Niekas nesiruošė mūsų sutikti: nei pastogės, nei menkiausios užuovėjos. Pasitiko labai priešiškai nusiteikę rusai. Bolševikinė propaganda vietiniams beraščiams buvo taip giliai įkalta, kad jie visi iki vieno užsidarė langines, užrémė duris, nes jiems buvo pasakyta: galvažudžius, banditus atvežé! Jei reikėdavo ko nors pasiklausti, vietiniai rusai šaukdavo už uždarų durų: „Neprieik! Šausiu! Fašistas!“ Mes jiems buvome fašistai.

Tiesa, gal po metų jie patys panoro su mumis bendrauti, nes pamatė, kad mes nieko neužmušinėjame, neplėšikaujame. Jie ir papasakojo mums, jog prieš atvežant tremtinius buvo įsakyta su mumis nebendrauti, nesikalbėti, nes mes – žmogžudžiai, fašistai. Pasakė žmonės ir kaip sunkiai jie išgyveno priverstinę kolektivizaciją, kaip viskas buvo atimta, sunaikinta. Žemės čia buvo derlingos, tačiau žmonės labai nuskurdinti.

Mama pradėjo dirbtį kolūkyje ir dar po darbo privalėjo viršininkų daržus nuravėti. Komunistai ponauti mokėjo kur kas labiau nei tikrieji ponai. Laukuose net karštą dieną negalėjai dirbtį išsirengęs, uodai puldavo debesimis. Nuo uodų įgėlimų mama sunkiai susirgo rože. Sirgo ilgai, nes vaistų nebuvo, medicinos pagalbos niekas nesuteikė.

Kitą pavasarį mus išvežė į Tiličeto kaimą. Išvežė tada, kai buvome, kaip kas sugebėjo, negyvenamas lūšnas

suremontavę, patogesnę pastogę įsirengę. Tiličeto kaime apgyvendino labai daug tremtinių studentų, daugiausia iš Vytauto Didžiojo universiteto. Jie rinko lietuviškas knygas, kas kokią turėjo atsivežęs, būrėsi, skaitė, deklamavo eiles, dainavo. Organizavo tautinių šokių ansamblį. Labai norėjo vietas gyventojams parodyti mūsų šokius ir tautinius drabužius. Mama turėjo pasiėmusi Bernardo Brazdžionio poezijos knygą „Per pasaulį keliauja žmogus“. Poeto eilės mums visiems buvo knygų knyga, padėjusi išlaikyti lietuviškumą, tautinę dvasią.

Lietuvių studentų veikla neliko enkavēdistų nepastebėta. Tik mes nepamatėm, kad NKVD komendantas ir vienos „nadziratelių“ stebi ir daro savo išvadas. Bet kokį tautiškumą reikėjo užgniaužti, ir jie tą darė. Paprastai rytais tremtinius sušaukdavo smūgiais į bėgio gabalą: tai buvo ženklas rinktis prie kontoros. Patikrinę, suskaičiavę, ar visi susirinko, paskirstydavo į darbus. Vieną rytą, suskaičiavę dvidešimt studentų – mūsų šviesos spindulėlius treintyje – juos areštavo ir išvežė į aukso kasyklas, iš kur beveik niekas nesugrįždavo.

Pradėjė dirbtį Chutor Klinio kolūkiuose, tremtiniai jau gaudavo šiek tiek pinigų. Mūsų pastogėje buvo surengta bendra Kūčių vakarienė. Ir jau kitą dieną atėjo komendantas su NKVD viršininku tardyti mamos: kas čia buvo? Kiek? Kokia šventė? Ką gérėt? Ką valgėt? Ką kalbėjot?

Mama tylėdama jiems parodė mažą grafinėlį su miniatiūriniais stikliukais, o jie tokių dalykų nė matę nebuvo. Uostinėjo, čiupinėjo ir stebėjosi: iš tokių pas jus degtinę geria? Mama paaiškino. Tada émė klausinéti, ar susirinkę

prieš valdžią nekalbėjo. Nieko nusikalstamo neradę, nieko neįrodę, nusiramino. Po to mes bendravome ir susieidavome jau atsargiau.

Pastatėme spektaklį pagal Žemaitės veikalus. Mūsų dramaturgas ir režisierius buvo tremtinys advokatas Baltūsis. Tiesa, vietiniai NKVD viršininkai pareikalojo, kad mūsų vaidinimai būtų išversti į rusų kalbą. Kadangi su mumis buvo ištremta daug apsišvietusių žmonių, tai jie bandė organizuoti lietuvišką mokyklą. Uždraudė: vaikai mokysis tik rusiškai! Man irgi teko baigti vidurinę mokyklą rusų kalba.

Beje, Sibire buvo suimta ir nuvežta tardymui mama. Ji karo metu susipažino su belaisviais rusų dailininkais, patekusiais vokiečių nelaisvėn. Kaip sakė mama, tai buvo garbingi žmonės, jauni Rusijos inteligenčiai, kuriems bolševiku ideologija ir tvarka neatrodė esanti pati geriausia ir teisingiausia. Vokiečiai belaisviams kareiviams, pastebėjė jų gabumus, leido dirbtį Kauno operos teatre, netgi laisvai vaikščioti po miestą. Vienas dailininkų – Serafimas Slobodskojus nutapė ir padovanojo mamai du jos portretus. Užeidavo į mūsų namus ir Slobodskojaus draugai – Nikolajus Popkovas ir Rostovcevas, vardo nepamenu, nors pasakodama mama minėjo ir gerai pažino juos visus. Per tardymą mama suprato, jog šie rusų dailininkai – Raudonosios armijos kariai po Berlyno kapituliacijos į Rusiją negrįžo, pasitraukė į Vakarus. Dėl to mama ir buvo tardoma. Tikriausiai kas nors užsienio spaudoje buvo parašyta apie juos, gal paminėta ir mūsų šeima, kur jie dažnai svečiuodavosi. Kagėbistams parūpo, ar tik mes su jais nepalaikome ryšių?

Atmenu puikų žmogų, tremtinį gydytoją Antaną Pagirėną. Tikriausiai jis ką nors neatsargiai pasakė, o gal karikatūrą nupiešė, nes greit buvo suimtas ir išvežtas toliau į šiaurę. Tarp tremtinių irgi jau atsirado užverbuotų KGB agentų. Sužinojome, kad Pagirėnas buvo nuteistas mirties bausme, tačiau kaip tik tuo metu mirties bausmė buvo panaikinta. Jam buvo skirta kalėti nelaisvėje dvidešimt penkeių metus.

Kai prislegia sunki akimirka, užkankina prisiminimai, pavartau mamos albumą, žvelgiu į téčio jaunystės fotografijas. Kas stebina? Nagi tas sovietmečiu užmirštas tikrasis internacinalizmas: ir rusai, ir latviai, ir motinos draugė žydaite Lėja, ir gimnazistas vokietis vienoje fotografijoje. Mus supriesešino tik komunistai. Mano mamos tévai priglaudė, užaugino ir mokė našlaitį Vladą Dūdą. Tai buvo beglobis, pasimetęs vaikas, kilęs iš kazokų Dudarevų šeimos, kurią visą nužudė į jų kaimą išsiveržę raudonieji. Jis per stebuklą išliko gyvas. Berniuką priglaudė mano seneliai lietuviai, kurie 1921 metais grįžo iš Rusijos į Lietuvą, sulietuvinojo vardą ir pavardę. Vaikinas baigė gimnaziją, vėliau karo mokyklą Kaune, tapo šaunus karininkas, didelis Lietuvos patriotas. Lietuvą okupavus bolševikams, jis buvo suimtas, išvežtas į Norilską, numarintas badu. Bolševikai iš jo atémė tévus, atémė ir jo antraja tévyne tapusią Lietuvą.

Mama dažnai prisimindavo ir pasakodavo apie savo jaunystės draugus, ypač apie Lėją. Ji pasakė man ir kuo baigėsi tévo pastangos išvaduoti Lėją iš geto. Dabar, žinoma, vienems, besidedantiems dideliais politikais, labai pravartu nieko apie tikrają Lietuvos padėtį tarp dviejų okupacijų

nežinoti. Lengviausia kaltinti lietuvius netgi dėl to, ko jie negaléjo padaryti.

Sibiro rusai mums tapo nuoširdūs, kai sužinojo tiesą apie mus, bet... Jų gyvenimas man paliko labai slogų įspūdį: tinginystė, girtavimas buvo nuolatiniai rusų šeimų palydovai. Daug šnekėjo, kalbomis keité pasaulį, tačiau visais įmanomais būdais stengėsi kuo mažiau dirbtis. Gal aš kai ko savo paauglystės metais nesupratau, bet vienas dalykas įstrigo atmintin giliai: jei tik Sibire rusas gyveno labiau pasiturinčiai, visi matė, ką jis turi, tačiau nenorejo matyti, kiek tas žmogus dirba.

Netoli tremtinių Krasnojarsko krašte, Lebežjés kaime, gyveno turtingas rusas Demjanovas, turėjęs didelį ūki. Jo namuose buvo šventai laikomasi senųjų tradicijų. Trobos kampe – didelė ikona, prieš ją pakabinta nuolat deganti lemputė, kur melsdavosi visa šeima. Prie stalo né vienas iš šeimos narių nesėsdavo, kol neateidavo ir neužimdavo savo vietos tévas. Prieš valgį – malda. Žmogus turėjo nemažai žemės, buvo stropus ir darbštus, pats daug dirbo, to paties reikalavo ir iš saiminių. Sovietmečiu, supratęs, kas jo laukia, pats save „subuožino“ – geruoju viską atidavė besikuriančiam kolūkui. Už tai buvo naujos valdžios pripažintas, kolūkyje turėjo balsą ir autoritetą. Prisipažinsiu, įspūdis, kurį patyriaus pirmą kartą apsilankęs jo šeimoje, buvo pritrenkiantis. Ant vienos sienos – Stalino portretas. Priešais – ikona su lempute ir tradicinės šeimos fotografijos po stiklu. Kai pas jį užeidavo valdžios atstovai, vietiniai bolševikai, juos sodindavo „po Stalinu“. Kai ateidavo jo draugai ir kaimynai, – sėsdavo toje pusėje, kur kabėjo ikona. Man teko pas

jį gyventi, kai lankiau septynmetę mokyklą. Niekada neužmiršiu dienos, kada sužinojom apie Stalino mirtį. Radijas paskelbė didelę tragediją Sovietų Sąjungai, o daugeliui tremtinių – džiugiausią naujinę.

Mano šeimininkas, šitas galingas vyras, nei ašaros nenubraukė, nei šyptelėjo, tik priėjo prie ikonos, žemai žemai rusišku papročiu nusilenkė, persižegnojo ir iš visos širdies padėkojo: „Slava tebe, Gospodi, zdoch sobaka!“ – išvertus į lietuvių kalbą: „Garbė tau, Viešpatie, nudvesé šuva!“ – nebeskamba taip tikrai ir vaizdingai, kaip nu-skambėjo ruso gryčioje. Paskui né nemirktelejės išėjo dirbtii ir prasidėjo išprasta diena ir šeimininkui, ir man, tremtinui.

Šito paauglystės įspūdžio neišdildė prabégęs laikas.

Atėjo 1956-ieji, Chruščiovo valdymo, vadinamo atšilimu, metai. Man buvo leista vienam, be mamos, išvažiuoti į Lietuvą ir baigti paskutinę vidurinės mokyklos klasę Tėvynėje.

Atvažiavau į Kauną vienas, mane pasitiko ir priglaudė mamos draugė Nina Mikalauskaitė. Mamą po kurio laiko išleido tik manęs aplankysti. Išleisdamas mamą į Lietuvą, komendantas pasakė: „Jeigu jūs negrižsite, nukentėsiu aš“. Šis paskutinis mūsų komendantas tremtyje, pamatęs lietuvių darbštumą, pradėjo tremtinius gerbti. Mama jam pažadėjo sugrįžti, jeigu Lietuvos vyriausybė neleistų pasilikti.

Vos atvykusi į Kauną mama skubiai nuvažiavo su prašymu pas Justą Paleckį, tikėdama gauti leidimą likti Tėvynėje. Prašymą, deja, teko palikti Stasiui Naujaliui, nes Paleckis

tuo metu buvo Maskvoje. Naujalis, net neišklausęs mamos, permetės akimis jos prašymą, pasakė: „Esat Semaškienė, ir to pakanka, kad niekada nesugrižtumėt į Lietuvą. Geruoju važiuokit atgal, iš kur atvažiavot!“ Mama grįžo iš Vilniaus visai sugniuždyta.

Alfonsas Diečkus ją guodė, raimino, patarė dar kartą vykti į Vilnių, kai tik sugrįš iš Maskvos Paleckis, ir pasimatyti su juo pačiu. Mano įtévis Alfonsas Diečkus buvo išleistas į Lietuvą anksčiau, o mama, komunistų protu vertinant, buvo didžiausia nusikaltėlė, visiška beteisė. Nors ir neturėdama vilties, mama sulaukė žinios, jog Paleckis sugrįžo, ir nuvažiavo pas jį su tuo pačiu prašymu.

Pasitaiko sunkiai suvokiamų dalykų: Paleckis mamai leido pasilikti Lietuvoje. Žinant, jog Paleckio išakas, kuriuo remiantis tremtiniams, atlikusiems bausmę, draudžiama grįžti į Lietuvą, buvo pasirašytas jau po Stalino mirties, 1957 metų sausio 21 dieną, belieka spėlioti: gal Paleckis pats nusigando to, ką padarė savo tautai, pasirašydamas nuožmiausią komunistų sukurtą dokumentą? Gal ir ne jis buvo šito budeliško išako iniciatorius, juk Lietuvą valdė russai – antrieji komunistų partijos sekretoriai, buvę ir tebesantys kagėbistai. Nors ir pasirašęs ši baisujų išaką, Paleckis padėjo ne vienai šeimai likti Lietuvoje. Tai nesušvelnina jo kaltės tautai, tačiau tai faktai, kuriuos sunku vienpusiškai vertinti. Žinau, kad Paleckis yra davęs raštą parvežti į Lietuvą trisdešimt vaikų. Leidime buvo parašyta, jog tai karo pabėgelių vaikai, o iš tiesų tai buvo tremtinių vaikai. Juo parvežė jaunas mokytojas Ignatavičius ir mano žmonos tėvas Petras Monstavičius. Pabėgęs iš kalėjimo ir išvengęs

sušaudymo Rainiuose, jis liko gyventi Lietuvoje, nors jo žmona, mažametis sūnelis ir dukra buvo ištremti į Sibirą. Paleckio leidimu parvežtų į Lietuvą vaikų grupėje buvo ir mano būsimoji žmona Lidija.

Klausausi Alvydo Semaškos, iškentusio didžiausią vaidyklės skriaudą – tévo žūtį, jo pažeminimą, žaviuosi, kad jis išsaugojo ne tik tévo atminimą, bet ir kovingą jo dvasią.

– Vargome, sugrižę iš Sibiro, ne mažiau nei tremtyje, – sakė Alvydas, – tik dabar jau mus žemino, skriaudė ir nieki-
no savi. Dėl to buvo dar sunkiau. Labai ilgai buvome neregistruoti, net Paleckio leidimas gyventi Lietuvoje nepakeitė mūsų padėties. Tik po keletų metų mama, sutikusi pažistamą karininką – majorą Anatolių Okuličių-Kazariną, sulaukė paramos: jis priėmė mus į savo namus, įregistruavo, išnuomojo kambarį, ir mama pagaliau īgijo teisę gauti darbą. Pradėjo dirbti vaikų infekcinėje ligoninėje kasininke už menką atlyginimą.

Gyvenom labai sunkiai. Staiga vieną dieną gavome laišką iš Kanados nuo mano tévo draugo vyresniojo leitenanto Jurgio Skaržinsko, kuris po karo pasitraukė į Vakarus. Laiške jis parašė, jog dar prieš Lietuvos okupaciją mano tėtis jam paskolino 500 litų ir jis norėtų skolą grąžinti. Pažadėjo grąžinti siuntiniai, nes į okupuotą Lietuvą dolerių siusti nebuvo leidžiamą. Tie siuntiniai mums buvo didžiausia parama.

Sunku apsakyti, ką mes su mama išgyvenome po karo, tuo metu, kai dar nežinojom, kur yra tėtis. Mamai niekas nedavė darbo, ji juk buvo karininko fašisto žmona! Taip jai

ir pasakydavo, atsisakę priimti į darbą. Iki tremties į Sibirą mus šelpė maistu mano pusseserė Adelė Veliulytė iš Ramygalos. Auklėta Tévynės meilės dvasia, Adelė negalėjo sunkiu Lietuvai metu likti abejinga partizanų kovai. Partizanais tapo ir jos broliai – Jonas, Bronius ir Petras. Netoli jų gimtojo Gudelių kaimo Panevėžio apskrityje, Ramygalos valsčiuje, veikė Véjavaikio partizanų būrys. Šio būrio partizanas poetas Juozas Garuckas buvo Adelės sužadėtinis. Jo sukurtos dainos pasklidavo po visus Panevėžio apskrityje veikusius partizanų būrius.

Vienos gerai suplanuotos kovinės akcijos metu Raguvos miške Véjavaikio partizanai apsupo enkavėdistų dalinių. Po kautynių partizanams atiteko daug ginklų, šaudmenų, granatų. Viską reikėjo išvežioti ir pasidalinti su kitais būriais. Rizikingoms ginklų gabėnimo kelionėms ryžosi Adelė. Pavojingų „pasivažinėjimų“ metu ji būtinai užsukdavo pas mus, atveždavo iš kaimo maisto produktų, paguosdavo mamą. Atiduodavo ji mums kaimo gėrybes ir išvažiuodavo ilgai neužsibuvusi. Tokią ją ir prisimenu: visada kelionėje, įraudusi, skubanti, visada su savo ištikimu arkliuku. Liūdnai, kad labai daug mūsų laisvės kovų karių, kokia buvo ir Adelė Veliulytė, liks nežinomi. Juk štiekių metų teko tylėti, o svarbūs partizaninės veiklos dokumentai sudūlės užkasti žemėje.

Žinojau tada, jog Gudelių kaimė Veliulių troboje po virtutuve buvo gerai įrengta partizanų slėptuvė, kurioje vienu metu tilpo net keturi žmonės. Ten kartais slėpdavosi Adelės broliai partizanai, ten gydėsi sužeistieji. Enkavėdistai ne kartą grasinėjo Adelei ir jos motinai, žadėdami sušaudyti, pakisti po velėna, jei nepasakys, kur yra sūnūs.

Apie enkavédistų rengiamas kratas dažniausiai juos išpédavo pažštami ar partizanų ryšininkai. Šeima buvo įspėta ir apie tai, jog yra įrašyta tremtinių sąrašuose. Veliuliai pasitraukė, palikę namus. Išsislapstė nuo Sibiro, tačiau sugrįžę namo rado tik tuščias sienas. Džiaugėsi, kad stribai nors stogą paliko, namo nenugriovė ir neišsivežė, ką neretai padarydavo. Adelė ne kartą buvo šaukiama tardymams į Ramygalą. Laimė, neradus jokių įkalčių, neatsiradus ir išdavikui, ją tekdavo paleisti.

Per susišaudymus su enkavédistais žuvo Adelės brolis Jonas, kiek vėliau ir jos sužadétinis – poetas Juozas Garuckas. Adelė sunkiai išgyveno skaudžią netektį. Ilgai nesiryžo kurti šeimos. Visą gyvenimą kuo galédama ji padėjo grįžusiems iš kalėjimo partizanams ir tremtiniams, jos dėka mes lengviau išgyvenome sunkius pokario metus, kol tėtis partizanavo.

Adelė vėliau ištakėjo, užaugino vaikus, o kai atgimimo metais vaikai jai patarė pasirūpinti atitinkamais dokumentais apie jos partizaninę veiklą, ji atsisakė tardama: „Toks buvo laikas, negalėjau nepadėti gynusiems visų mūsų laisvę...“ Taip ir liko niekam nežinoma, o dabar ji jau mirusi.

Dar gyvas mano tévo bendramintis Algirdas Šertvytis. Pasikeičiame laiškais, nuomonėmis.

Algirdas Šertvytis, dirbdamas geležinkelio valdyboje, naujojosi galimybe važinėti po Lietuvą ir vokiečių okupacijos metais platino antinacinę literatūrą, aiškindavo tautiečiams, kodėl lietuviams nereikėtų stoti į SS dalinius. Jei būtų sugavę, vokiečiai vien už tai būtų sušaudę. Jis rizikavo, nes tvirtai tikėjo, kad Lietuva bus savarankiška valstybė, ir tik

dél to kovojo. LLA jį pasiuntė į žvalgybos mokyklą, kur įgijo žvalgo radisto specialybę. Karui baigiantis Algirdas Šertvytis galėjo likti Vakaruose, tačiau sugrįžo testi pasipriešinimo kovos su dar baisesniu priešu.

Negalėčiau pavadinti bendru okupanto vardu vaikystėje sutikto baltarusio, raudonarmiečių dalinio vado, kurio dėka mes su mama ir dar kelios šeimos išlikome gyvi.

Karštą 1944 metų vasarą mudu su mama ir dar penkios šeimos bandėme pasitraukti į Vakarus. Tėvas, žinodamas, kas gresia šeimai okupacijos atveju, ir pasakės, jog savo kovą už Lietuvos laisvę jis tės iki galio, liepė mamai kuo greičiau pasitraukti iš Lietuvos.

Alytaus terpentino fabriko direktorius Bronius Budžius parūpino didžiulį sunkvežimį. Nuvažiavome kelios šeimos beveik iki sienos. Pakeliui, jau neatmenu kokiamame kaimelyje, teko sustoti pas Budžiaus gimines, nes pradėjo gesti motoras.

Kol vairuotojas skubiai taisė mašiną, vokiečiai Budžiaus giminėms pranešé, kad rusų puolimas atremtas ir mes be baimės išvažiuosime. Deja, tą pačią naktį rusai pralaužė frontą. Kaime stovėjės vokiečių dalinys skubiai pasitraukė, neįspėjės namo šeimininkų. Po pusryčių, kai mašina jau buvo suremontuota, į kaimą įžengė raudonarmiečiai. Užémė ir namus, kur buvome sustoję.

Pirmi rusiški žodžiai, kuriuos išgirdau ir išmokau, buvo „Daite chleba!“ Kareiviai prašė duonos, buvo labai išvargę ir alkani. Šeimininké juos pamaitino, o vairuotojas tuo metu niekam nematant ištraukė sunkvežimio raketą. Tačiau mūsų mašiną pastebėjo politrukas ir émė tardyti: „Kur susiruošėt? Sprukti?“ Šeimininkai paaiškino, jog mašiną pa-

liko bėgdami vokiečiai. Tada politruko nurodymu kareivai mašiną išsitempė, nes negalėjo be raktelio užvesti motoro.

Laimė, raudonarmiečių dalinio vadas pasitaikė geras žmogus. Jis buvo baltarusis. Mama gerai mokėjo rusų kalbą ir su juo pasišnekėjo. Vadas jai pasakė: „Aš supratau, kad jūs bėgliai. Pasienis šiuo metu pavojingiausia vieta. Jums pasisekė, kad į kaimą pirmas ižengė mano dalinys. Kitaip nebūtumėt likę gyvi“.

Jis ilgai ir nuoširdžiai kalbėjosi su mama, pasisakė esąs gudas, paliko mamai savo adresą Baltarusijoje, pažadėjo, jei mus ištiktų kokia bėda ir reikėtų užtarimo, padėti. Jis išpėjo mamą ir liepė paaiškinti kitiems, kurie rengėsi kartu su mumis trauktis į Vakarus: „Kuo skubiau dinkit iš pasienio. Būtinai gaukit kokius nors dokumentus. Iš paskos eina „Smerš“, specialiai parengti enkavėdistų daliniui: jie šaudo visus įtartinus be jokių pasiaiškinimų. Neužsibūkite čia nė valandos!“

Dalinio vadas žinojo apie mūsų laukiančius pavojujus ir labai rimtai dar kartą priminė: „Ateina baisus laikas. Tai, kas buvo Lietuvoje 1940–1941 metais, – tik žiedeliai. Saugokités. Nė vieno nereikalingo žodžio. Verčiau kuri laiką slapstykitės. Kol čia stovi mano dalinys, aš jums garantuoju saugumą, tačiau mes jau laukiame įsakymo išvykti“.

Mes išvažiavome arkliais per Alytų Kauno link. Mama dažnai prisimindavo tą dorą baltarusi, šiek tiek susirašinėjo su jo šeima ir sužinojo, kad dalinio vadas, gelbėjės mus nuo „Smerš“ smogikų, žuvo netoli Berlyno.

Kalbuosi su Alvydu Semaška, energingu nuoširdžiu vyriškiu, suprantu jo nuoskaudas ir tylią, giliai širdyje

paslėptą mintį: gaila, labai gaila, kad mūsų kartai atgimimas atėjo taip vėlai. Jei nors dešimtmečiu anksčiau, daugybė taurių, veiklių žmonių dar būtų atidavę visus savo sugerbėjimus ir kovingumą nepriklausomybės atkūrimui ir tautos laisvei.

Ką suspėjo SKAT viršila, dar tebedirbantis Kauno karininkų ramovėje budėtoju?

– Nedaug suspėjau, bet... gal už mane daugiau nuveiks sūnus Jonas Darius Semaška. Mes, vyresnieji, iškentė artimųjų netektis ir tremtį, visi drauge gynėme parlamentą atmintinomis 1991-ujų sausio dienomis, budėjom prie televizijos bokšto, Kauno radijo, išgyvenome sunkias naktis po žudynių Medininkų muitinėje. Kiekvieną dieną buvau ten, kur reikėjo savanorių pagalbos. Mane skaudina ne mano likimas, ne mano nesékmės. Kur kas daugiau Lietuvoje yra žmonių, patyrusių skaudesnius likimo smūgius.

Susipažinau ir su Alvydo sūnumi, Jono Semaškos vakiaciui Jonu Darium Semaška, jaunu diplomatu, dirbančiu Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje. I klausimą, kaip jis, jaunas šių laikų žmogus, vertina partizanų kovas, jis atsakė:

– Kova už laisvę visada turi prasmę. Žvelgiant iš laiko perspektyvos tenka pripažinti, jog tuometinė kova dėl tautos laisvės buvo pasmerkta pralaimėjimui. Tačiau ji buvo būtina – įrodė pasaullui, jog Lietuvos okupacijos nuostoliai yra labai dideli, lietuvių tauta buvo priversta gintis net beviltiškomis aplinkybėmis. Lietuvos partizanai paaukojo savo gyvybes dėl ateinančių kartų laisvės. Jų ilgametė kova

prieš okupantus yra vienas esminių šiandienos Lietuvos diplomatų argumentų siekiant narystės Šiaurės Atlanto organizacijoje, įtvirtinant Lietuvos nepriklausomybę ir laisvę.

Tikiu, jog laisvę atgavusioje Lietuvoje, ar būtų čia lengva, ar sunku, dirbs, gyvens ir Jono Semaškos-Liepos pravaikaičiai, ir tauriausias Lietuvos jaunimas, savo triūsu keldami krašto gerovę.

Laiškai, rašyti majoro Jono Semaškos sūnui Alvydui

Ponas Alvydai,

Priminsiu Jums kai ką iš savisaugos batalionų kasdienybės Kurše, baigiantis karui.

1944 metų rugpjūčio mėnesį 1-asis batalionas buvo dislokuotas tarp Paviluostos ir Liepojos jūros pakrančių apsaugai. Netoliene buvo ir 256-asis bei 5-asis lietuvių savisaugos batalionai. Kai vokiečiai pajuto, kad lietuviai per savo postus leidžia latviamems emigruoti į Švediją, net septyni lietuvių kariai vokiečių karo lauko teismo sprendimu buvo nuteisti mirties bausme. Juos sušaudyti privertė savus, to paties bataliono karius. Po egzekucijos, kai sušaudytuosis užkasė, per jų kapą pagal komandą peržygiaavo visas batalionas. Skaudus pažeminimas lietuviams tuo dar nesibaigė – batalionas buvo išformuotas.

1944 metų gruodžio mėnesį tris lietuvių savisaugos batalionus išsiuntė į frontą, į pirmąsias linijas. Prieš tai išklausėme šv. Mišias, atlikome bendrą išpažintį. Bataliono vadą majorą Jonas Semaška pasakė drąsinančią kalbą, paskui kalbėjo kažkoks

vokiečių generolas: sužinojom, jog šimtas tūkstančių vokiečių karių apsupti net vienuolikos raudonarmiečių armiją. Taigi padėtis tokia, jog būsime priversti kovoti iki pergalės arba... žūti. Trauktis nėra kur, todėl devynis mėnesius rusai niekur nepralažė fronto. Kuršas nepasidavė.

Teko laikytis ir mums. Netoli mano posto rusai pralažė pirmąsias linijas, bet netrukus buvo ištumti atgal. Mat mūsų pusėje buvo dvi lygiagrečiai einančios apkasų linijos. Galima sakyti, mes stovėjome pelkeje, dėl ko apkasus ir bunkerius įrengti buvo labai sunku. Nors tarp mūsų ir raudonarmiečių įtvirtinimų tebuvo vos apie šimtą metrų, o kai kur net mažiau, – pereiti tą „niekieno žemę“ buvo sunku. Dažnai vykdavo vietinio pobūdžio susišaudymai. Načtimis tekdavo eiti į tą „niekieno žemę“ žvalgybon. Buvome atsargūs, nes ir priešas eidavo tais pačiais keliais ir tuo pačiu tikslu.

Pamenu, kartą mes trise šliaužėme priešo apkasų link, atsargiai nuo kelio pašalindami medžių šakas ir kitokias kliūties, kol priartėjome prie raudonarmiečių postų. Užduotis – sučiuupti „liežuvę“ arba bent pasiklausyti, jei nugirstume, karinio pobūdžio kalbų, juo labiau kad netoli buvo 16-oji lietuviškoji divizija.

Šliauždamas užčiuopiau vielą ar ploną virvę ir ją truktelėjau. Pasigirdo sunkiųjų kulkosvaidžių papliūpa; aišku, jie dieną buvo sustatyti, o virvutė – tik priemonė duoti signalą, jog mes esame netoli. Teko skubiai trauktis savo apkasų pusėn. Sugrižome, laimei, be aukü.

Iš gretimo bunkerio išėjusiems kariams buvo sunkiau: jie pateko į raudonarmiečių pasalą. Prieš apkasus buvo minų laukas ir tik vienas takas neužminuotas, kurį mes žinojome. Kai tik mūsiškiai atsidūrė minų lauke, rusų žvalgai atidengė ugnį.

Mūsiškiai sukrito vienas po kito neužminuotame plote ir jautėsi labai drąsiai. Rusai nežinojo, kad atsirado prie pat minų lauko. Negalėčiau dabar pasakyti, kiek tą dieną žuvo lietuvių karių ir kiek rusų, bet šie, netekę savo kareivinių ir supratę, kad laukas užminuotas, pasitraukė.

Tokia buvo fronto kasdienybė. Apšaudymas iš artilerijos pabūklų ir minosvaidžių – kasdieniai įvykiai; i juos dėmesio nekreipdavome, jei tik nebūdavo aukų. Ipratome atskirti iš garso – toli ar arti nukris sviedinys: jei garsas pulsuoja ir lėtėja, tai griūk kuo greičiau ant žemės arba i jau išraustą artilerijos sviedinio duobę, o kai sviedinys lekia švilpdamas – nesibaimink, nukris toli.

Aš buvau eilinis karys. Kai stovejome kranto apsaugos tarnyboje, man paskyrė bunkerį, postą, kuriame nepasitraukdamas iš vietas išbuvau keletą mėnesių. O kai pasiuntė į frontą, vėl teko keletą mėnesių praleisti bunkeryje. Kaimynystėje esančių vokiečių dalinių rusai smarkiai atakavo, galima sakyti, sutriuškino, ir mes buvome pasiūsti jiems pagalbon. Ten išbuvau keliais sunkias savaites.

Buvome jau gerokai pavargę nuo karo ir mums primestos naštos: kai po tarnybos užmigdavome, net sprogstantys sviediniai artilerijos šaudymo metu mūsų nepažadindavo, nors aplinkui žemė drebėjo.

Sakoma, vienas lauke – ne karys. Tačiau man teko pabūti vienišu kariu mūšio lauke. Mūsų dalinių perdislohavo į kitas pozicijas, o man karininkas pasakė: „Kai sutems, dalinys išeis, o tau teks budėti visame ruože iki tolumoje esančio miško“. Žodžiu, turėjau susiimti ir be paliovos šaudyti, pereidamas iš vieno posto į kitą. Šaudant reikėjo nueiti iki pamiskės ir grįžti atgal. Ir taip per visą naklį išlaikyti „gyvą“ visos kuopos barą, kol čia atvyko kitas dalinys.

Sunki buvo naktis, labai sunki...

Kartą paėmėm nelaisvėn rusų karininką. Jis buvo sužeistas, nukraujavęs. Mūsų gydytojas apriso jo žaizdas, o mes jį pagirdėme arbata, davėm cigaretių ir šokolado plytelę. Tuo belaisvis buvo didžiai nustebintas, matyt, mus išivaizdavo tikrus žvėris esant.

Su karininkais mažai teko bendrauti: būrio vadas apeidavo postus, tikrindamas mūsų budrumą, o kuopos vadas dar rečiau pasirodydavo. Viską spręsdavo būrininkai, laikydamiesi nusistovėjusios tvarkos: vienas karys stovi poste; jei karių pakanka, tai – du; visi kiti – pusiau parengtyje arba po budėjimo miega. Iš savo bunkeriu beveik nesitraukdamo, tik nueidavome pasiūinti maisto davinio. I karininkus nebuvo reikalo kreiptis: ginklų, šovinių turėjom pakankamai, maistas buvo geras, dar ir saldumynų gaudavom, užteko cigaretių, o kas labai pageidavo, galėdavo net taurelę išlenkti, nes degtinės šiek tiek duodavo kartu su maisto daviniu. Man jokiui klausimu neteko kreiptis nei į būrio, nei į kuopos vadą, o bataliono vadas buvo nepasiekiamas. Štabas nuo mano posto buvo gana toli, visas batalionas labai plačiai išsidėstęs.

Bataliono vadą mačiau iš arti tik vieną kartą, mūsų apkasuose. Priėjo, pasiseikimo, palinkėjo sveikiems sugržti namo, neprisimenu ką dar pasakė, nes labai suglumau. Mane, eilinį, pirmą kartą užkalbino aukšto rango karininkas. Tik jo paveikslas išliko akyse: jis éjo vienas apkasais, be šalmo, susimastęs, matyt, drąsaus žmogaus būta... Žinau tik, kad eiliniai labai gerbė bataliono vadą majorą Joną Semašką, juo pasitikėjo, tiesiog jautė, kad mūsų vadas saugo savo žmones nuo pavojų, kiek tik įmanoma kare apsaugoti žmogų nuo kulkos. Kariai pasakojo, jog ne vieną yra apgynęs kokiai nors bédai ištikus, nebijojo bataliono vadas ir su vokiečiais susiginčyti, jei reikėjo ginti kari.

Savo gyvenime turėjau du karo vadus, nusipelniusius karių pagarbos, – generolą Povilą Plechavičių ir majorą Joną Semašką. Iki gyvenimo pabaigos didžiuosiuos, kad juos sutikau.

Aš trumpai tebuvau 13-ajame batalione, buvau čia paskirtas, kai rusai jau veržesi prie jūros, į karo pabaigą. Po Berlyno kapituliacijos paskelbimo sužinojau, kad bataliono vadas nuėjo pas partizanus, į Lietuvos laisvės armiją. Nerasidavé rusui.

Fronte kariu nė nereikia, kad karininkas jam šypsotusi ar būtų itin malonus. Svarbiausia, kad karys jaustų – jo vadas yra tas žmogus, kuriuo galima pasitiketi, kuris niekada neišduos savo karių. Bataliono vado rankose yra karių gyvybė. Majoras Jonas Semaška mums buvo autoritetas, pagarbą kelianti asmenybė. Tikėjom, jog mūsų bataliono vadas lyg tas legendų kapitonas iš skėstančio laivo pasitrauks paskutinis ir, kad ir kas benutiktų, nepaliks karių likimo valiai.

Fronte visiems sunku. Tačiau bataliono vadas, kuris dėl mūsų jaudinosi labiau nei dėl savęs, buvo moralinė paguoda.

Edmundas Barkauskas,
buvęs 13-ojo bataliono karys
1995 m. spalio 24 d.

Gerb. Alvydai,

I savisaugos batalioną patekau 1943 metų pabaigoje. Komendantas mane pasiuntė į Kauną, iš ten – į Marijampolę. Pagaliau atsidūriau Ukmergėje, kur visq mėnesį mus, naujokus, treniravo, mokė šaudyti. Instruktoriais dirbo vokiečių kariai, buvę frontininkai. Pasibaigus mokymo kursui, iš Kauno išvykau į Rusijos miestą Sebežą, o iš ten mus vežė mašinomis iki Opočkos.

Naujokus priėmė bataliono kariai, ten pirmą kartą susitikau su majoru Jonu Semašku. Atvykome apie šimtas vyrų. Susipažinus paskirstė į kuopas. Patekau į pirmą kuopą ir gavau savo pirmąjį karinę užduotį – tikrinti kelius, ieškoti minų, kurias padėdavo rusų diversantai ir partizanai.

13-asis batalionas jau buvo patyręs daug nuostolių, nes pakliuvo į „Demjansko katilą“ vietovėje tarp miestų Staraja Rusj ir Bologojė, kur Raudonoji armija buvo apsužusi kelias vokiečių divizijas, o kartu ir lietuvių 13-ajį batalioną.

Raudonarmiečiams mūsų užblokuoti nepavyko, išapsupimo prasiveržėme. Kariai, ištirukę iš to mirties katilo, nešiojo ant rankovių antsiuvus „Demjansk Kesel“.

Pirma kuopa, į kurią buvau paskirtas, stovėjo Podubno kaime. Su vietas gyventojais sutarėme labai gerai; jie gaudavo maisto mūsų virtuvėje, kur virėjomių dirbo rusės moterys. Majoras Jonas Semaška buvo visada geros nuotaikos, linksmas, geranoriškas ir įsakmai reikalaudavo, kad su vietas gyventojais, kur mes bebūtume, nesukeltume konfliktų, palaikytume gerus santykius.

Gyventojai čia jau buvo išvarginti ir nuskurdinti prievertinės kolektyvizacijos, galima sakyti, tiesiog badavo. Bataliono vadas liepdavo virtuvės darbininkams atiduoti likusią pietų ir vakarienės maistą vietiniams seneliais, moterims su mažais vaikais. Maisto tuo metu mums tikrai užteko, tad kasdien per pietus išsirikiuodavo nemaža eilė pavargusių rusių moterų su kareiviskais katiliukais. Pasiemusios sruibą ar košę, jos rusų papiročiu žemai lenkdavosi, prašydamos perduoti padéką vadui, ir sakydavo: „Batiuška naš rodnoj, spasitel naš, spasibo! Daj Bog emu zedorovje! – Ačiū brangiajam mūsų gelbėtojui! Duok Dieve jam sveikatos“. Gaila, jų palinkėjimai nesustabdė teisėjų, paskelbusių majorui Semaškai mirties nuosprendį.

Iš Opočkos 13-asis batalionas traukėsi kartu su vokiečiais Gulbinės link, kur vyko smarkūs mūšiai su lipančiais ant kulnų raudonarmiečiais. Daug bataliono vyru krito tuose mūšiuose.

Iš Gulbinės traukėmės link Rygos. Ėjome miškais, nes taip buvo saugiau, be to, pagrindiniai kelai buvo prigrūsti technikos. Pasiekę Rygą, toliau drauge su vokiečių ir dviem latvių SS daliniais traukėmės į Kuršą: Ryga – Tukumas – Saldus ir toliau Liepojos pusėn. Pirmoji kuopa dislokavosi tarp Liepojos ir Ventspilio, Paviluostoje bei už jos pietų kryptimi.

13-asis J. Semaškos vadovaujamas batalionas sustojo 16–18 kilometrų atstumu nuo Liepojos arčiau jūros. Mūsų užduotis – saugoti du molus, prie kurių švartuodavosi laivai. Iš čia besitraukiančią vokiečių kariuomenę išsiušdavo į Vokietiją. Visakam vadovavo feldmaršalas Brauchičius. Perdislokavus 13-ajį batalioną iš pajūrio, mums teko kautis su 16-osios lietuviškosios divizijos kariais. Kokia buvo karių nuotaika, sunku įsiwaizduoti ten nebuviniam. Kaip tik čia 16-oji divizija patyrė daug nuostolių: prarado nemažai technikos, o svarbiausia – žuvo daug lietuvių, kol divizija buvo iš mūšio ruožo atitrauktta. I 16-osios divizijos vietą buvo mesti 2-ojo Baltarusijos fronto daliniai, kurie irgi, patyrę didelių nuostolių, netekę daugybės karių, buvo priversti sustoti. Vietovė čia buvo sunkiai praeinama, pelkėta, tankai skësdavo.

Rusų kariuomenės vadovybė rado „genialų“ sprendimą: nukautujų kūnus guldė ant pelkių, jais grindė kelią, kad žmonių kūnais galėtų pravažiuoti tankai. Klaikus vaizdas, niekam nelinkęčiau to pamatyti...

Iš latvių karių žvalgybininkų buvo sudaryta grupė „Cepelin“, kuri veikė rusų užnugaryje. Karo baigtis visiems buvo aiški. Kai rusų karas laivai užblokavo Kuršo grupuotę iš Baltijos jūros

pusės ir niekam nei į Švediją, nei į Vokietiją išplaukti buvo neįmanoma, tada kai kuriems lietuviams „Cepelino“ diversantai padėdavo greičiau ištrūkti į Lietuvą. Netgi po Berlyno kapituliacijos paskelbimo „Cepelino“ žvalgybininkai net du šimtus karių, persirengusių įtarimo nekeliančiais drabužiais, nedidelėmis grupelėmis nuvedė iki Akmenės.

Perejau sunkius lietuviui svetimo karo kelius, daug įvykių, dar daugiau veidų ištrynė atmintis. Bet majoro Jono Semaškos asmenybė išliko, tarytum tik vakar būtume atsisveikinę...

Mūsų bataliono užduotis buvo saugoti kelius, sandėlius, beblaivius, jūros pakrantę nuo rusų desantininkų. Kai atsidūrēme netoli Liepojos, Palanga jau buvo užimta raudonarmiečių ir iš ten atskrisdavo rusų lektuvai mūsų bombarduoti.

Bataliono štabas buvo pušyne prie jūros. Vadai dažnai lankydavosi mūsų pozicijose, teiraudavosi, kokia padėtis, kokios karių bėdos ir nusiskundimai, stengdavosi pakelti ūpa, suteikti vilties. Ne viskas buvo vado valioje. 1945 metų pradžioje batalionas buvo priverstas užimti pozicijas jau į pietus nuo Liepojos ir kautis su Raudonaja armija iki karos pabaigos. Ir tik bataliono vado majoro Jono Semaškos dėka, jo sugebėjimu numatyti įvykius fronte bei politinę situaciją užfrontėje daugelio lietuvių karių gyvybė buvo išsaugota: iš prievartinio karos grįžome sveiki, gyvi, likome amžinai dekingi vadui už jo meilę ir pagarba Lietuvos kariui.

Prisiminės majorą Semašką, norėčiau pasakyti: labai reikėtų Lietuvai šiuo metu tokį atsidavusių Tėvynei vadų. Aš buvau eilinis karys. Pro juos vyresnybė praedavo nepastebėjusi nei veido, nei žmogaus. Mūsų bataliono vadai buvo kitoks...

1945 metų ankstyvą pavasarį į 13-ajį batalioną pateko nemažai karių iš kitų batalionų. Kai kurie jų nešiojo ženklą už pasižymėjimą

prasiveržiant iš „Demjansko katilo“. Vadas suspėdavo pamatyti ir naujai atvykusius karius, ir tuos, kurių kiti tikrai nebūtų pastebėję.

1945 metais, per pačias šv. Velykas, aš stovėjau „lizde“ prie kulkosvaidžio. Dulksnojo smulkus lietus, buvo žvarbi, šaltoka diena. Bataliono vadas kartu su ryšiu karininku vokiečiu ir dar keliais aukštesnio rango karininkais éjo per mūsų apkasus ir sveikino visus su švente, palinkéjo kitas Velykas švesti namuose, Lietuvoje. Jis vienims ištiesé ranką pasiseikinti. Né vieno iš aukštesnio rango karininkų iki šiol nebuvalu matęs panašiai elgiantis. Jis vienu žvilgsniu viską aprépę, suvokę, pastebéjo tai, ko kiti nei norėtų matyti, nei matytų. Suaudintas netiketo vizito, po budéjimo grižau į bunkerį. Vos spéjau pareiti, kai atejo mūsų būriminkas Paulišé, padavé man vado pasirašytą raštą ir pasaké: „Výksi į poilsio namus užfronteje. Atostogoms, sveikatą pataisyti.“

Kam teko pabūti fronte, tas nesunkiai įsivaizduos, su kokiui džiaugsmu aš išvykau poilsio: išsimiegojau, apsišvarinau, atgauvau muotaiką. Išbuves skirtą laiką, sugrižau į savo būrį. Daugelio pažystamų vyrų jau neradau: man pafasakojo, jog būta smarkių grumtynių, kurių metu žuvvo mano bendražygiai. Mūsiškiai kariai bandé prasiveržti Lietuvos pusén ir daugelis žuvvo, užlipę ant minų. Esu tikras, jog apie būsimas labai sunkias kaulynes majoras Semaška žinojo ir išsiunté mane poilsiu. Juk buvau vos aštuoniolikos sulaukęs ir labiau panašus į pavargusį paauglį nei į užgrūdintą kari. Be abejoniés, sveikindamas su šv. Velykomis, vadas spéjo pamatyti mane išsekinusį karo nuovargį ir nevilti akyse. Tai mano nuomonė, ir netgi jei tokia nuomonė būtų vienintelė, aš tikiu, jog tik bataliono vado humaniškumo déka aš likau gyvas ir dar mindau šią žemę. Tik tiek noréčiau pridurti: džiaugiuosi, kad savo gyvenimo kelyje sunkiausių metu susitikau su majoru Jonu

Semaška. Aš tik galiau palinkéti molinoms – užauginkite daugiau tokų Tėvynés sūnų, pasišventusių Lietuvai.

Adolfas Uogintas,
buves 13-ojo bataliono karys
1997 m. gegužės 10 d.

Mielas Alvydai,

Susitikimas su Jumis sugrąžino mane mintimis į jaunystę, į pokario laiką, baisią 1946 metų spalio 13 dieną, kai man teko regeti okupacijos budelių surengtą viešą mūsų laisvės kovotojų teismą Telšiuose. Tačiau buvo teisiamai majoras Jonas Semaška – Žemaičių legiono vadas ir du partizanai – broliai Klevai. Juos teisė karo tribunolas, teismas buvo viešas, parodomasis. Salė pilnutėlė žmonių, daugiausia buvo iki dantų ginkluotų enkavēdistų, stribų ir pritariančių komunistams. Matyt, buvo sukviesti specialistai, kad savo rodomomis emocijomis reikštų pritarimą teismo nuosprendžiui, o gal buvo ir kitas tikslas – didinti žmonių baimę, priversti mutili, nusižeminti okupantui.

Jaunatiško smalsumo vedama ir aš, prasibrovusi pro enkavēdistų sargybą, kad viską matyčiau iš arčiau, patekan į sausakimšą salę.

Iki smulkmens, lyg filmo juosteje, išliko akyse ir atminty teisėjo ir teisiamuų veidai. Pamenu, diena buvo apsiniaukusi, lietinga, niūri. Teismas prasidėjo apie vienuoliktą valandą ir tęsesi iki vėlyvo vakaro. Visi, atstovaujantys teismui ir teisiečiams, buvo kariškiai, todėl teisingumo né nereikėjo tikėtis.

Teisėjas buvo pulkininkas lietuviška pavarde – Stasiulis, gruboko, išpurtusio veido. Šalia sėdėjo Telšių saugumietis Žalimas, o kitų kariškių Telšiuose anksčiau nebuvome matę.

Pirmieji buvo apklausti broliai Klevai: suvargę, nudūrę akis žemyn, jie viską prisipažino, patvirtino, išduodami daugybę partizanų, jų ryšininkų ir netgi niekuo su partizanų veikla nesusijusių žmonių. Vis tiek gaila buvo į juos žiūréti...

Po brolių Klevų buvo apklausiamas majoras Jonas Semaška.

Pamenu, kad jis paneigė parodymus, užrašytus jo tardymo byloje. Atsakymai į klausimus buvo trumpi, tikslūs, konkretūs, kas labai siutino teisėją: jo veidas tarpais pasidarydavo melsvai raudonas, matėsi, kaip virpa teisėjo rankos.

Teisme pateiktus kaltinimus Liepa paneigė, apklausos metu nieko iš jo išpesti nepavyko, jis nieko neišdavė. Kategoriskai teigė, jog į kovotojų gretas atėjęs iš užsienio, buvęs nuleistas parašiutu, minėjo ir mišką, kur nusileido, tik aš jau nepamenu pavadinimo, sakė, jog su vietas gyventojais jokių ryšių neturėjės. Teisėjas su savo svita bandė įrodyti, kad majorą Joną Semašką ir kitus partizanus šelpė Telšių vyskupas ir kiti kunigai, tačiau jis tai paneigė sakydamas, kad jį išlaikė užsienis, nes ginklai, maisto paketai, pinigai ir visa kita buvo nuleista parašiutais iš anksto sutartoje vietoje. Jis atvirai kalbėjo, jog vienintelis jo tikslas buvo suorganizuoti visuotinę pasipriešinimą prieš komunistų okupaciją Lietuvoje ir tuo įrodyti, kad Lietuva ne savo noru yra įtraukta į Sovietų Sajungos sudėtį.

Jis kreipėsi į teisme esančius lietuvius, aiškindamas komunistų žiaurumą ir grėsmę visai tautai, atvirai pasakė, kas mūsų visų dar laukia ir ką teks iškentėti. Teisėjas supykės jį tramdė, neleido kalbėti, ne kartą pertraukė jo kalbą, liepdamas atsakinėti į pateiktus klausimus trumpai.

Pasibaigus apklausai, prokuroras visiems teisiomiesiems pasiūlė mirties bausmę. Kai buvo suteiktas paskutinis žodis, broliai Klevai prašė teismo bausmę sušvelninti, o majoras Jo-

nas Semaška dar kartą kreipėsi į žmones, į savo tautiečius, kuriems dar lemta gyventi... Sunku būtų pakartoti jo ugnin-gus, drąsius žodžius. Paskutinis Žemaičių legiono vado žodis buvo tarsi ginklas, padovanotas kiekvienam lietuviui, priesakas tėsti kovą už Lietuvos nepriklausomybę.

Netrukus buvo paskelbtas nuosprendis.

Pasibaigė teismas pagal iš anksto žmonių įbauginimui surengtą scenarijų. Tačiau ne viską Lietuvos budeliai numatė: geros valios lietuvių, išėję iš teismo salės, širdyje prisiekė nepasiduoti komunistų propagandai, neprarasti drąsos ir ištvermės būsimai dvasinei rezistencijai. Nenulenkės galvos, nenusižeminęs, kaip ir dera Lietuvos karininkui, išklausęs neteisingiausią pasaulystę nuosprendi, paliko teismo salę Jūsų tėvelis, Alvydai. Aš viską mačiau... Jis – mūsų iš nebūties priskelusios tautos didvyris ir tegul nelieka be atgarsio jo šventa kova, paaukota gyvybę, juk negali be pėdsakų išnykti nemari siela, jo idealai ir priesakai jaunajai kartai. Jo atminimas išliks mūsų tautos istorijoje.

Mes, Politinių kalinių sajungos nariai, rinksime žinias apie Žemaičių legiono vado veiklą Žemaitijoje ir pasistengsime, kad jo vardas būtų įamžintas, kaip ir daugelio Lietuvos kankinių, žuvusių už mūsų laisvę.

Stefana Kryževičienė
1992 m. vasario 9 d.

Gerb. Alvydai,

Su Jūsų téčiu susitikau pirmą kartą Telšių kalėjimo kameroje 1946 metų balandžio mėnesį. Gerai prisimenu, nes buvo šv. Velykių diena. Tada iš jo paties ir sužinojau, kad jis suėmė Telšiuose susitinkant su ryšininkė: jis pateko į iš anksto surengtą pasalą.

Antrą kartą aplinkybės mus suvedė tų pačių metų spalio mėnesį jau teismo salėje Telšiuose. Teismas vyko Telšių teatro salėje, buvo skelbiamas kaip parodomasis. Mane į teismą atvežė iš Vilniaus KGB rūsių.

Jūsų tėtį pamačiau vėl, kai po teismo mus vežė atskirose, atitvertose grotomis kupė, „zekų“ vagone. Vežamus mus taip uoliai saugojo ir „globojo“, kad po to visą savaitę rankos buvo lyg ne savos, sutinusios, mėlynos. Buvo visai sustojusi kraujuo apytaka, nes „už netinkamą elgesį“ teisme man taip užkale antrankius, kad galėjo baigtis visai blogai. Laimė, vienas sargybinis, pamatęs, kaip jaučiuosi, kiek atleido antrankius. Neįtikome teismo nariams, nes neprisipažinome kalti.

Iš to, kaip Jūsų tėtis laikėsi teisme ir po teismo, vežant atgal į Vilniaus KGB, supratau, jog tai geležinės valios ir tokiu pat neriu žmogus.

Vilniuje mes kuriam laikui buvome įmesti į tą patį rūsi, tačiau abu buvome tokios būklės, kad kalbėtis nebegalėjom. Po kelių valandų Jūsų tėtį išvedė. Mane kitą dieną irgi nuvežė į Lukiskių kalėjimą.

Algirdas Šertvytis,
buvęs Žemaičių legiono žvalgas radistas
1990 m. vasario 12 d.

Bronius Butėnas: svetimo karo keliais

Bronių Butėnų okupacija užklupo bebaigianti Lietuvos pirmojo Prezidento karo mokyklą Kaune. Baigtas teorijos kursas, reikėjo tik atlirkti būtinąjį karinę stažuotę ir galės džiaugtis īgyta ryšių karininko specialybe.

Jaunas kariūnas gamtos buvo apdovanotas sveikata, ūgiu, visu tuo, ko negalima nepastebėti ir ką trumpai nusakome vyriškumu. Tada jau turėjo puskarininkio laipsnį, gražią uniformą, traukte traukusią merginų dėmesį, o gyvenimas žadėjo ilgus ir gražius metus, sékmę visuose ke-

liuose. Atrodė, net likimas jį paženklinio dvasios stiprybe ir švenčiausia meile, kurios nejiveikė laikas – meile Tévynei.

– Pilietinės pareigos jausimą išugdė mano šeima, – didžiuodamasis sako Bronius Butėnas. – Mano kartos vyrams Tévynė buvo ne tik Lietuvos žemė. Tévynė – visa tai, už ką galima atiduoti gyvybę.

Pamenu, dar buvau ketvirtos klasės mokinukas, kai pats Prezidentas Smetona, paglostęs mano galvą vienos moksleiviškos šventės metu, palinkėjo: „Užauk geru Tévynės sūnumi“. Mano amžiaus jaunuoliams Lietuva buvo šventas žodis, todėl ir karo mokyklą pasirinkau neatsitiktinai, gerai žinodamas, kuo noriu būti. Ryžausi mokytis radijo telegrafisto specialybės.

Kada klastingai, neišlaikiusi nė 24 valandų ultimatumui skirto laiko, įsibrovė Raudonoji armija, aš tarnavau Lietuvos kariuomenės ryšių batalione. Mano šeima gyveno Kauñe, Šančiuose.

Vos rusų armija įžengė į Lietuvą, buvo uždarytos karo mokyklos ir kuo skubiausiai Lietuvos kariams nuplėšyti antpečiai. Mat rusų kareiviai antpečių tada neturėjo: eilinis buvo lyg ir viskas, lyg ir niekas. Tai buvo sunki nevilties diena kariams, tautos žudymo pradžia. Ižanga į trentis, lagerius ir nužmoginimą.

Šis baisus aktas, kai ciniškai šaipydamiesi rusų kariškiai nuplėšė Lietuvos kariams antpečius, išliko atminty kaip tautos pažeminimo simbolis. Kariai prieverta skaitė karišką priesaiką ne savo Tévynei – okupantams.

– Prisimenu labai gražaus veido, žilstelėjusiais smilkiniais ryšių bataliono leitenantą Gediminą Beržanskį, pagal kilmę

Gedimino ainį. Tai buvo labai išsilavinęs, aukštos moralės karininkas. Jam rankos virpėjo skaitant rusišką brukte įbruktą priesaiką. O ruselių vyresnysis žiūréjo ir juokėsi: „Žiūrékit, kaip Lietuvos kunigaikštukui rankos dreba!..“ Tačiau akimirką supratau: jie seniai ruošėsi mus okupuoti, jei net apie mūsų kunigaikščių ainius žinias surinko. Suvokiau, jog Lietuvai bus kur kas sunkiau nei galėjome numanyti pirmomis okupacijos dienomis, – pasakoja Bronius Butėnas.

– Nežinau, kur jis dingo, tas gražus žmogus, Gedimino ainis, beje, labai mylimas ir gerbiamas ryšių batalione. Ne-pavyko sužinoti jo likimo. Dingo be žinios ir tiek, kaip ir daugelis Lietuvos karininkų – sušaudytas ar nukankintas.

Dar labiau nustebino mūsų kariūnus ir pelnė didžiausią panieką savas karininkas, leitenantas Justinas Pakalniškis, kuris Šančiuose prie kareivinių, užlipęs ant statinės, pradėjo kalbas sakyti, agituoti už sovietų valdžią. Nežinau, kodėl taip elgesi: ar tikėjo komunizmo idėjom, ar buvo nupirktas? Žinau tik, jog tarp karių iki to išdavikiško poelgio garsėjo „demokratiškumu“, netgi užsirūkydavo su eiliniais. Už tai jį kariai mėgo. Apstulbome pamatę, kad Lietuvos karininkas bolševiku pasidarė. Tiesa, tuo metu padaugėjo nežinia iš kur atsiradusių visokių réksnių: tai jiems Lietuvoje maistas blogas, Rusijoje geresnis, tai tvarka netikusi. Labai greit savo kailiu visi patyrė sovietų atneštą tvarką ir „humanizmą“. Tačiau nuo to momento Lietuvos liaudies kariuomenėje, kaip mes buvome pavadinti, prasidėjo didžiausia netvarka. Palaida balą, kaip sakoma.

Sugriauti tai, kas per metų metus žmonių sukurta, bolševikai mokėjo. Labiausiai apsileidęs kareivėlis, ne kartą

liuose. Atrodė, net likimas jį paženklinio dvasios stiprybe ir švenčiausia meile, kurios nejveikė laikas – meile Tėvynei.

– Pilietinės pareigos jausmą išugdė mano šeima, – didžiuodamasis sako Bronius Butėnas. – Mano kartos vyrams Tėvynė buvo ne tik Lietuvos žemė. Tėvynė – visa tai, už ką galima atiduoti gyvybę.

Pamenu, dar buvau ketvirtos klasės mokinukas, kai pats Prezidentas Smetona, paglostęs mano galvą vienos moksleiviškos šventės metu, palinkėjo: „Užauk geru Tėvynės sūnumi“. Mano amžiaus jaunuoliams Lietuva buvo šventas žodis, todėl ir karo mokyklą pasirinkau neatsitiktinai, gerai žinodamas, kuo noriu būti. Ryžausi mokytis radijo telegrafisto specialybės.

Kada klasingai, neišlaikiusi né 24 valandų ultimatumui skirto laiko, įsibrovė Raudonoji armija, aš tarnavau Lietuvos kariuomenės ryšių batalione. Mano šeima gyveno Kauñe, Šančiuose.

Vos rusų armija įžengė į Lietuvą, buvo uždarytos karo mokyklos ir kuo skubiausiai Lietuvos kariams nuplėšyti antpečiai. Mat rusų kareiviniai antpečių tada neturėjo: eilinis buvo lyg ir viskas, lyg ir niekas. Tai buvo sunki nevilties diena kariams, tautos žudymo pradžia. Ižanga į trentis, lagerius ir nužmoginių.

Šis baisus aktas, kai ciniškai šaipydamiesi rusų kariškiai nuplėše Lietuvos kariams antpečius, išliko atminty kaip tautos pažeminimo simbolis. Kariai prieverta skaitė karišką priesaiką ne savo Tėvynei – okupantams.

– Prisimenu labai gražaus veido, žilstelėjusiais smilkiniais ryšių bataliono leitenantą Gediminą Beržanskį, pagal kilmę

Gedimino ainį. Tai buvo labai išsilavinęs, aukštos moralės karininkas. Jam rankos virpėjo skaitant rusišką brukte įbruktą priesaiką. O ruselių vyresnysis žiūréjo ir juokėsi: „Žiūrėkit, kaip Lietuvos kunigaikštukui rankos dreba!..“ Tą akimirką supratau: jie seniai ruošesi mus okupuoti, jei net apie mūsų kunigaikščių ainius žinias surinko. Suvokiau, jog Lietuvai bus kur kas sunkiau nei galėjome numanyti pirmomis okupacijos dienomis, – pasakoja Bronius Butėnas.

– Nežinau, kur jis dingo, tas gražus žmogus, Gedimino ainis, beje, labai mylimas ir gerbiamas ryšių batalione. Ne-pavyko sužinoti jo likimo. Dingo be žinios ir tiek, kaip ir daugelis Lietuvos karininkų – sušaudytas ar nukankintas.

Dar labiau nustebino mūsų kariūnus ir pelnė didžiausią panieką savas karininkas, leitenantas Justinas Pakalniškis, kuris Šančiuose prie kareivinių, užlipęs ant statinės, pradėjo kalbas sakyti, agituoti už sovietų valdžią. Nežinau, kodėl taip elgesi: ar tikėjo komunizmo idėjom, ar buvo nupirktas? Žinau tik, jog tarp karių iki to išdavikiško poelgio garsėjo „demokratiškumu“, netgi užsirūkydavo su eiliniais. Už tai jį kariai mėgo. Apstulbome pamatę, kad Lietuvos karininkas bolševiku pasidarė. Tiesa, tuo metu padaugėjo nežinia iš kur atsiradusių visokių rėksnių: tai jiems Lietuvuje maistas blogas, Rusijoje geresnis, tai tvarka netikusi. Labai greit savo kailiu visi patyrė sovietų atneštą tvarką ir „humanizmą“. Tačiau nuo to momento Lietuvos liaudies kariuomenėje, kaip mes buvome pavadinti, prasidėjo didžiausia netvarka. Palaida bała, kaip sakoma.

Sugriauti tai, kas per metų metus žmonių sukurta, bolševikai mokėjo. Labiausiai apsileidės kareivėlis, ne kartą

baustas už pražangas tarnyboje, staiga paaukštinamas laipsniu. Vos ne kasdien po nakties pradėjo dingti mūsų vadai karininkai. Kartą išdrįsau paklausti, kur jie, nieko mums nepranešę, dingsta? Politrukas atsakė, kad jie išsiuisti į Maskvą tobulintis. Netrukus sužinojau, kad rusų komisaras be jokios aiškios priežasties nušovė Panemunės 5-ojo pėstininkų pulko leitenantą Vaclovą Levinską. Lietuvos kardininko gyvybę jau tapo bevertė, niekas už ją neatsakė. Labai greit mūsų vadus pakeitė rusų atsiųsti politrukai, kurių pareiga buvo, kaip jie patys sakėsi, „praplauti lietuviams smegenis ir skieptyti komunizmą“. Esu įsitikinęs, jog lietuviams smegenis „plauti“ jie ēmė gerokai anksčiau, o Lietuvos žūties pradžia labai susijusi su Justo Paleckio vyrėnės. 1940 metų rugėjo 1 dieną Justo Paleckio dėka mes tapome Lietuvos liaudies armija. Netrukus ir žodžio „Lietuvos“ neliko, kaip ir mūsų karo mokyklos Kaune. Lietuvos pirmojo Prezidento karo mokyklą uždarė, jos patalpose įkurdino rusų dalinio kareivius, o mus lapkričio mėnesį išsiuntė į Vilnių.

Visų didesnių miestų centrinės gatvės buvo nukabinėtos garsiakalbiais, atrodė, kiekvienas stulpas šaukte šaukė, kokia „laiminga“ Lietuva! Ibauginti žmonės tylėjo. Dabar jau nėra kartai sunku suprasti, kodėl be vienintelio šūvio pasidavė rusams. Juk nebuvo daug tikinčių komunizmu. Tik perėjusių karo ugnį ir sovietinius lagerius atmintis drįsta pasakyti tiesą: labai daug tautai gali pakenkti netgi vienintelis išdavikas, išibrovės į valdžią.

Prieš pat SSRS–Vokietijos karo pradžią, 1941 metų gegužės mėnesį mes jau tapome lyg ir neoficialiai raudo-

narmiečiais. Lietuvos kariai staiga buvo išsiuisti į Varėnos poligoną. Tiesą sakant, kariai laukė karo. Tikėjos – kur du pešasi, trečio gali neužkliudyti. Vylėsi išlikti gyvi, laisvi ir kovoti už Lietuvos nepriklausomybę. Tačiau ne visada, kai du pešasi svetimoje žemėje, laimi šeimininkas.

Istorijos ratas suka, politikų veidai ir diplomatija keičiasi, o karys privalo tik paklusti, nes į jo norus ar klausimus atsakoma nutaikytu į širdį automatu.

Buvo sekmadienis, saulėta, vaiski diena, 1941-ųjų birželio 22-oji. Varėnos poligono daliniai gavo įsakymą trauktis į rythus – į Rusiją. Mums buvo aišku, jog būsime mesti į patį fronto pragarą prieš vokiečių tankus. O kol kas tik... įsakymas trauktis į rythus. Traukémės. Dulkini, alkani...

Persimečiau žodeliu su ūkininko sūnumi Taiperiu. Daug nešnekėjom, nes mus sekė politrukų akys. Paklausiau jo:

- Nori į Rusiją?
- Ne, – išgirdau tylų atsakymą.
- Bègam?
- Bégam.

Sprukome pirmai progai pasitaikius. Šliaužėme per papartynus į miškų gilumą. Taip patekome vokiečiams į nelaisvę. O šie mums irgi aiškiai pasakė: „Arba kursite su vokiečiais Naująją Europą, arba... grąžiname rusams“. Jau žinojome, kokia tvarka Raudonojoje armijoje, matėme, kaip rusai elgesi su kariais ir belaisviais. Tiesą sakant, visur su belaisviais elgiamasi vienodai. Belaisvis – ne žmogus! Tada ir paprašiau, kad man būtų leista pasilikti Kaune su lietuviškaisiais daliniais. Leido, nes gerai žinojo, kad vokie-

čiamas panorėjus Lietuvos kariuomenė jau nebus lietuvių valioje. Aš patekau į 7-ąjį lietuvių savisaugos batalioną, kuriam tuo metu vadovavo kapitonas Viktoras Klimavičius. Štabo viršininkas buvo mano pusbrolis Juozas Butėnas. Ne-trukus 7-ajam batalionui pradėjo vadovauti kapitonas Jonas Semaška.

Susipažinau su juo Kaune, karininkų namuose, kur susirinkdavo vyrai pailsėti, pasišnekėti, pavakaroti. Jonas Semaška visada atrodė pasitempęs, idealiai tvarkingas, šaunus karininkas ūgiu, išvaizda. Nestokojo humoro jausmo, kur tik pasisukdavo, užteko juoko ir rimtos šnekos. Mus, jaunus karius, stebino jo ypatingas tvarkingumas ir visada ramus ginčo tonas. 7-asis batalionas buvo pradėtas formuoti 1941 metų rudenį, vos atėjus vokiečiams, po sukilio prieš bolševikus. Vylémés, kad atėjus laikui pašauksim savo karius kautis už Lietuvos nepriklausomybę. Tam tikslui savisaugos daliniai ir buvo suburti. Deja, vokietis irgi neklause, ko okupuoto krašto vyrai nori ir siekia? Jie elgési kaip užkariautojai, netgi pagrasino: „Jeigu nekariausite vokiečių pusėje, nukentės jūsų šeimos“. Tokį grasinimą išgirdau jau antrą kartą – tokius pačius žodžius buvau girdėjęs iš rusų.

Kaip linksma! Ką tik buvęs nepriklausomos Lietuvos karininkas, paskui Raudonosios armijos eilinis, dabar jau – vokiečių kareivis, labiausiai tinkantis patrankų mésai.

Kas mums beliko? Tik slapta viltis. Todėl po kiekvienų kautynių ar susišaudymų slėpėme pavogtus iš vokiečių ginklus, šovinius, tikėdamiesi baigiantis karui juos tinkamiau panaudoti. Tiesa, mūsų ginklais pasinaudojo Lietuvos partizanai, bet tai buvo vėliau. O tuokart né nenumanėme, kad

jau esame parduoti Rusijai pagal slaptą Molotovo–Ribentropo susitarimą.

1942-ujų pavasaris nieko gero nežadėjo. Prieš šv. Velykas Kauno teatre rodė „Traviatą“. Mūsų bataliono kariai žiūrėjo spektaklį. Staiga dar nepasibaigus operai išgirdome komandą: „Visiems stot! Išeiti!“

Pakilome, sugrižome į kareivines. Naktį, 4 valandą, jau buvome Šančiuose sukištį į vagonus. Trumpai išakyta: „Vykst i frontą!“ Taip atsidūrėme Ukrainoje, Vinicoje. Velykas šventėme susėdė ant pernykščio mėšlo, nes žiema buvo labai šalta, o mėšlo krūvos tebuvo vienintelė šiltesnė vieta kariui prisiglausti.

Ilgai stovėjome Vinicoje. Taisėme dar caro Nikolajaus laikais nutiestą geležinkelį. Remontavome aplinkinius keilius, saugojome vokiečių belaisvius. Rusai, paimti vokiečių nelaisvén, buvo labai nusilpę, pavargę ir dirbtį nepajégė. Vieną kartą iš nuovargio nukrito net trisdešimt vyrų. Atvažiavęs vokiečių sunkvežimis juos surinko ir išvežė, kad geriau pamaitintų, šiek tiek atgaivintų. Pamenu, prie manęs prięjės rusas belaisvis pasakė: „Juos sušaudys!“ Atsakiau, kad nešaudys, nes tuo metu vokiečiai savo belaisviais dar rūpinosi. Karui baigiantis, žinoma, visko buvo. Tačiau manim i rusas nepatikėjo: „Šaudys. Mūsiškius nusilpusius netgi savi sušaudė“.

Kai tvarkėme kelius prie Bugo upės netoli Krapivnos kaimo, nemažai belaisvių pabėgo. Jei tik dirbame netoli laukų, kur tebestovi nekirsti javai, arba netoli ese krūmokšniai sužélę, žiūrėk, ir prieina koks nors belaisvis,

pasiprašo „skubiu rėikalu“ į krūmelius. Ir nueina kastuvu nešinas. O ten užkabina ant kastuvo kepurę ir ropomis miško ar kaimo tropų pusėn. Apsidairome, jau vieno nebėra. „Gero jiems kelio!“ – nesistengdavome pamatyti, kurion pusėn nuskuodė.

Mane visada domino klausimas: kada, kodėl ir kaip žmogus tampa savo tautos išdaviku? Svetimo, grobuonių karo kelius nuėjau, mirčiai į akis žiūréjau, bet negaliu apibūdinti, kaš yra išdavystė. Tik žinau, kad išdavikai – patys pavojingiausi žmonės.

Kartą, budint sargyboje prie geležinkelio, prieina prie manęs toks vargeta ruselis ir prašo užrūkyti. Daviau. Tada jis pasakė: „Dar kelios cigaretės ir pasakysiui, kaip iš jūsų belaisviai pabėga“. Aš jam nieko neatsakiau, tačiau atidaviau pakelį rūkalų ir paliepiau eiti šalin. Jeigu jau, žmogau, tapai tokiu apgailėtinu menkysta, kad už pakelį cigarečių gali savus belaisvius išduoti, argi antrojo pakelio cigarečių nepaprąsysi iš vokiečio, pardavęs mane? Karas vienaip ar kitaip suluošina kiekvieną, bet jeigu dvasios stiprybės naturėjai užgiimės, neišsiugdei jaunas būdamas, tai karo metu pavirsi į tokį nieką, jog net savimi vieną dieną imsi šlykštėtis, pats save prakeiksi.

Ukrainoje buvo įsikūrės vokiečių štabas. Karius iškart pasiekė žinia, jog štabui vadovauja labai žiaurus gebitskomisaras, apdovanotas kryžiumi ir niekada niekam nepasisakantis pavardės. Skrido gandas, kad jis Ukraine organizavo žydų šaudymą. Jam privalėjo paklusti kiekvienas. Gaila, gebitskomisaro pavardės nepavyko sužinoti. Niekšybės visa da romos slapta. Tik mus pasiekdavo vis šiurpesnės nuo-

girdos, jog gebitskomisaro nurodymu, padedant vietiniams Ukrainos policininkams, gaudomi žydai iš vežami šaudyti. Hitlerio žmonės mokėjo ir labai skubėjo savo nuodėmes surversti kitiems. Tik pasaulio politikai kažkodėl vokiečių nevadina žydšaudžią tautą.

Netoli Tulčino miesto stovėjo ir rumunų dalinys, kuriam buvo pavesta saugoti rusų belaisvius. Rumunai labai žiauriai elgėsi su belaisviais rusais, už menkiausią nepaklusnumą bausdavo rimbų kirčiais ne tik belaisvius, bet ir savo eilinius karius. Kai belaisvių apsaugą kuriam laikui perėmė lietuviai, 7-ojo bataliono kariai, belaisviai apsidžiaugė. Vado įsakymu baigėsi pasityčiojimai iš belaisvių. Jonas Semaška dažnai primindavo savo kariams, jog esame svetimoje žemėje ir privalome gerbti jos gyventojus: „Tai jū namai, jū skausmas, jū vargas...“ Jei tekdavo ilgesnį laiką sustoti vienoje vietoje, ypač ten, kur buvo sovietų sukurti kolūkiai ir viskas iš gyventojų atimta, kur ūkininkai spėjo nuskursti, o dėl to alkį kentėjo ir miestelėnai, vadas liepdavo negailėti vietiniams seniems žmonėms kareiviškos košės ar sriubos, nes tuo metu vokiečių kariuomenė buvo gerai viskuo aprūpinta. Vadas ypač gerbė senukus, už ką jie ir nepamatę vado jį pavadinėdavo: „Batiuška naš rodnoj – Mūsų mielasis“. Tokia buvo mūsų vado nuostata: „Visada, netgi fronte, privalai, kary, išlikti žmogumi“.

O mes dažnai pagalvodavom, ar ilgai išliks tokia vado nuostata. Ar nepalaus karas, nesugnuždys ir jo gražiausią žmogiškų savybių? Vadas dažnai pasikalbėdavo su eiliniais, nors buvo reiklus, griežtokas, reikalaudavo drausmės, tačiau

visada, bet kokį konfliktą aiškindamas, išklausydavo eilinį karį ir būdavo teisingas. Jo mėgstamas posakis buvo: „Gimei žmogumi, tai ir būk juo!“

Nežadédamas ryškesnių pergalių fronte, artėjo rudo.

Viena už kitą blogesnės žinios pasiekdavo mūsiškę ryšininkų kuopą nelengvą 1942 metų spalį. Lapkričio mėnesį mes jau buvome skubotai išvežti į Ostrogorską. Niekas nėko neinformavo, klausti neleido, įsakyta – vykdyk! Okupuotos valstybės karys – jau ne žmogus.

Neilgam sustojome prie Ostrogorsko, kur katiušų apšaudomi rausėme apkasus. Ten išvydau jau iš fronto pasitraukius vokiečius. Nors jie buvo kur kas geriau aprengti nei rusų kareiviai, su angliskais batais ir gražiomis uniformomis, tačiau visai nepasiruošė šaltai Rusijos žiemai. Tupėjo vokiečiai aplink metalinę krosnelę ir šildési. O mus, lietuvius, siunté ten, kur buvo sunkiausia. Vokiečiai to nė neslėpė. Mes jiems tebuvome gyva uždanga pirmose fronto linijose, kai „Naujosios Europos“ kūréjams émë darytis riesta.

Netoli mūsų kuopos buvo įsikūrės 7-ojo bataliono štabas. Vadas Jonas Semaška tomis dienomis mums tapo viltimi išgyventi. Jis apeidavo būrius, pasikalbédavo su kariais, padrąsindavo lietuvius sakydamas: „Išliksime gyvi. Privalome išlikti... Lietuvių“. Net kankinančios nežinios dienomis jis neprarado humoro jausmo. Ištardavo kelis žodžius ir vél atgydavo viltis gyventi.

Vokiečių armijoje sutriko tiekimas ir jau kuris laikas reguliarai nepristatydavo maisto. Bet... karys yra karys, jis vienaip ar kitaip išgyvena ir dar suranda progą pasišaipyti iš viršininkų.

Vokiečių karininkas Vilhelmas Ničė, palaikės ryšius su karine vadovybe, garsėjo ne tik dideliu ūgiu, bet ir rajumu bei liesumu. Suprantama, jog sutrikus maisto produktų tiekimui jis émësi iniciatyvos ši bei tą prasimanyti. Reicho vardu rekvizavęs iš vietinių gyventojų avį, ją parsivežę ir įkurdino palapinéje. Mūsų vyrukai naktį tą avį nukniauké, papjové, ištroškino, iškepé, kaip kas išmané, ir surengé tikrą puotą. Atvirai kalbant – įsismagino. Mat netoliese buvo sustoję vengrų daliniai. „Naujosios Europos“ kurti buvo išvyta netgi nemažai Vengrijos žydų. Gal jų tik todél ir nesušaudé, kad mes visi – okupuotų šalių vyrai buvome pasmerkti mirčiai Stalingrado fronte? Vengrų žydeliai buvo prasti kareiviai, užtat užfrontės biznis klestéte klestéjo ir džiugino karo išvargintas širdis. Tų žydų déka mes su vengrais labai greit susigiedojome. Jiems duodavom maisto, o iš jų gaudavom gero vengriško vyno. Kartais, prisiminę vado žodžius, netgi drauge pasilinksmindavome. Iš tiesų karas lieka karu, o žmogus – žmogumi.

Dar arčiau mūsų buvo įkurdinti italai. Štiebu buvo visai prasti kariai, tiesiog – karas ne Italui. Italus karas nuteikdavo tik vienam dalykui – kuo greičiau, radus patogiausią progą, pasprukti. Net linksmos saulėtos jų dainos, kurių negalé davome atsiklausyti, netiko karui. Neabejoju, kad vietinės mergužélės, pasiilgusios vyrų, apžavétos Italų dienomis, praturtino savo giminę garbanotais réksniais. O mes, pasidaliję su vengrais ir Italais avies mésytę, pavaišinti skaniausiu vengrišku vynu ir išlydëti itališka daina, šiek tiek užsimiršome. Suvalgę avį, jos galvą ir kojas sustatëme tiesiai prieš Ničės buveinės langus.

Šitokio akibrokšto reicho karininkui buvo per daug: Ničė dūko, bandė išsiaiškinti, kas pavogė avį ir net drīso iš jo pasišaipyti. Visą pusdienį jis kibo prie bataliono vado Jono Semaškos:

- Tavo lietuviai mano avį surijo!
- I sveikataj, – juokési vadas. – Gal manai, kad aviena tik vokiečio skrandžiu tinka?
- Sprandą nusuksiu, išsiaiškinęs, kas pavogė!
- Nehumaniška, – šypsojosi vadas. Mat Ničė nepraleisdavo progos apie humanizmą pafilosofuoti. – Nusukti sprandą alkanam kareivini! Ničė, ką tu šneki?
- Karui humanistų nereikia. Nors kąsnelį būtų man palikę, – atrežė Ničė.
- Taip sakant, lietuviai – mano, karas – visų, o avis – Ničės.
- Vis tiek šitam lietuviškam „švaine“ aš nedovanosi. Gebitskomisarui pranešiu apie netvarką batalione. Jis padarys istorinj teismą.
- Nekibk, Ničė. Mes niekam nieko neskolungi. Šitame kare, Ničė, auka esame mes – lietuviai. Ir istorinis teismas, jeigu toks bus, privalės teisti ne mus. Neužmiršk, Ničė, ne mus!
- Žinai, su tokiu mąstymu tu labiau tinki į dujų kamerą, o ne bataliono vadų būti.
- Apsirinki, Ničė, jei manai, kad norėjau juo būti.
- Maža ko nenorėjai, gal ir aš nenorejau... – Ničė mostelėjo ranka, susigriebęs, kad per daug pasakė. – Tieki to... Aš nieko negirdėjau, nesvarbu... Ničė pabūs didelis žmogus, nors apvogtas ir pažemintas...

– Nusiramink, senasis kareivi Ničė... Gal rytoj jau būsime prie Stalingrado, – jau visai rimtai ištaré vadas ir nuéjo šalin.

Ničė, piktas, nelaimingas, nesuprastas, vis dar murmėjo: „Koks lietuviškas ižūlumas! Padéti prieš langą išsižiojusį avies snukį!“

– Vėl Ničė kimba? – paklausė vado pro šalį éjës adjutantas. – Kas atsitiko?

– Nieko riinto... Padiskutavom apie tai, kas gali būti blo-giau už kvailij protingu veidu.

Tikriausiai Ničė dar ilgai būtų dūkės dėl pavogtos avies, tačiau savų išdavikų batalione neatsirado, o jis buvo vienintelis vokietis, paskirtas mus kontroliuoti. Kaip ir numatė vadas, labai greit lietuvių batalionas atsidūrė pačiame Stalingrado pragare. Laimė, mūsų ryšių kuopa buvo palikta Stalingrado prieigose. I patį karą sūkurj buvo mestas tik Jono Semaškos batalionas.

Daug mano likimo draugų žuvo. Mus nuolat apšaudydavo artilerija, teko atlaikyti tankų atakas. Tačiau sunkiausia buvo matyti mirštančius: be rankų, be kojų, prašančius pribaiti... Būdavo akimirkų, kai neužtekdavo jégų net pajudėti. Ir aš tai patyriau: praradęs paskutines jégas, par-kritau į sniegą amžinam miegui. Man pasirodė, jog per ke-lis akimirknius prabėgo visas mano gyvenimas, tarytum kino filmo juosteje su ryškiausiais vaikystės vaizdais. Stai-ga kilo fantastiškas, nerealus noras dar kartą pamatyti vaikystės vietas, Nemuną, tévų namus, prisiglausti prie ažuolo. Tačiau jégų užteko tik malda, ir aš émiau melstis: „Viešpatie, leisk man sugrižti į Lietuvą, pamatyti artimuosis, téviškę ir tada pasiimk mane...“

Neapsakomai gražus maldos minutę man pasirodė buvęs mano gyvenimas, su kuriuo mintyse jau atsisveikinau. Staiga tarytum vėjo gūsis padvelkė į mane, nesuvokiamą, neįmanoma suprasti jéga pakélė nuo žemės. Atsistojau ir kaip apkaitės, negirdėdamas katiusį gausmo, nematydamas nei priešų, nei savų, éjau į gimtinės pusę. Atsipeikėjau tik akis į akį susidūręs su rusų lavina, kurią irgi neaišku kokia jéga giné žudyti. Gyniausi. Prasidėjo aršiausia kastuvélių kova. Nieko baisesnio nemačiau gyvenime.

Man kastuvéliu prakirto šalmą, smarkiai sutrenkė galvą, prakirto odą, bet kaulų nekliudė. Nesuprantu ir šiandien, kaip prasiveržiau pro juos, kaip išlikau gyvas. Stojus nakčiai, sukritome poilsiu. Spigino šaltis, o mes jau senokai neturėjome nei normalaus maisto, nei poilsio. Sustoji kur pusvalandžiu, laimė, jei randi nušautą arkli. Iškapojo gabala sušalusios arklienos, kepi ant laužo ir valgai pusiau žalią, vos apsvilusią, kad tik užtektų jégų pajudėti nors keliolika metrų į priekį...

Kastuvélių kautynės – tikras pragaras. Į nugarą net ir priešo nenužudysi, bet atsiuks kas nors veidu į tame ir smogsi gal net savam, nes veidai susilieja, akys drumsčiasi. Néra kada mąstyti, atskirti, kas yra kas...

Rusų padėties tuomet buvo kur kas geresnė. Jie ruošesi žiemai, jau turėjo veltinius, jų karininkai netgi dévėjo šiltas kepures. O mes šalome su savo plonais auliniais. Tik atsitraukę prie Charkovo buvome apauti vokiškais veltiniais ir pamaitinti.

Kai prasiveržėme pro pagrindinius Stalingrado žiedus, toliau traukémės atskiromis kuopomis. Bet nebuvo leng-

viau. Nebegaliu pasakyti, kur ir kiek ilsejomės, kokias vietas perejome, pamenu tik košmarišką svaigulį ir éjimą per nesibaigiančias pelkes išsekus jégomis. Eini eini ir pamatai, kaip krinta šalia tavęs bejégis, sušalęs vyras. Pastatai jį, patrini sniegu veidus, padaužai per pečius ir vél eini. Nuo šalčio visiems iš nosies bėgo rausvas vanduo. Visi buvome stipriai peršalę. Pagrindinis maistas irgi buvo kur nors atrastos sušalusios bulvytės ir arkliena. Pakeliui sugriūdavom bet kuriuoje tuščioje troboje ir prasmegdavom į slegiantį, sunkų miegą...

Besitraukiančius būrius pasiekė vado Jono Semaškos įsakymas: „Visais įmanomais būdais, visais keliais sugrižkit į Lietuvą, vyrai. Tėvynei jūsų dar reikės“. Karininkas ruošesi lemiamai kovai už Lietuvos nepriklausomybę. Karai vokiečių vadovybės nurodymu privalėjo susitikti prie Rovno.

Mūsų kuopos kelialapyje buvo pažymėta: „Nach Rovno“. Karai, paskutę raidę R, aplaudę kelialapi, išgavo užrašą – „Nach Kovno“. Surizikavome ir mes, devyni vyrai iš ryšių kuopos, pasukti tiesiai į Kauną. Nusigavome į Kijevą ir aš nuskubėjau į geležinkelio stotį, kur būdavo pristatomas maistas kareiviams. Kol vokietis tyrinėjo mano išskustą dokumentą, kol atidavė maistą, prekinis traukinys, kuriame buvo įsitaisė mano fronto bičiuliai – bėgliai, pradėjo važiuoti. Laimė, prekiniai traukiniai važiuodavo vėžlio žingsniu, tai man pavyko traukinį pasivyti. Tačiau vagonų durys jau buvo uždarytos. Liko vienintelė galimybė įsisprausi tarp dviejų vagonų ir atsistoti ant pakopų. Kai važiavome per Dnepro tiltą, buvo taip šalta, kad, atrodė, nukrisiu, sustingęs į ledo gabala. Stotyje

geležinkeliečiai man atšildė rankas, ilgai trynė, kol atlupo nuo geležinio turéklo. Masažavo mane vyrai, kol atsileido raumenys. Padékojau gelbetojams ir išėjau ieškoti draugų. Stotyje sutikau savo vyrukus, pasidalijome maistą ir toliau be didesnių nuotykių atvažiavome į Kauną. Tuojau pat mus pastebėjo vokiečių patruliai ir nuvarė į štabą. Labai nustebo išvycdę mūsų kelialapį: kilo sąmyšis, kaip mes atsidūrēme Kaune? Juk šstabas tokio pranešimo nebuvo gavęs! Tačiau jiems nepavyko nieko konkretesnio nustatyti, todėl, įsakę mums kasdien pasirodyti štabe, paleido namo. Labai greit mus nukreipė į Alytų, kur jau buvo pradėtas formuoti naujas pulkas. Gavome puikius rūbus, ginkluotę. Savo turėtus ginklus paslėpėme. Stengėmės „prarasti“ ginklą kiekviena patogesne proga, kaupėme šaudmenis Lietuvai, nes žinojome, jog prieireiks. Mūsų džiaugsmui, Alytuje gavome tris savaites atostogų.

Atėjo 1943 metų pavasaris.

Alytuje vėl susitikau su majoru Jonu Semaška. Galiu tik stebėtis, kaip jis, perėjės per tikrų tikriausių ugnies ir mirties pragarą, išsaugojo meilę ir pagarbą žmogui. Jis pasakė, kad iš 7-ojo bataliono 700 vyrų iš apsupimo prasiveržė ir sugrįžo namo 400 karių.

Žuvusius pagerbėme tylos minute. Vadas padékojo mums už ištvermę ir vargą, palinkėjo sékmės. Prašė bet kokiomis aplinkybėmis nepasiduoti nevilčiai, neužmiršti, kad mūsų laukia gimti namai ir artimieji, priminė, kad mūsų laisvės siekis gyvas, o tikslas dar toli... Vadas prašė saugoti vieniemis kitus, liūdnai pasakė atsisveikindamas, kad jis gavęs įsakymą vėl išvykti į frontą su nauju daliniu ir... kažin ar dar kartą pasimatysime? Ir pridūrė: „Nesvarbu, su manimi ar su kuo

nors kitu jums teks eiti iki galutinio laisvės tikslø, iki lemtingos pabaigos, – vis tiek Lietuva bus laisva. Tik išlaukite savo valandos, tik ištverkite...“

Buvo sunku atsisveikinti su vadu, bet kariui neleista gyventi nuotaikomis. Tad ir mums nieko kito neliko, tik palinkėti vadui sugrįžti gyvam. Bet daugiau su Jonu Semaška nebesusitikome.

Sriti nuo Charkovo iki Lietuvos kontroliavo vokiečiai. Jiems atrodė, kad viskas jų rankose. Iš tiesų ten buvo klaiki maišatis, iš bet kur galėjo atlėkti kulka. Naktimis plėšikau davavo išvaduotojais pasivadinę rusai, dažniausiai vietiniai, bei iš Rusijos atklydė raudonieji partizanai. Sunku būtų juos vadinti partizanų vardu, nes atiminėjo iš žmonių ne tik maistą, bet ir visokį jiems patikusį turtą, viską, kas po ranga pakliuvo. Slapstėsi čia ir lenkų armijos dalinių likučiai, nusiteikę ir prieš rusus, ir prieš lietuvius. Pasirodydavo ir lenkų partizanų būriai. Gyventojams nebuvo ramybės nei dieną, nei naktį. Lenkų partizanai, sutikę lietuvius, tik nurengdavo ir paliepdavo kuo greičiau dumti į Kauną. Rusų partizanai sutiktus lietuvius paprasčiausiai šaudė. Mat jiems mes buvome vokiečiai. Nuo Smolensko traukési pulkai pabégelių su šeimomis, gyvuliais, vežimais. Juos priglausdavo vietiniai ūkininkai, duodavo darbo ir pastogę. O vokiečiai tuo metu jau pradėjo masines gaudynes, vežė lietuvius darbams į Vokietiją.

Tokia buvo Antrojo pasaulinio karo realybė lietuviams.

7-ojo bataliono kariai, sužinoję apie sugautus ir ruošiamus išvežti į Vokietiją vyrukus, nugirdė vokiečių sargybi-

nius ir išvadavo suimtuosius. Trys žmonių prigrūsti vagonai jau ankstų ryčių turėjo būti išvežti Vokietijon. Visus suspėjom paleisti. Vokiečiai įtarė lietuvius karius dalyvavus toje akcijoje, bet niekas iš karių neišsidavė ir kaltą surasti nepavyko. Vis tiek lietuviams buvo paskirta bausmė. „Vykisit į Svyrius!“ – įsakė gebitskomisaras.

Ar ilgai lietuviams nuosprendi skelbs svetimi?

Sunku ne tai, kad karys yra tik įsakymo vykdytojas. Sunkiausia vykdyti okupantų įsakymus. Taigi keliaujam į Svyrius. Įsakyta įsikurti ir saugoti nuo rusų partizanų Šemetavos dvarą už 12 kilometrų nuo Svyrių. Tuo metu ten dar buvo Lietuvos teritorija. Žygiavome naktį. Labiausiai nustebino netikėtas baltarusių nusiteikimas: visuose namuose naktį degė šviesos, buvo padengti stalai vaišėms. Mat gyventojai tikėjosi sulaukti lenkų, o atėjo lietuvių. Nori nenori teko mus priimti. Bendrą kalbą greit suradome, nes žmonės labiausiai bijojo sulaukti komunistų. Kadangi vokiečiai Baltarusijoje labai žiauriai elgėsi su vietas gyventojais, daug baltarusių su šeimomis pasitraukė į miškus. Bet ir čia juos plėšė, netgi savi – raudonieji partizanai. Atimdavo net vaikiškus drabuželius. Žmonės gyveno apimti baisiausios nevilties, bijojo kiekvieno, kas galėjo pasibesti į duris ar sustabdyti kelyje. Patys paprašė mūsų, kad apsaugotume kaimą nuo plėšikų. Žmonės tiek buvo įbauginti bolševikų, kad vos kaime pasirodydavo rusai, imdavo mušti į noragus, kelti triukšmą, šauktis pagalbos. Toks gyventojų elgesys netgi savujų – raudonujų partizanų atžvilgiu mus vertė apie daug ką susimąstyti.

1944 metų žiemą, per Tris Karalius, mūsų kuopos vadas vyresnysis leitenantas Vladas Šlapelis pareikalavo iš kuopos

šešiasdešimties vyrių ir rogėmis išsivežė mus į rusų partizanų apgultas sritis. Sustojom prie nedidelio bažnytkaimio. Vos išlipome iš rogių, prasidėjo kautynės. Negerai pasielgė mūsų karinę vyresnybę, nepaklausinėjusi, kas, kur, kokia padėtis, ir metusi mus tiesiai į rusų partizanų apsupty. Atsišaudėme kulkosvaidžiais, teko trauktis pavieniui, išskliaudžius. Sugrižome visi gyvi, sveiki, tik nepasirodė pats dalinio vadas Šlapelis ir vienas jaunesnysis puskarininkis. Apsižvalgėme vėliau kautynių vietą, tačiau nukautų neradome. O vidurdienį atėjo moteris, atstovaujanti rusų partizanams, ir atnešė laišką, kuriuo pranešta, kad Vladas Šlapelis gyvas! Geria naminę, kerta rusiškus lašinius ir nė nemano grįžti. O puskarininkis sužeistas. Mes tais rusiškais lašiniais nepatikėjome, nes kiaulės iš gyventojų jau seniai buvo atimtos. Buvo aišku, kad mūsų vyrukai pateko bėdon. Reikėjo juos gelbėti. Pranešėme štabui Svyriuose, kas atsitiko. Bataliono vadas paprašė partizanų atiduoti sužeistą puskarininkį ir pakvietė deryboms. Gavome atsakymą: „Derybos įvyks. Laukite“.

Laukėme. Vieną ryčią, patikrinęs savo vyrių sargybos postus, prie kapinaičių pamačiau du vyriškius, laikančius baltą vėliavę. Sargybinis juos atvedė. Vienas jų prašneko lietuviškai: „Sveiki, lietuvių!“

Kokia metamorfozė! Ir kaip greit! Rusų partizanai mus laikė vokiečiais, šaudė į mus kiekviena proga, net nepaklausė, kas mes, o dabar staiga tapome lietuvių. Kuo toliau, tuo įdomiau. Antrasis kalbėjo tik rusiškai. Paprašė nuvesti jį pas kuopos vadą, vyresnijį leitenantą, pavardės neatmenu. Susėdome visi už stalo, netgi šiokias tokias

vaišes suruošėme. Užstalėje kuopos vadas, aš ir leitenantas Gladkauskas laukiam derybų. Partizanų pasiuntiniai émė mus agituoti: „Karą, galima sakyti, vokiečiai pralaiméjo. Grobkite kuo daugiau vokiškų ginklų ir pas mus!“ Žadéjo laisvę, gerą gyvenimą Sovietų Sajungoje. Atsakéme, jog susirinkom ne propagandos klausytis. Tada rusas paklausé:

- Kuris iš jūsų yra Gladkauskas?
- Aš, – atsaké leitenantas.

Ruselis ištrauké iš kišenės pistoletą, padavé jam ir šypteléjo:

– Tai dovana nuo Šlapelio. Tik be šovinių. Priešui šovinių neatiduodam.

Rusų partizanai išéjo pasakę, jog toliau teks deréitis su jų vyriausia valdžia, tačiau kas toji valdžia, nutyléjo.

Tuo metu 7-ojo bataliono 2-osios kuopos vadas buvo Jurgis Skaržinskas. Mes kaip tik buvome sulaikę rusų desantininkus ir tikéjomés, juos sugrąžiné, atgauti nelaisvén patekusį leitenantą Šlapelį. Deréitis su rusų partizanais vyko kuopos vadas Jurgis Skaržinskas. Nuvykome su šimtu vyrų, apsupome visą girininkiją. Kai išvydome, su kuo teks deréitis, iš netikétumo aikteléjome, o Skaržinskui žadą užémé: kalbétis dél Šlapelio grąžinimo atvyko Juozas Bartašiūnas, tuo metu buvës Raudonosios armijos 16-osios lietuviškosios divizijos ypatingojo skyriaus viršininkas.

Būsimasis generolas Bartašiūnas sutiko Skaržinską plačiai šypsodamas. Mūsų kuopos vadas, atgavęs žadą, neiškenté ir pasaké:

- Gal juoktis per anksti? Jūs apsupti.

– Oi ne! Tai jūs apsupti. Visa Lietuva apsupta ir labai greit prašysis pas mus... pati prašysis.

Kas tie „mes“, kurių malonés teks maldauti, – neaiškino, leido patiemis suprasti. Matyt, savęs Bartašiūnas lietuviu jau nelaiké. Jis pareišké, jog Šlapelis atsisako grížti, bet... „jeigu rusų desantininkų, nepamatę Šlapelio, mums negrąžinsite, tai prašom patys su juo pasikalbèti...“ Nurodë kaimelį ir pokalbio su Šlapeliu vietą.

I ši pasimatymą iš Svyrių jau žygavo visa kuopa. Pasikalbèti su Šlapeliu nurodyton vieton nuéjo leitenantas Gladkauskas. Aš su vyrais laukiau jo sugržtant: pasiruošéme galimam netikétumui ar susišaudymui.

Stovime valandą, dvi – niekas neateina. Ilgokai laukę, pamatéme, kaip iš už kalvos išéjo keturi vyrai ir, sédę į roges, nudùmë Rusijos pusén. Pradéjome abejoti, ar sulaukiime gyvo mūsų derybininko. Netrukus išgirdome lietuviškai dainuojant. Tai buvo sutartinis ženklas. Grížo leitenantas Gladkauskas. Naujienas atnešé nelinksmas. Šlapelis pasaké negr̄išias į kuopą, nes tada būtų represuota ir nužudyta visa jo šeima ir giminës. Ibaugintas, prigrasintas, iškankintas, jis jau į karj nebuvo panašus. Atsiprašé mūsų...

Tada mūsiškius lydëjusių rusų paprašéme, kad mums grąžintų suimtą puskarininkij. Atsaké, kad jis jau mirës. Reikalaivome grąžinti jo kūną, kad galéture palaidoti pagal savo papročius. Rusai liepë mums vykti į gretimą kaimą, kur galésime paimti žuvusijį. Isaké atvykti tik dviese. Nors nieko gero nesitikéjome, tačiau nuvykome. Paimti nukautaji buvo patikéta man ir dar vienam kariui. Nuvažiavom į kaimą rogëmis. Melo bûta „nedaug“... Kūnà atidavé. Tada pamatém,

ką sužeistam belaisviui teko iškentėti: buvo nurengtas, matėsi sumušimo žymės, durtuvu persmeigta per žandus, sudaužyta, sukapota galva. Neiškenčiau nepaklausęs: „Kodėl kankinote? Juk galėjote iš karto nušauti“. Atsakė: „Pas jus, vokiečius, irgi yra nukankintų mūsiškių. Visko būna...“

Jie vėl staiga émė nebeskirti lietuvių nuo vokiečių, nepanoro žinoti, kad mes esame okupuoti.

Palaidojom nukankintajį Svyrių kapinése.

Ko mes tikéjomés eidami pas bolševikus ir lietuvių parsi-davėli Bartašiūną? Argi su bolševikais įmanomos sąžiningos derybos?

Labai greit mūsų kareiviams buvo paskleisti lietuviški laikraščiai, spaudsinti Maskvoje, melaginga šviesa nūšviečiantys karo eigą ir mūsų ateitį. Pasidavusiems gera valia buvo žadamos didžiulés malonés po karo, o kai kas jomis ir patikéjo... Ko sulaukémē patikéjė, dar ir po penkiasdešimties okupacijos metų nepajégiaime suvokti.

Iš Svyrių mus netikétai permeté į kitą ežero pusę, o į mūsų vietą atsiunté latvius. Po ménesio mūšiai jau artėjo link Lietuvos ir mes buvome nuvežti prie Vilniaus į Rūdninkų miškus, kur kautynés būdavo labai dažnos. Miškai prigužę rusų, žmonės įbauginti. Rusų partizanai atiminéjo iš beginklių gyventojų maistą, šaudé bent kiek pasipriešinusius ūkininkus, mes irgi ramybés nebeturéjome. Frontas vis artėjo, mūsų batalioną grąžino į Kauną ir ten iš trijų batalionų sudaré 1-ąjį Lietuvos pěstininkų pulką.

Kariai jau buvo pavargę, praradę jégas, nusivylę ir pasibaiséjė viskuo, kas vyko mūsų akyse. Į Kauną buvo atsiusta daug ukrainiečių dalinių. Jie gaudé lietuvius ir vežé dar-

bams į Vokietiją. Okupantams reikéjo sukiršinti tautas, kad paskui visus galėtų lengviau pavergti.

Mété mus iš vietas į vietą, niekada negaléjom žinoti, kur pakliūsime ir ką veiksim. Kaséme apkasus nuo Neries iki Nemuno. Atsiduréme net prie Kudirkos Naumiesčio. Ten, paémę nelaisvén rusų kareivius, pamatéme, jog tarp belaisvių yra labai daug lietuvių, latvių. Rusai, tuoju pat iš užimtų rajonų sugaudę vyros, siusdavo juos į frontą priéš vokiečius.

Piktinomés tokia padétimi ir pasitarę kreipémës į vokiečių karinę vadovybę. Pareiškém, jog griežtai atsisakom kovoti prieš lietuvius, nesvarbu, kokioje pusėje jie būtų, nes į Raudonąjį armiją jie buvo paimti ne savo noru, kaip ir į vokiečių kariuomenę.

Mūsų pareiškimas ne juokais įžeidé vokiečių vadovybę. Net ir numatydamí artéjančią pralaiméjimą, jie nepajégé atsisakyti „Naujosios Europos“ sukūrimo idéjos, o tam tikslui, suprantama, reikéjo ne savos gyvybës kaina išsaugoti grynakraujus arijus. Taigi ir vokiečių akyse mes tapome išdavikais, nors neaišku, ką išdavém? Mus, taip ir nesupratustius Europos „grynninimo“ idéjos, už bausmę išrengé nuogai, atémé net karių knygeles, įsaké pasiimti tik būtiniausius asméninius daiktus. Mes jau prilygome bégliams, dezertyram. Aprengé mus vokiškomis uniformomis, sukimšo po penkis šimtus vyrų į ankštus vagonus ir išvežé Vokietijon, į Vitenbergą. Į namus né vieno neišleido. Per stebulką pavyko pabégti vos keletui vyrų.

Vitenberge, jau vokiečių apsuptyje, moké mus rikiuotës ir paklusnumo. Po mokymų vėl išskirsté: vienus pasiunté oro

uostų saugoti, kitus – į specialiosios paskirties gamykłas vergiškam darbui.

Buvau elektros specialistas, todėl patekau į Berlyną, gamyklon „Gama“. Dirbome po dvyliką valandų, montavome įrangą povandeniniams laivams. Maisto gaudavome tiek, kad vakarienės ir rytdienos davinį galėjome suvalgyti iš karto ir likti alkani. Kol dar turėjom šiek tiek pinigų, rytais nusipirkdavome nestipraus pigaus vokiško alaus. Labai nusilpome.

Berlyne buvo apie trisdešimt įvairių sričių lietuvių specialistų. Panašių į mus „bėglių“, surinktų iš visų okupuotų valstybių, būta apie penkis tūkstančius. Mes galėjome lankyti dvi bažnyčias sekmadieniais. Po pamaldų susirinkę klausinėjome vieni kitus, ar kas nesutiko saviškių? Vieną sekmadienį, jau nieko nesitikėdama, į pamaldas nenuėjau, o draugai sutiko mano broli Petrą ir po pamaldų atvedė pas mane. Brolis irgi buvo priverstas dirbtį viename Berlyno fabrike. Belaisvius pradėjo globoti Raudonojo Kryžiaus organizacija, kurios deka brolis pakliuvo į Kanadą. O aš, artėjant mūsiams prie Berlyno, buvau išsiuistas į pasienį, kur teko tiesi laidus, tvarkytį apgadintą rysią sistemą. Ten būdami, patekome į nelaisvę amerikiečiams. Amerikiečių nelaisvėje sulaukėme ir karo pabaigos. Gaila, kad lietuviams karas dar nesibaigė. Iškart susilaukėme ypatingo rusų karininkų dėmesio: agitavo mus grįžti į Lietuvą, Latviją, kur būsianti tokia demokratija, kokios pasaulis dar nematė. Grįšim į tévu namus, dirbsime savo ūkiuose, atstatysim sugriautas gamyklas, tik gyvenk ir norék! Daugelis vyrų, ypač tie, kurie turėjo savo ūkius, patikėjo pažadais, panoro grįžti į Lietuvą. Mes

keturiese pasiprašėme prieglobščio pas amerikiečius. Aš vyliausi po karo surasti broli. Susodino mus amerikonai mašinon, už nugaros atstatė automatus ir nepasakę, kur veža, išbogino į Vokietiją. O ten mus atidavė tiesiai rusams į rankas.

Raudonosios armijos užimtoje Vokietijos zonoje, netoli Tilžės buvusiame miestelyje Obersplane, 1945 metų vasarą mes buvome palikti rusų belaisvių stovykloje. Amerikiečiams mes jau buvome „rusai“.

Obersplane amerikiečiams pasidavusius belaisvius įkurdino drauge su paimtaisiais rusų nelaisvėn, kurių buvo labai daug, ir... netrukus ginkluoti raudonarmiečiai, apsupę belaisvių koloną šunimis, išsivarė. Niekas jiems nesiteikė pasakyti, kur juos varo, šaudys ar paliks gyvus ir kam panaudos?

Norėjusio ginti tik Lietuvos sienas kario patirtis žadėjo greitą atsisveikinimą su gyvenimu, nes belaisvio egzistencijos jis gyvenimu jau nevadino...

– Turėjau pilną kuprinę drabužių ir būtiniausių reikmenų, tačiau viską teko beeinant išmesti. Trofėjinės rusų enkavėdistų komandos kareiviai važiavo iš paskos mašina ir atvirai juokési iš mūsų, šaipési: „Amerika? Bus jums Amerika, labai greit bus jums Amerika ir kapitalizmas!“

Duodavo mums po 200 gramų duonos parai. Kol varė pėščiomis iš Obersplano per Vokietiją, Austriją, žmonės, išbégę į kelią, paduodavo mums duonos, pasiūlydavo atsigerti vandens. O kai įvedė į Čekoslovakiją, gyventojai pasitiko lazdomis. Daužė, mušė belaisvius, griebdavo iš voros

geriau apsirengusius ir čia pat gatvėje išrengę, nuavę batus, sumušę paleisdavo eiti basomis kojomis. Vargas tiems, kas avėjo neblogais batais ir atrodė geriau apsirengęs. Pamatęs, kas gresia, aš paskubomis pats apipjausčiau savo batų aulus, kad neatrodytų patrauklūs. Laimė, dar suspėjau, neteko basam per akmenis ir žvirgždą eiti.

Kol mus varė per Čekoslovakiją, visai negavome vandens. Visi upeliai ir šuliniai buvo apnuodytí. Kai susirgo ir mirė nuo traukulių iškankintos pirmosios aukos, supratome, jog troškulį teks iškesti.

Pėsčiomis, beveik bėjokio poilsio atvarė į Rumuniją. Beje, šunims enkavédistai vandens duodavo. Rumunijoje buvo labai karšta ir nors čia vandens niekas nenuodijo, mums atsigerti duodavo tik po stiklinę per parą.

Rumunijoje pradėjo sodinti į vagonus. Sugrūda tiek, kad galima tik sédeti. Po du šimtus penkiasdešimt ir daugiau žmonių vagone. Važiuojant stotelėse atsidarydavo vagonų durys ir įgrīudavo juodai apsirengę enkavédistai. Jie nužvelgdavo mus ir kuriam nors pasiūlydavo išmainyti patikusį jiems daiktą į duonos gabalėli. Vargas, jei belaisvis atsisakydavo siūlomų mainų. Tada kentédavom visi, nes tuoju pat būdavo uždaromi vagono langeliai ir mes jau troškome ne tik be vandens, bet ir be oro. O buvo patys vasaros karščiai...

Žmogaus gyvybė buvo nustojusi vertės. Kažin ar, be mūsų motinų, tuo metu žmogaus gyvybė kam nors dar turėjo vertę? Ar ne geriau šiuo metu buvo jau žuvusiems svetimame kare, svetimoje žemėje?

Atvežė mus į Arméniją, iškrové Armavire. Tiesiog iškrové kaip maišus, nes patys jau nepajégėme išlipti iš vagonų.

Po poros valandų, kiek atsigavusius nuo gryno oro, vėl pėsčiomis varė tollyn už miestelio. Šliaužėme susikibę, nes neprilaikydami vienas kito nepaėjome. Vietiniai gyventojai tylėdami žiūréjo į mus, moterų veidais ritosi ašaros. Niekas nepratarė né žodžio. Nepasiūlė vandens. Jiems nebuvo leista. Tik juodos moterų akys išdavė baimę: Arménijoje jau viešpatavo bolševikai.

Pakeliui pasitaikė balai, apaugusi žaliais maurais. Suklupome visi ir lakém dvokiantį vandenį, praskleidę gličius maurus.

Į sveikatą, téveli Stalinai! Į sveikatą!

Pagaliau už 4 kilometrų nuo Armarivo paliepė kasti žemines. Ačiū Viešpačiui, ten tekėjo upeliukas ir vandens mes jau turėjome. Įsakyta kasti 10 metrų ilgio ir 5 metrų pločio žemines. Mūsų buvo apie penki tūkstančiai belaisvių, tačiau į skaičių neatsižvelgta: privaléjom tilpti žeminén po penkiasdešimt žmonių. Trūko statybinės medžiagos, medžio. Žeminės stogas – veléna. Rusija, turinti šitokius tuščios žemės plotus ir dar užgrobusi svetimus, belaisviui pagailėjo net erdvesnės žeminiés.

Varė mus dirbtį lauko darbų: saulei tekant išeidavome, nusileidus sugriždavome. Maistas – kukurūzų kruopų sriuba ir 600 gramų kukurūzų duonos. Dieną dirbame, o naktimis iš Krasnodaro atvažiuoja saugumiečiai mūsų tardyti. Leido mums rašyti laiškus į namus. Kokie geručiai! Tai buvo sumaniai paspėstos pinklės. Sužinoję mūsų adresus, jie labai greit iššniukštinėjo, kas yra kas ir iš kur. Felikso Dzeržinskio sukurtą saugumo smogikų sistemą veikė be priekaištų.

Aš niekam nerašiau. Pasakiau per tardymą, jog buvau vokiečių suimtas ir išvarytas kasti apkasą, o tada ir pakliuvau nelaisvėn. Nutylėjau savo karinę veiklą. Sužinoję, jog buvau nepriklausomos Lietuvos karo mokyklos kariūnas, jie manęs nebūtų paleidę. Ir vis dėlto klaidą padariau: 1946 metų rudenį mane išleido namo, lapkričio 10 dieną grįžau į Kauną ir greit supratau, jog nereikėjo grįžti į namus.

Apsigyvenau pas seserį Albiną, pradėjau dirbti „Apviros“ fabrike. Po kelių mėnesių gavau geriau mokamą darbą „Kauno audiniuose“. Dirbtai sekėsi ir atrodė, jog mane aplenks saugumiečių akys. Ne be reikalo sakoma: viltis – kvailių motina. 1950 metų sausio 30 dieną, po pamainos, vidurdienį atvažiavo saugumietis ir pakvietė mane pas kadrų skyriaus viršininką Taperį.

Saugumietis liepė nusirengti darbo drabužius, pasakė, kad į fabriką nebegrišiu, ir nuvežė mane į Kauno saugumą. Ivedė į rūsi, o ten tradicinė procedūra: nuogai nusirengti, galvą į sieną, rankas už nugaros. Pats patikrino, ar ko nors pavojingo nenešioju kišenėse. Už atlapo turėjau įsimetę adatą ir, mano nelaimei, jis jos nepamatęs išidūrė į pirštą. Siuste pasiuto, puolė mane daužytį, spardytį, įmetę į kamerą. Išpjaustė drabužių sagas, nė vienos nepaliko smunkančioms kelnėms prilaikyti.

Tyčiotis iš žmonių komunistai mokėjo. Melas ir prievara – jų sukurtos valstybės pagrindas. Pirma žmogų pažemina, nužmogina, o paskui priverčia paklusti.

Pirmąsias tris dienas aš buvau saugumo operatyvinės grupės žinioje. Tardė tas pats mane atvežęs saugumietis.

Žodis žodin atmenu jo kalbą: „Gausi dvidešimt penkerius metus. Tikriausiai nesulauksi laisvės, gali ir anksčiau nustipti, bet užtat tavo vaikai ir vaikų vaikai žinos, kad tarybų valdžiai nereikia priešintis. Visi užmiršit, kas buvot!“ Vadinas, jis jau žinojo, kas aš buvau... Tik dėl mano mirties šiek tiekapsiriko, nes dabar jau neaišku, kurį anksčiau Anapilin pašauks, o štai dėl vaikų – jauniausios Lietuvos karotos, sovietinio auklėjimo rezultato, sakyčiau, jis nesuklydo: sovietinė karta jau nežino ir dažnas nebenori žinoti, kad neseniai lietuvių buvo spardomi, kišami už nieką į kalėjimus, žudomi.

Mane pirmiausia mušė: per galvą, paširdžius, daužė inkstų sritį. Tada aš visai nustojau kalbėti. Mušė saugumietis, į laikraštį įvyniojės guminę žarną. Kam tokia maskuotė buvo reikalinga, nesupratau. Gal tikėjosi bolševikų laikraštine propagandą įmušti galvon? Paskui man neleido miegoti. Pasodina ant kėdės kampo, draudžia net pajudėti, atsistoti ir taip išlaiko iki paryčių. Vos visiems sugulus, pašaukdavo tardymui. Ir vėl per naktį sėdėjimas ant kėdės kampo iki ryto, o dieną miegoti nei nusnūsti negalima. Po trijų tokio kankinimo parų mane jau perdarė kitam saugumo budeliui, nustatęs ir išaiškinęs mano charakterį, silpnasių vietas ir davęs nurodymus, kokiais metodais mane „tardyt“¹. Laukdavome šeštadienio ir sekmadienio, kai patys saugumiečiai ilsėdavosi ir mes nors dvi naktis galėjome šiek tiek numigtis. Nuo pirmadienio vėl savaitė kankinimą, nemigos. Suprantama, jog tokia atbukusia sąmone kankinys jau gali bet ką ir bet kokį pakštą raštą pasirašyti.

1950 metų birželio 8 dieną Bronių Butėnų teisė Pabalčio karo tribunolas. Teisė kaip kolaborantą, išdaviką, kariškį, sulaužiusį priesaiką, tik neskelbė, kad Lietuvos karys laisva valia niekam iš okupantų priesaikos nedavė ir neprivalo jos laikytis.

– Mane nuteisė dvidešimt penkeriemis metams laisvės atėmimo. Tris paras po teismo mane dar laikė saugumo kameruoje ir siūlė rašyti malonės prašymą, atsižadėti savo klaidą. Malonės prašymo nerašiau, nes kategoriskai atsisakiau pripažinti savo kaltę. Pasakiau, jog kaltės ir vadinamojo „teismo“ nuosprendžio nepripažistu, nes aš buvau nepriklausomos Lietuvos karys, priesaiką daviau Lietuvai ir jos neišdaviau. Man niekas nieko neatsakė. Nuvarė į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą, kur išlaikė iki 1950 metų liepos mėnesio.

Kalėjime nuteistieji negaudavo jokio žinutės, laikraščio ar knygos. Nebent iš kriminalinių kalinių už rūkalus gautą skiautę pavykdavo paskaityti, sužinoti, kas vyksta Lietuvoje. Pasimatyti su seserimi Bronius Butėnas tegavo penkias minutes, prieš pat išvežant jį į Vilnių. Iš Vilniaus po mėnesio jau buvo ištremtas į Solikamską, o iš ten pateko į Molotovo srities Rusinovo lagerį. Dirbo miškuose. Maža grupelė politinių kalinių tarp kriminalinių nusikaltėlių, kurie, lagerio vyresnybei žinant ir leidžiant, visokiais būdais terorizavo „fašistus“. Mat vagims lietuviai irgi buvo vokiečiai – fašistai. Na o vagių valdžia vagis ir palaikė, pasiskusti nei galėjai, nei buvo kam. Kriminaliniai iš politinių atimdavo duonos davinį, geresnius rūbus: jų buvo dauguma, jie nebuvo baudžiami.

– Lagerio viršininkas buvo kapitonas pavarde Turas, o jo žmona dirbo gydytoja. Ar ji turėjo medikės diplomą, klaušimas. Čia to nė nereikėjo. Sveikatos patikrinimas panėšėjo į komediją: gydytoja baltu chalatu, spjaudydama saulėgrąžas, suimdavo dviem pirštais pilvo odą priekyje, paskui ta pati procedūra iš užpakalio ir viskas aišku: kalinio sveikata patikrinta, darbingumas nustatytas. Nusilpusius ir neįvykdančius nustatytos darbų normos tuoju pat išsiųsdavo vadinamojon „komandiruotėn“ į lagerį prie Kolvos upės. Ten tvarkėsi viršininkas Drevalis. Gerai tvarkėsi: nusilpusius arba sergančius kalinius nuvesdavo į arklides ir pats nagano kulką į pakaušį nušaudavo.

Atrodo, mégó šią procedūrą, nes nusilpusių sparčiai mažėdavo, nors nuolat atgabendavo pulkus pasmerktųjų. Ir atsitik tu man šitaip, kad vieną šaltą žiemos dieną prižiūrétojui teko iš karto net septynis nusilpusius kalinius į arklides nuvaryti. Greičiausiai egzekucijos vykdytojas tą dieną buvo labiau įkaušės nei paprastai ir nepataikė kalinio pakaušin, nes vienas liko gyvas. O prižiūrétojas kitą rytą, užėjės į arklides, pamatė: „nušautasis“ sėdi ir dairosi. Prižiūrétojo šiek tiek žmogaus būta, tai niekam nepranešęs nuvarė kalinį padirbtę į virtuvę. Kai mane nusiuntė prie Kolvos, tikriausiai tokiam pačiam likimui, aš su tuo myriop pasmerktu žmogumi gyvenau. Nežinau, už ką jis buvo teistas, tikriausiai kaip ir daugelis – kaltas be kaltės.

Visoje saugumo, lagerių ir kalėjimų sistemoje tvyrojo baimė. Visi viršininkai, didesni ir mažesni, bijojo vieni kitų, sekė vienas kitą, o tą jų baimę jautė ir kaliniai. Tad, atsiraodus progai, būtinai pasinaudodavo savo menka galiniybė

pagąsdinti lagerio vadovybę. Mačiau, kada tas pasmerktasis kalnys, per stebuklą nenumirės ir atsédėjės bausmės laiką, buvo paleistas. Ir pasitaikyk taip, kad jam einant pro vartus netyčia ten stovinavo lagerio viršininkas Drevalis. Neišlaikė pasmerktasis procedūrinės tylos, émė ir pasakė: „Ar atsimeni, Drevali, kaip ir už ką tu mane arklidėse šaudei? Aš atsédėjau! Laisvas! O dabar važiuoju tiesiai Maskvon ir papasakosiu, kaip tu kalinius šaudai!“.

Drevalio veidas net pagelto, bet jis tylėjo. Nieko neatsakė jau laisvam kaliniui. Tačiau po šito įvykio tuoju visi politiniai kaliniai staiga buvo išsiusti į kitą lagerį – „komandiruotėn“ į dar gilesnius miškus, kur viršininkavo kapitonas Čiornas. Pavardė jam visais atžvilgiais tiko. Vargu ar juodesnės sąžinės žmogų buvau sutikęs. Jis irgi šaudė nusilpusius kalinius bei jam nepaklusnus, dažniausiai – pats. Ten patekau jau po Stalino mirties ir mes, atsižvelgiant į „nusikaltimus“, jau buvome šiek tiek saugesni, nes mus atskyrė nuo kriminalinių nusikaltelių. Dirbome po 9 valandas per parą, netgi pradėjome gauti 37 rublius per mėnesį. Man drauge su kitais kaliniais reikėjo prižiūrėti elektros stotį. Kartą, per vieną šventę, – o taip atsitikdavo ne tik švenčių metu, – vietinis gyventojas atvežė parduoti kaliniams svaigalų. Elektros stotyje dirbo vienas politinis kalnys iš Ukrainos – Timošenka. Didelis humoristas, mokėjės visus prajuokinti. Išgérės naminės, émė ir pakvietė elektrinėn užsukusį viršininką Čiorną pasivaišinti. Čiornas buvo ne iš tų, kuriuos reikėtų ilgai prašyti. Išgérė. Stiklinę, antrą, o tada Timošenka jo ir paklausė: „Labai draugiškai, viršininke, klausiu, ar tieša, kad tu mūsų brolius ukrainiečius šaudei? Nusilpusius,

nuvarytus kaip kuinus? Pats šaudei?“ Mes nuščiuvome, nes Timošenkai, kai jis prašnekdavo, burnos neužčiaupsi. Taigi laukiame, kas bus toliau. O kapitonas ramiai atsakė: „Komunistų partija įsakė šaudyti – šaudžiau. Liepė elgtis kitaip – kitaip ir elgiuosi. Aš – partijos eilinis“. Partijos eiliniui savo proto nereikėjo. Partija įsakė – eilinis vykdė, nesvarbu ką ir dėl ko.

Išėjus kapitonui Čiornui, mes ne juokais pabūgome: ką dabar viršininkas sugalvos ir kurį nusives sušaudyt? „Nieko, – juokesi Timošenka. – Jis – eilinis, be smegenų“.

Po Stalino mirties pas mus dažniau pradėjo važinėti įvairios komisijos, peržiūrinėjo bylas. Rusinovo lageryje ir man nubraukė dylyka metų, bausmei atliki paliko trylika. Tada ir sumaniau parašyti skundą generalinei prokuratūrai i Maskvą. Kas galėjo būti blogiau už sovietinį lagerį? Mirtis manęs jau negąsdino, taigi niekuo nerizikavau. Skundą surašyti rusų kalba man padėjo Molotovo svainis, taip pat politinis kalnys, jūrų laivyno pulkininkas, nuteistas dvidešimt penkeriems metams. Apsvarstėme drauge, koks gi mano skundo pagrindinis motyvas? Sakau tam Molotovo svainiui: „Kaip galima nesuprasti motyvo? Juk jūsų tévynė Rusija – ne mano Tévynė. Mane iki dvidešimties metų augino ir mokė Lietuvoje. Suprantama, jog aš nuéjau su tais, kurie mane pagimdė ir išmokė, į žmones išvedė. Rusai okupavę tik metelius pabuvo ir išnešė kulnus, kai vokietis pasirodė. O ir per tuos metus su mumis elgesi netikusiai, negi tikėjos! taip greit mane perauklėti?“

„Gal tu ir teišus, – jis man atsakė, – bet generalinėje prokuratūroje sėdi kitaip maštančios galvos. Tai ne argu-

mentas, jieems nėra motyvo tavęs nenuteisti ar nuo bausmės atleisti. Nieko iš to nebus". Sovietinę teisingumo sistemą jis, aišku, geriau už mane išmanė. Tačiau ši mano teiginį į skundą vis tiek įrašė.

Sakyk nesakęs, o stebuklų būna žemėje, ir net sovietinėje. Matyt, mano skundas pateko pas nenužmogėjusį tarnautoją, nes gavau atsakymą, jog būsiu perteisiamas. Dėl to mane išvežė į Mordovijos lagerį, kur kaliniai kasė duobes elektros stulpams. O ten vėl neregėtų dalykų išvydau: kur tik kasi duobę – ten žmonių kaulai. Visa Mordovija kalinių kaulais nuseita.

Po kelių mėnesių mane vėl kviečia karų tribunolas. O aš ir vėl savo: „Nesijaučiu kaltas. Pagaliau aš per jaunas buvau visų karų tikslus ir politiką suprasti“. Keista, bet vienas iš tribunolo narių pasakė: „Tu teesus“. Neįtikėtina – aš buvau paleistas.

1956 metais, lapkričio 2 dieną, po šešerių metų sunkiausio darbo ir didžiausio pažeminimo sugrįžau į Lietuvą. Pradėjau dirbtį, o mane vis šaukdavo į saugumą ir klausinėdavo: kas ką kalba? Atsakydavau vis tą patį: niekas iš politinių kalinių nesijaučia kaltas ir gana!

Jauniems norėčiau pasakyti: žmogui reikia ne tik užgrūdinto kūno, bet ir nepalaužiamo tikėjimo. Mes tikėjome Lietuvos laisve ir Sovietų Sajungos griūtimi. Negali melu ir prievara sukurta imperija amžinai gyvuoti. Svarbiausia – sunkiausiomis gyvenimo aplinkybėmis neprarasti žmogiškumo ir vilties, neleisti nužudyti sielos, išsaugoti Tėvynės meilę.

Zigmas Daulenskis – žvalgas Sidabro Kulką

Iš jaunystės metų fotografijos žvelgia gražaus veido vaikinas. Skvarbus akių žvilgsnis tarytum kviečia: susipažinkim, tik nenorékit apie mane viską sužinoti – aš visada ir visiems liksiu šiek tiek nepažįstamas...

Gal tuo ir buvo žavus jaunuolis: atviru noru padėti, kam reikėjo pagalbos, ryžtu įveikti kur kas daugiau nei leido kasdienybė, begaliniu smalsumu – viską aprępti, sužinoti, pasverti ir susidaryti savitą nuomonę, drąsiai pasitiki likimą, kad ir kas nutiktu, išlikti savimi, išlaikyti

žmogiškosios būties paslaptinę kampelį, kur niekas nei-leidžiamas.

Jam, Zigmui Daulenskiui, Tėvynės meilė buvo viso gyvenimo esmė, kančia, siekis ir likimas. Ir niekas per metų metus nepasikeitė: ištikimybės Lietuvai nepajėgė palaužti nei kalėjimas, nei kankinimai saugumo rūsiuose, nei pažeminimai sovietų lageriuose. Ir jei šiandien būtų gyvi jo artimiausi žmonės, jie didžiuotusi savo sūnumi, broliu, bičiuliui. Tik mes, gudrios sovietmečio propagandos auklėti, tyliai aplenkdamas savo didžiavirius. Gal gelbėdami ir sau-godami savo kailį ar baimindamiesi dėl apgailėtinos karjeros, nedrįsdavome jiems net rankos paduoti pasisveikindami. Aš galiu tik atsiprašyti žvalgo už visus jam artimus ir tolimus žmones, kažkada matant svetimiems neišdrįsusius ištiesti rankos.

Lietuvos laisvės armijos žvalgo Zigmo Daulenskio (g. 1928 m.) gimtinė – Telšiai. Jo tėvas Jonas Daulenskis, baigęs Peterburgo akademiją, į Lietuvą sugrįžo nelegaliai 1923 metais, o 1927-aisiais jau buvo Telšių apskrities agronomas. Su žmona Janina Kašauskaite, lietuvių kalbos mokytoja, jie užaugino tris sūnus. Vyresnysis Zigmo brolis Algis iš generolo Povilo Plechavičiaus armijos papuołė į vokiečių lagerį, pabėgo, perėjo sieną, buvo sugautas raudonarmiečių ir nusiūstas į Berlyno frontą. Atvirai pasipriešinti lietuvis negalėjo nei vokiečiui, nei rusui. Algis Daulenskis žuvo paskutinę karo dieną, palaidotas Berlyne Potsdamo kapinėse.

Kitas brolis Raimundas, jau mokykloje išsiskyręs gabumais fizikai, labai gerai baigė Lomonosovo akademiją. At-

likus būtinąją praktiką, jam – atsisakant šeimos, Tėvynės – buvo pasiūlytas gerai mokamas darbas Sibire, karinėje mokslinėje laboratorijoje, kur buvo tyrinėjamos atomo galimybės. Be abejonių, ir galimybė sunaikinti žmogų. Gerai žinodamas, kuo gali tapti atomas agresyvių valstybių rankose, Raimundas Daulenskis atsisakė pasirašyti sutartį, išsižadėdamas didelių pinigų ir prabangaus gyvenimo. Grįžęs į Lietuvą po praktikos, dirbo Šiaulių karinėje gamykloje. Neilgai džiaugėsi raimiu gyvenimu. Gali būti, kad per praktiką Sibiro atominėje laboratorijoje jis gavo tokią radiacijos dozę, jog mūsų medicina jo išgelbėti nepajėgė. Mirė dar jaunas baisiose kančiose.

Visa tai žinant, galima suprasti jauniausią brolių Zigmą Daulenskį, kai jis susijaudinės klausia: kas mes esame? Ar susimastome apie tai? Kas mes tokie, kad mums galima siūlyti atsisakyti Tėvynės, atsižadėti namų, kas mes pasaulio akyse, jei mus gali kas nori ir kur nori mėtyti? Kur dingo mūsų protas? Kur prasmego protesto jausimas, savigarba?

Per pirmąjį sovietų okupaciją Zigmo tėvai dažnai keitė gyvenamają vietą ir tik todėl išvengė tremties į Sibirą. Daulenskių ūkis buvo netoli Rainių miškelio, kur buvo sušaudyta per septyniasdešimt Telšių kalėjimo politinių kalinių ir visai be priežasties sulaikytų žmonių. Kaip tik tuo metu Zigmantas Daulenskis nuvažiavo apžiūrėti paliktą tuščią šeimos namų. Pamatė ir išniekintus Rainiuose nužudyti, durtuvaus subadytu žmonių lavonus. Tas vaizdas ne tik atminty pasilikto visam gyvenimui, bet ir sukėlė amžiną neapykantą okupantui, ryžtą visomis jégomis priešintis smurtui.

1942 metais Zigmantas dar lankė gimnaziją. Šeima gyveno Kretingoje. Vokietis baronas fon Dirsė, nors ir turėjo dvarą, nieko apie žemės ūkį neišmanė, bet labai stengėsi kuo daugiau Lietuvos dvaruose išaugintų kiaulų išvežti į Vokietiją savo plačios ir alkanos baronų giminės pilvams prikimšti. Kiaules lydėti Vokietijon tek davio Zigmui, kuris lyg tas kaimo katinas sugebėdavo pačioje nepatogiausioje vietoje numigti ir prabusti kada reikia, né į laikrodį nepažvelgęs.

Kretingoje 1943 metais susikūrė gana stipri pogrindinė LLA organizacija, kuriai vadovavo apskrities viršininkas kapitonas Pranas Šopaga. Jiedu su Zigmo tėvu buvo bičiuliai, gerai pažinojo ne tik vienas kitą, bet ir vaikus bei vaikų draugus. Neliko nepastebėti ir gimnazisto Zigmo gabumai, sportinė ištvermė, atkaklumas ir tévų įdiegtas pareigos Tėvynei jausmas. Lietuvių partizanų būriams reikėjo ginklų, o Vokietijoje už lašinius galėjai jų gauti kiek paveši.

– Kiekvieną kartą, nuvežęs barono kiaules, lašinius išmainydvau i gana nemažą kiekį vokiškų automatų, pistoletų ir parveždavau į Lietuvą. Kaip tik tuo metu į Kretingą atvažiavo daug kariškių iš visos Lietuvos. LLA pradėjo siustyti parinktus jaunuolius savanorius į Vokietijos žvalgybos mokyklas. Man ne kartą teko juos lydėti, – prisimena partizanas. – Karininkai manimi pasitikėjo, o netrukus pradėjo ruošti žvalgų mokyklai. Vienintelė kliūtis – aš jiems atrodžiau per jaunas, tad, galima sakyti, ruošiausi ir baigiau šią mokyklą neakivaizdžiai. Man prašant, karininkai aprūpino visa žvalgai reikalinga literatūra, o ginklą šaudymo pratyboms įsigijau pats už lašinius. Taigi... mano

supratimu, buvau pakankamai pasirengęs žvalgybos meno studijoms. Šaudyti mokiausi miške: nusitaikau į grybo kepurę už 10 metrų ir stengiuosi pataikyti taip, kad nulėktų tik kepurė. Nesakyčiau, kad man nesisekė. Teorinė literatūra buvo labai įdomi ir suprantama. Pagaliau patikrinę, ko aš išmokau savarankiškai, karininkai mane pasiuntė į Nojhofo žvalgų mokyklą. Ten aptarėme su mokyklos vadovais, kaip mokysiuos, gyvendamas Lietuvoje. Teorijos egzaminą laikyti važiuodavau į Vokietiją. Mokykloje atlikdavau ir būtinas parašiutizmo pratybas bei kitas žvalgai reikalingas treniruotes. Netgi dalyvavau šaudymo varžybose, kur vokiečių karininkai rodė savo sugebėjimus. Iš pradžių jie į mane, kaip į lietuvių geltonsnapi, nekreipė dėmesio, tačiau savo pačių pragmogai dalyvauti varžybose leido. Iškovoju tada, dideliam mano pedagogų nustebimui, antrają vietą: man teko apdovanojimas už taiklią akį – Sidabrinė kulka. Auksinė kulka buvo atiduota pirmosios vienos laimėtojui vokiečiui, nors... manau, jog būtų ir man tikisi. Tada negalvojau, kad Sidabro Kulka taps mano slapyvardžiu. Pamenu, kartą, partizanų paklausitas, kodėl mano būtent šitoks slapyvardis, atsakiau, jog sidabro kulka galima nušauti velnią ir... enkavėdistą. Paprasta kulka enkavėdisto iš specialiojo smogikų dalinio niekaip nekliudo. Reikia sidabrinės, su užkeikimu ir paslaptimi.

Buvau arti tiesos, juokais sakydamas tuos žodžius. Labai greit komunistai, okupavę Lietuvą, parodė, kas jie yra. Aš žinojau, kur ir ko einu mokytis, supratau pavoju, kurie manęs laukė, ir vis dėlto po šitiek kančių ir praradimų galiu pasakyti: niekada nesigailėjau savo pasirinkimo. Žinojau, kad teks dirbti žvalgų partizaninės kovos sąlygomis.

Dalyvavau „Vanagų“ sąskrydyje Plateliuose. Konferencijos metu LLA vadovybė, aptardama kovos taktikos prieš okupantus metodiką, suskilo į dvi grupes. Viena mūsiškių karininkų grupė siūlė steigti visoje Lietuvoje konspiracinius taškus, kurie turėtų tarpusavio ryšį, ir tuo galėtų pasinaudoti išnesti žvalgai bei partizanų būriai. Antroji grupė tame plane įžvelgė didžiulį pavojų: sovietų saugumas jau veikė labai plačiu mastu, naudodamas įvairiausias priemones. Jau prieš pirmają okupaciją visose šalyse, kur Stalinas vylėsi viešpatauti, saugumiečiams buvo parengta dirva, todėl turinčios plačius ryšius žvalgų grupės būtų labai greit susektos ir likviduotos. Oponentai siūlė naudotis „vienišū žvalgų“ taktika ir, kaip parodė gyvenimas, jie neapsiriko. Tačiau tuokart sąskrydyje vienodos nuomonės neprieita, ir žvalgų grupės sutarė veikti naudodamos abi taktikos formas. Liūdna, tačiau pirmosios, „drąsiųjų“ karininkų grupės dėka daug jaunų Lietuvos karių buvo pakišti po rusų tankais Sedoje. Aš priklausiau antrajai, „atsargiųjų“ grupei. Kai 1944 metais rusų armija pralaužė frontą, gavau užduotį vykti į Telšius. Taigi jau buvau užnugaryje ir privalėjau laukti lietuvių karininkų pranešimo iš Vakarų. Tik po trijų mėnesių, jei pranešimo nesulaukčiau, jau galėjau veikti savarankiškai.

Praėjo trys mėnesiai, kai rusai antrą kartą okupavo Lietuvą, o pranešimo taip ir nesulaukiau. Niekas neatsišaukė iš žvalgų grupės. Reikėjo pradėti dirbtį vienam. Per tą laiką man pavyko suorganizuoti stiprų pogrindį Telšiuose, įtaisyti savo žmones į vykdomąjį komitetą, saugumą ir kalėjimą, numatyti ir užmegzti nuolatinį ryšį su partizanų būriais.

Tuo metu buvo išmesta Adolfo Kubiliaus parašiutininkų grupė, aprūpinta ginklais, radijo siūstuvais bei pinigų siunta. Jie įkūrė Žemaičių legiono štabą. Esantys miškuose partizanai neskubėjo pasitikėti naujais vadovais ir elgesi labai atsargiai, nes jau žinojo, ką gali padaryti saugumo pasamdyti provokatoriai. Deja, ši kartą didelis atsargumas ir delsimas labai pakenkė. Aš, vis dar nesulaukęs instrukcijos iš Vakarų, irgi neturėjau teisės užmegzti ryšį su naujuoju Žemaičių legiono štabu. Be to, kur kas daugiau už partizanus žinojau apie NKVD rengiamas provokacijas. Tačiau žlugus Adolfo Kubiliaus štabui (vieni žuvo, kiti buvo suimti) išitikinome, jog provokacijų nebūta, todėl išlikusius nesuimtus desantininkus Vytautą Ruzgį, Šarūną Jazdauską, Fortūnatą Ašoklį ir Algį Šertvytį bei Adolfo Kubiliaus adjutantą Steponą Grybauską priglaudėme miško partizanų būriuose. Iš mano žvalgų grupės vis dar niekas nesirodė, nedavė ženklo. Galbūt žuvo, gal pasitraukė toliau į Vakarus, kas žino? Aš likau vienas Lietuvoje ir pradėjau veikti savarankiškai. Kuriu grunes trijų žmonių veiklos principu: kiekvienas žvalgas galėjo pažinoti tik du žmones iš grupės. Pirmas mano suorganizuotų žvalgų būrys buvo jauniausias: gimnazistai, geležinkelinių, netgi pasiūsti į darbą stribų būstinišėje vyrukai, kurių nelietė karinė tarnyba. Antras būrys – saugumui nejartini, aprūpinti patikimais dokumentais jauni vyrai, kurie dirbo legaliai, tačiau reikalui esant galėjo būti skubiai apginkluoti. Trečią būrį sudarė vyrai su didesne patirtimi, kurie turėjo reikalinius dokumentus, tačiau buvo priversti slėptis prie giminų mieste arba kaime, kad išvengtų tarnybos Raudonojoje ar-

mijoje. Šis būrys turėjo aukštos kvalifikacijos žvalgų. Tai buvo operatyvinis gerai ginkluotas būrys ir vykdavo tik i kovinius žygius.

Partizanai kartais mus vadindavo „vagišiais“, mat mes, be viso kito, privalėjome aprūpinti partizanų būrius vaisatais, tvarsčiais, rašomosiomis mašinėlėmis ir viskuo, ko reikėjo pogrindinei spaudai leisti. Daugelis partizanų būrių susikūrė stichiškai, ne visi turėjo apmokytus vadus ir, suprantama, nepasirūpino iš anksto būtiniausiais reikmenimis partizaninei veiklai ir gyvenimui.

Visi trys žvalgų būriai sudarė žvalgų kuopą. Jaunimo būrys rinko žinias apie okupantų rengiamas „miškų valymo“ akcijas, masines tremtis. Jie sužinodavo, stebėdavo ir pranešdavo, kur kokie rusų armijos daliniai sustojo, kokia ginkluotė, kur išvyko ar ketina vykti. Mes labai greit išleisdavome informacinius lapelius, išpēdavome gyventojus apie ruošiamus trėmimus, aiškinome sovietinių rinkimų sistemą. Visi Telšiai buvo nuklijuoti mūsų lapeliais, dėl ko vietas komunistai gaudavo pylos nuo savo partinės vadovybės, o šie irgi tūžo, nes ir juos tampė Maskvos ranka.

Žlugus Adolfo Kubiliaus partizanų štabui, žemaičių būriams labai reikėjo vienijančios jų veiklą stiprios vadovybės. Kaip tik tuo metu Liepojos fronte kapituliavo vokiečiai ir i Plungės rajoną atvyko majoras Jonas Semaška.

Taip mudu ir susitikome...

Neužmirštamų tai būta dienų ir valandų. Gaila, iš buvusio partizanų štabo išlikome tik aš ir Algirdas Šertvytis, kuris šiuo metu gyvena Berlyne.

I susitikimą Plungės rajone majoras Jonas Semaška atvyko su vienu iš savo karių. Apsirengęs kaimiečio drabužiais, vidutinio ūgio, stambokas, tvirtas sportiškas vyras. Atrodė labiau panašus į ūkininką, o ne į bataliono vadą, nors turėjo ginklą ir žiūronus. Toks buvo pirmasis įspūdis, kol jis prašneko. Tada pamačiau, jog tai išsilavinęs, turintis patirtį ir žinąs savo vertę karys. Jis kalbėjo aiškai, išsamiai, trumpai, nė vieno nereikalingo žodžio. Ir tuo pačiu metu įdėmiai išklausydavo kitų nuomonę, čia pat darydamas netikėtai ižvalgias išvadas. Jame išvydau tokį vadą, kokio labai reikėjo žemaičių partizanams. Numatėme, ką veiksime artimiausioje ateityje. Skubiai buvo sušaukti būrių vadai ir Varnių valsčiuje, prie Lūksto ežero įrengtoje partizanų stovykloje, įkūrėme antrajį Žemaičių legiono štabą, kurio vadu vyrai išrinko Joną Semašką. Pasitarime dalyvavo ir mūsų žvalgai Jazdauskas, Ruzgys, Ašoklis. Šertvytis tuo metu slapta gydėsi po labai sunkaus sužeidimo.

Partizanų būriuose dar buvo pakili nuotaika, visi tikėjomės, kad Vakarai privers rusus kraustytis iš Baltijos šalių. Tokias nuotaikas skatino ir Vakarų radijo stotys. Netgi štabe dar ruseno viltis, kad išsilaikejimė, kad pasaulis sutramdys komunistų terorą. Tiesa, majoras Semaška konkrečiomis, analizuojančiomis pastabomis, jog prieš Raudonąją armiją išsilaikejimis neilgai, pakilumą kiek atšaldė, bet niekas iš vyrų panikon nepuolė ir neketino pasiduoti. Žavėjausi šito karininko blaiviu mąstymu, netgi pernelyg drąsiu atvirumu, sugebėjimu žvelgti nemalonai tiesai į akis. Tada jis partizanų būrių vadams labai glaustai išsakė pagrindinį partizaninės kovos reikalavimą: mes neturime teisés par-

tizanus įsakymu sulaikyti miške, neturime ir moralinės teisės smerkti tuos, kurie norės pasirinkti kitokį likimą. Juk abejojantis ar bailus karys gali daugiau pakenkti sau ir kitiems nei padėti. Tokie vyrai tegul ramia sąžine išeina iš partizanų būrių, žinoma, be teisės sugrįžti atgal. Majoras priminė, jog žemę arti, rūpintis silpniesnais šeimos nariais irgi reikia, gal išėjė, išsaugojė namus bus ne mažiau naudingi Lietuvai ir jos kovai.

Po šito atmintino susitikimo visų būrių partizanai, atlirk tam tikrus priesaikos formalumius bei atidavę ginklus, galėjo pasitraukti į legalų gyvenimą. Išeinantys iš būrio būdavo aprūpinami padirbtais dokumentais. Tačiau tuo metu labai mažai partizanų paliko būrius.

Man teko rūpintis majoro Jono Semaškos apsauga ir ryšiais, o tai nebuvo lengva. Jis buvo, jei galima taip pasakyti, kariškis iš pašaukimo: kovotojas kūnu ir siela. Neįveikiamas, nepralenkiamas, nenuspėjamasis kautynėse, žaibiškos orientacijos, neišpasakytos energijos ir drąsos žmogus, tačiau man, žvalgui, kartais jis tiesiog siaubą keldavo. Žiūrėk, jau ir išeina kažkur susiruošęs, nė nemano pasakyti, kur ir kada grįš. Klausiu, būdavo: „Kur einat, majore?“ Atsako: „Nesirūpink. Juk dokumentus turiu švarius“. Aš neiškentės pridurdavau: „Dokumentai švarūs, betgi jūsų snukutį KGB jau seniai pažista...“ Tada man atrodė, kad jis tiesiog ignoravo KGB galimybes ir veiklą Lietuvoje. Pasakyčiau, nepaisė konspiracijos, gyveno pernelyg drąsiai ir pasitikėdamas žmonėmis. Susiginčydavom, o jis sakydavo:

– Netikiu, kad žemaičiai galėtų išduoti. Ne tokie jie žmonės, kad parsiduotų okupantams.

– Oi vade, vade!.. Išdavystė tik ir seka paskui drąsuolius.

– I kėlnes pridėti irgi rizika, – juokdavosi majoras ir išeidavo. Jau išlydėtas, lauke dar kartą pasišaipydavo iš mano atsargumo: – Pavojingiausia yra gulėti lovoje...

Aš jam iš paskos skubiai siūsdavau savo žvalgus, bet ir nuo jų jis kartais sugebėdavo paspruktis. Netgi susibardavom dėl to, tačiau pykti jis nemokėjo. Vėliau, daugiau jি pažinęs, supratau, kad vadas visada stengési apsaugoti kitus, didžiausią atsakomybę prisiiimdamas sau, nors nemanau, jog tai buvo protinga. Mane jo beatodairiška drąsa tiesiog į neviltį varė. Kartą vadas labai skubėjo į svarbų susitikimą; slapta pasiunčiau jи saugoti du žvalgus. Matyt, Semaška pastebėjo savo saugotojus ir paspruko nuo jų dėmesio. Sargybiniai jautėsi kalti, aš pykau, o kai vadas ilgai negrižo, pasidarė ne juokais neramu. Sugrižęs jis teikėsi lyg ir atsiprašyti, „išsamiai“ paaiškinęs: „Taip reikėjo...“

Kitą kartą pamačiau vadą be apsaugos vaikštantį po Telšių turgų. Pasiunčiau jam du sargybinius. Netrukus saugotojai pranešé: „Vadas parvažiuoja...“ Grįžo majoras į bunkerį pavėžetas nepažistamo kaimiečio. Kiek pavažiavęs Viešvėnų keliu, toliau parėjo pėsčias. Kai bandžiau priekaištanti, jog tokios vado „gastrolės“ įvarys siaubą visam štabui, jis šyptelėjo:

– Reikėjo apsipirkti...

– Ar žinai, majore, kas toks jus parvezė iki miško? Juk vieną gražią dieną į bunkerį jus parlydės kagėbistas!

– Tokio veido žmogus negali būti išdavikas...

– Judas, sako, irgi turėjės nebjaurų veidą, beveik buvo gražuolis...

Štai čia mudu dažniausiai ir nesutardavome: majoras tiesiog nenorėjo suprasti vienintelio dalyko, – kaip lietuvis galėtų būti išdavikas? Kai mane ne juokais supykdydavo ir negalėdavo atremti mano argumentų, tada pasakydavo: „Neaiškink tu man vokiečių žvalgybos vadovėlio, kapitone...“ Patylėjės ištardavo šykštų pagyrimą mano žvalgų kuo-pai: „Tu teisus, kapitone, tikrai teisus...“ Šitas jo „kapitone“ nuskambėdavo kaip pagyrimas dar labai jaunam partizanui: juk žvalgų mokyklą baigiau vos septyniolika turėdamas.

Kartu su majoru Semaška man teko dalyvauti dviejose susirėmimuose su NKVD kariuomene. Štai kada Liepa pa-siroydavo esąs nepralenkiamas karys: greitos orientacijos, šaltakraujis, sugebantis numatyti puolimo ir atsitraukimo taktiką, priešo veiksmus. Jis mus žavėjo kautynių lauke, ir visi jain nepriestaraudami paklusdavo, vykdė jo įsakymus, jautė vado kaip kovotojo pranašumą.

Štabo įsakymu aš buvau paskirtas Telšių kuopos vadu, vykdžiau žvalgybos ir ryšių užduotis. Vadas visada išklausydavo mano nuomonę ir pastabas, nors man ne kartą tekldavo atkakliai prieštarauti. Aš turėjau du savo agentus – sargus Telšių kalėjime. Kol šstabas iš žvalgų kuopos reikalavo kasdieninių kalinių sąrašų, kad matytusi, kas naujai suimtas, bei sargybos grafikų ir net raktų dublikatų nuo kalėjimo kamerų, netgi kai reikalaudavo perduoti raštelius suimiems partizanams, – aš viską vykdžiau nepriestaraudamas. Bet kai šstabas pareikalavo, kad kaliniai galėtų parašyti ir perduoti atsakymus savo draugams, – su tuo sutikiu jau negalėjau,

pasipriešinau. Juk kamerose sėdėjo kaimo vyrukai, neretai vos pradinę mokyklą baigę, o ne žvalgai: juos, rašančius ir perduodančius laiškelius, būtinai pastebėtų NKVD šnipeliai ir aš būčiau galėjęs prarasti labai reikalingus agentus Telšių kalėjime. Taip ir pasakiau tada: „Gal šstabas nori prieš parti-zanus parodyti savo galybę? Irodyti partizanams, jog ir su-imti jie yra globojami ir saugumo tinklas nieko nereiškia? Tai, žinoma, pakeltų štabo autoritetą partizanų akysse, tačiau per daug rizikinga“. Kai ginče gimusi teisybė nusverdavo mano pusėn, vadas pasakydavo: „Gaila, vaikine, kad tavo nuomonė karos vadoveliuose kol kas nejrašyta, taigi nesi-stenk taip karštai mokyti vyresnių“. Nepaisant visko, vadas pasiduodavo ir mano, žvalgo, argumentams. Labai nepritraiu majoro geraširdiškam atvirumui, nors jo pasitikėjimas žmonėmis žavėjo visus.

Aš, lankydamas partizanų būriuose, prisistatydavau kaip eilinis ryšininkas. Kiekviename būryje pabuvęs, keis-davau slapyvardį, aprangą, šukuoseną, stengiausi kuo mažiau bendrauti su didesne grupe partizanų. Semaška, atvykės į būrį, leisdavo būrio vadui jį pristatyti kaip štabo viršininką, laisvai bendravo su visais partizanais. Visa tai jam buvo labai reikalinga siekiant išsiaiškinti partizanų nuotaikas, kovinę dvasią, problemas, tačiau nesaugu ir ne-atsargu, nes visuose būriuose jau galėjo būti saugumo in-filtruotų provokatorių.

Mane iš veido pažinojo tik keli štabo nariai, aš turėjau ne vienus dokumentus skirtinga pavarde, o mūsų vadas tarp partizanų né nemané slėpti savo asmenybės. Bet reikėjo, tikrai reikėjo būti atsargesniams. Tačiau jis buvo karys,

pasiruošęs gintis ir apginti kitus. Atvirai ir drąsiai. Majoro Semaškos drąsa buvo tarsi iššūkis okupantams. Manau, jog drąsiausias jo iššūkis buvo atėjimas pas partizanus. Juk jis galėjo, tikrai galėjo pasitraukti į Vakarus kaip kiti karininkai, buvo galimybė ir pasislėpti ilgesniam laikui kaip laisvam pilieciui Rusijos platybėse, bet jis nė nemanė slėptis ar palikti Lietuvą. Jis žinojo, kad partizanai neišsilaikys, ir to neslepė. Liko ištikimas karininko priesaikai, pareigai ir darė viską, ką galėjo. Tėvynės laisvei ir žmonėms apginti.

Partizanų būriai turėjo nedaug ryšininkų laisvėje, beto, jie nemokėjo rusų kalbos, o tai buvo didelė kliūtis žvalgo darbe. Kartais būnant miške pritrūkdavo paprasciausią buitinį dalykų, viskuo tekdavo pasirūpinti patiem, o tai buvo pavojinga. Partizanus daugiausia rėmė jų šeimos kaimuose, tai irgi buvo neatsargu jau vien dėl šeimos likimo. Majoras Semaška visapusiškai analizavo padėtį. Liepdavo žvalgamis surinkti labai konkretias žinias iš kiekvieno partizanų būrio: kiek būryje vyrų, kiek turima maisto atsargų, ginklų, pinigų, kiek įrengta bunkeriu. Semaška griežtai uždraudė žemaičių partizanams prašyti pas ūkininkus maisto. Mes jį pirkdavome. Tuo metu, kai Algimantas Šertvytis desantu buvo išmestas į Lietuvą, kartu buvo numesta iš lėktuvo didelė rusiškų pinigų siunta. Taip pinigais žemaičių partizanai ir naudojosi. Ūkininkai mėlai parduodavo mums grūdus, mėsą, pieno produktus, nes atiduoti nustatytas pyliavas rubliais jiems buvo lengviau nei išvežti valdžiai paskutinius grūdus iš aruodų. Be to, mes ūkininkams galėjome sumokėti kur kas brangiau nei mokėdavo okupantų valdžia.

Majoras Semaška numatė partizaninio karo žlugimą. Mūsų villys Potsdamo konferencijoje, vykusioje 1945 metų liepos 17–rugpjūčio 2 dienomis, buvo išduotas: Karaliaučius atiduotas sovietų globai, o apie Lietuvos likimą net neužsiminta.

Supratome, kad Lietuva jau buvo pasidalinta daug anksčiau ir tapo auka grobuonims sudraskyti. Štabe mes vis dažniau kalbėjome apie pogrindinę rezistencinę veiklą. Žinojau, kad jos planą buvo parengę vienas karininkas, pasitraukęs į Vakarus, o pagal realią situaciją tą planą tobulino Jonas Semaška. Su juo aptardavome visas būsimos pogrindinės veiklos galimybes ir tikslus.

Pagrindinė plano dalis – atsisakyti partizanų būrių, atėjus laikui nutraukti partizaninę ginkluotą kovą. Tie, kurie turės galimybę be didesnio pavojaus legalizuotis, aprūpinti dokumentais grįš į namus ar į saugesnį gyventi miestą. Tie, kurie saugumo jau sekami, apie kuriuos surinktos žinios, galėjo pasislėpti išvykdami su padirbtais dokumentais į Rusiją. Ten kurį laiką būtų saugūs ir turėtų galimybę išlikti. Beje, ne vienas partizanas taip ir padarė. Partizanai, numatę išlikti Lietuvoje, turėjo išsidarbinti legaliai ir rūpintis pogrindžio spauda, tautos išlikimo propaganda.

Išanalizavęs padėtį visuose Žemaitijos būriuose, majoras pasakė štabo nariams: „Išsilaiķysime ne daugiau kaip pusę metų. Lieka be atsako tik vienas klausimas: kur mūsų daugiau žus? Kautynėse ar gyvenant laisvėje ir dirbant pogrindžio organizacijose?“

Majoras numatė konkretų aktyvios partizaninės kovos nutraukimo planą ir ruošėsi pogrindžio veiklai.

Bet... kai ką numačiau ir aš, tad kartą pasakiau vadui: „Nenorėčiau, kad taip atsitiktų, tačiau jus pražudys per didelis pasitikėjimas žmonėmis. Visais – pažįstamais, nepažįstamais, savais ir svetimais“. – „Yra, kaip yra, bus, kaip bus... Toks mūsų pasirinkimas“, – atsakydavo vadas. Akis į akį kovodamas su priešu, jis buvo kur kas ižvalgesnis. Akmirknsniu įvertindavo priešo jėgas, galimybes ir silpną vietą, neklysdamas numatydavo „Achilo kuliną“, riziką ar galimybę laimėti kautynes arba atsargiai, be nuostolių pasitraukti. Jis nuolat išspėdavo būrių vadus, kad partizanai nesivelėtų į kautynes su rusų kareiviais, stengtusi išvengti beprasmių mirčių. „Jūsų jégų dar prieikis“, – primindavo.

1945 metų vasarą jau visoje Žemaitijoje vyko masinės partizanų naikinimo akcijos. Vien tik į Žarėnų miškus buvo atsiusti 4 tūkstančiai rusų armijos kareivių. Apie rengiamas gaudynes, „miškų valymo“ akcijas visada žinojau ir šstabas spėdavo pranešti apie tai partizanų būrių vadams.

Telšių apskrityje, netoli Varnių, tarp Lūksto ir Masčio ežerų, miške yra nemažas klampių pelkių plotas, apaugęs retais krūmokšniais. Čia, tarp pelkių esančioje saloje, 1945 metų rugsėjo mėnesį vyko Žemaičių legiono partizanų vadų pasitarimas. Atvyko apie penkiolika būrių vadų, tik niekas nepasirodė iš Žarėnų. Sužinoti, kas nutiko Žarėnų partizanams, skubiai buvo pasiųstas ryšininkas slapyvardžiu Kirpėjas. Pavardės nežinau, jos ir nereikėjo man žinoti. Pamenu, jis buvo labai panašus į čigoną: juodaplaukis garbanius, rudu lyg kaštonai akių. Ryšininkas turėjo grįžti prieš saulės laidą.

Tą dieną pelkių salelėje su būrių vadais buvo kalbėta, kaip būriai ateityje palaikys ryšius su nelegaliomis pogrindžio organizacijomis, kaip bus plečiama partizaninė veikla, kad kova su bolševikais apimtų visą Lietuvą. Numatyta sukurti vykdomąją valdžią, kuri perimtų vadovavimą užėmus Žemaitiją. Taip pat sutarta, kaip organizuoti pogrindžio spaudą, telkti žmones, palaikančius LLA. Pasitarus su vadais, numatyta priimti į LLA tik lietuvius, kurie nepritaria bolševikams. LLA nariai turės prisiekti. Sulaužę priesaiką bus baudžiami karo lauko teismu. Buvo kalbėta ir apie gimnazistų įtraukimą į pogrindžio veiklą, numatyta, kaip bus teikiama pagalba partizanų šeimoms. Žemaičių legiono vadas įsakė laikytis griežčiausios konspiracijos. Vėliau visa tai buvo išdėstyta Liepos 1945 metų spalio 5 dienos įsakyme Nr. 1 ir perduota susipažinti visiems partizanų būriams.

Pasibaigus pasitarimui, vienas po kito sėkmingai išėjo daugelis vadų. Liko tik nedidelis mūsų būrys, gal dešimt vyrų, kartu su štabo nariais. Laukėme sugrįžtant Kirpėjo ir slėpėmės nedidelėje salelėje vidury klampių pelkių, į kurią vedė vienintelis nepavojingas takas, žinomas tik kai kuriems vietiniams miškininkams, – kūlgrinda. Tą miško vietą ir salelę žmonės vadino Dievo krėslu. Taigi laukiame mes tame Dievo krėslė Kirpėjo, bet jis nepasirodo, negrįžta. Pakliuvo žmogus į apsupimą, neišlaikė saugumiečių kančkinimą ir pasakė, kur slepiasi partizanų štabo vadas su savo vyrais. Saulei leidžiantis išgirdome mašinų burzgimą ir rusiškas komandas. Supratome, kad esame apsupti iš visų pusiu.

Štai kada, akis į akį susidūrė su mirtinu pavojumi, mes pamatėme vado šaltakraujiškumą, ištvermę, sumanumą ir žodžiais nenusakomą drąsą. Tai reikėjo patirti...

Greit jis numatė gynybos vietą. Subridę iki pažastų pelkėn, iškélę į viršų automatus, pasiekém retais krūmokšniais apaugusį sausą iškilumą pelkėje. Sugulėm, pasiruošėm gintis. Vadas nurodė, kaip ir kokiu momentu pasitrauksim siaura pavojinga kūlgrinda ir išeisim iš apsuties. Rusų kariuomenė artėjo. Tiesą sakant, vilčių išlikti gyviems, kaip mums atrodė, nebuvo. Pamatęs abejonę mūsų akyse, majoras griežtai įsakė: „Né šūvio! Né žodžio! Kurio nervai neišlaikys ir pirma manęs pykštėlės – tas pirmasis ir gaus kulką, patikėkit! Ne nuo manęs – nuo rusų gaus. Lauksiu iki paskutinės akiimirkos. Mano šūvis – pirmas!“ Iškilus grėsmei visi beatodairiškai paklusdavo vadui. Tylėdami, sulaikę alsavimą laukiame. Jau atrodė, jog ilgas laukimas – niekas kitas, tik mirtis. Jau matėme kiekvieno ruso veidą, siauras mongoliškas akis, antpečius, o vadas vis dar delsė, nedavė ženklo gintis. Kai iki mūsų liko apie 50 metrų, išgirdom Semaškos šūvį. Tada metėme granatas. Turėjome ir vokiškų pancersaustų: sviediniui sprogus vandenye, susidaro tarsi aklina siena iš vandens, purvo ir dūmų uždangos. Pro tokią uždangą sunku ką nors ižiūrėti. Susišaudymas, kaip vado buvo numatyta, truko tik penkias minutes. Vieinas paskui kitą kūlgrinda pasitraukėme iš apsuties, dar uždangai nenusėdus. Tiki vienas Ruzgys buvo sužeistas paklydusios kulkos. Kiti išliko sveiki. Po to mes supratome ir ivertinome vado patirtį ir drąsą. Jei būtume neišlaikę įtampos, pradėjė šaudyti per anksti – visi būtume žuvę, nes

enkavėdistų kariuomenės būta labai daug. Mus išgelbėjo tik vado fronte įgyta nuovoka ir šaltakraujiška drasa. O Žarėnų partizanai liko gyvi tik tie, kurie spėjo išeiti iš miško ir pasislėpti rugių laukuose ar krūmynuose.

Iš Luokės vis atskrisdavo keli „kukurūzninkai“ An–2 ir, pamatę naktį partizanų laužus, mėtydavo aplinkui bombas. Nukentėjo net paminkles sodybos ir vaikai, gaudę naktį upelyje vėžius. Žuvo nemažai ir partizanų. Surinkę žinias apie Luokės „aerodromą“, išsiaiškinę, kuo užsiima ir ką veikia sekmadieniais lakūnai, nusprendėme užkirsti kelią tiems antskrydžiams.

Buvo 1945 metų vasaros pabaiga. Naktys jau tamsios, nors dar šilta. Išėjome į žygį devyniese. Iš mano ryšininkų žygin ėjo Pranas Giniotis ir Anicetas Liauzginas bei keli Luokės partizanų būrio vyrai. Beje, mano žvalgai buvo geriau apmokyti, todėl jiems teko atsakomybė už operatyvinio žygio sėkimę.

Aplink „aerodromo“ teritoriją vaikščiojo du sargybiniai. Juos likvidavome, paėmėm ginklus. Matyt, čia būta pasilinksminimo, nes aplink mėtėsi buteliai, skardinės nuo konservų. Lakūnai kietai miegojo ant gultų laikinai suręstame pastate. Pažadinome. Buvome sutarę, kad aš kalbésiu vokiškai, o vienas partizanas vers mano šneką į rusų kalbą. Trumpai drūtai jiems pasakiau: „Jeigu dar nors kartą nuskrisit naktį link miško ir nukris bent viena bomba – gyvi iš čia neištrūksit!“ Dar pridūriau: „Argi tokie žvėrys esat, kad žvejojančius vaikus naktį užmušat prie laužo? Užteks!“ Lakūnai net nebandė priešintis. Buvo ma-

nančių, kad reikėtų juos sušaudyti už žuvusius vaikus ir bombų išdraskytas pamirkės sodybas, bet mūsų vadas majoras Semaška įsakė lakūnus palikti gyvus. Karininkas vis dar laikėsi nerašyto kario garbės įstatymo, kuris daugeliui, patyrusių daug kančių partizanaujant, jau buvo ne suprantamas.

Kol mes kalbėjomės su lakūnais, kol mūsų partizanas rusų kalba jiems šiaip taip išaiškino, ko iš jų norim ir kas jų laukia nepaklusus, kiti šios operacijos dalyviai sugadino „kukurūzninkų“ variklius. Paruoštų skrydžiui jų ten stovėjo keletas.

Lakūnai nenorėjo mirti: daugiau antskrydžių viršum miško naktimis nebebuvo. Po šios akcijos pasklido gandas, jog rusų lakūnus užpuolė vokiečiai, kurie nepasidavė po kapituliacijos ir slapstosi miškuose. Taip buvo surašyta NKVD raporte. Gandas partizanams buvo naudingas.

Telšių apskrityje veikė dvi partizanų rinktinės – Vaidoto ir Šatrijos, vėliau sujungtos ir pavadintos Vaidoto rinktine.

1945 metų spalio 5 dieną buvau paskirtas laikinai vadovauti Vaidoto rinktinei, kol surasiu tinkamą vado kandidatūrą. Kartu buvau įpareigotas organizuoti atskirą žvalgų kuopą Telšiuose ir jai vadovauti. Čia žvalgai praktiškai jau veikė nuo birželio mėnesio, būryje buvo daug jaunimo. Man pačiam teko nuolat palaikyti ryšius su Klaipėda, Kretinga, Mažeikiu. Mums teikė žinias ir Telšių mervinų Vaidilučių pogrindžio grupė.

Visa tai praeitis, sunki, kupina pavojų ir kančios. Džiaugiuosi, kad Lietuvos partizanų kovas jau išdrįstama pavadinti lietuvių karu, nes tai ir buvo karas. Žinojom, kad

neatlaikysim vis gausėjančių susišaudymų su rusų kariuomenės būriais, tačiau kitaip negalėjome...

Kartą 1945 metų rudens naktį éjome iš Luokės būrio į Varnius susitikti su Skirvytės būrio partizanais. Žygavome keturiese: majoras Jonas Semaška, Luokės partizanų būrio vadas, vietinis vedlys ir aš. Mus pastebėjo rusų kareivių pasalos sargybinis. Jis paleido įspėjamąjį šūvį, ir mes leidomės bėgti. Vadas griežtai riktelėjo, sulaikė mus, įsakė gultis ir laukti. Tik išgirdę majoro Semaškos šūvį, bėgsime atsišaudydami, kiekvienas nurodyta kryptimi. Išklausę trumpo kategorisko įsakymo, sugulėme. Laukiame. Viešpatie, kokios ilgos nežinios, o gal mirties laukimo minutės! Laukiame dešimt minučių. Laukė ir jie. Rusai pirmieji neišlaikė. Kažkas rusiškai prasitarė: „Gal tai bûta žvères?“ Kareiviai émė artintis mūsų pusėn įsitikinti, kas čia šinestelėjo.

Kai jie buvo jau visai arti, vadas davė komandą: sutartinė keturių automatų ugnis ir... trauktis! Rusų kareivių gretose kilo sąmyšis, matyt, pamanė, kad partizanų yra daug. Jie irgi nenorėjo mirti. Per tą trumpą sąmyšį mes ir pasitraukėme. Išlikome net nesužeisti. Grįžom į bunkerį, apie pasalą suspėjė pranešti ir kitų būrių partizanams.

Tačiau saugumas jau éjo ne tik mūsų paliktomis, tarsi visai neregimomis pėdomis. Tuometinė naujoji sovietų vyriausybė Lietuvos ūkininkams uždėdavo tokius mokesčius, pyliavas, jog viską atidavę valstiečiai būtų likę nuogi ir alkani. Taip buvo stengiamasi sužlugdyti ūkininkus, kurie rémė partizanus. Mes vis dar turėjome gausias rusiškų červonçų

atsargas iš gautos siuntos, todėl pirkdami iš ūkininkų produktus jiems užmokėdavom tiek, kad įstengtų atsiskaityti su valdžia pinigais, o ne žemės ūkio produktais. Štai čia saugumo pédsekiai ir pajuto: kažkas keista. Iš kur ūkininkai ima pinigų? Kodėl valdžiai mieliau grąžina beverčius červoncus, bet pasilieka derlių? Prasidėjo masinės kratos ūkininkų sodybose, pasala po pasalos ir pagaliau ištisų šeimų žudymas partizanų vardu.

Majoras Jonas Semaška, dar kartą patikrinęs žinias, surinktas iš būrių, susitiko su vadais ir atvirai išdėstė savo nuomonę:

– Kiek gali žmogus išsilaikti bunkeryje, drėgmėje, be normalaus poilsio? Neilgai. Ims sirgti, palūš dvasia, o tada jau ne karys. Todėl dar kartą prašau pamąstyti ir primenu: kasjaučiate, kad jau priėjote paskutinę ribą ir neišlaikysite, – išeikite. Padėsim įsikurti, rasim išeitį. Mano skaičiavimu, mes išsilaiksime ne ilgiau kaip pusę metų, jeigu ne mažiau. Po to – galas! Ar inums reikia šito laukti? Manau, atėjo laikas prašnektí apie tautos išlikimą: ką daryti, kaip veikti, kad tauta nenumirčiu?

Leisdami valandas bunkeryje, vis dažniau prašnekdavome apie pogrindinę veiklą. Tiesą sakant, vadas kalbėdavo tezėmis ir argumentais. Jo prognozės būdavo be galo įdomios, todėl mėgdavom išprovokuoti vadą atviram, perspektyvas numatantčiam pokalbiui. Po šitų pašnekesių mes vis labiau gerbėm Joną Semašką – karininką iš pašaukimo. Tarytum vakar buvo sėdėta, šnekūčiuota, išmokyta, kas mes ir kokia lietuvių tautos ateitis. Jis kalbėdavo su karininkui būdingu santūru-

mu: „Esame maža, bet garbingos praeities tauta, tik pasodinta blogoje dirvoje – tiesiog ant visų minamo tako. Kadaiše lietuvių valdos buvo daug didesnės, ir tai mūsų protėviai būdavo priversti gintis, išsilaikė tik kariaudami. Paskutinis šimtmetis mus niokoja jau be mažiausio gailesčio. Iki 1940-ujų per stebuklą išlikome tarp Vokietijos ir Rusijos, tačiau dabar atsitiko taip, kaip ir turėjo atsitikti. Juk Suomijai buvo grėsminga tik viena siena su Rusija, o mums – dvi sienos su agresyviausiom valstybėm. Nusiritus pirmai karo bangai, lietuviai buvo priversti tarnauti ir vieniems, ir kitiem. Gal kai kas vylési, kad Vokietija išgelbės pasaulį nuo komunistų viešpatavimo Europoje. Gaila, valstybės, rémusios vieną ar kitą kariaujančią pusę, nesuvokė, nesuprato, kas šiame kare yra rusų kareivis. Jis galėjo tik žūti arba laimeti mūšį: pasitraukusius šaudė enkavédistai. Niekas nepasikeitė ir dabar, po Rusijos pergalės. Jeigu kiekvienas mūsų partizanas nukautų net po šimtą rusų kareivių, jų bus atsiusta kiekvienam dar po penkis šimtus. Komunistai žmonių negaili, o kiekvieno mūsų galva jau suskaičiuota ir netgi įvertinta atitinkama suma beverčių červoncų už išdavystę. Žinokite, jie negailės nei savo karių, nei mūsų gyvybių. Tuo laikosi komunizmas. O milijonų žmonių pralietas kraujas – tik lietus ant komunizmo daigų. Ir kovodami iki mirties, ir nutraukę kovą mes nesustabdysim tautos naikinimo. Žūsime visi arba būsime nukankinti, numarinti badu Rusijos lageriuose. Todėl mums pasirinkimas tik vienas: nors ir maža vilties atkreipti pasaulio dėmesį į Lietuvą, – tēsime kovą ir, nepraradę garbės, pasitiksime likimą. Sakote, vyrai, – pasaulis mūsų nepamatys? Galbūt... Galbūt komunizmas išplis po visą Europą ir ne tik

Europą? Gal tai baisi užkrečiama liga kaip maras, kuria turi persirgti visos tautos. Persirgti arba numirti..."

Manau, vadas jautė, kad jo žodžiai skambėjo mums lyg atsisveikinimas, lyg priesakas tiems, kurie išliks, kad nenustotų tikėti, mąstyti ir neužmirštų, kas mes esame, kokie mes savo ir pasaulio akyse.

Kai mūsų vadą suémė, aš jau pusę metų buvau vežiojamas po Lietuvos kalėjimus. Sužinojau tik tiek, kad majoras Semaška buvo suimtas Telšiuose. Be abejonių, buvo išduotas. Sunku pasakyti, kur išdavystės siūlo pradžia, o gal būta ne vienos išdavystės? Juk važiavo vadas kelis kartus į Kretingos vienuolyną pas vienuolius, o ten jau irgi galėjo saugumo šnipą būti. Vadą suémė Telšiuose, vakare, vadinasi, jis jau pažino iš veido, dokumentų nereikėjo. Jis pažinojo daugelis partizanų, o būriuose jau buvo saugumo infiltruotų provokatorių. Nors mes su majoru Semaška visada rasdavome bendrą kalbą, sutardavome dėl visko, tačiau niekada jam nepritariau dėl beatodairiškos rizikos. Žinoma, dabar, per laiko atstumą, lengva analizuoti klaidas, svarstyti, kas galėjo būti kitaip, o tada... Tada kiekviena nugyventa diena buvo laimėjimas, nes kasdien mus lydėjo pavojus: plačiai užmetusi agentų ir informatorių tinklą, jau dirbo speciaių paruošta čekistų armija.

Esu sulaukės iš majoro Semaškos netgi padékų ir ne kartą, dažniausiai impulsyviai išsakyti. Nepriklausomos Lietuvos kariuomenėje būrių vadais būdavo skiriami leitenantai, kuopos vadu galėjo būti kapitonas. Kai teko organi-

zuoti ir laikinai vadovauti Vaidoto rinktinei, o vėliau štabo įsakymu buvau paskirtas Telšių kuopos vadu, niekas man tokio laipsnio nesuteikė. Tik Semaška, už ką nors mane pagirdamas, vadindavo kapitonu. Bet lygiai taip pat lengvai iškoneveikdavo mane ir žvalgybos vadovelius, išvadindamas vaikėzu ar vaikeliu.

Tokie žodžių žaidimai, netgi tada, kai susiginčydavome iš esmės, netrikdė mūsų santykį. Tačiau po vieno ivyko jis į mane liovési žiūréjės kaip į paauglį.

Dvylikai metų pamiskės kaimo piemenuką partizanai praminė Voveriuku, myléjo ir pasitikėjo juo. Voveriukas sugebédavo išliuogti į aukščiausią eglės viršūnę, iš kur lengva buvo stebeti vieškelį ir apylinkes. Jo pastebėjimai mums būdavo naudingi. Tačiau ir jis per savo stropumą padarė klaidą, dėl ko galėjome visi nukentėti. Voveriukas partizanų stovykloje padėjo ištiesti tarp dviejų eglių radijo anteną ir vieną jos galą stipriai pririšo pačioje viršūnėje, nors turėjo tik užkabinti, kad prieikus anteną lengvai nuimtume. Mes to nepastebėjome, o ir negalėjome matyti, kas padaryta eglės viršūnėje.

Buvo saulėta, rami bobų vasaros diena. Prieš žygį partizanai ilsėjos, aplink stovyklą miške vaikščiojo labai atsargiai, net krūmų neliesdami, kad neišsiduotų. Netikėtai mums pranešė, jog supamas miškas ir kaimai netoli mūsų buvimo vienos. Reikėjo labai skubiai trauktis. Kiekviename sudelsta minutė galėjo kainuoti gyvybę. Luokės būrio partizanai skubiai paslėpė dokumentus, pasiruošė atsitrauktii, bet... Liko mūsų radijo antena! Nutiesta tarp dviejų eglių viršūnių ji blizgėjo prieš saulę ir galėjo išduoti, jog

čia būta stovyklos. Ilipti ten, kur laipiodavo Voveriukas, suaugusiam vyru buvo neįmanoma ir laiko jau nebe- turėjom. Pabandžiau gelbėti padėti: atsiguliuau, nusitai- kiau pistoletu į anteną. Kad nesukeltume sau pavojaus, šūvis turėjo būti vienintelis, nes vieno šūvio garsas pa- sklinda miške aidu ir sunku nustatyti vietą, iš kur šauta. Šoviau į anteną. Kai peršauta viela susiraičiusi išnyko eglės šakose, vyrai mane dar kartą apdovanojo „Sidabro kulta“... O majoras, vėliau apie tai sužinojės, nors ir pasakė ačiū, vis tiek pasišaipė sakydamas, jog man tai tebuvasi puiki proga pademonstruoti snaiperio sugebėjimus. Toks jis buvo – mūsų vadas Liepa: gyveno su mumis kova ir pavojais, dalijosi partizano duona, o pagyrimais nedžnai lepino. Tačiau svarbiausia, jog tada mes sėkmingai pasitraukėme, suspėjė panaikinti stovyklos pėdsakus.

Buvau jaunas, neturėjau kovinės patirties, tad klaidų neišvengiau ir aš. Tačiau su viena klaida susijęs labai savotiškas nuotykiškis.

...Klausausi žvalgo ir išgirstu nuostabiausią partizanišką novelę – nesukurtą, nesusantazuotą. Žvalgo jaunystė – pa- vojais ir šūviais skaičiuoti metai. Tačiau ir tarp pavoju būta ypatingų dienų, su niekuo nepalyginamų ir ne kiekvieno daliai tekusių. Tą dieną kelyje žvalgą lydėjo ištikimas Vil- kas. Jei tik pasitaiko proga pabūti prie gilaus gražaus Lüksto ežero, Zigmantas Daulenskis tarytum iš naujo išgyvena tą dieną, kai enkavėdistų apsupti ir apšaudomi vandens stichijoje jiedu su Vilkui liko dviese grumtis už gyvybę.

Pasibaigus karui, 1945 metų gegužės pabaigoje atvykau į

Tryškių partizanų būri. Aptarę reikalus, susėdome užkasti. Tada vyrai ir pasakė, jog prie jų stovyklos jau senokai išikūrė didžiulis juodas šuo, labiau panašus į vilką. Budi, neina šalin. Ką vyrai jam numeta – tą suėda, tačiau nė vieno arčiau neprisileidžia. Urzgia, rodo iltis ir šiek tiek atsitraukės vėl budi. Galbūt netoli ese žuvo jo šeimininkas? Partizanai bandė jį šaukti įvairiausiais vardais, tačiau vilkšunis elgesio nekeitė, tarytum ne jis į partizanų teritoriją būtų išibrovės, o žmonės jo ramybę sudrumstę. Tikrai, mums papieštas vilkšunis kiek priartėjo, matyt, atėjo savosios dalies. Pasiėmės duonos, surinkės apgraužtus kaulelius, pabandžiau su juo „pasišnekėti“. Ką numečiau – šuo surijo ir vėl į mane žiūri, tačiau artyn nė žingsnio žengti neleidžia. Atkiša iltis ir pik- tai urzgia. Visaip ji kalbinau, prašiau parodyti, kur jo šeimininkas, šaukiau visais man žinomais šuniškais vardais, tačiau į mano žodžius Vilkas nereagavo, nors pakreipės galvą klausėsi. Buvau prarandąs viltį susidraugauti su Vilkui, kaip ji pavadino partizanai, kai staiga šovė išganinga mintis. Gry- naveislis aviganis galbūt išmokytas vokiškų komandų. Žengiau du žingsnius artyn ir, nepaisydamas jo atkištų ilčių, griežtai vokiečių kalba surikau: sėsk!

Vilkas net sudrebėjo: pastatė ausis ir vėl jas suglaudė, sėdo ir stojosi, labai nepatikliai į mane žiūrėdamas. Dar kartą šūktelėjau komandą: sédét! Šuo paklusso. Atsisėdo. Tada aš pats atsiguliuau į samanas ir liepiau Vilkui ateiti prie manės. Lėtai lėtai, vis dar nepasitikėdamas, jis pri- siartino prie manės ir atsigulė šalia. Dar keletas švelnių vokiškų žodžių, ir po dešimties minučių šuo jau padėjo galvą man ant kojų ir leidosi paglostomas. O kai atsistojau, Vil-

kas prisiglaudė man prie kairės kojos ir žengė su manimi pusmetri į priekį. Supratau, kad vilkšunis gavės „aukštajį išsilavinimą“, tačiau neaišku, kokius mokslus baigės ir kokiai tarnybai buvo skirtas? Nuėjom netoli stovyklos. Liepiau jam gultis ir laukti, o pats atėjau pas vyrus, kurie iš tolo stebėjo mūsų „susipažinimą“ ir buvo labai nustebinti rezultato.

Nežinau, aš šuniui labiau patikau ar jis man, bet nutariau šią gražų galingą žvéri globoti. Susitarėme, kad vyrai prieš šuns nesiartins ir gerai jį maitins, kol aš grišiu iš užduoties. Tada šunį pasiimsiu su savimi. Už įsigytą naujajį draugą vadui padovanojau pistoletą P-38, kuo jis liko labai patenkintas. Vyrams dar kartą priminiau, jog šuo išmokytas specialių komandų ir artintis prie jo tikrai pavojinga. Vienas iš partizanų paklausė: „O kaip pats prie jo priėjai?“ Pajuokavau žemaitiškai pasakęs: „Toks tokį pažist...“ Mane užkalbinės vyrukas nusijuokė: „Tada ir mūsų Juzis prie šuns prieis“. Paminėtas vardu Juzis staiga pašoko, o vadas jį spėjo sulaikyti: „Sėsk, Juozai. Užteks, vyrai, kiek galima ardytis?“

Supratau, kad būryje dėl man nežinomų priežasčių tvyro įtampa. Kai vadas mane išlydėjo, paklausiau, kas atsitiko jo būryje? Pasirodo, vyrai apsiuko dėl ringės dešros. Paprasta istorija: į partizanų būri atėjo jaunų vyrukų, visai nepasirengusių kovai. Jie nebuvovo pratę prie griežtos drausmės, ir vadui teko daug ko vaikinus mokyti. Prieš kurį laiką partizanai buvo pakviesti pas pamiskęje gyvenančią našlę pietums. Vaišės buvo sočios, net naminės buteliukas atsirado. Jaunutis partizanas Juozukas iš viso vengė degtinės.

Taigi ir tąkart pavalgės pakilo iš užstalės ir išėjo pasižvalgyti po kiemą. Pasižvalgė. Kai kitą kartą vyrai apsilankė pas našlę, ji pasakė, kad Juozukas iš kamino nudžiovės ringę rūkytos dešros. Nuo to laiko vyrai Juozuką pravardžiavo šunasnukiu ir kiekviena proga primindavo našlės dešras. Suprantama, jog išgirdus mano juokelį „Toks tokį pažist“ vyrams vėl pasitaikė proga pasišaipyti iš Juozo. Vadas ne kartą bandė šaipokus sudrausminti, tačiau veltui.

Koks iš tiesų buvo jauniausias Tryškių būrio partizanas Juozukas, vengės degtinės, bet susigundės rūkytos dešros kvaipu, vyrai suprato gerokai vėliau... kai nebeliko laiko atsiprašyti.

Jau būdamas lageryje, iš tame valsčiuje suimto ūkininko sužinojau, kad Juozukas žuvo apsupus būri enkavēdistams. Pakliuvę į pasalą, persekiojami enkavēdistų dalinio, partizanai traukėsi. Juozukas, nelaukdamas vado įsakymo, pasiliiko dengti draugą, kad jie prasiveržtų iš apsupties. Dengė juos, kol baigėsi automato šoviniai ir vyrai pasiekė saugią vietą. Pats jau nespėjo pabėgti. Kai enkavēdistai jį apsupo, Juozukas nusišovė iš pistoleto. Jo išniekintą kūną stribai ilgai laikė gatvėje ant grindinio.

O dabar apie savo klaidą...

Kai grįžau iš žygio pas partizanus, jau buvau suradęs Vilkui namus netoli Telšių, gražioje ūkininko sodyboje. Iš visų namiškių šuo pripažino tik dešimties metų mergaitę, ūkininko dukrą, tik iš jos rankų émė duoną. Taip ir sutarėme: tada, kai šuo manęs nelydės, mergaitę jį globos, maitins, o kiti prie Vilko nesiartins.

Nuo tada šuo dažnai mane lydėdavo kelionėse. Tiesa,

ne iš karto supratau šuns „kalbą“. Einant atlikti užduoties, jis bėgdamas pirmą manęs ir reaguodavo į kiekvieną smulmeną miške. Ką nors neaiškaus aptikęs, Vilkas prieidavo prie manęs, bakstelėdavo snukiu į koją ir tyliai urgzdavo. Jis visada laiku išspėdavo apie pavojų, toli priekyje esančius žmones. Tiesa, kartais sustabdydavo visai be reikalio, pri-versdavo mane pasigrožeti zuikių vestuvėmis, šernų ar stirnų šeimyna. Pakeliavęs su Vilku, jau po mėnesio aš gerai išmokau šunišką „šneką“. Pajutęs miško žvėris, jis urgzdavo plonu balsu, o snukučio išraiška būdavo tokia linksma, jog tik dailininko teptukas pajėgtų pavaizduoti. Užuodės partizanus ir kaimo žmones, amteldavo storiau ir trumpai, rimta mina, o rusų kareivių dalinį ar stribus pajutęs iš toli urgzdavo storu balsu ir šiepė iltis.

Vėlyvą 1945 metų rudenį man reikėjo aplankytį Janapolės būrių. Pakeliui į Žarénus būrio vadas pasakė, jog ateinančią naktį jie eis „palinksminti“ Varnių stribų. Tikslas – sunaikinti valsčiaus dokumentus: pyliavų kvitus, ruošiamų tremti ūkininkų sąrašus. Man eiti su partizanais į jų žygį nereikėjo, turėjau užtektinai savų užduočių. Tačiau kas nepadaro klaidų jaunystėje? Juo labiau kad vadas tvirtino, jog žygis esąs visai nepavojingas, nes Varniuose tuo metu NKVD įgulos nebuvovo, o telefono ryšį su Telšiais buvo numatyta nutraukti.

Matyt, žvalgo darbas man atrodė pernelyg ramus, užsigiedžiau pavojų, norėjau save išbandyti, kas žino? Susigundžiau dalyvauti su Janapolės vyrais jų žygijoje į Varnius. Miestą pasiekėme išsiskirstę po du tris, iš viso penkiolika partizanų. Lengvai užémėm Varnių vykdomajį

komitetą. Išvaikę stribus, vyrai ēmė naikinti, deginti dokumentus. Tik nežinia kodėl manęs neapleido bloga nuojaudė. Pamąščiau: juk nuo Varnių iki Telšių tebuvo vos 28 kilometrai, o ten nuolat budėjo gausi NKVD kariuomenės įgula. Ir tikrai, po valandos iš toli nuo Telšių pusės pasigirdo mašinų ūžesys.

Perspėjau vyrus, paprašiau, kad praneštų vadui ir įsakyti trauktis. Mano šuo irgi neramiai karpė ausimis, rodė iltis.

Vadas įsakė trauktis. Vyrai pasklidio ežero krantu, vieni metėsi į dešinę, kiti – į kairę miško link. Prasidėjo susišaudymas. Kulkos lėkė iš visų pusų. Supratau, kad rusai mus apsupo žiedu. Tikėjausi pasislėpti slinkdamas ežero krantu artyn miško. Staiga netoli manęs, gal už 300 metrų, užsi-degė galingas prožektorius, kokius įtaisydavo ant mašinų. Nepagalvojės paleidau automato seriją tiesiai į prožektorių, tuo išsiduodamas, kur esu. Juk prožektoriaus stiklas neperšaunamas! Prisiminiau tai, kada į mano šūvius atsakė kulkosvaidis. Keisdamas vietą, atsidūriau ant ežero kranto, iš kur jau nebuvovo kelio atgal. Paslėpti mane galėjo tik gilus neįžvelgiamas Lūksto vanduo.

Apsidairiau ir pamatės paežerėje malkų rietuvę stvēriau ilgiausią pliauską ir nusileidau į vandenį. Nors gerai plaukiau ir nardžiau, pasiekti kitą krantą būtų buvę per sunku, nes ežeras didžiulis. Priplaukės gelmę, viena ranka laikiausi pliauskos ir yriausi tollyn į kitą krantą. Net kelis kartus prožektoriai apšvietė vandenį ir man kaskart tek davavo panirti, kad neklidytų kulkos. Kulkosvaidžio serijos apšaudė visą ezerą. Gal po pusvalandžio pajutau, jog mano pliauska leidžiasi gilyn ir vis menkiau mane laiko. Pagaliau mano

malka visai émė skësti, o iki kranto dar buvo likę apie 300 metrų. Yriausi iš visų jégų, kol visai nusilpau. O tada staiga pajutau, kad mano šunelis, mano Vilkas lyžtelėjo veidą ir dantimis įsikibo į apykaklę. Plaukdamas buvau taip nusilpęs, kad man jau pynési realūs vaizdai ir sapno reginiai.

Atsitokėjau ant kranto, suvokiau guljis kniūbsčias, tam-pomas skrandžio spazmų, nors vandens nebuvau prigéręs. Išvydau mane apsupusius vyrus. Vieną mirksnį pajutau šlapią šuns snukį: jis laižė man veidą ir linksmai inkštė. O man staiga žemė pakvipo obuoliais ir aš kritau į silpnumo alpuli. Užmigau.

Nubudau suvyniotas, nuogas ir pakvipęs namine. Degė lauželis. Šalia jau išdžiūvęs gulėjo mano ištikimas sargas Vilkas. Budėjo ir žiūréjo į mane. Tu teisus, šunie: koks antžmogis ar kvailys drįstų vélų rudenį perplaukti giliausią ir plačiausią ezerą? Nebent aptemusiu protu didvyriu pasijutęs...

Nubusdamas išgirdau vyrų balsus: „Iš kur šitas vaikėzas gavo naują automatą ir dar FN pistoletą? Kas jis? Ir dar toks piktas didelis šuo?“

Aš atsisėdau ir paklausiau, kur mano drabužiai ir ginklai. Vienas vyrų pasakė: „Rūbus išdžiovinom, atgausi, o ginklus grąžinsim, kai grįš vadas“. Matyt, buvau gerokai apdujęs, nes dar paklausiau, kur galėčiau nusiprausti? Daabar vyrai chorū nusikvatojo: „Veizat vyrą! Uns dar maža prausės!“ Ir vél mane pavadino vaikėzu. Pasirodo, išgirdę lojant šunį, mane surado Žarėnų būrio partizanai, sustojo kitame Lüksto ezero krante. Pamatę nualpusį, vyrai atgaivino, išrengė ir žemaitiškos medicinos patirtimi nusprendę,

jog buvau ežere labai atšalęs, émė šildyti. Ištrynė namine, sugirdė gerą gurkšnį. Kai sugrįžo būrio vadas, augalotas žemaitis, liepė man pasakoti, kaip ir iš kur atsiradęs? Žinojau, kad Žarėnų partizanų vadas buvęs kariškis, pasienietis, jo būrys gerai apmokytas, drausmingas. Pavardės nežinojau, man to nė nereikėjo žinoti. Pasikeitėm slaptąžodžiais ir, nors sunkiai patikėjo mane esant žvalgu, ginklus atidavė. Papasakoju jam apie Janapolės partizanų operaciją ir kuo viskas baigėsi Varniuose. „Tas Janapolės students yra šlaps, nedegusis ir anam amžina niežt kailis“, – padarė išvadą vadas. Tai yra: Janapolės būrio vadas, buvęs studentas, yra karštakošis. Vado žodžiai ir man nuskambėjo kaip perspėjimas.

Šuo per mūsų pokalbij akių nuo manęs nenuleido. Taip ir žvalgësi, kas bus toliau? Jei būčiau éjës į ezerą, tikriausiai ir man būtų iltis parodęs. O aš atsigavęs glosčiau Vilką, daličiaus su juo vakariene ir mąsciau...

Žvalgų mokykloje mane mokė, jog niekada nebūna padėties be išeities. Jei tos išeities neradai, vadinas, esi pats kaltas. Taigi ką aš padariau ne taip? Kodėl atsidūriau beviltiskoje padėtyje?

Visų pirma nereikėjo listi ne į savo daržą. Neturėjau teisés eiti į Varnius, juo labiau nepatikrinęs, ar ryšys su Telšiais tikrai nutrauktas. Pasirodo, kad partizanai nukirpo telefono laidus tik Varnių-Telšių ruože. Betgi į Telšius iš Varnių buvo galima prisiskambinti per Luokę ir Žarėnus. Užuot išvaikius stribus, pirma reikėjo užimti telefono stotį. Tai pirmoji mano klaida. Antroji: išgirdęs rusų mašinų užimą, privalėjau, ispėjës partizanus, ramiai be šūvio pasitraukti,

nešaudyti į prožektorių. Trečioji kлаida, netgi ne kлаida, o didžiausia kvailystė – leistis į ežerą gerai neapžiūrėjus pliauskos. Juk jos vidurys buvo išpuvęs, matyt, malkų rietuvė jau seniai ežero krante palikta puvo. Bent jau ąžuolinės pliauskos turėjau paieškoti. Be to, galėjau, kol mano pėdsakų niekas neaptiko, nusirengti nuogai, rūbus ir ginklus suvyniojės paslėpti vandenyn ar prie kranto žolių, o pats laisvai plaukti į ežerą. Be nuovargio nuplaukdavau 10 kilometrų, pavargęs galėjau netgi pailsēti ant vandens aukšteliuinkas ir, aprimus šaudymui, sugrįžti į krantą. Kareiviu mašinoms išvažiavus, būčiau pasiémęs ginklus ir kelias toliau.

Šaudamas į prožektorių, išdaviau savo buvimo vietą. Kodėl taip padariau? Kas privertė? Savisaugos instinktas – baimė! Baimė, kuri nors ir sekundėm, tačiau užblokuoja blaivų protą, mąstymą ir neleidžia veikti ramiai. Suvokiau liūdniausią tiesą: aš dar „per skystas“, anot žemaičių, pavojingoms situacijoms įveikti. Štai tau ir žvalgas! – mąsciau.

Glosčiau šuns nugarą, pakaklę, vėju ir ežeru atsiduodantį jo kailį ir mintyse kartoju: „Ačiū Dievui, o gal ir šuneliui, – išnešiau ši kartą sveiką kailį! Tebus tai man pamoka ateičiai“.

Gaila, nesužinojau savo ištikimo draugužio juodojo Vilko likimio. Mano ištikimo sargo, linksmu snukučiu ir ambrijimu pranešdavusio, kad netoliese zuikių vestuvės! Kai mane areštavo, Vilkas liko pas ūkininką, o kai ir juos visus ištrėmė į Sibirą, nežinia kur dingo. Ar surado naujus šeimininkus? Ar ilgejosi manęs, tiek daug kartų lydėjės miškais iš vieno būrio į kitą, tiek daug kartų perspėjės apie pavojų?

Mes vienas kitą supratom: pasiklydės žmonių kare šuo ir aš, išvytas iš savo namų, išėjės į kovos kelia žmogus. Už duo-

nos kąsnį, už apgraužtą kaulelį Vilkas išgelbėjo man gyvybę, o aš jo apsaugoti negalėjau...

... Ir vėl toks pat skvarbus žvilgsnis į praeitį, į kлаidas, į savo veiklą, – ką galėjome padaryti kitaip ir ko nepadarėme? Karas baigėsi, tačiau sovietų imperijai dar reikėjo vergų iš visų „savanoriškai“ įstojusių į Sovietų Sąjungos sudėtį valstybių. Lietuvos laisvės armijos žvalgai teko papildyti milijonines vergų gretas, su kitais kaliniais pradėti didžiasias „komunizmo statybas“.

– 1945 metų darganotą rudenį, lapkričio 15 dieną, išėjau iš štabo bunkerio ir užėjau į butą Telšiuose. Ginklo su savimi neturėjau. Gerai žinau, kad nei namuose, nei tarp mano dokumentų nebuvo né menkiausio popierėlio, galinčio parodyti mane esant žvalgą, – prisimena Zigmas Daulenskis.

Vos paréjau, namą apsupo būrys enkavēdistų, išlaužė duris, plieskė į veidą prožektoriais. Uždėjo antrankius ir pradėjo namuose kratą. Viską iškrapštė, net plunksnas iš pagalvių išpurtė. Nieko neradę, nuėmė antrankius ir liepė apsirengti. Apsivilkau paltą. Vėl surakino rankas. Išvežė į Telšių saugumo bastioną susipažinti su vietiniais ir nevietiniais enkavēdistais. O tada daužumas, spardymas iki ryto. Galėjau ir aš atsakydamas bent vieną mirtiną smūgį suduoti, tačiau tada tikrai nebūčiau gyvas išlikęs.

Nekalbėjau, iškenčiau. Nieko nepešę, pastatė manęs sau-goti du stribus ir paliko kampe ant senos sofos tūnoti viename iš tamsių kambarių. Paryčiais atėjo rusų karininkų lydimas pulkininkas Kurovas, beje, garsėjęs sugebėjimu

susidoroti su „tarybų valdžios priešais“. Pažiūrėjo jis į mane ir nusijuokė. Enkavēdistus išplūdo: „Kvailiai! Piemenį sugavot, ne žvalgą!“ Tačiau manęs nepaleido. Po dviejų valandų vėl pašaukė. Tardė rusas, o vertėjavo žydas enkavēdistas. Kai reikėdavo mušti, irgi darbavosi žydas. Kartą buvo pats generolas pasirodės, bandė tardyti vokiečių kalba. Apsimečiau nesuprantąs vokiškai. Nieko ir ši kartą neišgavę, o gal ir suabejoję, ar toks jauniklis gali ką nors žinoti, išvežė mane į Šiaulius, į specialųjį tardymo skyrių. Ten dirbo labai gerai parengti, patyrę tardytojai, atsiusti iš Maskvos ir Leningrado. Nors ir „auksinę“ patirtį bei pasiruošimą turintys, jie irgi neatsisakė įprastų kankinimo metodų, įrodančių bolševikų jégą ir teisę. Apklausa užtruko iki 1946 metų pavasario. Per aštuonis mėnesius „suspėjau“ aplankyti visus Lietuvos kalėjimus. Jei vardyčiau išradingas tardymo priemones, enciklopediją surašytume. Pasiryžęs tapti žalgu, žinojau, kas manęs laukia...

Taigi tardo, daužo, o nieko naujo neišgirdė vėl kažkur veda. Vienas iš „vedlių“, tarytum gailėdamas manęs, tokio janno, kvailo, lyg netyčia prasitaria: „Veda sušaudyti...“ Tada ilgai vedžioja tamšiais koridoriais – aukštyn, žemyn, aplinkui ir... nesušaudo. Gal tikėjosi – sukłupsiu, maldausiu pasigailėti? Nežinojo jie žemaičių atkaklumo, o pajutę, jog neatgailausiu, – ištumė į tamsų kambarį. Apspardė, prirošo viela prie radiatoriaus ir paliko vieną. Supratau – žiūri kur nors pro slaptą „akutę“, laukia, ką darysiu? Arba vėl... psychologijos mokslo gelmių griebiasi: klausinėja, klausinėja ir tarytum netyčia palieka ant stalo pistoletą, o pats tardytojas išeina „atsipūsti“ po sunkaus darbo. Aišku, pistoletas tuščias:

tikisi, kad čiupsiu ir taip užkibsiu ant jų kabliuko. Gal kieno nervai ir neišlaikydamo skausmo, pažeminimo. Griebdavo tardomasis kankinys pistoletą ir... pralaimėdavo. Įsiminiau svarbiausią žvalgo taisyklę: pakliuvus į priešo nagus kalbėti tik tai, ką priešas jau žino, ir kategoriskai neigti, ko dar nespėjo sužinoti. O tas neapmokytiems partizanams ir būdavo sunkiausia: suvokti, pajusti, ko dar nežino enkavēdistai.

Bylą man sudarė, nors nieko, kas jiems labai rūpėjo, iš manęs neišpešė. 1946 metų kovo 23 dieną įvyko teismas Šiauliuose: teisė SSRS karo tribunolas pagal RSFSR baudžiamąjį kodeksą „už tévynės išdavimą“. Mat kur ižengė komunistas, kur patupėjo, ten jau ir jo žemė, ten jam ir tévynė.

O man ji buvo vienintelė – Lietuva. Nuteisė dešimčiai metų katorgos ir penkeriems metams tremties be pilietinių teisių, be paso, be galimybės atbuvus bausmę kur nors išvykti. Vis dėlto, iškentės lagerį, aš tą dokumentą „be teisių“ pasitvarkiau į tinkamesnį ir grįžau į Lietuvą.

Tuo metu, kai mane suėmė, tardė ir nuteisė, jie nieko apie mano tikrają veiklą nebuv'o išsiaiškinę. Nuteisė mane kaip pogrindžio antisovietinės grupės narį už pogrindinės literatūros platinimą, partizanų šelpimą ir tikslą nuversti sovietų valdžią. Išsiuntė į bendrojo režimo Uchtos lagerį. Tik vėliau, jau lageryje atliekant bausmę, kai žuvo Ruzgys, Ašoklis, kai buvo suimti Semaška, Šertvytis ir Jazdauskas, tik tada ši tą apie mane, kaip žvalgų kuopos vadą, išaiškino, įtaré, kad palaikiau ryšius su partizanais.

Daug ko nespėjau padaryti, nors ne visada dėl savo

kaltės. Kartą Varnių būrys saugioje vietoje ilsejosi po užduočių ir aš pasiūliau būrio vadui: sakau, pamokysiu partizanus, kaip kalbėti pakliuvus į saugumą, ką atsiminti, kaip susiorientuoti, ką saugumiečiai jau žino apie suimtajį ir kas jiems rūpi išaiškinti? Ką ir kiek kalbėti, ką atkakliai neigti arba tylėti. Mano nuostabai, vadas tokią pamoką atsisakė, suabejojo, ar „žvalgo mokslai“ nepalauš dvasios, ar neims visi galvoti, jog būtinai bus suimti? Man tai buvo sunkiai suvokiamas argumentas. Vėliau išsitikinome, jog reikėjo būti viskam pasiruošusiems.

Kai ir mano asmenybė saugumui išryškėjo, bylą buvo bandyta atnaujinti. Jau būnančią lageryje mane vėl iškvietė tardyti. Tada jiems pasakiau labai aiškiai ir kategoriskai: „Per aštuonis mėnesius mušimo ir kankinimo iš manęs bet kokią atmintį išmušėt – nieko neatsimenu! Nežinau, ar ištengiu net mąstyti...“ Manimi, aišku, nepatikėjo, tačiau mušti nebuvo dėl ko, todėl pakeitė bausmę: iš bendrojo režimo lagerio Uchtoje išsiuntė į specialųjį Intos lagerį. Tuo laiku iš ten mažai kas sugrįždavo gyvas. Ispaudė numerij ant nugaros A-796, ir neliko nei vardo, nei pavardės. Jų akimis žiūrint, aš jau nebuvau žmogus. Suprantama: iš pradžių turėjo išnykti visi, pasipriešinę okupacijai, o vėliau ateis eilė ir kitiemis – jeigu ne išnykti visiems laikams, tai bent užmiršti, kad esi lietuvis.

Specialiojo Intos lagerio kaliniai dirbo šachtose po žeme. Žinojau, kad šachtose padirbės neišgyvensiu. Sveikas stiprus vyras po žeme vidutiniškai išdirbdavo tik šešis–aštuonis mėnesius, po to – į invalidų komandą arba iškart į duobę.

Kai tardytojui nepavyko atnaujinti mano bylos, pagra-

sino pats lagerio viršininkas: „Ikišiu tame po žeme, nebeišlixi“, – pažadėjo. Ir aš jam daviau žodį: „Ikiši mane po žeme, – šachta išléks į orą. Prisiekiu – išléks! Kuriam galui mirti po kelių mėnesių, jei geriau iš karto ir dargi ne vienam...“

Už „nuoširdų“ pokalbij gavau du mėnesius baudos lagerio, o po to likusius aštuonerius metus dirbau miške: ruošėme medžius šachtooms, tvarkėme ventiliacijos angas, teko ir elektriku pabūti. Atrodo, kad lietuviai dėl savo darbštumo jiems buvo reikalingi dar gyvi, bent jau kol Sibire „komunizmo statybos“ pasibaigs.

Miške dirbdamas jaučiausi geriau, galėjau daugiau judėti ir bado kančios buvo mažesnės. Grįžau iš Intos po Stalino mirties, 1954 metais, išbuvės nelaisvėje devynerius metus. Sugrįžti į Lietuvą teisės neturėjau, bet... sugrižau!

Sudėtingas žvalgo kelias atgal į Tėvynę, kaip ir visų, sugrįžusių iš Rusijos lagerių ir kalėjimų. Pasitiko baimė žmonių akyse, politinis abejingumas, nenoras susitikti, net sveikintis su tremtiniu.

– Grįžau namo, kai Lietuva jau buvo susovietinta: kai kurie formaliai, o kai kurie ir visai rimitai sukomunistėjo, ypač komunistų partijos lyderiai, didesni ir mažesni valdininkeliai, kurie sau labai daug leisdavo. Valdžia – pagundų pagunda nutautėti. Į darbą manęs niekur nepriėmė, nes buvau neregistruotas, neregistravovo, nes neturėjau darbo. Kreipiesi į kokį nors valdininką su partiniu bilietu, o jis atkerta: „Banditams darbo nėra. Tokiems ne vieta Lietuvoje!“ Suprask – gali nešdintis atgal į lagerį, ten priims.

Pradėjau dirbtį be darbo knygelių. Staliumi. Kur tik ne dirbau: Kauno venerinių ligų dispanseryje, paskui sanitarinėje epidemiologinėje stotyje. Kai saugumo asai vėl patikrino mano bylą ir pamatė, kad neturiu teisės gyventi Kaune, teko išvažiuoti į Šilutę, paskui į Kintus. Aštuonis mėnesius išgyvenau be paso, iš visur vejamas, o tada netekės kantrybės parašiau į Maskvą: „Bausmę atlikau, ko dar norite? Vėl mane varot į mišką? Jeigu taip, – eisiu!“ Socialistinė sistema turėjo ir savo „privalumų“, mat visi vienas kito bijojo, ypač viršesnių už save. Iš Maskvos atėjo nurodymas registruoti ir, žinoma, sekti mane toliau. Įrengė vietiniai Maskvos parankiniai. Pradėjau dirbtį. Įstojau mokyti ir baigiau Šilutės žemės ūkio technikumą. Įgijau jaunesniojo agronomo kvalifikaciją. Tačiau ramybės nebuvo. Niekada negalėjau numatyti, kokie svečiai užgrius iš saugumo ir dėl ko?

Kurį laiką gavės darbą Kintų kultūros namuose, tikėjausi – užmirš mane. Neužmiršo. Vietos viršininkai išaiškino, kas esu buvęs, ir tuoju atleido: „Banditas neturi teršti kultūros židinio!“ Kai vedžiau, žmonai Emilijai pirmiausia buvo pasakyta: „Ar žinai, ką išsirinkai į virus? Banditą!“ Kad užmirščiau persekiotojus, 1966 metais baigiau dezinfektorių kursus ir nuodijau žiurkes, peles, naikinamuses. Šitam darbui mano politinės pažiūros tiko...

Tai buvo sunkiausios mano dienos Lietuvoje.

Dažnai prisimenu Intos lagerio sandėlio vedėją žydą Aleksą Janoverą. Jis turėjės daug aukso, bandės bėgti į užsienį, tačiau pakliuvęs enkavēdistams. Buvo nuteistas, auksas atimtas. Mes dažnai su juo lageryje pasišnekėdavom. Sužinojės, kas ir kaip mane tardė, jis man pasakė:

„Žydai komunistai yra išsigiméliai, žydų tautos atmatos. Žydų tauta – ne tie, kuriuos sutikai tardymo izoliatoriuose. Aš tikiu, jog ateis laikas, kai visi sužinos, kas kuo buvo ir kuo liko. Matai kaip... Už auksą aš dar galiu net sandėlio vedėju lageryje dirbtį, o tu už meilę Tėvynei, už pasipriešinimą okupacijai likai visiškas beteisis. Ir dar ilgai toks būsi. Gal reikia išmokti kitaip mylėti Tėvynę ir žmogų?..“

Matau, jog kai kam sunku net suprasti partizaninio karo metu nuveiktą ryšininkų ir žvalgų darbą, riziką. Būriai miškuose būtų buvę dar labiau nesaugūs, jei būtų neturėję mieste žvalgų arba su labai rizikinga užduotimi nuėjusių dirbtį prie NKVD ar stribų būstinių. Toks žmogus partizanams dažnai būdavo naudingesnis už kovotojų miške. Vienas iš tokų buvo Žemaičių legonio žvalgas Vytautas Voroneckas, dabar gyvenantis Gargžduose. Guvaus proto vaikinukas, būdamas keturiolikmetis, žaisdamas stribynės kieme su saugumiečių vaikais, surinkdavo daugybę partizanams vertingų žinių. Atsédėjęs kalėjimuose dešint metų ir dėl sunkaus darbo, prastos mitybos susirges stuburo TBC, jis dabar bemaž prikaustytas prie lovos. Deja, jam nepripažystamas rezistencijos kovų dalyvio vardas, nes jis tuo metu buvęs per jaunas... Užtat patys enkavēdistai tada įvertindavo net paauglių galimybes, visai atvirai pasakydami: „Ir vaikai Lietuvoje banditai!“

Ne vienas vaikinukas, rizikuodamas būti susektas ir suimtas, mums padėdavo, laiku pranešdavo partizanams apie naikinimo akcijas, kad jie suspėtų pasitraukti. Kartais viena

tokia žinutė gelbėjo viso būrio gyvybes. Todėl vien tik iš tardymo bylų dokumentų neįmanoma visko nustatyti ir įvertinti.

Kaip gyvą atsimenu Praną Giniotį, savanoriu stojuši dirbtį į NKVD ir tapusį Telšių kalėjimo prižiūrėtoju. Vaikinui tada suėjo vos aštuoniolika metų. Prisimenu, kaip ilgai jį įtikinėjau, kad sutiktų vaidinti išgamą. Žinau, kiek skaudžios paniekos ir pažeminimo jis patyrė iš savo bendraamžių už tokią tarnybą, o pasiteisinti negalėjo: davé žvalgo priesaiką ir išlaikė. Jau nekalbu apie kasdieninius pavoju. Šito aštuoniolikmečio žvalgo dėka partizanų šstabas kasdien gaudavo naujai suimtų politinių kalinių, partizanų rémėjų sąrašus, per jį mes gavome atsarginius kamerų ir ginklų sandėlio raktus ir būtume galėję užkirsti kelią masiniams smurtui, išvengti antrosios Rainių tragedijos.

O šviesios atminties inžinierius Ignas Godelis, kuris tvarkė mūsų radijo ir ryšių aparatūrą, taisė rašomąsias mašinėles, šapirografus! Rizikuodamas jis dirbo mums dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės. Arba štai Anicetas Liauzginas – greičiausias mūsų kurjeris, per naktį nepatogiais miško kelukais galėdavęs dviračiu nuvažiuoti 40 kilometrų. Kiek jis partizanų gyvybių išgelbėjo! Visi tie žmonės kitaip elgtis negalėjo. Tų vaikinų – žvalgų tuo metu dar nešaukė į Raudonąją armiją, jie nebuvovo rusams įtartini ir ramių galėjo mokytis, siekti karjeros, geresnio gyvenimo. Tačiau jie savanoriškai pasirinko kovos kelią ir daugelis žuvo, nesulaukę laisvės. Kiti, iškentėję badą ir šaltį lageriuose, sugrižo į gimininę, bet... čia vėl buvo persekiojami, ujamiai, niekinami. Daug jų liko šiaurės tundroje, užkastų be kapo žymės,

mirusių tremtyje, ir niekas jų neprisimins. Tie, kuriems po „tautų tévo“ Stalino mirties apie 1956 metus pavyko sugrižti namo, su širdgėla pamatė – Lietuva nebe ta, kokią paliko. Daugelis žmonių, išvarginti amžinos baimės dėl savo ateities, praradę viltį, jau buvo tapę bevalėmis nusižeminimo aukomis.

Prisimindamas pokalbius su majoru Semaška-Liepa, tikiu – komunizmą, kuriuo apnuodyta ir mūsų tauta, pasaulis persirgs kaip marą. Atsities Lietuva, nors tarp nesibai-giančių pasaulyje karų ir „išvadavimų“ mums nuolat tektų rinktis rezistenciją.

Užsispyrės žemaitis Steponas Grybauskas

Mes susipažinome saulėtą gegužės dieną Palangoje. Sužavėjo buvęs Žemaičių legono partizanas Steponas Grybauskas santūrumu, žiniomis, savitu įvykių vertinimu ir per okupacijos negandų metus išsaugotu tikėjimu Lietuvos ateičimi ir laisve. Jis prašneko ne apie išvargtus vargus, bet apie tai, kas labiausiai sužeidė sielą:

– Aš kilės iš neturtingos šeimos, neturėjau jokio nekilnojamojo turto, o tokių aštuoniolikmečių, išėjusių partizanauti, buvo tūkstančiai. Ir tūkstančiai jų žuvo kautynėse su

galingu priešu arba, nenorėdami išduoti draugų, apsupti rusų kariuomenės, patys susisprogdino bunkeriuose, nusišovė.

Mano jaunystės metų vyrai į kovą su gausia okupantų armija éjo ne dėl portfelių ar gerai apmokamos tarnybos, ne dėl dvarų turto. Mes visa siela myléjom Tévynę. O jei žuvę partizanai – savanoriai šiandien prisikelta ir pamatyta dabartinę Lietuvą su visai kitokia kasdienine kova dėl privilegijų, grumiantis, kas greičiau ir arčiau pripuls prie valdžios, prie tautos sukurtų gerybių lovio ir kas daugiau iš jo išgriebs, nemanau, kad už šitokią Lietuvą jie norėtų pakartoti savo žygdarbius.

Klausausi užsispyrusio žemaičio ir klausiu: negi lengviau buvo tada, kai specialieji Sokolovo smogikų provokatorių būriai, aprėngti Lietuvos kariuomenės uniformomis, plėsė ūkininkus ir žudė šeimas partizanų vardu? Tačiau Steponas Grybauskas sako, kad ant svarstyklų dėti nieko negaléjo, nes kitaip gyventi nebūtų įstengęs. Jo gyvenimas – kova. Garbinga kova sporto aikštéléje, kova su ginklu už laisvę, kova už teisę jaustis žmogumi net lageriuose.

– Mokiausi Telšių gimnazijoje. Mégau sportines kovas ir su didžiausia pagarba menu savo mokytoją Andrių Čiurinską. Kai savo akimis pamačiau Rainių miškelio kančinius, nuo tos akimirkos tolesnis mano gyvenimo kelias buvo nulemtas. Kova ir tik kova! Už mokytoją Andrių Čiurinską, už sportinių varžybų draugus Hermenehildą Žvirzdiną ir Zenoną Tarvainį, kartu su mūsų mokytoju nu-

kankintus Rainiuose, už mano pažemintą, praradusių viltį tautą... Džiaugiausi iš visos širdies, kai vokiečiai išvijo iš Lietuvos bolševikus. Tačiau kai jie išvaikė Lietuvos laikiną vyriausybę, ne mažesnis pasipriešinimas širdyje kilo ir ruda jam okupantui.

Buvau pažistamas su atsargos pulkininko Prano Budraičio sūnumi, dažnas svečias jų namuose. Apie LLA organizaciją buvau girdėjės, kai pulkininkas pasiūlė tapti jos kariu. Net neabejojau, privalėjau būti kovotojų už laisvę gretose. Gavau iš pulkininko šešto kalibro moterišką pistoletą ir labai didžiausiai šia dovana.

Labiausiai rūpejo šeima – keturi broliai ir dvi seserys. Kad vokiečiai jų nelieštų, o aš pats turėčiau dokumentus, leidžiančius visur važinėti, stojau į reicho darbo tarnybą. Tai man leido kuri laiką laisvai dirbti pogrindžio darbą, nukreiptą prieš vokiečių okupaciją Lietuvoje. Tik gaila, neilgai tuo dokumentu pasinaudojau. Gavau įsakymą vykti į Vokietiją darbams. Išgelbėjo Telšių miesto vyriausiasis gydytojas Plechavičius, pasiūlės išsisukti operacijos priedanga. Buvo visiškai sveikas, tačiau atsiguliau ligoninėn anginos operacijai. Deja, tai manės neišgelbėjo. Mano draugas, su kuriuo kartu žaidėme futbolo komandoje, pranešė, jog į policiją atėjės raštas, kad būsiu išvežtas į Vokietiją. Nuo to laiko teko gyventi be dokumentų, slapstyti. Nebuvo sunku, nes bičiuliai visada man pranešdavo apie vokiečių rengiamas jaunuolių gaudynes darbams į Vokietiją. Panašiai lyg zuikiai gyveno ir kiti mano draugai sportininkai: Nakutis, Šilinskas, Pakriaušis. Slapstydamiesi nuo išvežimo Vokietijon, sulaukėme 1944 metų, kai buvo paskelbta apie generolo Povilo Plechavičiaus

formuojamą savisaugos rinktinę. Kadangi buvo žadama, jog ši rinktinė bus naudojama tik savigynai ir tik Lietuvos viduje, jaunimas aktyviai ėjo savanoriais. Generolu Plechavičium vyrai pasitikėjo. Taip atsidūriau savisaugos daliniuose. Gavome netgi ginklų su keliais šoviniais, bet apginkluoti mus kaip derėtų vokiečiai bijojo. Pagaliau, kai pažeidus susitarimą Plechavičius buvo vokiečių suimtas, mes suspėjome išsiskirstyti. Aš labai greit pasiekiau Platelių miškus. Kartu su bendraamžiais mokémės LLA surengtose partizaninės kovos mokymo pratybose.

Stengėmės padėti vietiniams ūkininkams. Kartą, kai vokiečiai bandė pagrobti ūkininkų galvijus Gintališkėje, mes pasipriešinome. Įvyko susišaudymas, vokiečių policininkai pasitraukė. Priartėjo frontas, vokiečiai bėgo. Mūsų šeima susirinko Naujamiestyje pas senus bičiulius Sušinskus. Netikėtai atvažiavę gaisrinės mašina pažystomi pasiūlė drauge trauktis į Vakarus. Aš nutariau likti Lietuvoje, nes taip supratau savo pilietinę pareigą. Tada ir motina atsisakė važiuoti. Visokiai būdais ją įtikinėjau, kad kuo greičiau išvažiuotų: pažadėjau, sutvarkės kai kuriuos reikalus, ją pasivytி. Tai buvo šventas melas, bet kitos išeities nemačiau. Žinojau, kad nelygioje kovoje su dviem okupantais man maža vilties išlikti gyvam, bet būtų ramiau žinant, jog šeima dėl manės nenukentės. Atsiveikinai su visais. Ypač sunku buvo skirtis su mažiausia dvejų metukų sesute Aldonėle, kurią visi labai myléjom. Mano artimieji sėkmingai pasiekė Ameriką, tėvukai ten ir mirė, sulaukę garbingo amžiaus. O aš vėliau, kentédamas lageriuose, bent jau žinojau, kad jie saugūs.

Vienas mano brolis – Aleksas pateko į Tévnės apsaugos

rinktinę, kuri pasipriešino Raudonajai armijai prie Sedos. Tada labai daug mūsų karių žuvo. Brolii išliko gyvas, tačiau sunkiai išgyveno draugų netektį. Manau, jog kautynės prie Sedos, tapusios tikra tragedija, buvo didelė klaida, beprasme karių žūtis. Partizanaudami, būdami pogrindyme, kariai būtų daugiau padėjė Lietuvai.

Mes kartu su Henriku Petkevičiumi Platelių miškuose organizavome pogrindžio veiklos tinklą, rimtai rengėmės partizaninei kovai. Greit žuvo pirmieji man labai artimi ir gerbiami žmonės: pulkininkas Pranas Budraitis, jo sūnus Edvardas, kapitonas Ignas Kontrimas pateko į rusų pasalą, važiuodami į Žarėnus. Tik vėliau sužinojome, kad Telšių batsiuvio Medecko sūnus Edvardas susidėjo su rusų partizanais ir jam padedant buvo surengta pasala pulkininkui Pranui Budraičiui. Tuojau po karo batsiuvys Medeckas tapo Telšių KGB viršininku, nors mokėjo tik pavardę pakeverzoti. Tokio mokslo kagėbištų tarnui užteko.

Labai norėjau apsaugoti savo jaunesnį broli. Jis kurį laiką slapstėsi pas mamos seserį Karklėnų bažnytkaimyje, Kupšelių kaime, bet ten jি sučiupo enkavédistai, gaudydami vyrus į Raudonąją armiją. Prieverta paimtas okupantų kariuomenén, pratarnavo apie šešerius metus.

Baigiantis karui, apie Žarėnus būrėsi partizanų pulkai, ruošesi organizuotai kovai su bolševikais. Gyveno vyrai šaltuose ir drėgnuose bunkeriuose, ne vienas susirgo, buvau priverstas kurį laiką gydytis ir aš...

Visoje pafrontėje jau siautėjo „Smerš“ bei kiti specialiosios paskirties enkavédistų daliniai. Aš vis dar gydžiausi, gyvenau netoli Plungės pas vietinį kleboną, pasidirbęs pasą

Stepono Lokio pavarde. Bet neaplenké enkavédistai ir klebonijos: aš buvau suimtas, kaip įtartinas asmuo.

Nuvežė visus suimtuosius į Plungę, sausakimšai sugrūdo į rūsi. Šiek tiek patardę, apspardę, atrinko jaunus vyrus ir visus išvežė į Telšius, o ten suvarė į žydų sinagogos antrą aukštą ir įkalino. Langai aklinai užkalti lentomis. Iš čia vyrai jau buvo skirtomi: vieni – į kalėjimą, kiti – į KGB rūsius, o treti – į Raudonąją armiją. Mane daugelis Telšiuose pažinojo kaip sportininką, o pamatę pasą svetima pavarde tikrai būtų supratę, jog partizanauju.

Kol kiti suimtieji beviltiškai dairėsi ir laukė, kas bus, Steponas Grybauskas žliaugiant prakaitui visą naktį ardė lango grotas. Sukaupės visas jėgas, laužė po gabalėli mūro sienos. Paryčiui metalinės grotos pasidavė, pavyko išstumti langą. Šokės iš antro aukšto, tiesiai ant sargybinio užkrito. Šis partrenktas negreit atsikvošėjo, o kai ēmė iš automato tratinti į visas pusēs, Steponas jau toli buvo nubėgęs.

– Gyvenimas – dovana, kurią mes leidžiam iš savęs atimti kvailiams. Aš šitos Dievo dovanos niekam niekada be kovos neleidau atiminėti. Gal todėl miškas tapo mano namais...

Partizano kelią lydi rizika, o dažnai ir jaunatviška drėsa. Pamenu, kaip mudu su Henriku Petkevičiumi pagrobėme karinį sunkvežimį su maisto produktais. Ėjome mudu su užduotimi į Kunigaikštinės mišką. Jau švito, kai pamatėm iš toli slenkant rusų kariuomenės dalinių. Užsukę pamiskėn pas mūsų ryšininkę, sužinojome, kad miškas jau kelinta diena supamas rusų kareivių, enkavédistai važinėja po sodybas ir atiminėja maistą. Mes su Henriku pasislėpėm krūmeliuose,

iš kur gerai matési, kas vyksta aplinkui. Sulaukém prietemos. Matéme, kad pakrautą mašiną kareivis nuvairavo į netoli ese esančią sodybą. Kitas kareivis sédėjo viršuje ant déžių. Supratome, jog tai ir bus iš ūkininkų atémę maistą raudonarmiečiai. Ilgai nesvarstę, nusprendéme mašiną su maistu atimti. Kai mašina sustojo, o išlipęs vairuotojas ir antrasis kareivis nuėjo į sodybą, puoléme jiems iš paskos. Išokom vidun. Matyt, jie pagalvojo, kad mūsų esama daugiau, ir pakélé rankas aukštyn. Henrikas stovéjo su automatu, pasiruošęs šaudyti, o aš su pistoletu įvariau antrajį kareivį mašinon. Nedaug žodžių mokéjom rusiškai, bet raudonarmiečiai suprato, jog bus nušauti, jei priešinsis. Sékmingai nuvažiavome į Kunigaikštinių mišką: rusai, matę mus iš toli, nieko nejtaré ir nestabdé. Saviškių arti irgi nesimaté. Arčiau privažiavę, davéme sutartą signalą saviškiams. Bet ir po signalo jie ilgai nepasirodé: mat partizanai mašiną neturéjo, todél elgési labai atsargiai. Kiek palaukę išvydome patį vadą kapitoną Kazį Juozaitį su keiliais partizanais. Jie labai nudžiugo, išvydę tiek daug maisto. Nežinia kelis kaimus rusai buvo apipléše, kol prikrové mašiną gérybių. Tókiu sunkiu metu maisto ir partizanams labai reikéjo.

Savo belaisviams paaiškinom kaip mokédami, kad jie vienims praneštų, jog už ūkininkų prievertavimą, pléška-vimus šaudysim.

Sočiai pavalgę, išėjome, nes mudu su Henriku turéjome nueiti į štabo bunkerį. Temstant prijome Plungę. Kad būtų greičiau, nusprendéme drožti tiesiai per miestelį, nesukdami aplinkui. Miestelis pilnas žmonių, sutikome ir kariškių, ir

milicininkų, tačiau mūsų niekas nestabdé. Nejtaré ar vengé susišaudymo? Juk nebūtume savo gyvybés veltui atidavę. Žinoma, tai buvo neapdairus, jaunatviškas pramuštgalvišumas. Véliau girdéjome šnekas, jog žvalgai éjo per Plungę ir artimiausiu metu partizanai puls miestą. Sujudo kariuomenės daliniai Plungėje, priplūdo enkavédistų, partizanus sutikti ruošési milicija. Gaila, kad tik tiek baimės okupantams įvaréme, nors patys neleistinai rizikavome.

Jaunysté daug galéjo. Pamenu, kaip netoli Milvertų gyvenvietės Babrungo upés skardyje Stasys Milvertas, Henrikas Petkevičius ir aš iškaséme ir įrengéme puikų bunkerį. Visą savaitę dirbome naktimis. Bunkeryje buvo du kambariai ir atsarginis išėjimas kitoje skardžio puséje. Gaila, kad man pačiam tuo bunkeriu pasinaudotи neteko, bet... gal mūsų darbas pasitarnavo kitiemis?

Pagrindinis Žemaičių legiono štabo bunkeris buvo Skirpsčiuose, Pocių sodyboje. Netoli buvo ir kita sodybélė, pro kurią éjo siauras takas ir į mūsų namelį. Jeigu tik tolumoje pasirodydavo nepažistamas įtartinas keleivis, mums sodybos šeimininkai pranešdavo užkljuodami ant lango baltą popieriaus lapą. Tada visi slépdavomės bunkeryje. Namelio asla buvo iš gerai suplukto molio, jéjimas į bunkerį – pasienyje, o ant jo užstumta lova. Sulipus į bunkerį, mūsų senukai šeimininkai užlygindavo šluotele angos plyšelius, užstumdavo lovą. Rusai ne kartą namelyje daré kratas, išbadé aslą, tačiau bunkerio neaptiko. Apie ateinančius stribus ir kareivius pranešdavo mūsų geriausias sargas – šuo, labai jų nemégės. Turéjome ir atsarginį išėjimą iš bunkerio į kiemą.

Kai Raudonoji armija vis labiau spaudė vokiečius ir aiškiai matėsi, kokia bus karų baigtis, vokiečiai staiga suprato, jog turim bendrą priešą, ir stengėsi padėti mūsų partizanams.

1945 metų pradžioje Platelių miškuose vokiečiai parašiutais iš lėktuvo išmetė krovinių partizanams. Man drauge su kitais būrio vyrais teko jį priimti.

Buvo šalta žvaigždėta naktis. Miško aikštelyje sukūrėme kelis laužus ir laukėme lėktuvo. Sutartu laiku iš toli pasigirdo zenitinių pabūklų šaudymas, danguje matėsi baltų dūmų kamuoliai, o netrukus, lėktuvui perskridus fronto liniją, pamatėme, kad jis jau suka ratą virš mūsų ir meta krovinius. Tada išmetė keturis krovinius, prityvintus prie parašiutų, nusileido ir partizanas slapyvardžiu Šalna.

Konteineriuose radome daug rusiškų pinigų, automatų, pistoletų, šovinių, drabužių ir kariškos aprangos. Viena dėžė buvo pilna įvairių dokumentų, pasų, karinių bilietų, pažymėjimų, įvairių herbų antspaudams, visko, ko reikia gaminant dokumentus. Lėktuvų siuntas mes priėmėme du kartus. Antrą kartą parašiutais nusileido ir Rytų Prūsijoje parengti kovotojai – Adolfas Kubilius, radistas Algimantas Šertvytis, Šarūnas Jazdauskas, Jonas Dūda, Sergejus Semsis. Jie greit užmezgė ryšius su pogrindžiu: toje veikloje dalyvavome ir mes su Henriku Petkevičiumi. Iš pradžių mūsų radistas Šertvytis, saugomas partizanų, perdarvinėdavo žinias iš įvairių miško vietų, bet greit pernelyg išidrąsino: kasdien klausydavosi radijo pranešimų iš užsienio ir informuodavo mus, kas kur vyksta. Jis gerai mokėjo vokiečių ir lenkų kalbas, dirbo su įvairia ryšių tech-

nika, išmanė žvalgo darbą, tačiau ir jam, ir mums visiems trūko žinių apie partizaninės veiklos taktiką. Šstabas žlugo, ir dėl to galime kaltinti tik save: 1945 metų pavasarį netoli Skirpsčių kaimo patekome į rusų pasalą.

LLA Žemaitijos šstabas žlugo, tačiau išlikusieji dirbome toliau. Buvau veiklus žmogus, daugelį rimtų sprendimų priimdavau staiga ir ryžtingai. Kai netoli Alsėdžių suėmė štabo vadą Adolfa Kubilių, aš pasiūliau nedelsiant pulti Alsėdžius ir vadą išlaisvinti. Tačiau bičiuliai mane atšaldė: tiksliesnių žinių neturėjom, buvo suabejota, ar vadas dar neišvežtas į Telšius ar Vilnių. Aš buvau įsitikinęs, jog sumaniai veikiantis, gerai ginkluotas partizanų būrys, staiga užpuolės netgi Telšių kalėjimą, galėjo tikėtis pergalės. Už visus labiau abejojo Šarūnas Jazdauskas, sakydamas, jog turėsime daug aukų, be to, nesame tikri, ar Kubilius tebéra Telšių kalėjime. Beje, mūsų štabe lankési pasiuntinys iš Vilniaus, siūlęs susivienyti visos Lietuvos partizanams, vadovaujant centrui sostinėje. Tik vėliau paaškėjo, jog tai buvo provokatorius, siūstas Lietuvos partizanų išdaviko Juozo Markulio.

Visada jaučiau didelį polinkį menui, domėjausi tapyba ir grafika, tik nenumaniau, kaip man šis polinkis pravers gaminant partizanams pasus bei kitus reikalingus dokumentus. Už šį darbą man partizanai suteikė Sekretoriaus slapyvardį. Vėliau per tardymą sunkiai įtikinai „šviesias“ saugumo galvas, jog Sekretorius – tik raštininkas, o ne kokios nors partijos lyderis.

Partizanų judėjimą palaikė ir šelpė dvasininkai, todėl saugumiečiai ypač stengėsi įvairiais būdais užverbuoti kungių. Turima žinių, jog Telšių vyskupijos prelatas Juodaitis

dar 1944 metais irgi buvęs saugumo užverbuotas. Vyskupas Vincentas Borisevičius, rėmęs partizanus ir palaikęs ryšius su Telšių kunigais, jo neįtaré ir nesisagojo, gal dėl to nukentėjo ir pats, ir žemaičių partizanų štabas. Juk štabo vadas Kubilius irgi buvo suimtas po susitikimo kurijoje. Štabo vietą per Juodaitį saugumiečiai galėjo žinoti tik apytikriai, nes vadas štabo buveinės neišdavė.

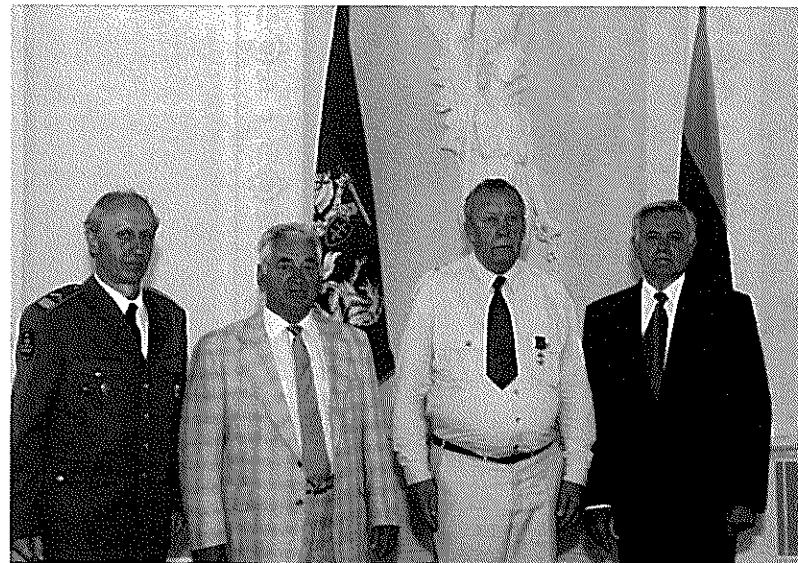
Į daugelį klausimų dar teks atsakyti pokario istorijos tyrinėtojams, jeigu tik bus surasti saugumo archyvų dokumentai, užverbuotų asmenų bylos. Žinant, kokių žiaurių kankinimo būdų imdavosi saugumiečiai, tardydami suimtuius, būtų neteisinga smerkti tuos, kurie kankinimų neišlaikė. Kas kita – išdavikai, dirbę okupantams už pinigus ir įvairiais privilegijas.

Buvo pats balandžio polaidis, kai sužinojome, jog suimtas Adolfas Kubilius. Vadovaujami Šarūno Jazdausko, kuris pakeitė Kubilių, mes skubiai išsikélėme iš štabo bunkerio į kitas vietas miške. Palaukėme savaitę, atrodė ramu, todėl nutarėme eiti dvieju grupėmis į štabo bunkerį: reikėjo paimiti paliktus daiktus, radio siųstuvą, štabo dokumentus. Grupėje su manimi buvo Algirdas Šertvytis, Liudas Raudonis, Onutė Každailienė ir partizanas slapyvardžiu Zoro. Jo pavardės aš nežinojau. Kitoje grupėje éjo kapitonas Darbutas, kapitonas Bronius Kauneckas, Šarūnas Jazdauskas.

Éjomė labai atsargiai, prisiartinome iš tos namelio pusės, kur pievoje augo reti medžiai, leidę mums šiek tiek prisdengti. Atéjome iki arimo ir sustojome. Įsklausėme: Skirpsčiuose buvo įtartinai ramu, net šuo nelojo. Tada Liudas Raudonis nuéjo pirmas apsižvalgyti. Bet net neprięjęs

Zigmas Daulenskis-Sidabro Kulka.
1944 m.

Partizanų dienos proga Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus Včio Kryžiaus ordinu apdovanojo Žemaičių legiono žvalgybos skyriaus viršininką Algirdą Šertvytį-Šurkų. Nuotraukoje iš kairės: Alvydas Semaška, Žemaičių legiono partizanai Steponas Grybauskas, Algirdas Šertvytis ir LR Prezidentas Valdas Adamkus. 1999 m. liepos 6 d.

Vaclovas Eidiminas. 1945 m.

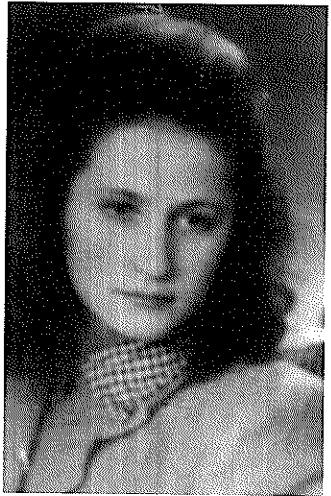
Kęstučio apygardos Sakalų būrio vadas Justinas Garšva (kairėje) ir Vietinės rinktinės savanoris Kazimieras Giedraitis prie paminklo Veliuonoje ir jos apylinkėse žuvusiems partizanams

Jonas Eidiejus-Sakalas
(kairėje) ir Vacys Stočkus-
Artajėlis. 1949 m.

Kazys Lukošius

Jadviga Malukaitė

Kardo rinktinės Sakalo būrio partizanai.
Iš kairės: Vacys Stačkus, Valius
Paulauskas, Liudas Petrikis, Steponas
Stanisius, Alfonsas Rancas, Kazimieras
Skirpsna (?). 1949 m.

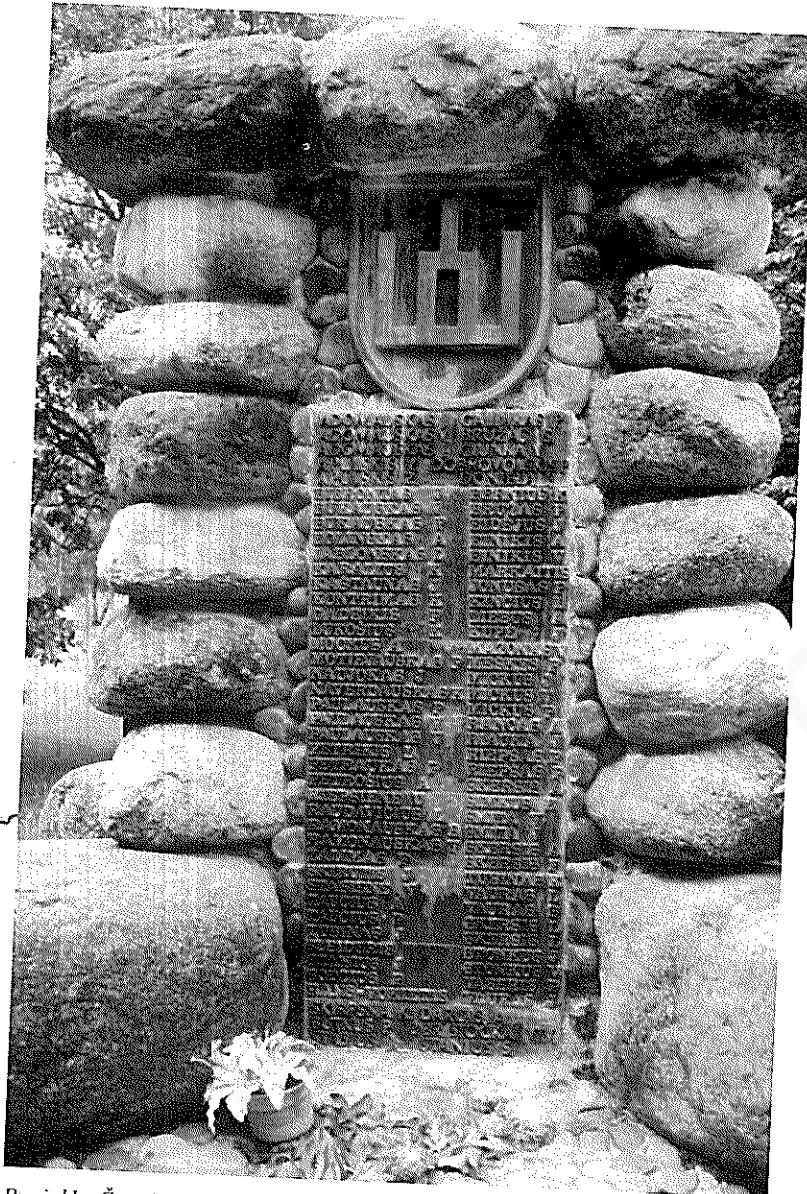
Vacys Stonkus-Uosis prie Panevėžio ligoninės. 1947 m.

Prie Akmenos upės Penkininkų malūno užtvankos (Kretingos r., Bajorų k.), i kurį būdavo sumetami nužudyti partizanų kūnai. 1947 m.

Iš kairės: Palys Galdeikas, Jadviga Malūkaitė-Petkevičienė ir Jonas Petkevičius Orvidų sodyboje
Andrejus Sacharovas (penktas iš dešinės) Vilniuje S. Kovaliovo teismo dienomis. 1975 m.

Paminklas Žemaičių legiono partizanams Mosėdyje. 1999 m.

namelio jis apsisuko bėgti atgal. Pasigirdo automato šūviai. Mes pradėjome atsišaudyti. Staiga Šertvytis sušuko, jog sužeistas į koją. Aš likau pridengti, kai kiti partizanai vedė viena koja šokuojančią Šertvytį miško link. Atsišaudėme, nors sunku buvo ižiūrėti, iš kur šaudoma į mus: automatų ugnis prapliupo staiga iš visų pusiu. Be abejonės, enkavėdistų dalinys jau laukė mūsų pasislėpęs. Per susišaudymą nespėjau pamatyti, kur dingo Onutė Každailienė.

Kareiviu, matyt, buvo daug, šaudė be paliovos, mus išgelbėjo tik naktis. Kai pamačiau, kad mūsų radistas jau netoli miško, skubiai émiau trauktis ir aš. Bégdamas peršokau patvinusį griovį ir išvydau vandenin įsmukusią Onutę. Padėjau jai išlipti iš gilaus griovio. Vos spėjau pasakyti: „Bék, aš tave pridengsiu!“, kai į mus uraganu vėl prapliupo automato ugnis.

Bégo Steponas per klampų arimą, genamas kulkų, vyda mas šalin nelabą mintį: juk išdavė... savi! Už partizanų galvas kažkas gavo prakeiktus pinigus, o Steponas vis dar tikėjo lietuviai. Ir dabar tiki, nors buvusieji ir esantieji valdžioje atsuko partizanui nugarą. Tačiau jis vis tiek tiki aukos šventumui ir tautos atgimimui.

– Tikrai galvojau – gyvi neištrūksim, – pasakoja toliau Steponas Grybauskas. – Po kurio laiko atslinkau prie Onutės: matau, ji guli ant arimo parkritus.

– Ar tu gyva? Nesužeista? – paklausiau.

– Gyva, gyva... Tik jégų nebeliko bėgti...

– Šliaužk į mišką, aš – paskui tave.

Neilgai galéjau ją dengti, baigési šoviniai. Miškas, lai-

mei, buvo jau netoli. Negalėjau atsilikti nuo draugų, nes aš nežinojau šiame miške esančių bunkerių. Visai arti miško išgirdome, jog vėl prasidėjo šaudymas, matyt, į mūsų antrają grupę. Jie éjo tiesiai prie namelio, nepasiuntę pirma žvalgo, ir susiduré su enkavédistais. Partizanai meté į juos tris granatas ir pabégo. Tačiau per susišaudymą žuvo Bronius Kauneckas, o sunkiai suzeistą Darbutą paémé enkavédistai. Paskui jí nuteisé mirties bausme. Žuvo nemažai ir rusų kareivių.

Nepasiémém nei radio stoties, nei daiktų iš bunkerio, nors sléptuvés enkavédistai neaptiko: bunkerį surado daug véliau, visai atsitiktinai.

Skubiai traukémës į Kunigaikštiniés miškus. Trise – Jazdauskas, aš ir dar vienas partizanas, kurio pavardës nežinau, nuéjome į bunkerį Platelių miške, kur pagal susitarimą turéjo atvykti dar penki partizanai ir toliau žygiuoti kartu su mumi. Po patirtų pavoju bunkeryje dieną sumigome. Vakarop išgirdom bildesi ir šúvius netoliese. Ant mūsų bunkerio dangčio buvo pasodinta eglaité. Atsargiai pakélę dangtį, pamatéme, jog tiesiai viršum bunkerio jau vaikšto rusų kareiviai ir dairosi aplink. Sédim ir mästom, ką daryti. Nusprendémë visai sutemus išlisti. Jazdauskas turéjo paslëpës bunkeryje rusų kareivio uniformą, o mes buvome apsirengë civilëskai. Beje, Jazdauskas mokéjo keliolika žodžių rusiškai. Nutaréme: eisim, jeigu mus užkalbintų – šaudysim. Vis tiek kitaip į Kunigaikštiniés miškus nepateksim. Išéjome, su nakties oru įkvépę dråsos. Mūsų nuostabai, peréjome visą rusų stovyklą ir niekas neužkliudé, neužkalbino. Sargybiniai snaudé arba šildési prie mažo lauželio, o pamatę Jazdauską su rusiška uniforma tikriausiai palaiké savu. Jau

beveik praéjome stovyklą, kai staiga sargybinis iš toli šükteléjo: „Stoj! Kto idiot?“ – Stok! Kas eina? O Jazdauskas nesustodamas garsiai atsiliepé: „Svoji! Svoji!“ – Savi! Savi! Kartais ir keli svetimos kalbos žodžiai praverčia. Tačiau kai išéjome iš kariuomenės dalinio užimtos teritorijos ir susédomė po egle atsipūsti, pajutom, jog nuo įtampos esame šlapi, nors gréžk! Prakaitas kūnu srovele tekéjo. Likome gyvi, pasiekém Kunigaikštiniés miškus, nors kiekvieną sekundę galéjome žuti.

Nors viskà atlaiké – alkj, pavoju, kūnà persmelkiančią bunkerį drégmę, slogaus žinojimo, jog mirtis – už nugarios, akimirkas, bet nepajégé Steponas be širdgélos žiüréti į krintančius nuo kulkos draugus. Klaiku, kai zvimbiant kulkoms pamatai, kaip nubaļa suzeisto kraujuojančio kario veidas, ir išgirsti paskutinj draugo prašymą: „Pribaik mane, nepalik gyvo...“

– Antžmogiškų jégų man suteikdavo dainos žodžiai, skirti motinai: „Sugrišiu, brangi mamyte. Žirgelis štai lydës mane... Sugrišiu, brangi žemé liks laisva“. Magiška daina suskambédavo mintyse, padédama beviltiskai sunkią valandą.

Kunigaikštiniés miškų gilumoje partizanų stovykloje jau radome kapitoną Kazį Juozaitį. Pas žemaičių partizanus atvyko majoras Jonas Semaška, palikës man gilų įspûdį, suteikës visiems vilties. Gražus jaunas karininkas, turintis didžiulj karinj patyrimą, pakeréjo mus nuoširdumu, konkretiá argumentuota kalba. Tai buvo žmogus, kokio mums labiausiai reikéjo, kokių stokojome jau pačioje partizaninio karo pradžioje. Kadrinis karininkas, kovojęs sunkio-

mis sąlygomis Rytų fronte, mums buvo narsumo pavyzdys. Netrukus pasitaikė proga įsitikinti jo sugebėjimais ir drąsa.

1945 metų vasarą didelis partizanų dalinys ilsejosi po žygio miške. Buvo labai graži saulėta diena. Vieni, išsirengę iki pusės, džiaugėsi saule ir šiluma, kiti valė ginklus, taisė aprangą, pasakojo žinias, naujienas, kurias gavome iš ryšininkų. Niekas nesitikėjo staigmenos, nes vietovė buvo saugi, toli nuo okupantų kariuomenės įsikūrimo vietų. Staiga atbėgės sargybinis pranešė, jog pasirodė šimtas ar daugiau rusų kareivių, kuriuos partizanų stovyklos kryptimi lydi stribai. Išklausęs pranešimą, majoras Semaška pasakė: „Dešimt savanorių – su manimi!“ Kapitonas Juozaitis bandė prieštarauti, įtikinėjo, jog reikės daugiau žmonių, Juo labiau kad savanorių, pasiryžusių sutikti okupantų dalinį miške, atsirado pakankamai. Semaška šypotelėjo ir labai ramiai paaiškino, jog didesnis partizanų skaičius šiuo atveju jam tik trukdys, o dešimt smarkią vyrų, kokiais jis mus laikė, bus kaip tik tiek, kiek reikia. Daugiau niekas neprieštaravo. Paklusio. Nustebome supratę, kad majoras jau gerokai susipažinės su vietove, miško keliukais ir kirtimų ruožu, žinojo, kur kas yra.

I tą dešimtuką pakliuvau ir aš. Majoras mums trumpai paaiškino užduotį, kautynių planą ir griežtai įsakė pradėti šaudyti tik po jo paleistos trumpos automato serijos. Jis išvedė mus žvalgų nurodyta kryptimi. Kvartalinių linijų sankirtoje buvo aukštoka kalva, apaugusi medžiais, o už jos – retais žemaužiais krūmokšniais suželusi miško pieva. Mes

žygiajome nesislapstydam, sutelkę dėmesį, sekdamis kiekvieną vado judejį. Atėję į pakalnę, pamatėme rusus. Semaška įsakė: „Paskui mane!“ Bėgte pasitraukėme, o raudonarmiečiai, išvydę, kad mūsų tiek mažai, puolė vytis ir šaudyti. Mes perbėgome linijų sankirtoje esančią aikštę ir pagal komandą išskirstėme pamirkėje kas 5–6 metrai vienas nuo kito medžių priedangoje. Rusai, pametę mus iš akių, stabtelėjo. Vienas, matyt, jų vadas, ėmė mosuoti rankomis, komanduoti kareiviams. Aš atsiklaupiau prie medžio, iš kur viskas matėsi lyg ant delno. Tik dabar supratome, kokią pasalą okupantams surengė Semaška. Susiorganizavę kareiviai puolė kalvos kryptimi, bet jie mūsų nematė ir tikrai negalėjo nujausti, kiek dar partizanų yra miške. O patys buvo gerai matomi iš tolo. Kai jie priartėjo ir liko kokių 5 metrų atstumas, Semaška automato serija davė komandą šaudyti. Iš visų pusiu pasigirdo automatų kalenimas, tarp rusų kilo panika. Jų iš karto krito nemažai, nes mūsų pozicija buvo kur kas saugesnė, o jie atsidūrė plikoje, matomoje vietoje. Griūdami vienas per kitą, jie pasileido bėgti atgal. Mes dar norėjome juos pagasdinti, tačiau Semaška mus sulaikė, pasakės: „Tegul bėga, gal ir kitiems pasakys, jog nereikia kišti nosies į mišką“. Tuo kart savo šaltakraujiškumu, ižvalgumu jis mums paliko neišdildomą išpūdį. Partizanai apie jį kalbėjo, jog tai žmogus, kuriam neįmanoma nepaklusti. Ir paklusdavo visi būtent dėl jo proto, patyrimo kautynėse, drąsos ir pagarbos partizanui. Jeigu būtume tokią vadų turėjė nuo pat partizaninio karo pradžios, gal nebūtų buvę štieki daug aukų?

Po trumpų kautynių vyrai surinko iš kovos lauko kritusių rusų kareivių ginklus ir medalius, kurių galėjo

pireikti maskuotei. Aš sugebėdavau visas jėgas sutelkti kautynėms, nesutrikti sudėtingomis aplinkybėmis, nepaniuodamas rizikuoti, pasitikti neišvengiamus pavojus, gal ir žūti drąsiai su sportine ištverme, tačiau negalejau be skausmo žiūréti į nukautą kareivį, netgi okupantą, nors gyvenimas man lémé pamatyti ir gyvus lavonus, ir žmones be sielos...

Netrukus mūsų žvalgai pranešė, kad Kunigaikštinės miške sustojo didžiulis okupantų dalinys, steigama nuolatinė rusų kariuomenės stovykla. Iki šiol mes veikėme stambiais būriais, organizuotais Lietuvos kariuomenės pavyzdžiu. Dabar padėtis tapo sunkesnė, nes okupantai ruošési masiškai naktini partizanus. Po Berlyno kapituliacijos iš frontų atitrauktą kariuomenę rusai įkurdino Lietuvos miškuose. Reikėjo keisti ir partizaninės kovos taktiką. Iš vokiečių nebegalėjome tikėtis paramos ginklais bei amunicija. Apie tai ir prašneko majoras Semaška, gerai išanalizavęs partizanų būrių galimybes išsilaikyti. Perémės vadovavimą Žemaičių legionui, jis įsakė mums išsiskirstyti po du tris žmones, pas pažiūstamus ūkininkus įsiruošti gerus bunkerius ir pralaukti, kol rusai išves iš miškų kariuomenę. Tik tada vėl jungtis į būrius. Jauniems, kurie vokiečių okupacijos metais netarnavo vokiečių ištaigose, liepė legalizuotis ir palaikyti ryšius per punktus iki vado nurodymo. Žinau, kad Semaška kažkokiu būdu pasirūpino ir tais, kurie dar neturėjo reikalingų dokumentų, tačiau primygintinai visiems patarė legalizuotis slapta. Mes šešiese nutarėme tuoju paklusti vado įsakymui, nes turėjome didesnę tikimybę neužkliūti okupantų valdžiai. Beje, labai nenoriai paklusome majoro Semaškos įsakymui palikti ginklus. Pirmasis ir

pasipriešinai. „Tai ką, – sakau, – majore, be ginklo mane kiekvienas pirmas sutiktas ruselis ar stribas paims!“ O majoras atsakė: „Paklausyk, berneli. Tu kur kas daugiau Lietuvai naudos atneši būdamas gyvas ir laisvas. Mūsų laikas miške būti baigiasi...“

Tada mums atrodė, jog Žemaičių legiono vadas tik sau go mūsų jaunystę ir gyvybę, o jis ruošési ilgai rezistencinei veiklai. Liūdnas buvo mūsų atsisveikinimas, santūrus, vyriškas. Stengėmės neparodyti, jog nujaučiame, kas laukia likusių miške.

Netoli Plungės prie Babrungo upės buvo pagrindinis mūsų ryšių punktas, čia iš visų būrių ateidavo ryšininkai su žiniomis. Per tą punktą ir mes, išėjusieji legalizuotis, privalėjome palaikyti ryšius, gauti štabo vadovybės nurodymus, informuoti apie save.

Atsisveikinę su ginklais, palikę juos partizanams, kurie ryžosi likti miške iki mirties, išėjome – į Rietavo miškus, o iš ten į Šilutę. Mano bendražygis Gailius iš Šilutės išvyko į Rusnę, kur tikėjosi įsikurti. Man, atrodė, legalizuotis buvo lengviausia, mat jau buvau žinomas sportininkas ir daugelis mane pažinojo. Jau Šilutėje mane pamatė sportininkai pasiūlė darbą. Sutikau. Vos pradėjau dirbti, teko nuvažiuoti į Kauną atvežti sportininkams aprangos. Prieš kelionę Kaunan pirmiausia sugrįžau į Kunigaikštinės mišką ir iš ryšininkų sužinojau, jog kol kas jokių nurodymų iš vado nėra. Kaune mane atsitiktinai pamatė klaipédiečiai sportininkai ir paprašė sužaisti Klaipėdos komandoje. Sėkmingai sužaidėme, ir po varžybų man pasiūlė dirbti Klaipėdos krepšinio komandos treneriu.

Grįždamas iš Kauno, vėl sustojau pas Gailių ir jam pranešiau, jog naujų žinių iš štabo negauta.

Patikėjė žadama amnestija, iš Rietavo miškų išėjo daug partizanų. Jie padarė lemingą klaidą, o kai suprato, buvo per vėlu ką nors pakeisti. Visiems reikėjo legalizuotis slapta, su padirbtais svetimais dokumentais ir jokiu būdu negrižti į savo kraštus, kur visi vienas kitą pažindavo iš veido. Tačiau daugelis patikėjo okupantų vyriausybės pažadais suteiktis buvusiems partizanams laisvę. Kaip skaudžiai jie apsiriko! Prasidėjo masiniai suėmimai, areštai, išdavystės. Nuėjė pasiduoti partizanai buvo verčiami išduoti bunkerius, ryšių punktus, ryšininkus ir partizanų rémėjus. Tie, kurie nesutiko okupantams dirbti, buvo kišami į kalejimus, tremiami į Sibirą, kankinami. Tremtyje atsidūrė ir jų šeimos nariai bei artimieji.

Mano pasas greit buvo pakeistas į naują – sovietinį, taip pat legaliu „tarybiniu“ piliečiu.

Laukiau nurodymų iš majoro Semaškos, tačiau kol kas žinių nebuvo, nors aš, be baimės galėdamas važinėti po Lietuvą su sportininkais, tikrai būčiau buvęs naudingas likusiems miške.

Sportinės varžybos ir treniruotės kėlė nuotaiką, padėjo kaupti jėgas, mąsčiau, kaip dirbsime pogrindyme. Bet nė nepalepinusios manęs ilgiau, baigési katino dienos laisvėje. 1946 metų sausio 9 dieną mane suémė.

Užgniaužiau širdyje apmaudą, neapykantą ir panieką, kad dėl vieno išdaviko sunkią minutę neišnyktų, neištirptų lyg rūkas meilė žmogui. Žinojau – enkavėdistai atejo į Lietuvą sunaikinti mūsų fiziškai ir dviškai. Ir manau, jog

šitą darbą išmanė. Buvo sunku, labai sunku, bet pasaulyje, kuriame gyvenau ir gyvenu iki šiol, galėjau išlikti tik maištaudamas.

Areštavę manęs dvi savaites netardė, tik leido „netycia“ pamatyti, kaip atrodo kankiniai, išvedami iš tardymo kambarių, vertė mane girdėti smūgius, aimanas. Supratau: kagėbistai mane „nokino“, tikėdamiesi palaužti dvasią. O kai, jų supratimu, jau „prisirpau“ atviram pokalbiui, pasiūlė dirbti. Suprantama, jiems, saugumui. Nusivedė į salę, kur sėdėjo gal penkiolika visokiausio rango kagėbistų, uniformuotų ir civiliniais drabužiais aprengtų, pasakė, jog viską apie mane žino ir... viskas bus užmiršta, jeigu tik pats turiu proto. „Esi jaunas, geras sportininkas, paskui tave einā jaunimas, padėsi mums – išeisi į laisvę. Tave ant rankų nešios, nieko netrūks, pinigų turési. Matai, net plaukų tau nenukirpom, kad niekas nesužinotų, kur buvai... Pagailėk savo jaunystės ir nežudyk gyvenimo veltui. Juk kitaip Lietuvoje jau niekada nebus“, – įtikinėjo mane.

Tylėjau ir klausiausi.

– Tyli? – paklausė.

– Mąstau...

– Ar ne per ilgai mąstai?

– Ne. Laiko neskaičiuoju, juk laikrodži jau atėmėt...

– Nesijaudink, sugrąžinsim.

– Ačiū.

– Tai ką sumąstei?

– Per draugų lavonus aš karjeros nedarysiu. Atsisakau jums dirbti.

– Kalėjime supūsi.

– Žinau. Verčiau kalėjime supūsiu, kaip žadat, bet išdaviku netapsiu. Ne man šitas keliai. Pripažistu tik lygią, sportinę kovą.

– Dar pažiūrėsim, ką pasakysi rytoj.

Tučtuojuj atėjo kirpėjas ir žirklėmis iškarpė man plaukus. Po to nuvarė į rūsi. Prasidėjo tardymas. Laikrodžio, žinoma, negrąžino.

– Mes viską žinom. Partizanavai.

– Ne, – bandžiau viską neigti.

– Betgi, pilieti, tave visi pažista!

– Gal ir pažista kaip sportininką.

Tuomet dar nežinojau, kad į jų nagus jau pakliuvęs Stasys Milvertas. Tardytojai man pasakė, jog „banditavau“ Rietavo būryje, o per ryšininkes esą jau įkliuvę visi vyrai – tenykščiai „banditai“.

Sakiau, kad nė vieno jų nesu matės ir nepažistu, mums nėra apie ką kalbėti. Tada atvedė akistaton Milvertą. Sudaužytą, pamėlynarusi, neatpažįstamą, taip sutinusi, kad tik akių plyšeliai rodė jį akis turint. Jis pasisuko į mane, tačiau nepajégė žodžio ištarti. Pasakiau jam:

– Netylėk, sakyk, kad buvau partizanas. Juk tave negyvai užkankins. Aš viską suprantu, nebesigink...

Ir jis patvirtino, jog esu Steponas Grybauskas, slapyvardžiu Sekretorius.

Po to jį išvilko, nes paciti jis negalėjo. Pasakiau sau: „Laikykis, Steponai! Jokių bunkerų nežinai, ten nebuvali, ryšių nepalaikei. Dirbai sukilastotus dokumentus už pinigus, juk valgyti reikia! Taigi buvai sekretoriumi ir viskas! Nurodymus gaudavai paštu, nuo ko, nežinai. Tik tiek, Steponai! Išikalk į galvą – tik tiek!“

Daug apie kagėbistų išradingumą kankinant žmones jau prirašyta, tad neverta apie tai šnekėti... Būdavo, pašaukia tardymui, tada suspaudi kumščius, kietai, kiek tik gali, su-kandi dantis ir eini į „golgotą“... Įmetė mane į mirtininkų kamerą. Žodžiais neįmanoma nusakyti, kas tai yra... Pasi-stengiau viską užmiršti, tik neištrynė atmintis užrašo ant kameros sienos, kurį perskaičiau vos įžengęs čia pirmą syki: „Man devyniolika metų. Mirštu už Lietuvą“. Šis trumputis užrašas tiko mums visiems.

Mano vyriausiuoju tardytoju buvo paskirtas rusas Faddejevas, beje, didelis sporto gerbėjas. Gaila, kad sportą jis garbino per saugumo karcerį. Vertėjavo lietuvis Jan-kauskas. Vienu momentu aš jam pasakiau: „Nesuprantu, kaip lietuvis gali tarnauti tokioje ištaigoje? Padlaižiauti okupantams?“ Jis tada man nieko neatsakė. Tylėjo. O po savaitės, vesdamas mane iš kameros tardyti, sustabdė ir pavadinės vardu pasakė: „Įsakyta tau nelaužyti kaulų ir kankinti nemušant kietais daiktais. Liksi gyvas...“ Matyt, jie dar tikėjosi mane padaryti savo agentu. Buvau ir MGB karceryje, kur sienos apšerkšnijusios ir nėra jokio baldo, jokios atramélės. Stovi išrengtas iki marškinėlių, šaltis nežmoniškas ir dar gauni kartą per dieną ledinio vandens. Jau po dienos pradedi laukti, kad tave vestų kankinti, tada sušiltum. Išprotėdavo žmonės tame kagėbistų karceryje labai greit...

Karcerio sienos mirgėjo užrašais, krauju rašytais. Visi jie buvo panašūs: „Mirštu už laisvę...“, „Man dvidešimt. Sudie, Tėvynė!“ Kiek čia buvo įmesta mano bendraamžių, kiek jų išprotėjo, prarado sveikatą, kiek mirė nuo kan-

kinimų? Kas suskaičiuos, kas atsakys, kad jų gyvenimas buvo toks trumpas, kupinas kančios? Kas? Gal tie „savi ir artimi“ kaimynai, kurie dar garbina komunizmą ir komunistus, tiek „daug gero Lietuvai padariusius“?

Tuomet jie visi tilpo „tautų tévo“ Stalino asmenyje, jų tvirtové buvo KGB kameros ir rūsiai, jų laiméjimai – kankinimo priemonés.

Suledéjau, sustingau karceryje, tapau apatiškas nebylys, nė akių nekrusteldavau, kai atvesdavo po kankinimų tardyti. Pagaliau ir jie pavargo. Teisé mane. Teiséjas – tas pats budelis ir tardytojas Fadejevas, „gynéjai“ – vertéjas Jankauskas ir mašininké. Patys tardé, patys kankino ir patys teisé... Aukščiausio lygio teisingumas. Matyt, garsioji Temidé netik akis užsiriso, bet ir ausis užsikimšo, kad nei matytu, nei girdétu. Kaltinimo išvadoje pasakyta, jog kartu su diversantais parašiutininkais dalyvavau kautynése, koviausi su stribiais ir enkavédistų daliniais, taip sakant, priešinausi liaudies išrinktai valdžiai. Nuosprendis – dešimt metų lagerio ir penki trenties be teisés grįžti į gimtasių vietas.

„Išklausiau nuosprendj, ir staiga suskambo širdyje mano brangiausios dainos žodžiai: „Sugr̄iuu, brangi mamyte...“ Turbūt nusiypsojau, nes mano „teiséjai“ nustebuo: ko džiūgauti? kas pralinksmino?

Ne jums, bolševikai, žinoti, ką man žadéjo daina, tyliai skambėjusi mintyse.

Mano tévę, brolių ir seserų Lietuvoje jau nebuvo ir niekas man nepadéjo. Kaléjimuose ir lageriuose palaikiau gyvybę tik kalinių maistu, o koks jis buvo, nereikia nė aiškinti.

Bado kančios, īgimtos stiprios sveikatos nualinimas – dar ne viskas, ką teko iškësti. Kaléjimų administracija į visus politinius kalinius žiūréjo kaip į fasistus ir kaip tik įmanydami mus terorizuodavo. Jiems uoliai talkino ir vienas kitas parsidavélis lietuvis. Jeigu išdavikai būtų žinoję, kaip jais nepasitiki rusai, gal mažiau būtų buvę išdavysčių. Gaila, seną tiesą, jog išdavikais tik naudojamasi, mes užmiršome, ilgiems laikams užmiršome... Kaléjimų ir lagerių administracija pati reguliuodavo, kad kamerose politinių kalinių būtų mažiau nei kriminalinių. Mat kriminaliniai jiems talkino – atimdavo iš politinių kalinių drabužius, maistą, gaunamus siuntinius.

Okupavus Baltijos šalis, čia pirmiausia suplūdo gaujos vagių, žmogžudžių. Pokario metais tokią buvo pilni kaléjimai. Gerai prisimenu, kaip mus, apie trisdešimt vyrių, nuvežé etapu į Kauno kaléjimą ir sugrūdo į kadaise čia buvusių kalinių koplyčią, dabar paverstą kamera, iš kur jau veždavo į Rusijos kaléjimus ir lagerius.

Kai atidarė koplyčios – kameros duris, mes su politiniu kaliniu Macijausku įėjome pirmi. Macijauskas buvo stambus keturiaskesišimmetis vyras, kadaise buvęs boksininkas. Gerais, brangiai batais apsiavęs, gražiai drabužiais apsirengęs. Aš irgi dėvėjau sportinę aprangą, naujus alpinisto batus, tad recidyvistų akys ir susmigo į mus.

Patalpoje gal du šimtai kalinių, viduryje ilgas medinis stalas, oras neįsivaizduojamai tvankus, kvapai kur kas bjauresni nei tvarte. Daugelis recidyvistų buvo netgi be viršutinių baltinių, tik su kelnémis, mat kameroje karšta. Kūnai išbadytų šlykščiomis tatuiruotėmis. Viename kampe susispiešė tūnojo

jaunesni vyrukai, jau išmarginti mėlynėmis, apsirišę galvas, beveik nuogi, basi. Recidyvistai iš jų jau spėjo viską atimti ir vaikinus sumušti. Tai buvo daugiausia aukštujų mokyklų studentai, klaipédiečiai. Kameroje, buvusioje koplyčioje, ten, kur anksčiau stovėjo altorius, ant paaukštinimo sėdėjo recidyvistų atamanai, o aplink juos išitaisiusi visa gauja. Vos mes spėjome prieiti prie lietuvių studentų ir susėsti ant žemės, iš gaujos pakilo šašuotas šešiolikmetis vaikėzas ir, atkišes mums batų auluis be padų, pasiūlė: „Mainykim, dėde, matau, tau chrominiai spaudžia kojas...“ Macijauskas, netardamas nė žodžio, atsistojos, paémė chuliganą už sprando ir kelnių, iškélé viršum galvos ir sviedė tiesiai ant altoriaus atamanui. Tada pašoko visa gauja, keikdamiesi pagarsėjusiais rusiškais keiksmais, ir puolė mus. Ir mes sustojome kaip sieną. Tuokart pradéti muštynių jie neišdrįso, matyt, pasirodėme jiems nejyeikiami atviroje kovoje, o gal lauké patogesnés progos. Gauja laikinai pasitraukė. Naktį paeiliui budėjome, kad visi neužmigtume. Kitą vidurdienį atvaré naujų kalinių – ūkininkų iš Suvalkijos. Tarp jų buvo nemažai pagyvenusių žmonių, matyt, suémé tuos, kurių sūnūs slapstési nuo Raudonosios armijos. Jie visi turéjo įsidéjé nemažai maisto, kai kurie nešési net po du maišelius, permestus per petj. Recidyvistai be matant nužvelgë silpniausią seną žmogų ir puolé: mušé per galvą, atémé maistą. Šokome senj ginti. Tada mums į pagalbą netikétai pakilo visas jaunimas. Jau po poros minučių mušési gal šimtas kalinių. Prižiūrėtojai visa tai maté, girdéjo šuksnius, tačiau pasistengé būti kuo toliau, kas vyksta kameroje, stebéjo pro akutę. Matyt, tikéjosi, kad muš-

tynės laimės recidyvistai, ir lauké „taikios“ pabaigos. Pačiame muštynių įkarštyje chuliganas, siūlęs mums mai-nyti batus, čiupo molines lékštęs ir, atsistojęs ant altoriaus, pradéjo labai taikliai jas svaidyti mums į galvas, ypač taiky-damas į Macijauską. Kai viena lékštė sudužo, pataikiusi bok-sininkui į akj, ir jo veidas pasruvo krauju, to užteko, kad žūtbūtiné kova baigtuši. Macijauskas sugriebé vaikéz̄ ir sviedé ji į stalą kampą. Kai chuliganas nebepakilo, recidy-vistai, klykdami, kad juos muša faistai, šoko belsti į duris, šaukti prižiūrėtojus. Net šitoms padugnémbs buvo suteikta teisé mus vadinti faistais. Štai kur komunizmo esmē! Visa valdžia ir teisė teisti kitus atiduota padugnémbs.

Rékdami pro duris sulékè gal penkiolika prižiūrėtojų su viršininkais. Išvydė šiurpų grumtynių vaizdą, kruvinus sumuštus žmones, paklausé: „Kas čia darosi?“ Macijauskas gerai mokéjo rusų kalbą, tai ir paaiškino, nurodydamas recidyvistų atamanus. Tučtuojau prižiūrėtojai juos išsivaré.

Teisybés triumfas? Tai jau ne! Labai greit supratome, kokia tvarka ir teisybé komunistų kaléjimuose ir lageriuose. Mus, visus lietuvius, skubiai išskirsté į atskiras kameras po du tris tarp gausybés recidyvistų. Kai naujoje kameroje apsidairéme ir pamatéme, jog mudu su Macijausku likome tik dviese tarp visų kriminalinių, jis man pašnibždom taré: „Dabar tylésim, nebent tektų grumtis už gyvybę“. Nepraéjo né penkiolikos minučių, kai pasikartojo jau matytas spek-taklis. Prie manęs priéjo dabar jau kitas atamano pastumdėlis, nešdamas rankoje purviną skudurą, ir pasiūlė mai-nyti į mano kelnes, nes jam atrodo, jog manosios ant manęs blogai guli... Tada aš atkirtau, jog nuo manęs tik negyvo

jis kelnes numaus, tačiau iki to momento aš jam tikrai suspesiū nusuktį sprandą ir perkasti gerklę. Pasakiau trumpai ir įtikinamai. Mūsų nuostabai, atamanas liepė savo pastumidėliui pasišalinti ir pats prisiartino. Atnešė baltos ir juodos duonos džiūvėsių, lašinių skiltį ir taré pasiūlęs valgyti: „Jūs dėl anų sukriošusių senių, buožių su pilnais maišais lašinių, rizikavot savo gyvybe, o jie jums net plutos nepasiūlė, nors visi mato – jūs badaujat!“ Liūdna, tačiau galvažudžių vadeiva sakė teisybę. Po muštynių mes sugrąžinom Suvalkijos ūkininkams iš jų atimtus pilnus maišus su maistu, o šie... net nepadėkojo mums, nekalbant jau apie duonos riekę, ką tikrai galėjo pasiūlyti. Aprimus triukšmui, ūkininkai užkandžiavo, sukišė nosis kiekvienas i savo maišeli, ir nudelbę akis stengési nepastebéti, kaip mes tvarstome vienas kitam žaizdas.

Vagių vagies ištarti žodžiai žeidė labai skaudžiai, tačiau tai buvo tiesa, parodanti, jog ir vagių pasaulyje esama šiokio tokio bičiulystės supratimo. Būdamas užsispyrės žemaitis, atamanui atšoviau, jog verčiau mirsiu badu, bet iš kitų atimtos duonos niekada nevalgysiu! Pamatytumét, kokiomis nustebūsiomis akimis jis pažiūrėjo į mane ir riebiai nusikeikė pasakė rusiškai: „Kvailys! Visus Rusijos motinélės kalėjimus perėjau, bet tokio idioto nemačiau!“

Yra dalykų, kurių Rusijos kalėjimų auklėtiniai niekada nesupras.

Labai greit mane su Macijausku išskyrė, ir aš nieko daugiau apie šitą garbingą žmogų negirdėjau. Tikriausiai žuvo kur nors Sibiro lageriuose arba ten... kur buvo dar baisiau.

Mane išvežė į Lukiškių kalėjimą, o iš ten su daugybe politinių kalinių – į Sibirą. Varomi Vilniaus gatvėmis, atsiveikinom su sostine ir tikriausiai visi galvojome tą patį – ar besugrižime? Ar pamatysi kraštą, dėl kurio laisvės kovoja?

Eidamas Vilniaus senamiesčiu į stotį, kur mūsų jau laukė gyvuliniai vagonai, prisiminiau savo jaunus bendražygius, žuvusius per kautynes su stribais ir rusų kariuomene: galbūt jų kūnai tebeguli kur nors miestelio aikštėje netoli stribynės?

Žemaitijos miškuose partizanaudamas sutikau daug jaunuolių – studentų, gimnazistų, ūkininkų, kurie vos aštuoniolikos sulaukę išėjo gintis nuo okupantu, pasirinkę žūtbūtinę kovą. Iš tūkstančių jų teliko saujelė. Viena norėčiau pridurti: tokio žiaurumo, tokį žvériškumą pasaulis dar nebuvovo matęs. Aš ir kiti iškentėme baisiausius dalykus lageriuose, visko neišsakysi ir nereikia kartotis... Bet ar nuteis Žemės planetos protai komunistus, kaip teisė fašistus ir pasmerkė rasizmą?

Ar nuteis juos už visų okupuotų valstybių vergus, žuvusius lageriuose, mirusius iš bado ir išsekimo, sušaudytus, kai nebepajégė dirbtį, – juk milijonai mirė Rusijos vario rūdų, anglų kasyklose, fabrikuose po žeme. Manau, jog karo metu fronte žuvusių buvo mažiau nei tu, kurie savo kūnais nuklojo Rusijos platybes. Kas tas aukas, mirusius be vardo ir pavardės, su vergo numeriu ant nugaros, suskaičiuos? Ir ko pasirodys vertas pasaulis, jeigu vis dar tylės?

Justinas Garšva: o gyvenimas tik vienas...

„Su kuo tik nelyginam gyvenimo! Su veržliai upe, nepasiekiamais toliais, su svajone, kuri niekada neišspildo, ar vargeliu, kuris amžinai nesibaigia.

Justinui Garšvai gyvenimas visų pirma – pareiga. Didžioji pareiga namų židiniui, savo gimtinei.

Gimė Justinas Žemaitijos pakrašty – Raseinių apskrityje, Girkalnio valsčiuje, Pamituvio kaime. Tėvai užaugino dvi dukras ir tris sūnus. Vyriausasis Justino brolis Titus mirė tremtyje, Permės lageryje. Kitas, Mečislovas, kurį laiką

partizanavęs, sunkiai susirgo, tapo invalidu ir prieš porą metų mirė. Nebéra gyvų ir seserų – Apolonijos, Petronėlės. Petronėlė buvo partizanų rémėja, skalbė jiems drabužius, ruošdavo ir nešdavo į mišką maistą. Apoloniją partizanų štabas buvo paskyręs ypatingąja ryšininke, tik per ją, esant būtiniausiam reikalui ar sudėtingai situacijai, Justinas galėjo palaikyti ryšį su Vaidoto rinktinės štabu.

Šeimą vienijo bendras tikslas – Tėvynės laisvė, lydėjoti patys pavojai, ženklino bendra kančia po Lietuvos okupacijos.

Jauniausiajam broliui Justinui likimas lémė išlikti gyvam. Su juo ir kalbuosi apie partizanų kartos išgyvenimus, nuotaikas, apie tai, ko neturime teisés užmiršti.

– Baigęs Pagausančio pradinę, 1941 metais išstoja i Raseinių žemės ūkio mokyklą. Buvau visa širdimi atsidavęs žemės darbams, savo namams, šeimai. 1943-iuju pavasarį išgijau žemės ūkio darbuotojo specialybę. Tačiau okupacija visų mūsų likimus sulaužė, vertė pasukti sunkiausiu keliu. Dar nebaigęs žemės ūkio mokyklos, 1942 metų rugpjūčio pabaigoje išstoja i Lietuvos laisvės armiją. Pakvietė mane Petras Zubrickas iš Zubrickų kaimo. Jis buvo suimtas jau per pirmąją sovietų okupaciją. Iš jo ir sužinojau apie LLA, kurios tikslas – atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Vokietmečiu per Zubricką gavau fiktyvų pažymėjimą, jog esu policijos tarnautojas. Nors iš tikiųjų policijoje nedirbau, tačiau kai kuriomis teisėmis pasinaudojau – turėjau ginklą.

LLA nariai laikėsi griežtos konspiracijos, veikė trejetos sistema. LLA veikla plėtėsi, ir jau prieš antrąjį sovietų

okupaciją laisvės kovotojų buvo beveik visuose Lietuvos miestuose ir kaimuose.

1944 metų vasario 16 dieną viešėjau Kaune ir per radiją išgirdau šaukinį: „RV-110! Kalba Kaunas. Kalba žalčio lizdas!“ Kelis kartus pakartojuš šaukinį, kauniečiai buvo pakviesi rinktis prie Karo muziejaus, kur turėjo vykti Vasario 16-osios minėjimas. Vienuoliktą valandą žmonių minia užtvenkė visas gatves tarytum srauni upė: žmonės plūdo į Karo muziejaus sodelį. Net vokiečių kareivai nustebė susstojo prie namų ir žiūrėjo, kas bus toliau. Gyventojai buvo sulipę ant namų stogų, stovėjo balkonuose. Nežinau, ar pats generolas Stasys Raštikis, kalbėjęs mitinge, tikėjo pranašaujama ateitimi, tačiau susirinkusiems pažadėjo, jog kitąmet švęsime Lietuvos nepriklausomybės dieną laisvi. Buvo ir generolas Povilas Plechavičius. Jis susimąstęs stovėjo prie Nežinomojo kareivio kapo ir tylėjo. Pasibaigus mitingui, žmonės ilgai nesiskirstė. Visi jautė artėjančią nelaimę, kuri nežinia kuo baigsis visai tautai. Apie 16 valandą per radiją klausėmės trumpos Plechavičiaus kalbos. Jis pakvietė visus jaunus vyrus, kurie jau moka vartoti ginklą, ir tuos, kuriems suėjo aštuoniolika, mokytiš gintis. Baigė kalbą žodžiais: „Vyrai, už ginklų!“ Po to per radiją nuskambėjo daina: „Vilniaus kalneliai, sveikiname jus, rinktės drąsuoliams tinkamus kapus...“ Daina nežadėjo laisvės be krauso ir aukų.

Kasdien didėjo nerimas ir įtampa. Tada aš tvirtai nusprendžiau stoti į Vietinę rinktinę: grįžau į Raseinius ir nuėjės komendantūron užsirašiau savanoriu. Po kelių dienų gavau kvietimą atvykti. Mus įkurdino Seredžiaus karei-

vinėse. Susirinko du batalionai po 700 vyrų. Batalionus pažymėjo 309 ir 310 numeriais. 309-ojo bataliono vadas buvo majoras Vacius Miecevičius, 310-ojo – kapitonas Jonas Žemaitis.

Ruošė mus kovai labai intensyviai, nuo ryto iki vakaro – rikiuotė, pratybos, susipažinimas su ginklais. Kaip sakoma, nuo prakaito garas kilo. Iš pradžių ginklų neturėjome, pistoletais buvo ginkluoti tik karininkai ir sargybos tarnyba. Sklidko kalbos, jog būsime apginkluoti prancūziškais ginklais. Aš patekau į 309-ąjį batalioną, mūsų kuopos vadas buvo Jonas Jaskys, kurį greit pakeitė vyresnysis leitenantas Vincas Aušiukaitis. Prancūziškų ginklų vis dar negavome, o laikas bėgo. Atrodytų, jau reikėjo šaukti apie nesuvaldomai artėjančios bolševikų okupacijos grėsmę, burtis, bet lietuvių vis dar tikėjo – kažkas parems ginklais, kažkas bolševikus sustabdys, negi leis jiems Europą užtūpti?

Po trumpų mokymų su mumis susipažinti atėjo jaunesnysis leitenantas. Pasirinko 28 vyrus ir pranešė, jog būsime paskirti į kulkosvaidlininkų būrių. Prisistatė ir mūsų vadas Vytautas Sakalauskas bei puskarininkis būrininkas Augys.

Mus iš tiesų apginklavo prancūziškais karabinais, o vėliau davė ir lengvuosius kulkosvaidžius. Sunkiuju vokiečiai mums nepatikėjo, tikriausiai bijojo, kad prieš juos pačius neat sisuktų.

Mokėmės šaudykloje, man sekėsi, šaudžiau taikliai poroje su Bronium Knataičiu iš Jurbarko rajono. Davė mums lauko policijos vokiškas uniformas, mat lietuviškų pritrūko, jomis dėvėjo tik karininkai ir tie, kurie savas turėjo. Vokiškos uniformos buvo stiprios, pasiūtos iš geros medžiagos, o erelių

kad prisiuvinėta! Kur reikia ir kur visai netinka. Ženklus nuplēšėme, nors ir nesitarėme dėl to. Visus išmetėm į šiukslyną. Lyg tyčia vėjo šuoras pračiuožė, tai pasklidio tie vokiški ereliai lyg lapai ir krito į pavasarinį purvyną. Per pasklidusius erelius né nemirkteledami žingsniavo vokiečių ryšių karininkai. Gal ir jie nujautė, kad Hitleriui bus „kaput“? Kadangi mums niekas nepasiūlė lietuviškų uniformos ženklų, mes juos savo iniciatyva susiradom ar patys pasigaminom: netrukus beveik visi prisiuvo ant rankovių aštunoioliktuju metų savanorių tautinių spalvų trikampi.

Atsirado ir dabar, po neprilausomybės atkūrimo, savanorių. Jie visi prisiuvo tautinius trikampius. Tačiau iš kelių sovietmečio kartos vyrų pirmiausia išgirdau klausimą: „Kuo savanoriams mokės – doloriais?“ Liūdna, skaudu ir... baisu. Mano kartos vyrams nekilo klausimo – mokės mums kas nors ar nemokės ir ką iš to turėsim? Mūsų mintyse skambėjo tik laisvės varpas, ne dolorių šlamasy.

Kokia laimė, kad Lietuva, savo didžiųjų kaimynių ne kartą išduota ir parduota, – dar gyva! O mano pašnekovo kalba jaune tik grauduliu ir nostalgija nuspavinta. Savanorio prisiiminimai prašytė prašosi-palyginami su šmaikščiu kareivio Šveiko humoru.

– 1944 metų balandžio pabaigoje mums išdalijo išspausdintus priesaikos lapelius. Žiūrim – Lietuvos karių priesaikoje paminėtas Hitlerio vardas ir pasakyta, jog mes kovosime Hitlerio vadovaujami prieš raudonuosius. Kova su raudonaisiais mums tiko, o Hitlerių išbraukėme. Vietoje

to parašėme: „vadovaujami generolo Plechavičiaus“ ir vieningai pasirašėme, nepamenu, net kas tą idėja pasiūlė. Priesaiką iškilmingai davėme Seredžiaus bažnyčioje. Susirinkome, pasimeldėme, laukiame. Priesaikos tekstą skaitė kunigas, o mes privalėjome iškelti rankas. Mūsų nuostabai, kunigas skaitydamas Hitlerio vardo nepraleido, gal jis kitaip negalėjo pasielgti? Tačiau mes nuleidome iškeltas rankas, kai kunigas paminėjo Hitleri. Paskui, po didokos pauzės, skambant bažnyčioje jau kitokiemis žodžiams, vėl pakélėme rankas. Supratome vieni kitus be kalbų. Toks buvo jaunų vyrų protestas prieš bet kokį okupantą.

Žygiamo savanoriai, nuplēše svetimus ženklus nuo kariškos aprangos, tik laisvės viltį tarsi žvakelę vėjyje nešdami: gal bent tolomoj ateity, kai mūsų nebebus, ateis šventė ir į Lietuvos žemę.

– Gegužės pirmosios naktį įsakyta ruoštis žygiui: dar neprashitus abiejų batalionų karius sulaipino į du garlaivius ir nuplukdė į Kauną. Iš prieplaukos žingine į geležinkelio stotį. Čia mūsų jau laukė prekiniai vagonai. Susėdome; prie atdarų durų iš abiejų pusiu – sargyba. Pasiekus Varėnai II, mūsų 309-ajį batalioną išlaipino, kiti kariai nuvažiavo tolyn. Įsikūrėme, apsitvarkėme, nespėjome sužinoti, ko mus čia atvežė, o gegužės antrają jau paskelbtas pavojas: raudonieji padegė tiltą per Merkį! Įsakyta žygiuoti gesinti gaisro. Kai nuėjome, pamatėm, kad gaisras jau užgesintas: tiltas nedaug nukentėjęs, sklaidosi aitrūs dūmai. Taip nieko nenuveikę sugrįžom. Ir vėl naujas įsakymas – antrai kuopai ruoštis žygin į Kaniavos kaimą. Žygiuojam. Pakeliui praėjome pro vokiečių bunkerius, apsuptus spygliuota vie-

la, saugomus šunų. Trumpam stabtelėjome miške, mat dar neprięję Kaniavos kaimo radome neseniai sudegusių sodybų pėdsakus. Išgąsdinti, likę be pastogės žmonės mums pasakė, jog šiose apylinkėse siautėja Armija krajova, kurios kareiviai ir sudegino tas sodybas. Buvo gėda žiūrėti vargšams padegėliams į akis: mes nieko nepadarėme, kad juos apgintume. O be mūsų, matyt, niekas nė nebandė Armijos krajovos sustabdyti.

Kaimas išnukėjo su pagarba: išpuošti žolynais vartai, iškabinta trispalvė. Laukė sotūs pietūs ir vakarienė. Pavakary atėjo būrininkas Augys ir įsakė ruoštis nakties šuoliui.

Žygin pasirengė dvi kulkosvaidininkų tarnybos ir dešimt karių su karabinais. Kai sutemo, išėjome pietų kryptimi į Paąžuolės kaimą, kur buvo įsitvirtinęs Armijos krajovos dalinys. Mus vedė Kaniavos kaimo gyventojas, gerai žinojęs vietovę. Kai priartėjome, leitenantas mums liepė sustoti, pasakė sugrįžimo slaptažodį, ir vadai pasuko į kaimą. Greitai grįzo, mes juos saugojom iš užnugario. Jokio garso nei šūvių negirdėjome, bet jie atėjo su nelaisvén paimtais dviem Armijos krajovos kareiviais. Grįzome į Kaniavą. Tada buvo surašytas laiškas Armijos krajovos vadams. Taip sakant, bandymas paprotinti lenkus. Priminėme, jog lietuvių kariauti nenori, ir pakvietėme gerai pamąstyti: juk turim bendrą priešą – Hitlerio pasekėjus ir bolševikus. Paimti nelaisvén lenkai, jiems ši bei tą paaiškinus, su laišku buvo paleisti. Deja! Mūsų taikaus balso ir kvietimo atsisukti į bendrą priešą lenkai nepanoro išgirsti. Netrukus sužinojome, jog tose apylinkėse buvę raudonieji partizanai pasitraukė, o lenkai pasilikio toliau siautėti.

Kaniavos kaime buvo pradinė mokykla, o joje dirbo labai maloni mokytoja. Jauni kariai ir paprašė jos leistį surengti mokykloje šokių vakarą. Tačiau šokių savanoriai surengti nespėjo. Ir ne vienas savo paskutinio šokio jau nesušoks...

Aušo gražus gegužės 7-osios rytas. Pusryčiaujant pas mus atbėgo du paaugliai ir pranešė, kad apie 3 kilometrus nuo Kaniavos vėl plėšikauja Armijos krajovos dalinys. Greitosiomis buvo surinkta 30 vyrų ir... pirmyn! Karius išvedė mūsiškis Augys ir kito būrio leitenantas. Pasirodo, vyurus lenkai klasta įviliojo pasalon. Pasigirdo sunkiuju kulkosvaidžių kalenimas, o mes tokią ginklų dar neturėjome, todėl labai greit supratom, kas vyksta. Kuopa pasirengė nenumatytomis kautynėms. Karininkai išdėstė mūsų jėgas, pradėjom šaudyti. Netrukus pamatėme, jog mūsiškiai ima trauktis. Kai mūsų kariai prisiartino, išvydome ir juos persekiojančius lenkus. Prasidėjo susišaudymas, trukės tris valandas. Lenkai pradėjo planingai trauktis, o mes ējome pirmyn. Kaip tik tuo momentu mums į pagalbą atskubėjo pirma kuopa su savo vadu kapitonu Juozu Čeponiu. Kartu atžygiavo ir bataliono vadai. 10 vyrų žuvo, 28 buvo sužeisti. Kankinosi sunkiai sužeistas ir mūsų būrio vadai jaunesnysis leitenantas Vytautas Sakalauskas, jis labai greit išvežėme į Vilnių. Sužeistiesiems pirmajā pagalbą skubiai suteikė sanitarijos puskarininkis Šurkus. Gavome įšakymą važiuoti į Varėną II. Naktį nuo sunkių žaizdų mirė į krūtinę sužeistas Bronius Knataitis, netrukus ir Juozas Mažeika, kuriam buvo išplėštas alkūnės sąnarys. Švintant buvome Varėnoje. Atvežėme pirmąsias aukas, kritusias nuo Armijos krajovos kulkų dar prieš bolševikams antrą kartą okupuojant Lietuvą.

Grįžtančius mus sutiko kariai ir jauna mergina: tai buvo žuvusiojo Mažeikos sesuo, pratrūkusi nesuvaldoma rauda. Laidoti karių atėjo labai daug žmonių, net vokiečiai – eiliniai kareivėliai atnešė didelį gražų vainiką. Vokiečių karinė vadovybė laikėsi chameleono politikos: šelpė ginklais Armiją krajoną ir leido jai siaubti Lietuvą.

Šiose kautynėse žuvo Bronius Knataitis, Juozas Mažeika, Adomas Zagarskas, Bočys, Zienius, Giedraitis. Kitų vardų ir pavardžių nebeprisimenu. Žuvo tada ir mūsų kuopos raštininkas kaunietis Vladas Tolkus. Man buvo įsakyta perimti jo pareigas.

Manau, mes nebūtume taip smarkiai nukentėjė, jei nebūtų pakeistas kuopos vadas Vincas Ausiukaitis. Jo vieton paskirtas kapitonas Juozas Janušonis tiesiog nespėjo, neturėjo laiko susipažinti su vietove ir situacija. Ilgai negalėjom nurimti ir susitaikyti su beprasmiška karių mirtimi, su Armijos kariovas „didvyrių“ niekšybėmis. Juk pačius lenkus bolševikai šaudė be gailesčio Katynėje, juk mes turėjom bendrą priešą, o jie žudė mus... Kokiu tikslu? Pasismaginimui? Oi ne! Noras valdyti, godumas ir beprotynė – amžini žmonijos palydovai.

Sklido šnekos, kad vokiečiai jau reikalauja iš generolo Plechavičiaus 10 tūkstančių karių Rytų frontui. Kariai labai tikėjo Plechavičium, žinojo, kad jis mūsų neišduos, tik ar nebus pats išduotas? Mūsų būgštavimai pasitvirtino. Kai generolas Plechavičius nesutiko su vokiečių reikalavimu ir vienas štabas, karininkai buvo apsupti ir išvežti į Latviją, mūsų majoras Jonas Tumėnas suspėjo pranešti, kad vyrai skubiai skirstytuosi atostogų... su ginklais.

Naktį į mano kambarį įėjo bataliono vado adjutantas ir pasakė: „Išeiname neribotų atostogų...“ Liepė tyliai keltis, ruoštis, žadinti miegančius, paleisti sargybinius. Man kuopos vadas įsakė skubiai sudeginti visus dokumentus, sąrašus, ką aš ir padariau. Paskui pasiėmėm iš sandėlio šovinių, kiek galėjom panešti ir kiek suspėjom. Sunkiai įveikę patvinusį Merki, patraukėm namo. Pakeliui sužinojome ir apie generolo Plechavičiaus kalbą per radiją.

Artejo frontas, didėjo žmonių baimė. Į mano téviškę raudonieji įžengė 1944 metų rugpjūčio 7 dieną. Iš pradžių lyg ir nieko: motina rusus pamaitino, vyrai papypkiavo ir laukėm, kas bus. Ilgai laukti nereikėjo: rugpjūčio 8 dieną atbėgo mano sesuo Petronėlė Mačiulaitienė, kuri ištekėjusi gyveno su vyru Zubrickų kaime. Išsigandusį ji pranešė, kad jų kaimynas Antanas Masaitis buvo pavarytas arkliais pavėžeti rusų karininkus, o vienas iš jų, juodai apsirengęs majoras, paklausė, kur yra Justinas Garšva. Pasakė, kad aš esu ieškomas.

Antanas Masaitis skubiai pranešė mano seserai. Taigi jau prasidėjo! Raudonieji ieško Plechavičiaus savanorių! Ne manau, kad manęs ieškojo norėdami draugiškai pasisveikindami. Išėjau iš gimtujų namų ir pradėjau slapstytis. Iš pradžių pas dėdę ir be ginklo...

Netoli mano téviškės, gal už 8 kilometrų į vakarus, apie du mėnesius nei pirmyn, nei atgal nesitraukė frontas.

1944 metų spalio 5 dieną raudonieji, papildę jėgas, vienais ginklais puolė vokiečius, ir frontas pajudėjo į vakarus. Mūsų apylinkėse liko tik raudonarmiečiai sargybiniai, saugoję

karinį turą ir pašarų sandėlius. Dar spaliui nepasibaigus, pasirodė karo maitvanagiai – rusų kareiviai, atsilikę nuo savo dalinių, valkataujantys ir sekantys paskui frontą. Didelėmis grupėmis, po 15–30 žmonių, su arklių kinkiniais jie puldavo ūkininkus, apsupdavo sodybas ir plėškaudavo aiškių su savo vadų žinia ir leidimu. Ginkluoti, visu būriu įsiveržę į namus, grobė turą, pasiimdavo brangesnius daiktus, tvartuose šaudė kiaules, avis ir išsiveždavo arba liepdavo pačiam ūkininkui apdoroti mésą, įsimaginę reikalaudavo „samagono ir bobų“, o išeidami pridurdavo: „Kas buvo niekas – bus viskuo!“ Reikėjo suprasti, kad jie ir bus „viskas“, o mes – „niekas“.

Kaimo vyrai buvo priversti sléptis miškuose, kastis bunkerius, ginklą paémė net ir tie, kurie anksčiau nė šaudyti nemokėjo. Teko gintis ir apginti namus. Taip aš tapau savanoriu partizanu, liaudiškai tariant – žaliuku, dar nežinodamas, jog man teks ryšininko ir žvalgo dalia, o paskui kalėjimo kamera ir lageris.

Na o valkataujančius rusų kareivius mes tada greit išvijom iš aplinkinių kaimų, bet jau spalio viduryje, sovietų valdžiai visai atvirai pritariant, kaimus siaubė raudonarmiečiai ir vietiniai stribai.

Atsakydami į raudonųjų terorą, aplinkinių kaimų žaliukai ir vos pradėjės formuotis Vladuko – Vlado Bilskio būrys lapkričio 30-osios naktį užémė Seredžiaus miesteli: nušovė 12 stribų, partorgą, rusų kapitoną, vadovavusį stribams, iš stribyno rūsių išvadavo keliolika jaunuolių, prievara sugaudytų siusti su Raudonaja armija į frontą. Kuo toliau link Berlyno stūmësi nenugalimoji, tuo aršiau

nebaudžiami ir nevaržomi siautėjo enkavēdistų daliniai. Prasidėjo atviriausias tautos genocidas. Degė ištisi kaimai, liepsnose žuvo seni žmonės, vaikai, tie, kurie nesuskubdavo išbėgti į mišką.

Gražus 1944 metų gruodžio 17-osios rytas Vozbutų kaimo ūkininkams tapo tragedija. Čekiškės ir Vilkijos valsčių stribai kartu su rusų kareiviais suvarė į Jono Nagrecko namus 9 vyresnio amžiaus vyrus, kurių sūnūs atsisakė tarnauti Raudonojoje armijoje, ir sušaudė visiems matant. Paskui padegė trobas. Sudėgė 22 sodybos su gyvuliais, pašaru, nekultais javais. Egzekucija truko tris dienas. Genocido akciją jie ruošesi tėsti ir kituose kaimuose. Išsigandę Vozbutų kaimo žmonės apie tai pranešė partizanams. Vietiniai partizanai skubiai susiorganizavo ir pasipriešino. Antrą ir trečią kautynių dieną mūšiuose jau dalyvavo ir mūsų partizanų būrys, atėjęs į pagalbą iš Birbiliškės miško. Trečią dieną kareivių įgula sulaukė pastiprinimo ir mūsų būrių apsupo gausi rusų kariuomenė. Iš apsupimo traukémės naktį per Dubysą. Prasiveržém sėkmingai, tačiau netekome partizano Roberto Viduoklio, kalvio iš Juodaičių kaimo. Traukdamiesi per Dubysą, buvome smarkiai apšaudomi. Robertas tikriausiai paskendo sužeistas.

Vos sugrįžome į savo bunkerį Birbiliškės miške, mums pranešė, jog rusų kariuomenė ruošiasi apsuptyti mišką, renigmati partizanų gaudynėms. Kūčių dieną kareiviai apsupo Graužų kaimą ir sušaudė 10 įvairaus amžiaus ūkininkų, sudegino jų namus. Nesėjo likusieji gyvi apraudoti nukautujų, susirasti pastogę, o 1945 metų sausio 5 dieną vėl gavome žinią: Žemaičių plente – Raseiniuose. Girkalnyje,

Ariogaloje telkiama gausi rusų kariuomenė, ginkluota minosvaidžiais. Sausio 6–7 dienomis ruošiamasi generalinėms partizanų žudynėms, komunistų pavadintomis „miškų valymu“. Mums apie tai pranešė nepažįstamas žmogus iš Pagausančio kaimo, pasivadinęs Kaziu Jokymu.

Sustiprinome sargybą, išsiuntėme žvalgus. Sausio 6 dieną jau buvome apsupti. Galima įsivaizduoti, kiek kariuomenės buvo atsiusta prieš partizanus, nes Birbiliškės miškas didžiulis – apie 300 kv. kilometrų ploto. Jis buvo apsuuptas trimis kareivių grandinėmis. Iš pradžių į mus šaudė minosvaidžiai. Apšaudė nuo aušros iki 11 valandos ryto. Paskui paleido pėstininkus, ginkluotus automatais. Mūsų būrio partizanai jau buvo palikę savo slėptuves ir įsitvirtinę eglaičių jaunuolyne. Sniego buvo mažai, todėl pėdsakų aplink bunkerius neliko. Visame miške partizanų būriai kovėsi su pasklidusiais kariuomenės daliniais. Kautynės truko visą ilgą dieną. Pradėjus temti, rusų kareiviai ėmė trauktis iš miško, apšviesdami kelius raketomis. Manėme, jog rusai laikys apsupę mišką iki ryto, o išaušus vėl prasidės kautynės. Prieš gausią rusų kariuomenę po kautynių nuovargio jau būtume neatsilaikę. Pasiruošėme trauktis iš apsupties. Marinte marino nuovargis, praradome laiko nuovoką, bet sukaupę paskutines jégas naktį traukėmės iš miško. Priekyje ējo partizanai su kulkosvaidžiais ir automatais, už jų – ginkluoti granatomis ir karabinais. Susitarėme, kur rinksimės, jei prasiveržiant mus išblaškytų. Kad išeitume iš apsupimo, reikėjo kirsti kelią, esantį gerokai toliau nuo miško. Buvo me įsitikinę, jog už vieškelio būtinai stovės rusų sargyba. Pasiruošėm susišaudymui. Slinkome kiek galėdami tyliau,

išsidėstę trikampiu. Mums vadovavo Lietuvos kariuomenės puskarininkis Pranas Ptašinskas ir mano pusbrolis Alfonsas Garšva. Po komandos „Pirmyn!“ pajudėjome, kiekvieną sekundę laukdami šūvių papliūpos. Lengviau atsidusome, kai pirmieji partizanai perėjo kelią. Šūviai nepasitiko ir einančių trikampio gale. Laimingai nuėjė apie 2 kilometrus, sustojome pailsēti. Tą dieną mus tikrai saugojo Dievas. Ilėjomės sukritę ant sniego, kai vadai pranešė, jog reikia išsiskirstyti grupelėmis, nes toliau eiti dideliu būriu pavojinga. Alfonsas mane pakvietė į savo tėviškę Liucinavos kaimę, kur pamirkėje turėjo gerai įrengtą bunkerį. Greit pasiekėme slėptuvę ir sumigom. Sulaukę tamsos, išėjom pas pažįstamus žmones, Alfonso kaimynus. Sužinojom liūdną naujieną: pusbriolio sesuo Teofilė sausio 7 dieną suimta. Antroji sesuo Stasė, nunešusi suimtajai maisto, irgi negrižo, areštuota. Rusų kareivius į Alfonso namus atvedė kariškai apsirengęs, apsimuturiavęs veidą nepažįstamas žmogus. Kaimynai baiminosi dėl mūsų. Sausio 7 dieną būriai raudonarmiečių šukavo Burbinės mišką. Žuvo labai daug vyrų, ne tik partizanų; kas tik pasitaikė apsiautusių mišką rusų kelyje, buvo nušauti. Rusų kareiviai nukautus partizanus atiduodavo stribams ir liepdavо aukų kūnus numesti prie stribynės. Okupantų kariuomenė norėjo išlikti „švari“: visais būdais įteigtį žmonems, kad jি dėl žuvusių ir išniekintų partizanų nekalta, kad Lietuvoje vyksta „klasių kova“. Tačiau žmonės viską matė ir suprato...

Keletą dienų po susišaudymo buvo tylu, ramu ir aš be pavoju 1945 metų sausio 10 dieną sugrižau į tėviškę. Čia irgi kol kas nesimatė nei stribų, nei kareivių. Sesuo perdarė

laiškelį, kurį atnešė trys vyrai. Perskaičiau: „Įsidarbink. Reikės – surasime. Vladukas-Colis“. Supratau, kad tai būrio vado Vlado Bilskio įsakymas man pereiti į legalų gyvenimą.

Turėjau išsaugojės vokiečių okupacijos metais gautą pažymėjimą iš Raseinių žemės ūkio mokyklos. Galėjau juo pasinaudoti. Nuvykau į Belvederio aukštėsniąją pienininkystės mokyklą netoli Seredžiaus ir kreipiausi į direktorių Juozą Tatorį, sakydamas, jog noriu mokytis. Direktorius nustebė: mokslo metai jau seniai prasidėję. Bet, matyt, jis viską suprato ir pažvelgęs į pažymėjimą, kuriam buvo tik labai geri pažymiai, paklausė: „Ar tavės, vyruti, niekas neieškos?“ Atsakiau, jog neturėtų, nes nesu nusikaltes. Direktorius ilgokai žiūrėjo į mane ir tylėjo. Lėtai slinko laukimo minutės. „Gerai, – pagaliau ištarė ir, įdėjės mano pažymėjimą stalčiun, nusiuntė pas sargą: – Gausi vietą bendrabutyje. Juk neturi pas ką gyventi?“ Padėkojau: „Ačiū, tikrai neturiu...“ Širdis šokinėjo iš džiaugsmo. Aš – studenetas! Ir... kol kas saugus. Kibau į knygas, nes reikėjo pasivyti draugus, kurie mokėsi nuo rugsėjo. Susipažinau su naujais bičiuliais, supratau, jog panašių į mane čia buvo ir daugiau. Matyt, Tatoris gelbėjo ne mane vieną. Tikėjausi išvengti pavojų ir įtarimo. Po poros savaičių pas savo seserį Bronę atvažiavo Aldona Arlauskaitė-Zylė, partizanų ryšininkė, ir, iškvietusi mane, nurodė, kad Belvederyje organizuočiau žvalgų ir ryšininkų būrių. Reikėjo parinkti patikimus žmones, sužinotį jų nuotaikas, pažiūras, charakterį. Užduotis nebuvo sunki, nes čia mokėsi beveik iš visų Lietuvos vietų jau-

nuoliai, kurių šeimos bei artimieji buvo daugiau ar mažiau nukentėję nuo bolševikų.

Organizavau žvalgų būrių, remdamasis LLA patirtimi. Pirmasis žvalgų trejetukas davė priesaiką 1945 metų vasario 1 dieną. Pavasarį jau turėjome nuolatinus ryšius su Tauro apygardos Vytauto Didžiojo kuopa Žaliojoje girioje. 1945 metų vėlį rudenį per kautynes su rusų kariuomene ir vietiniai stribais Veliuonoje buvo sunkiai sužeistas Vladas Bilskis, tuo metu turėjęs Velnio slapyvardį. Sužeistasis buvo nuvežtas į Burbinės mišką ir ten tą pačią naktį mirė. Po vado mirties pradėjome teikti žinias ir susitikinėti su Žebenkštis rinktine, veikusia apie Girkalnį, Juodaičius, Šiluvą, Seredžių, Raseinius, Viduklę. Kiek vėliau Žebenkštis partizanai pasivadino Vaidoto rinktine. Jai pradėjo vadovauti kapitonas Juozas Čeponis, turėjęs Tauragio, Leonino slapyvardžius. Su Čeponiu susitikdavome kas mėnesį Girkalnio valsčiaus Liucinavos kaime Lukauskų sodyboje, apie 20 kilometrų nuo Seredžiaus.

Žvalgybos ir ryšių būryje jau buvo 22 patikimi savanoriai. Per vieną susitikimą su rinktinės vadu Čeponiu gavau įsakymą parinkti būriui vardą ir paskirti sau pavaduotoją. Tapau žvalgų būrio krikštatėviu, pavadinęs juos Sakalais. Pavaduotoju paskyriau savo tolimą giminaitį Antaną Garšvą-Vytenį. Per kitą susitikimą buvau supažindintas su štabo įsakymu: „Žvalgybos ir ryšių būrys Sakalai pavaldus Vaidoto rinktinei, Kęstučio apygardai. Būrio vadas – Jupiteris, pavaduotojas – Vytenis“. Įsakymą pasiraše rinktinės vadas Juozas Čeponis. Tuo metu mano slapyvardis buvo Jupiteris.

Toks buvo ankstyvas 1946 metų ruduo.

Mūsų žvalgai rinktinės štabui perduodavo žinias apie rusų kariuomenės judėjimą, rengiamas akcijas, stribų būstinių vietas bei nuotolius tarp jų. Partizanų rėmėjai parūpindavo šiltų drabužių, popieriaus, medikamentų, tvarsčių, maisto. Ryšininkai dirbo atsargiai, mūsų niekas kol kas nesekė, neįtarė. Ypač daug nuveikė mano bendramokslis žvalgas Antanas Masaitis-Gegužis. Jis bendrabutuje negyveno, į paskaitas atvykdavo iš tėviškės, iš Pikčiūnų kaimo. Jo namai buvo netoli Burbinės miško, čia jis susitikdavo su partizanais, o aš iš jo gaudavau paketus bei įsakymus persiųsti į kitus būrius.

Sumani, drąsi, greitos orientacijos buvo mūsų ryšininkė Aldona Arlauskaitė-Petrauskienė, slapyvardžiu Zylė. Ji paketus su štabo įsakymais ir literatūrą gaudavo tiesiai iš rinktinės štabo. Aldona gyveno apie 20 kilometrų už Burbinės miško. Suprantama, atstumas maskavo jos kelionės, nors buvo gana pavojinga grįžtant į tėviškę eiti 8 kilometrus mišku. Darbo visiems užteko ir kol kas sekësi: jau pusantį metų dirbome saugumo nepastebeti, neįtariami. Žinant, kaip plačiai veikė KGB, tai jau buvo laimėjimas.

Atėjo 1947 metai. Lietuvoje gyvenimas darėsi vis sunkesnis, daug partizanų buvo išduoti, žuvo kautynėse, apsuptyje ar mirė nuo sunkių žaizdų. Ginkluota partizanų kova ilgai tęstis nebegalėjo. Buvau atsargas, dažnai keičiau slapyvardžius. Paskutinis mano slapyvardis buvo Maratonas. Kaip tik tuo metu gavau rinktinės vadų įsakymą: „Skiriu Sakalų būrio vadą Maratoną partizanų karo lauko teismo nariu. Jo pavaduotojų Vytenį – kandidatu į karo lauko

teismo narius. Karo lauko teismo pirmininku skiriamas Vi-joklis“.

Po kiek laiko susitikau su Vaidoto rinktinės vadu Juozu Čeponiu ir buvau maloniai nustebintas, kai jis man pasakė: „Neįsivaizduojate, kokie jūs mums reikalingi. Nusprenādēme jums suteikti jaunesniojo leitenanto laipsnį, Vyteniui – puskarininkio“.

O man visada atrodė, jog mums buvo lengviau nei partizanams miške, mažiau pavojų.

Arėjo baigiamieji egzaminai, reikėjo daugiau pasimokyti, pasėdėti prie knygų. Ne mažesnę įtampą keldavo ir skubios žvalgybos užduotys. Aktyvėjant enkavėdistų išpuoliams prieš partizanus, jau ir Belvederyje buvo nesaugu. 1947 metų kovo mėnesį Zylė man atneše įsakymus ir spaudą, kurią turėjau kuo greičiau išsiuntinėti. Nelaiamei, per Velykų šventes buvo areštuotas mūsų ryšininkas Juozas Mačys, kuris palaikė ryšius su Tauro apygardos partizanais. Jo arešto metu aš buvau tėviškėje. Bronė Arlauskaitė, su kuria kartu mokiausi, per savo seserį Zylę man praneše apie ryšininko areštą. Kelią dienas pabuvęs namuose, vėl sugrįžau į Belvederį: baigiamieji egzaminai čia pat, būtų gaila viską metus spruktis. Mokykloje buvo ramu, išlaikėme egzaminus. Vis dar nejutau pavojaus, nors širdis nerimo. Linksmai atšokome išleistuvės, beliko nuvykti į Vilnių tartis dėl darbo vietas.

Susirinkome į auditoriją pasitarti su dėstytojais, ką ir kaip veiksime toliau. Nepasibaigus susirinkimui, į salę iėjo saugumietis vyresnysis leitenantas Kirupinas ir man liepė eiti su juo. Taip 1947 metų gegužės 5 dieną buvau suimtas. Kartu su manimi suėmė ir Antaną Garšvą-Vytenį.

Nuvežę į Kauno saugumą, man pasakė: „Nevargink savęs ir mūsų, išklok, ką žinai, nes čia visi palieka visas žinias, jeigu nori gyvi išlikti“. Mintyse sušukau: „Viešpatie, kad tik ko nors neprasitarčiau, praradės sąmonę“. Tačiau jie apie mane ne kažin ką žinojo, kaip supratau iš pirmųjų klausimų. Apie mano ryšininkų būrį irgi žinių neturėjo. Kai pirmą kartą praradės sąmonę nieko neprasitariau, tai paskui mane jau mažiau vargino. Mane ir dar 2 vyru iš Sakalų būrio, neturėdami jokių konkrečių įkalčių, teisė kartu su Tomosu, kurio mes nepažinojome. Teisė Pabaltijo karo tribunolas: visiems buvo panaši bausmė už antitarybinę veiklą ir „tėvynės išdavimą“. Mane nuteisė dešimčiai metų lagerio ir penkeriems be teisės gyventi Lietuvoje. 1947 metų lapkričio mėnesį aš jau buvau nuvežtas į Komijos autonominę respubliką, Pečiorą.

Kartu su kitaais nuteistaisiais apie 100 vyrų patekome į akmenų skaldyklas ir kalkių gamyklą. Darbas alinančiai sunkus, ilgai čia žmonės neištverdavo, po pusmečio vienas po kito mirdavo. Be to, dirbome kartu su kriminaliniais nusikalteliais, kurie nieko nepaisydami, dažniausiai ir lagerio valdžios palaikomi, tvarkési savaip. Kartą net vienas iš kriminalinių bandė, šiek tiek užsimiršęs, „pasikalbėti“ su lagerio viršininku: pasiskundé pragarišku darbu ir blogu maistu. Lagerio viršininkas labai ramiai jam paaiškino: „Nei jūs, nei jūsų darbas man nereikalingi. Mums reikalingos jūsų dūšios“. Taip sakant, mes jam labiau tikome negyvi. Lagerio prieavaizdas nemelavo: nepraejus né trims mėnesiams iš 43 sveikų jaunu brigados vyru teliko 2, kurie dar pastovėjo ant kojų. Per laimingą

atsitiktinumą buvau paskirtas į kitą lagerį, kur viršininkas labiau žmogų priminė: ten ir darbas buvo lengvesnis, ir maistas geresnis. O kai mus atskyrė nuo kriminalinių nusikaltelių, tai atsirado viltis išlikti.

Gyvenimas, kai galvoji tik apie maistą ir kaip išgyventi nenukritus nuo kojų ir neišprotėjus, – jau nepanašus į gyvenimą. Kad kaliniai nesusivienytų, mus métýdavo iš vieno lagerio į kitą.

1950 metų pradžioje politinius kalinius išvežé į Norilską. Statėme miestą. Buvo ypač šalta žiema, kaliniai blogai aprengti, prastas maistas. Žiemą susirgau: laikėsi aukštasis kraujospūdis. Patekau į ligoninę. Gydymas nepadėjo, tapau, anot išduotos medicininės pažymos, „ketvirtos kategorijos invalidu“. Tačiau dirbtį vis tiek reikėjo. Dirbau ligoninėje sanitaru.

Nepakeldami sunkių lagerio sąlygų, kaliniai sukilo. Dažnavau sukilime ir aš, todėl kartu su visais sukilėliais buvau teisiamas antrą kartą ir perkeltas į Krasnojarską. Dar po poros metų – 1956 metų kovo mėnesį sulaukėme SSRS Aukščiausiosios Tarybos įsako peržiūrėti politines bylas. Balandžio 28 dieną mane išleido, panaikinę teistumą. Prasidėjo Chruščiovo laikų atsilimas: iš kalėjimų ir lagerių buvo paleisti kai kurie politiniai kaliniai ir tremtiniai, tik komunistų politika nesikeitė. Į Lietuvą sugrįžau tų pačių metų gegužės 7 dieną.

Iš lagerio parvažiavau visiškas ligonis ir beveik metus gydžiausi artimujų padedamas. Mane gelbėjo ir globojo giminės. Šiek tiek atsigavęs, pradėjau dirbtį zootechniku toli nuo savo giminės, Širvintų rajone. Po karo tas kraštas surusėjo,

lietuviškai nesusikalbési. Tiesa, ūkio valdžia man davė butą, tačiau aš neturėjau ko jame pastatyti. Jokio baldo nei lėšų ką nors įsigyti. Plikas kaip tilvikas. Parvažiavęs į savo téviškę, Pamituvio kaimą, pasakojau žmonai, kokios Širvintų krašto nuotaikos, ir ji mane įtikino greičiau grįžti arčiau saviškių.

Porą mėnesių iškenčęs, sugrįžau į savo kraštą. Kaip tik tuo metu smulkino kolūkius: iš vieno darė tris. Mat sovietai vis dar buvo įsitikinę, jog griovimu, o ne darbu žmogaus gyvenimą padarys turtingesnį. Valdžia kolūkiuose nuolat keitėsi; kiekvienas pirmininkas, išeidamas iš kolūkio, palikdavo vis tuštesnius aruodus ir fermas. Mudviem su žmona besvarstant, kaip gyvensim toliau, atėjo vietos kolūkio pirmininkas ir pasiūlė dirbtį buhalteriu. Sutikau, nors atlyginimas juokingai mažas: 30 kg grūdų per mėnesį, be to, tuos grūdus dar reikėjo pasėti ir užauginti, po to atiduoti valdžiai liūto dalį. Tačiau buvo ir gera to pasiūlymo pusė: žmonės čia buvo savi. Dar laikési ir vienintelis mūsų krašte išlikęs gyvas partizanas – Zenonas Kregždė. Pasitaiké proga su juo susitiki pas mano seserį Zubricką kaime. Pasimatém, pasikalbėjom apie žuvusius bendražygius. Supratau, kad jam būtina parama maistu. Pasitarau su sandėlininku Antanu Karčiauskui, ir jis nuvežé toną kviečių Kregždei. Paskui važtarasčius sunaikinom. Sandėlininkas apie tai niekam neprasitarė. Supratinas žmogus buvo.

Nej tikėtinus pokštus mums iškrečia kasdienybė. Nežinai – juoktis ar verkti. Nei verkei, nei juokeisi, nei ant likimo pykai, savanori, esi lietuvis ir visada mokėjai dirbtį. Ir dirbsi, kol išseks jégos.

Tapai beveik savanoriu – pirmininku ubagynu paverstame kolūkyje. Tada nežinojai, kaip pasielgti. O dabar, žvelgdamas pro laiko prizmę, jau žinai: jeigu Lietuva būtu pasirengusi ne tik ginkluotam pasipriešinimui, bet ir ilgalaikei dvasinei rezistencijai, ji nebūtų taip skausmingai, taip žiauriai nualinta ir nuskurdinta, kaip atsitiko po 1945 metų antrosios bolševikų okupacijos, kas nutiko ir po 1991-ųjų, atkūrus nepriklausomybę.

Gal tavo gyvenimo kelias, savanori, padës ateities kartoms suprasti mūsų klaidas?

– Tikrai nesitikėjau, kad vieną dieną tapsiu kolūkio pirmininku. Mūsų kolūkis buvo mažas, vos apie 500 hektarų žemės turėjo. Palyginti su kitais – liliputas. Čia net partinės organizacijos nebuvo. Ideali ramybė. Iš pradžių, kol ne viskas iš ūkininkų ir kolūkio buvo išgrobta, dar užsukdavo rajono partiniai vadai „pamokyti“, kaip reikia ūkininkauti einant į socializmą. O vėliau net ir jie kojos čia nebekélė. Kolūkio pirmininkas – mažaraštis žmogelis, nuolat gydési plaučių džiovą ir ūkiu rūpintis tikrai nepajégė. Gyveno visi kaip kas išmanė. Net pašarų žiemai ūkis nepasiruošė, nes niekam nerūpėjo, kas bus toliau. Žmonės jautési taip prislégti, jog išeities nebematė.

Tokiu liūdnų metu mums su žmona gimbé sūnus, prisidėjo naujų rūpesčių, kartais gana nelengvų. Bet sūnus augo, tik mūsų kolūkyje niekas nesikeitė, nors ilgiau šitaip būti irgi negalejo. Nebuvo nė vieno bent šiek tiek žemės ūkio darbams parengto specialisto, apie žemės tvarkymą ir valdymą niekas supratimo neturėjo. Visa ūkio valdžia – fermos

vedėjas, buvęs ūkininkas, brigadininkas, kasininkė ir aš. Beje, fermos vedėjas nemokėjo net pašarų apskaitos parengti, akto surašyti. Tas darbas tekdavo man. Greit nenoromis tapau vos ne centrine figūra mūsų „lilipute“.

Artėjo viduržiemis, atvažiavo pas mus Ariogalos vykdomojo komiteto pirmininkas Gediminas Liutkus ir pasakė: „Visi į susirinkimą! Rinksit kolūkio pirmininką“.

Apsidairėme: nei ką rinkti, nei ką siūlyti. Daugelis kaimo žmonių mokėjo tik su šake dirbtį. Visi sveikesni, protingesni jau buvo sušaudyti miškuose, fronte. Be to, kiekvienas atkakliai kratėsi kolūkio pirmininko pareigos. Ilgai visi tarėsi, ginčijosi, prirūkė dūmų debesis, tačiau tinkamo kandidato nerado. Niekas siūlomas „garbės“ netroško. Diena baigėsi, o nieko gero nenutarėm. Iš rajono į mūsiškį skurdžių kolūkį joks partinis irgi nepanoro važiuoti. Ką gi beveiksi, jei viskas čia jau seniai išparceliuota?

Per pertrauką prie manęs priėjo pažystami vyrai ir papraše sutiki pabūti kolūkio pirmininku, netgi atsargiai priminė, jog ir jie man savo laiku yra padėjė. Taip, buvau tiems žmonėms skolingas: partizanaudamas ne kartą pas juos rastavau prieglobstį ir šiltus pietus. Vos baigėsi pertrauka, kažkas garsiai man pasiūlė imtis pirmininko pareigų. Net rajono svečias pasakė padėsiąs, žadėjo atsiusti saskaitininką. Tik ką skaičiuosi tuščiuose aruoduose?

Nubalsuota, sutarta – aš jau socializmo kūrėjas lilipute su ištuštėjusiomis fermomis, išvogtais sandėliais, vargo prispaustais žmonėmis, nebeticinčiais niekuo, net pačiais savimi. Viršininkas išbildėjo į turtingesnius kolūkius tvarkos daryti, o mane vyrai guodė: „Argi būtų buvę geriau, jei kokį

svieto perėjūną, nepatikimą būtų atsiuntę? O dabar visi savi – sutarsim...“

Namo ėjau apsunkusia širdimi. Anksti rytą ryžausi įžengti į fermas. Įžengiau ir supratau – štos 1958-ųjų sausio 18 dienos niekada neužmiršiu. To, ką išvydau, neapsakysi. Nebuvau regėjęs tokią išbadėjusių liesų aviu: kaulai, oda ir kuokšteliš vilnų ant kaktos ir uodegos galos, plikos lyg nuskustos. O jau bliovimas, kaip prieš pasaulio pabaigą! Tiesa, karvės dar šiek tiek pasikélė. Veršeliai sergantys, liūdnai, įkritusiais šonais. Gaila buvo gyvulių, gaila ir mūsų darbščių žmonių, taip nusivylusių, kad rankos nebepakilo darbui kolūkyje. Pirmiausia pasakiau: kas benutiktų – gyvenimas žmogui tik vienas. Reikia gyventi. Liepiau buvusiems arklių savininkams vestis arklius namo, pasiimti ir vežimus, atsirinkus kuris kieno, nes kuo pavasarį žemę arsim? Negi mes, lietuviai, lauksim visiško bado? Negirdėtas dalykas Lietuvoje būtų!

Nežinau, ar vyrai labiau nustebuo, ar nudžiugo. Išsivedė arkliukus, nuglostę, nuglamonėjė. Ir po to pradėjo sąžiningiau dirbtį, gal manimi patikėjo, gal viltis blykstelėjo? Rajono valdžia, atkakliai prašant, davė paskolą pašarams nusipirkti. Pradėjome tvarkytis; labai suvargė laukėm pavasario. Per vasarą jau sukaupėm nemažai pašarų ir kitą žiemą gyvuliai nebadavo. I mane išdriso kreiptis tikrai reikalingi pagalbos žmonės. Padėjau visieins, netgi rizikuodamas būti dar kartą nuteistas. Atėjo jaunas vaikinas, buvę kalnys Kazimieras Banys, aišku, teistas už antisovietinę veiklą, prašo padėti, nes jis nori mokytis. Rašau rekomendaciją – siuntimą į Žemės ūkio akademiją, nors jis mūsų

kolūkyje nei dirbo, nei kada nors dirbs. Atėjo ir Juodaičių klebonas Zenonas Kalinauskas, prašydamas parapijos rūpesčius suprasti: reikia elektros stotelės bažnyčiai apšvesti. Prašo įgaliojimo, pinigus pats sumokésių. Beje, už tokio įgaliojimo išdavimą tam, kam neturėjau teisės tokios paslaugos padaryti, – grėsė penkeri metai kalėjimo. Duodu įgaliojimą, negi bažnyčia bus be šviesos? Tai buvo paradoksų metai, nes bolševikinio mąstymo valdžia, tyčiodamasi iš žmonių, trypė viską, kas per ilgą laiką buvo pasiekta dvasiniame tautos gyvenime.

Grįžo iš Igarkos treminys Antanas Stuogys, o jo dokumentuose įrašyta: „Be teisės gyventi savo namuose“. Kaip tik jo sodybą buvau kolūkio lėšomis paremontavęs. Apsigyveno jis pas kaimyną, o gyvulių šerti eina į savo sodybą. Nakčiai – vėl pas kaimyną. Sutinku jį kartą, einančią nakvynėn po dienos darbų, ir klausiu: „Kodėl negyveni savo namuose? Eik ir gyvenk“. Jis pabūgo: „O kas tada bus su jumis? – klausia. – Juk valdžios uždrausta man į savo namus grįžti“. „Išsisuksim, – pažadu, – gal niekas né nesusigaudys, kas ten tavo popieriouose parašyta“. Kur tau! Enkavėdistų akys kiaurai sieną matė. Né dviejų savaičių žmogus nepagyveno savo nameiliuose, o pas mane jau milicininkas iš rajono prisistatė.

- Kur gyvena Stuogys? – klausia.
- Savo namuose, kur daugiau? Dirba ir gyvena...
- Aš labai rimtai klausiu, – balse jau skamba grasinimas.
- O aš labai rimtai sakau: gyvena žmogus po savo stogu, niekam neužkliūdamas, dirba nuo ryto iki vakaro.
- Negalima, – jis man dėsto. – Valdžia draudžia jam čia, savo gimtoje vietoje, gyventi.

– Tai tegul ta valdžia ateina į stuogynę šerti avių ir veršių, mėšlo mėžti. Gal žmogui tvarte gyventi? – klausiu.

Išėjo įgaliotinis, aiškiai nepatenkintas atsakymu, ir... nesugrižo. Valdžia avių šerti nepanoro, mėšlo mėžti neketino. Mūsų bauginti irgi nebandė, bet... Pirmininkavau tik trejus metus, kol ūkis atsigavo, kol avių vilnos ataugo ir ūkio ekonomika 11 kartų šoktelejo aukštyn. Tada iš pirminko pareigų buvau atleistas „už socialistinio ūkio ekonomikos sužlugdymą“. Kaip svarbiausių ūkio ekonomikos sužlugdymo faktą man priminė, jog atidaviau žmonėms „socialistinį turtą“ – išdalijau arklius.

Ko tik nebuvo pačiam „socializmo statymo“ įkarštyje!.. Tačiau nesigailiu pirmininkavęs, kad ir trumpai: daugeliui savo krašto žmonių galėjau padėti. Deja, tuo metu dar nėkas negalėjo pasikeisti, kaip besistengtum... O man pačiam prasidėjo nauji „kryžiaus keliai“ beieškant darbo: politinius kalinius dar ilgai sekiojo saugumo akys ir komunistų partijos ranka.

Per pažiastamus gavau darbą Kryžkalnio tarybiniam ūkyje, kur fermos vedėju darbavausi šešerius metus. Svajojau apsigyventi mieste arba netoli miesto. Kai kurioms mano svajonėms buvo lemta išspildyti. Esu laisvas, gyvenu su šeima Kaune. Viliuos, kad anūkams neteks pakartoti senelių vargo kelių.

Pamituvio kaimo ūkininkų sūnus liko ištikimas Tėvynei ir savanorio priesaikai. Atrodytų, jog po kančių tremtyje, alinančio darbo akmenų skaldyklose, po ilgiausiu okupacijos metų galėjo užgesti paskutinė vilties kibirkštélė. Justinas

Garšva vilties neprarado, o pilietinė pareiga ir dabar ji verčia imtis tokiu darbu, kokiems pristanga ištvermės ir noro jauni: jis surinko žmonių, kurie jau gyvena savo saulėlydį, prisiminimus apie rusų kariuomenės, enkavėdistų dalinių ir stribų įvykdytas genocido akcijas Seredžiaus, Veliuonos, Šimkaičių, Girkalnio valsčių kaimuose. Surinkęs faktus, liudytojų parodymus, nužudytų žmonių bei ištisų šeimų pavardestes, žūties aplinkybes, visa tai suraše ir perdavė Jurbarko prokuratūrai.

Tikėkimės, genocido vykdytojai neišvengs teismo. Kraupūs vaizdai atgyja, peržvelgus Justino Garšvos užrašytus faktus. Genocido aukų artimųjų žodžiai užrašyti dalyvaujant Justino bendraminčiui Česlovui Kišonui.

Seredžiaus valsčiaus Vozbutų kaimo gyventojo Česlovo Alešiūno prisiminimai apie tai, ką jis pats matė, išgyveno:

„1944 metų gruodžio 17 dieną anksti ryte pamačiau gaisro pašvaistę: degė Kazio Puidoko sodyba. Pamatę gaisrą, kaimynai subėgo, ketindami padėti užgesinti. Tačiau į atbėgusius žmones buvo atsukti enkavėdistų automatai. Jie šaudė visus, kurie nepaisydami nukreipto ginklo bandė gesinti gaisrą ar bėgti iš degančio namo.

Kazio Puidoko brolis Benadas bandė bėgti iš ugnies. Ji nušovė rusų kareiviai. Enkavėdistai nepasitraukė, kol sudegė visi sodybos pastatai. Apdegės Benado Puidoko lavonas išgulėjo apie savaitę žūties vietoje. Laidoti nebuvė leista.

Tą pačią dieną ta pati smogikų grupė Padubysio kaimė sudegino Juozo Masteikos sodybą, o ji patį nušovė.

Kitą dieną rusų kareiviai ir stribai surinko žmones, kurių sūnūs buvo šaukiamojo amžiaus, tačiau néjo į Raudonąją

armiją, slapstési. Suvarę senus tėvus į Jono Nagrecko sodybą, visus sušaudė. Nuo okupantų kulkų žuvo: Petras Petrauskas, Jonas Nagreckas, Mykolas Sluoksnaitis, Pranas Nagreckas, Benadas Kemzūra, Leonardas Stumbras, Matas Vandys, Benadas Puidokas, Juozas Masteika.

Tomis dienomis buvo padegta apie dvidešimt sodybų su javais, pašarais, gyvuliais.

Labai dažnai savo aukas enkavėdistai kankindavo, išniekindavo jau nužudytų kūnus.

Petras Petrauskas tą dieną ką tik buvo parėjės iš bažnyčios, taigi avėjo geriausiais savo batais. Batus stribai nuo nukautojo nuavė. Pamestas basas nužudymo vietoje Petro kūnas savaitę išgulėjo, nes jo palaidoti neleido...

Partizanai pasipriešino genocido vykdytojams. Ginkluoti susirémimai su stribais ir rusų kariuomenės daliniai truko dvi paras. Ginklavosi ir vos aštuoniolikos sulaukę vaikinai.

Deginant sodybas ir šaudant gyventojus šioje genocido akcijoje dalyvavo vietiniai stribai – Stankus ir Bereiša.

Stribai jau seniai buvo nužiūrėję Benado Kemzūros arklius, reikalavo juos atiduoti, tačiau ūkininkas pasipriešino ir už tai buvo nušautas. Kol okupantai vedė „klasių kovą“, reikėjo žmonėms žemę arti ir javus sėti, suprantama, jog geri arkliai ūkininkui buvo didžiausias turtas.

Stribai į tokias akcijas vieni neidavo, tik kartu su rusų kareivių daliniai. Išiveržę į Kemzūros namus ir nušovę šeimininką, enkavėdistai trobas uždegė. Sudegė visi sodybos pastatai ir gyvuliai. Tik per atsitiktinumą liko nesudegintos dvi karvės ir kelios avys. Kemzūros žmona ir vaikai spėjo pasislėpti.

Vozbutų kaimą kareiviai ir jiems talkinę stribai pavertė degėsiais. Degė visos sodybos, pasitaikiusios jų kelyje. Enkavėdistai sudegino būstą net ir tą žmonių, kurie jau buvo seni, vaikų naturėjo ir niekas pas juos nesislapstė. Prieš padegdami sodybas kareiviai namuose darė kratas: ieškojo Sovietų Sajungos priešų, „išdavikų“, o jų ten neradę pasiimavo maistą, laikrodžius, batus ir kitus geresnius daiktus.

Leonardą Stumbrą stribai ir enkavėdistai 1944 metų gruodžio 17 dieną sušaudė už tai, kad jo brolis Stasys nepriklasomos Lietuvos laikais ir vokietmečiu buvo Čekiškės valsčiaus viršaitis. Sugavo jį pas kaimyną Medžiūnų ir nušovę paliko kūną ant upelio kranto.

Žudyti lietuvius priežasčių okupantui užteko. Tą pačią dieną darydami krata pas Joną Šliuževičių, kuris vaikų naturėjo, gyveno niekam neužkliūdamas, stribai surado ilgą vardų sąrašą. Mat Šliuževičiai buvo surengę savo mirusių artimųjų atminimo metines: sąrašas buvo skirtas maldininkams, kurie meldėsi ir giedojo giesmes už mirusius. Rusų kareiviai, pamatę tą sąrašą, nė nebandė aiškintis, kienovardai surašyti. Nutarė, jog Šliuževičius turi ryšių su „banditais“, o čia surašyti jų slapyvardžiai. Nė vienas iš stribų, nors gerai žinojo kaimo tradicijas, nepasakė rusams, jog sąraše – mirusiųjų vardai. Šliuževičių sodybą sudegino. Buvo padegtos ir iki pamatų sudegė šių ūkininkų sodybos su vienais pastatais: Kazio Puidoko, Jeroniimo Masaičio, Jono Nagrecko, Leonardo Stumbro, Antano Kemzūros, Benado Kemzūros, Martyno Kemzūros, Benado Masaičio, Vlado Kemzūros, Mato Vandžio, Martyno Puidoko, Jono Kemzūros, Jono Puidoko, Benado Puidoko.

Per Kalėdų šventes Pavietavos kaime buvo sudegintos Stasio Padlecko, Jono Krikštano trobos.

Beje, vokiečių okupacijos metais Vozbutų kaimas nenukentėjo, niekas nebuvo apiplėštas“.

Tragiškų ivykių liudytojas Česlovas Alešiūnas pasakojimą patvirtino savo parašu.

Seredžiaus valsčiaus Pavietavos kaimo tuometinė gyventoja Anelė Krikštanaitė-Marcinkienė paliudijo:

„1944 metais gruodžio mėnesį prie šv. Kalėdas į mano gimtajį kaimą arkliais ir mašinomis atvažiavo kareiviai enkavėdistai, tik keli iš jų kalbėjo lietuviškai. Mano gimtinėje Pavietavos kaime gyveno ir tévo pusbrolis su šeima. Tą dieną po pietų išgirdome giminaičių sodyboje šaudant, netrukus išvydome gaisro dūmus. Tévali susiruošė bėgti gesinti gaisro, bet kiek pabėgėjė pamatė, kad degančią sodybą apsupę kareiviai. Tévali neišdrīso prisiartinti prie degančių pusbrolio namų, nes būtų buvę padegti ir mūsų trobesiai. Kai rusai pasitraukė, mano tévali ir aš nubégome prie baigiančių degti pastatų. Degė gyvenamasis namas, tvartas, daržinė su pašarais, klojimas su javais. Tvartuose sudėgė arkliai, karvės, kiaulės. Nieko išgelbėti mes jau negalėjome, nes kareiviai pasitraukė tik tada, kai viskas baigė degti, buvo apimta liepsnos.

Tada buvo sušaudyti ir sudeginti: Ona Krikštanienė, Kazimiera Krikštanienė, Antanina Aleknienė ir jos trijų mėnesių dukrelė, dešimties metų piemenukas Benadas Mačiulaitis iš Pakarklių kaimo.

Tévo pusbrolis Jonas Krikštas buvo peršautas į petį ir vidurius. Pro dūmų uždangą jis bandė šliaužti iš degančio

namo. Sužeistą, apdegusį, netekusį sąmonės jį surado atskubėję į nelaimės vietą tévai ir kaimynai. Jie atnešė sužeistąjį į namus, tačiau jis neišgyveno, mirė nuo sunkių žaizdų ir nudegimų. Prieš mirtį jis papasakojo, kaip buvo nužudyta jo šeima.

Į namus išsiveržę rusų kareivai iš pradžių tiesiog ieškojo, prie ko prikibti: sakė, jog kažkas pro namus prabégės, gal čia „banditai“ slapstosi? Vienas enkavédistas uždegė ant sie nos kabaničius šventujų paveikslus. Kažkuri iš moterų šoko gesinti. Prie paveikslų ją kareivai ir nušovė, o paskui sušaudė ir kitas namuose buvusias moteris. Krikštano dukra Antanina Aleknienė puolė prie lopšyje gulinčios savo naujagimės mergytės ir uždengė ją savimi. Tada rusų kareivai sušaudė ją ir dukrelę. Jonas Krikštas tuo metu jau buvo sunkiai sužeistas ir gulėjo parkritęs už statinės: padėti dukrai, apginti jos jau nepajégė, tačiau viską matė. Kareiviams pasitraukus, jis iš liepsnojančio namo pajégė išslinkti ir nugriuvovo sode. Mirė jis tą pačią naktį mūsų namuose. Mano tévas padirbo pusbroliui karstą, o sudegusių žmonių palaikus ir pelenus sudėjome į dėžutes ir slapta palaidojom Juodaičių kapinėse”.

Šiuo įvykiu liudytąja pasakojimą patvirtino parašu.

Seredžiaus valsčiaus Vozbutų kaimo gyventoja Magdalena Vaitiekūnaitė-Vandienė niekada neužmirš 1944-ųjų gruodyje okupantų kariuomenės ir stribų vykdytos genocido akcijos:

„1944 metų gruodžio mėnesį prieš šv. Kalėdas Vozbutų bei kituose aplinkiniuose kaimuose pasirodė gausūs būriai

okupantų kariuomenės. Jie kartu su mūsiškiais stribais degino sodybas, šaudė vyrus, moteris ir vaikus. Sušaudė ir mano vyrą Matą Vandį, gimusį 1911 metais. Kaip ir kada jį sušaudė, aš nemačiau. Sužinojau, kad jি sušaudė pas Šimkų Šiaudinių-Burliokiškés kaimē, dabar ta vietovė vadinasi Pa-armenys. Žmonės man pasakė, jog nušauto mano vyro kūnas buvo išvežtas ir numestas pas Puidokienę Vozbutų kaimē. Ten išlaikę per naktį, kitą dieną Mato Vandžio kūną nuvežė į Čekiškę ir numetė gatvėje. Dar kelias dienas palaikę, išniekintą velionį išvežė ir įmetė kažkur žyrdluobėse kartu su kitais nužudytais vyrais.

Aš bijojau į ką nors iš valdžios atstovų kreiptis, nes būtų ir mane su mažais vaikais sušaudę. Dvi dienas prieš sušaudant mano vyrą rusų kareivai sudegino mūsų sodybą: namą, daržinę, tvartą su gyvuliais ir klojimą. Žemės mes turėjome nedaug, tik aštuonis hektarus, tačiau prasimaitinome, nėko netrūko. O kai likau našlė be namų, teko elgetauti, eiti per žnones, kad išgelbėčiau nuo bado mirties vaikus ir save. Kaime prisiglausti jau neturėjau pas ką, nes tuo metu buvo sudeginta daugiau kaip dvidešimt sodybų, sušaudyti artimesni kaimynai, o likusieji gyvi, tačiau be namų, vargo taip pat, kaip ir aš.

Šito okupantams negalima nei atleisti, nei kaip nors patiesinti ar nutylėti“.

1945 metų birželio mėnesį Seredžiaus, Veliuonos apylinkėse ir Burbiniškės miške ilgam įsikūré enkavédistų dalinys. Kareivai vilkėjo įvairiausia uniforma, kalbėjo tarpusavy rusų, lenkų kalbomis. Iš ūkininkų jie reikalaudavo pavėžeti

arba patys pasiimdavo arklius, beje, žadėdami atiduoti. Beveik visada su jais kartu eidavo ir keli vietiniai stribai. Gyvenimas paminklės ūkininkams tapo tragedija. Štai ką mena tuos įvykius matę ir išgyvenę žmonės.

Pasakoja Veliuonos valsčiaus Džiaugų kaimo gyventoja Adelė Jankauskaitė-Galbuogienė:

„1945 metų vasarą Burbinės miške sustojo nemažas kariuomenės dalinys. Greit iš miško kareivai émė ateidinéti į aplink mišką esančius kaimus ir reikalauti iš gyventojų maisto produktų, arklių ir vežimų. Paémę arklius, kareivai žadėdavo juos sugrąžinti, bet dažniausiai negrąžindavo. Arklių savininkai, sutikę kareivius, vis primindavo jų pažadą ir prašydavo atiduoti arklius. Iš mano tévo jie paémé arklių apie liepos vidurį. Iš kitų ūkininkų kiek anksciau. Vieną dieną mano tévui Motiejui Jankauskui mūsų kaimynas Džiaugų kaimo ūkininkas Aleksandras Ulinskas pranešé, jog rusų kareivai liepē ateiti atsiimti arklių į nurodytą vietą miške.

Aleksandras Ulinskas, Juozas Džiaugys, Ona Džiaugienė, Kazys Šveikauskas ir mano tévas Motiejus Jankauskas nuéjo pas kareivius atsiimti arklių. Praéjo penkios dienos, o jie iš miško vis dar negrįžo. Tada mano motina bei kitų negrįžusių vyru artimieji išéjo jų ieškoti. Rado visus Burbinės miške, įvairiausiais būdais nukankintus. Kuris kieno kūnas, iš veidų atpažinti jau buvo sunku, artimieji savo kankinius atpažino iš drabužių.

Mano téti parvezé į namus, paguldé į karstą, giesmininkai pagiedojo giesmes ir palaidojom tévą Veliuonos kapinėse“.

Apie tą pačią Burbinės tragediją pasakoja ir Seredžiaus valsčiaus Klausučių kaimo gyventoja Adelė Bučkytė-Ramanauskienė:

„1945 metų liepos 12 dieną mano tévus Antaną Bučkį ir Danutę Bučkienę nužudė rusų kareivai. Kai Burbinės miške sustojo kareivių dalinys, tai jie sakési, jog priklauso Žukovo armijai. Burbinės miške jie pasirodė jau 1945 metų pavasarį. Beje, jie vaizdavo, jog yra nusiteikę prieš tarybų valdžią. Vargas tiems, kurie jais patikéjo... Rusai reikalavo, kad apylinkés gyventojai jiems keptų duoną ir aprūpintų reikalingais maisto produktais – kiaušiniais, mësa, pienu. Kai ateidavo į namus, vienas kitas iš jų kalbėjo lietuviškai. Jie visi dévėjo maskuojančią, lapuotą kareivių uniformą. Iš mūsų jie išsivedé kumelę, iš kitų ūkininkų pasiémé arklius ir vežimus, kuriuos laiké pas save Burbinės miške. Buvo pats darbymetis, todél ūkininkai jiems vis primindavo, kad atiduotų arklius. Kareivai ilgą laiką žadéjo atiduoti, liepos 12 dieną pasaké, jog grąžins arklius, ir liepé ūkininkams ateiti į nurodytą vietą Burbinės miške. Pirmoji nuéjo mano mama ir negrįžo. Tévas palaukęs išéjo jos ieškoti. Negrįžo ir jis. Tada aš nuéjau į Seredžių ir pranešiau saugumo įgaliotiniui, kad dingo mano tévai. Man buvo atsakyta, kad jų Seredžiuje néra. Nuéjau ir pas Veliuonos saugumo viršininką – barzdoto rusą, jis nieko aiškaus neatsaké, o vertėjas įspéjo, kad neičiau į Burbinės mišką, nes man atsitiks tas pat, kaip ir tévams. Kas mano tévams atsitiko, jie nepasaké, o aš tada irgi dar nežinojau. Sugrįžusi iš Veliuonos namo, išgirdau baisią žinią, kad paminklé, kur buvo įsikûré rusų kareivai, atrasti dviejų vyru ir moters lavonai. Mes su broliu Antanu nuéjome į nurodytą

vietą atpažinti lavonų: tai buvo nužudyti Džiaugio, Džiaugienės ir Liaudansko kūnai. Savo nužudytus tėvus atradome gerokai toliau, užmaskuotus samanomis ir šakomis. Toliau nuo kūno gulėjo sukruvintas tėvo švarkas. Vėl nubėgau į Veliuoną prašyti leidimo palaidoti tėvus. Laidoti kapinėse saugumo viršininkas uždraudė. Palaidojom tėvus nužydymo vietoje.

Tų pačių metų rugsėjo mėnesį pasikeitė saugumo viršininkas. Naujasis davė leidimą perlaidoti tėvus į kapines. Tėvų palaikus Veliuonas kapinėse laidojom spalio 1 dieną.

Toje vietoje, kur buvo surasti mano nužudyti tėvai, buvo dar šeši lavonai. Iš viso – aštuoni nužudyti žmonės.

Niekada nepasitikėkime okupantais: jie ateina žudyti.

Nukankinti Burbinės miške žmonės buvo iš Džiaugiu, Tamošių, Kelmickų ir Juodaičių kaimų“.

Raseinių apskrities Girkalnio valsčiaus Akmeniškių kaimo gyventojos Stefanijos Urbonavičiutės-Parkauskienės prisiminimai:

„1945 metų sausio 6 dieną ankstyvą rytą į Parkauskų namus pasibeldė istrebiteliai ir rusų kareiviai. Iškratė mano vyrą Kazį Parkauską, išvertė ne tik kišenes, bet ir visą namą. Iš atėjusių pas mus istrebitelių pažinai tik vieną – Povilą Kleivą iš Mutrungio kaimo. Kleivo jau nebéra gyvo, jį nušovė partizanai, buvo kaltas dėl daugelio žmonių mirties.

Iškrėtę namus, jie liepė pakinkyti arkli ir mano vyrą Kazį Parkauską išsivarė kartu. Mačiau, kaip istrebiteliai kiek pavažiavę mano vyrą iš vežimo išlaipino ir surišo jam ran-

kas. Surištą nusivarė paskui vežimą. Vyras negrižo. Dvi savaites nieko apie jo likimą nežinojau. Paskui žmonės pasakė, kad Pelucių kaime apkasuose yra sunesti kelių vyrų lavonai. Nuvažiavau su kaimynais į nurodytą vietą ir ten tarp kitų atpažinai savo vyro Kazio kūną. Nušautas jis buvo iš nugaros, kairysis skruostas išplėštas, kojos surištos telefono laidu. Kūnas pririštas prie vežimo, jau pradėjės irti. Palaidojom Kazį Parkauską Juodaičių kapinėse. Laidoti padėjo Pranas Šimkus ir Marijona Šimkienė. Jie dar gyvi, gyvena Ariogaloje“.

Pasakoja Šimkaičių valsčiaus Škeršpylių kaimo gyventoja Zosė Šliuževičiūtė-Vaivadienė, gimusi 1921 metais:

„1945 metų sausio 7 dieną į mūsų namus atsibeldė rusų kareiviai. Jie atėjo naktį, apsupo namą. Tuo metu mes gyvenome Škeršpylių kaime kartu su visa didele šeima: trys broliai – Pranas Šliuževičius, gimęs 1906 metais, Jonas Šliuževičius, gimęs 1911 metais, Antanas Šliuževičius, gimęs 1912 metais.

Kareiviai sukélė visą mūsų šeimą, grasino, keikėsi. Brolis Antanas, visą dieną sunkiai dirbęs ūkyje, buvo labai pavargęs, prigulė pailsėti ir užmigo nenusirengęs. Ji painatę miegantį, kareiviai ėmė šaukti, jog tai banditas, kodėl guli nenusirengęs? Išakė visiems mano broliams ir brolienei Aleksandrai klauptis ir iškelti rankas. Maimai liepė atvesti brolio Prano vaikus – devynerių metų sūnų, septynerių ir penkerių metų dukreles. Vaikai klykė, verkė, blaškėsi, išsigandę veržėsi prie mamos, glaudėsi prie močiutės. Kaireivai vaikų akivaizdoje, išremę automatus broliams į nu-

garas, grasingo visus sušaudyti. Kaip tik tuo metu jėjo į vidų dar keli kareiviai ir vienas, matyt, jų vyresnysis, pasakė, jog čia... šaudyti negalima, liepė nuleisti automatus, o broliams sėstis. Paskui pareiškė, jog brolis Antanas areštuojamas, ir jį išsivaré. Visiems liepė gultis ir niekur neiti iš namų. Išaušus rytui, sausio 8 dieną, pas mus vėl atėjo tie patys kareiviai ir išsivaré brolius Praną ir Joną. Mano brolienė, Prano žmona, juos palydėjo per kiemą. Toliau eiti kartu jai neleido.

Kareiviai jau buvo aplandžiojė mūsų namų podėlius ir pasiėmė visą maistą, namuose nepaliko nieko valgomos. Iš mūsų atimtus maisto produktus – dešras, lašinius, miltus, kiek pavažiavę, kareiviai suvertė į Akmenos upelį ir pasakė, jog tai buvęs banditams paruoštas maistas. Kankinti, tyčiotis iš žmonių, prievertauti okupantai mokėjo ir niekas jų netramdė, jiems buvo suteiktos teisės žudyti be jokios atsakomybės...

Po dviejų savaičių iš žmonių sužinojome, kad tris mano broliai – Praną, Joną ir Antaną bei dar vieną suimtajį – samdinį Kuncaitį, kuris tarnavo Broniaus Masaičio ūkyje Škeršylių kaime, rusai ilgai vežiojo po kaimus ir 1945 metų sausio 20 dieną sušaudė Burliokiškės kaime (dabar Paarmenio kaimas). Suimtuosius sušaudė Uršulės Vaitiekūnienės sodyboje pamiskėje.

Mudvi su broliene Aleksandra nuėjome kartu į sušaudymo vietą. Uršulė atidavė kai kuriuos žudynių vietoje surastus daiktus. Kiti apie įvykių žinojė žmonės pasakojo, jog sušaudytuosių, palaikę vieną dieną pamiskėje, išvežė į Ariogalą ir numetė gatvėje gulėti...

Jeigu šitokiemis nėra viešo teismo pasaulyje, tegul juos nuteis Dievas..."

Atkurdama sovietų kariuomenės siautėjimo Lietuvos kaimuose vaizdus, apie tą patį įvykių pasakoja ir Kazimiera Žukienė iš Paarmenio kaimo:

„1945 metais apie sausio antrają pusę į mūsų namus atėjo ginkluotas stribas ir pareikalavo, kad mano vyras Martynas Žukas greit pakinkytų arklius ir važiuotų kartu su juo, kur stribu jau laukė rusų kareiviai. Kaip tik tą dieną smarkiai snigo, siautė pūga, todėl aš, kai vyras pakinkė arklius, išbėgusi į kiemą padaviau jam dvi gūnias arkliams uždengti. Pamačiau, jog prie vežimo jau prikabintos šlypkės (nekausytos rogės), o jose – nušauti ar kitaip nukankinti kniūbsčia guli keturių vyrų kūnai.

Neturėjau jėgų ilgiau į juos žiūrėti, įmečiau gūnias į vežimą ir sugrižau į namus. Vyros parvažiavo tik naktį, jau po vidurnakčio, labai nusiminęs, išsigandęs ir išvargęs. Jis pasakė, kad nužudytojų kūnus rusai jam liepė palikti už Ariogalos, pervažiavus per Dubysą, prie Preimonės kaimo. Po to vyrai buvo įsakyta dingti ir tylėti!

Tylėjom... Ilgai tylėjom. Žinojom, jog ir už vieną žodį gali būti sudeginti namai, sušaudyti ar ištremti gyventojai“.

Okupantai pavertė Lietuvą kankinių kraštu. Ir nieko nebestebino priemonės, kokių griebėsi enkavēdistai, degindami sodybas, žudydami gyventojus.

Seredžiaus valsčiaus Vozbutų kaimo gyventojus Stasių Kučinską, Joną Mockaitį ir Vladą Adomavičių kareiviai

išsivarė iš namų 1945 metų liepos 13 dieną. Jų kūnus artimieji surado tik rugpjūčio 24 dieną miške, prie Skardinės kaimo. Nužudytiesiems į akis buvo įkaltos vynys.

Štai ką prisiminė Ariogaloje gyvenantys Pranas Šimkus ir Marijona Šimkienė:

„1945 metais mes gyvenome Girkalnio valsčiuje Akmeniškių kaime. Sausio pradžioje mes, kaip maldininkai giedoriai, buvome Kazimiero Parkausko šermenye. Iš velionio artimųjų sužinojom, kad jų nukankino stribai ir rusų kareiviai. Nužudę Kazimierą Parkauską, įsakė stribams jo kūną prižiūti virve prie vežimo ir nutempti į Pelucių kaimą. Artimieji jo sudarkytą kūną surado įmestą į apkasus netoli Akmeniškių. Ten buvo ir daugiau nuždytujų suversta. Kas jie – nepavyko sužinoti.

Velionių Parkauską palaidojo artimieji Juodaičių kapinėse“.

Seredžiaus valsčiaus Pavietavos kaimo gyventojas Jurgis Paulauskas prisimena:

„1944 metais gruodžio 25 dieną, per šv. Kalėdas, pamačiau ateinant būrių rusų kareivių. Nors turėjau dokumentus, tačiau vengiau susitikti su okupantų kariuomene, nes mes matėme, ką jie daro su Lietuvos žmonėmis. Todėl aš skubiai išbėgau pas kaimyną. Kareiviai, iškratę mūsų namus, iš tévo atėmė kišeninį laikrodį ir tada tévą nušovė. Sušaudė ir namuose buvusi ligotą, silpno proto piemenuką Brazauską. Daugiau tuo metu namuose nieko nebuvo. Kareiviai pasikinkė mūsų arkli į roges, pasiémė mano šventinį kostiumą, batelius ir milinę. Smogikai išvažiavo. Arklys parlékė po dvięjų dienų be rogių, matyt, ištruko ir

pabėgo. Dieną prieš sušaudant mano tévą rusai sušaudė ir mūsų kaimynus Krikštanus, padegė jų namus.

Tuo pačiu metu ir kaimyniniame Gausantiškių kaime buvo sudegintos mūsų pažistamų Ambrazų ir Kazio Lukošiaus sodybos su visais ūkiniais pastatais“.

Veliuonos valsčiaus Zubrickų kaimo gyventoja Stasė Masaitytė-Mačiulaitienė pasakoja:

„1945 metų liepos 15 dieną pas mane atbėgo sesuo ir pranešė, kad Džiaugų kaime Ulinskų sodyboje nužudytas mano brolis Kaziukas Masaitis. Sudeginta Ulinskų sodyba, nužudyta šeima: Ulinskienė, Birutė Ulinskaitė ir du jos broliai, taip pat Kostas Marcinkus ir piemenukas iš Padubysio kaimo Albertas Montvydas.

Kai nuėjome į išyvio vietą, radome sudegusias trobas ir namo vietoje apdegusius kūnus. Savo brolio Kaziuko Masaičio lavoną atpažinome iš sudegusių drabužių medžiagos skiaučių. Už namo, iš lauko pusės radome galvą ir nukirstos rankos dalį. Manau, kad ranka buvo mano brolio, o prieš padegant namus jis dar buvo kankinamas. Surinkome brolio palaikus, parsinešėm į Kelmickų kaimą ir paslėpēm rugiuose. Paskui, kai buvo sukaltas karstas, slapta pałaidojom palaikus Juodaičių kapinėse.

Po tuo ir pasirašau aš – Stasė Mačiulaitienė“.

Didelė Lietuvos kaimų tragedija, išsakyta ir užrašyta paprastučiais žodžiais, sukrečia iki širdies gelinių. Liudydami tiesą, žmonės sugrubusiomis nuo žemės darbų rankomis išvedžiojo parašus pageltusiame popieriaus lape...

Neparašytas partizanės Jadvygos Malūkaitės dienoraštis

Be dienų, be valandų, be balto popieriaus lapo šis dienoraštis, mintyse sudėliotas riedant vagono ratams į tremtį. Jadvygai Malūkaitei nebuvo laiko puslapius margininti. Stiprios dvasios moteriai likimas lémé ginklą rankoje laikytí, draugų žūtį iškentéti ir nepalūžti. Leiskit pabūti jos skrydžiu, jos degančia mintimi kelyje į laisvę.

Vaikystė prabėgo kaip ir daugelio Lietuvos vaikų, augusių kaime, nežinojusių, kas yra badas, tėvų girtavimas ar skyry-

bos. Mano šeima buvo laiminga: darbštuolis tėvas Antanas ir motina Emilia su didele meile augino mus – dvi seseris. Sesutė Emilia buvo truputį vyresnė už mane, gimusi 1926 metais. Mes gyvenome Kretingos apskrityje, Mosėdžio valsčiuje, Daukšių kaime. Sodyba toli nuo vieškelio, nuošaliame idiliškame gamtos kampelyje. Vos už trijų kilometrų mėlynavo Žalgirio ir Peldinės miškai, arčiau – mažesni miškeliai, krūmokšniai ir lankos, kas pavasarį pienėmis geltonuojančios pievos.

Trumpa buvo mūsų vaikystė su rasos deimantėliais ankstų rytmetį, su šiltu pienu ir mamos kepta duona, su jaukia kaimo mokykla. Mano pirmieji mokytojai Strielčiūnai, vyras ir žmona, nutiesė mums tokį kelią, iš kurio niekas nepasuko į kitu. Tai buvo taurios asmenybės, reto dvasinio grožio žmonės. Tik tokie ir galėjo išugdyti laisvę mylinčių kovotojų kartą.

Išaušo baisusis 1940-ujų birželis. Mano mokytojai atėjo į klasę pasipuošę, tvarkingi, tik liūdnesni nei paprastai. Jie atėjo atsisveikinti su mumis, dvylikamečiais mokinukais – visam laikui, bet tada šito mes dar nežinojome. Abu pasakė kalbas, kurių neužmiršome visą gyvenimą. Jų palinkėjimai mums tapo priesaika – išaugti tvirtos dvasios, nepalūžti, nesvyruoti lyg pakelės smilgoms. I Lietuvą jau žygiavo okupantai. Mokytojas pakvietė vaikus prie radio īmtuvo, ir mes sulaikę alsavimą klausėmės. Skruostais tyliai riedėjo ašaros, mažos vaikiškos širdys jautė, kas mūsų laukia, supratome, kad mokytojai atsisveikina su mokykla visam laikui.

Mokytojas Strielčiūnas buvo šaulių vadas ir likti čia nebegalėjo. Grįžo į gimtinę, o 1941-ujų birželyje su šeima

buvo ištremtas į Sibirą. Žinau, kad tolimoje Šiaurėje badu mirė vienas jo sūnus. Nieko daugiau apie savo mokytojus neteko girdėti, nežinau, ar yra kur nors jų kapeliai. Paminklą jie pasistatė patys sau – mūsų širdyse. Amžiną paminklą, kurio niekas nepajegė sugriauti: né vienas jų mokinys netapo išdaviku, netarnavo priešui. Strielčiūnų auklėtiniai ryžosi verčiau mirti negu tarnauti okupantui ar išduoti savo tautietį.

Išklausėme radijo laidą, girdėjome kareivių žingsnius ir maršus. Jie, pasaulio galingieji, žygiavo į Lietuvą – sutrypti mus, pavergti, sunaikinti. Mes verkėme. Tik mokytojas, išdidžiu žvilgsniu pažvelgęs, liepė nusišluostyti ašaras, grįžus namo padėti tévams ir dar labiau juos mylėti ir jų klausyti...

Mes lėkėme į namus po šitų žodžių lyg pabaidytas kregždžių pulkelis, o mokytojai mojo mums ranka, nutolstantiems, slepiantiems vienas nuo kito atsisveikinimo ašaras. Bėgome tekini, kad tik mokytojas nematytu mūsų verkiančių. Juk prisiekėme jam būti tvirti.

1940-ujų ruduo. Išvažiavau mokytis į Mosėdį. Lankiau penktą klasę. Visuose namuose ir mokykloje buvo pilna kareivių. Tada pirmą kartą išgirdau rusiškus keiksmus. Mama liepė šitų žodžių nejsidéméti, užmiršti.

Kokie nešvarūs ir alkani buvo rusų kareiviai! Man jų buvo gaila, mačiau, kaip jie valgė bulves su lupenomis – net nenulupę, pasibarstę druska, užgerdami vandeniu. Mes davéme jiems duonos. Nors... jie mokėjo ir patys pasiimti.

O mama sakydavo: „Jeigu duosime iš širdies, gal neapiplėš? Juk ir jie žmonės ir kažin ar savo noru čia atsidūrė?“

Kas jie buvo iš tikrujų, mes supratome daug vėliau. O dabar tévas su baime klausė: „Jeigu Rusija nesirūpina savo kareiviais, badu juos marina, tai į kokią vergiją pateksime mes?“ Tikrieji okupantų kėslai išryškėjo labai greit.

Atėjo šalta 1941-ujų žiema. Dar ne viską žinojome, ką su mumis ruošiasi padaryti okupantai, bet saugumo voratinklį pajutome iškart. Mūsų kaimynai, pajutę pavoją, nutarė bėgti į Vokietiją. Surado patikimą vedlį, kuris turėjo juos saugoti pereinant sieną.

Nelinksmai atsisveikinome. Sugiedoję Lietuvos himną, slépdami ašaras, siaučiant pūgai jie išėjo į nežinią.

Kretingoje juos pasitiko vedlys Barkus, kuriuo jie pasitikėjo. Ir nuvedė Barkus mūsų kaimynus tiesiai į saugumiečių nagus. Tai buvo pirmoji išdavystė, apie kurią labai greit sužinojome. O mes irgi taip tikėjome saviškais...

1941 metų birželio 14-oji. Baisiųjų trėmimų diena. Kla-joklių skitų palikuonys, apsiginklavę komunizmo idėjomis, ruoše sau naujus plotus: nuniokoti, sunaikinti, išdergti, nes savo rankų darbu jie nieko nekūrė.

Žmonės intuityviai jautė rengiamą tautos genocidą ir tarsi išsigelbėjimo laukė karą. Sužinojome ir apie saugumiečių sudarytus, mūsų vietinių komunistų palaimintus sąrašus žmonių, kurių jau laukė Sibiro vargas ir badas – tremtis niekuo nenusikaltus. Buvome lietuvių, ir jau vien dėl to jų akyse kalti. Apdriskę rusų kareivėliai, užsukę į kukliausią kaimo sodybą, čiupinėjo patalynę, pagalves siuvinėtais

užvalkčiais ir košė pro dantis: „Buožės!“ O tuose namuose viskas – margi užtiesalai ar balta drobe dengtas stalas, suolas – buvo siuvinėta, meistrauta pačių šeimininkų. Mes jų, šitų alkau ir varganų Rusijos kareivų, o labiausiai to, kas valdė jų jausmus ir protus, šitos baisios komunizmo idėjos ir ją lydinčios visuotinės baimės tiesiog nepajégėme suprasti. Juk jie net vienas kitą sekė, patys savęs bijojo!

Žmonės nuo tremčių jau pradėjo slapstytis. Miške, išplaukėjusi rugių laukuose. Dar turėjo viltį, kad baisioji vergija kaip nors aplenks. Mes dar tikėjom didžiuju pasaulio valstybių politikais ir vylémés, kad liksim gyventi savo krašte, savo namuose. Laisvi. Žmonės puoselėjo šį slapčiausią troškimą, guosdamiesi, jog okupacija laikina.

Baltas rūkas gaubė laukus, aušo 1941-ųjų birželio 22 diena, atrodė, tyvo idiliška kaimo ramybė. Bet vakarų pusėje girdėjai tartum griaustinį dundant. Lietuva bombų sprogimus priėmė kaip išsigelbėjimą. Raudonasis maras traukėsi iš Lietuvos. Gal nebesugriž? Vokiečiai akimirksniu užėmė Kretingą. Rusai jau buvo išbėgę. Gerojiems kelio atgal! Savo žemės dirbt, savo laukų arti! Guodémés, spēliojome: gal sovietinė Rusija, užspringusi pirmuoju kąsniu, pirmomis grobio aukomis, nebenorės kar?

Kokie akli mes buvome!

Sugrijo mūsų kaimynai Benečiai, mat vokiečiai tuoju pat išlaisvino politinius kalinius. Benečiai parėjo namo, iškentę žiauriausius kankinimus, su baisiomis žymėmis viame kūne.

Birželio 23-iosios popietę visais keliais jau žygjavo vokiečių kareiviai. Vylémés, kad jie išgelbės nuo tremčių ir Sibiro, nuo

komunizmo. Sutikome vokiečius su gélémis. Verkė iš džiaugsmo ir mano maža nepatyrusi širdis. Moterys juos einančius vaišino pienu ir duona. Supleveno viltis išlikti gyviems, laisviems. Mat po kelių dienų vokiečių kaime neliko. Žmonės émësi įprastų ūkio darbų. Žemë šaukësi rankų, žemë nenoréjo krauko.

Mes daug ko tada dar nežinojome, netgi paprastos tiešos nenoréjom pripažinti: bet koks okupantas į svetimą žemę ateina ne su pyragais, net duona ir lietuvišku skilandžiu pavaišintas, ruošiasi mus lyg kilimélį po kojomis sutrypti. Grobikas peržengia svetimos valstybés sieną tik norédamas sunaikinti tautą.

Nemaži ruselių būriai, gelbëdamiesi nuo vokiečių, pasislépė Latvijos miškuose. Ir jau po savaités gaujos raudonarmiečių iš Latvijos miškų užpuolė Skuodo miestelį. Žvériškai siautėjo, padeginėjo namus, daug pastatų sudegino iki pamatų. Be pastogés liko šeimos, žuvo vargšai žmonės, taip ir nesupratę – už ką juos žudo?

Vokiečių įvestojti tvarka kaimą nedaug palietė. 1941 metų rudenį lankiau Skuodo gimnaziją. Vokiečiai vengė rodytis kaimuose, ypač pas gyventojus arčiau miško. O jei pasirodydavo valsčiuje, reikalaudami duoklés, tai mūsų policininkai ir taranautojai skubiai siųsdavo per pasiuntinį žinią į kaimus. Ūkininkai beveik visada suspédavo išvaryti gyvulius į mišką. Kai vokiečiai émë gaudyti kaimo vyruς ir siuštį juos į frontą prieš rusus, tai ir šie dažniausiai suskubdavo pasislépti. Iš mūsų kaimo vokiečiams pasisekė sugauti tik tris vyrukus. Vienas žuvo fronte prie Velikije Lukų, antras pabégo ir slapstėsi, o vėliau tapo partizanu. Trečiam pavyko, pabégu nuo vokiečių, pereiti sieną ir pakliūti Amerikon.

Kodėl lietuvis, nekélęs ir neskelbęs karo, prievara turėjo kariauti? Atsakykite, pasaulio politikai. Paaiškinkite man, paprastai Lietuvos moteriškei, ko vertos pasaulio vadų pasirašytose tarptautinės konvencijos, draudžiančios okupantui pavergtos šalies vyru versti tarnauti svetimoje kariuomenėje?

1944 metų pradžioje būrys Mosėdžio krašto vyrų stojo į generolo Povilo Plechavičiaus vadovaujamą Vietinę rinktinę, tikėdamiesi, jog, atėjus palankiam momentui, jie apgins Lietuvos teisę būti nepriklausomai. Nemanau, kad vokiečiai mus išdavė: jie įžengė į Lietuvą tuo pačiu tikslu – pavergti, tik pirmomis dienomis kiek subtiliau rodė savo valią ir galia. 1944-ųjų vasarą vokiečiai jau skubiai nešdinosi iš Lietuvos. Mūsų vyrai iš Tėvynės apsaugos rinktinės, kuri, artėjant frontui prie rytinių Lietuvos sienų, buvo suformuota Žemaitijoje, ryžosi pasipriešinti raudonarmiečiams prie Sedos. Neatlaikė raudonųjų gausybės, taip ir liko šimtai jų gulėti Sedos kapinaitėse, pakirsti rusų kulkų. Sovietiniai metais tos kapinaitės kėlė nesuvaldomą komunistų norą viską sulyginti su žeme, kad kuo greičiau būtų užmirštos jų aukos. Moterys, atnešusios į kapinaitės gėlių ar tvarkiusios kapus, buvo tempiamos į saugumą tardymui. Tačiau gėlių ant žuvusiųjų kapų vis tiek atsirasdavo, tik jau naktimis. Okupantai neištverė: vieną naktį kapai buvo išdraskyti, sulyginti buldozeriu, kapinaičių neliko né ženklo. Tik 1994-aisiais čia buvo pastatytas paminklas.

1944 metų spalio 10 dieną į Skuodą, Mosėdį vėl sugrižo raudonieji, dar labiau apdriskę, dar labiau išbadėję, dar žiauresni. Žmonės bėgo iš gimbų namų, tikėdamiesi pasi-

traukti į Vakarus. Kvietė bėgti ir mus, tačiau téuko žodis buvo lemiamas: „Lietuvos nepaliksime!“ Mūsų artimi kaimynai spėjo išvažiuoti.

Bėgo žmonės ir iš Latvijos: pas mus pakeliui prisiglaudė keturios latvių pabėgelių nuo Liepojos fronto šeimos.

Mano jaunatviškai svajonei būti gydytoja pritarė tébai, todėl besimokydama gimnazijoje baigiau aštuonių mėnesių medicinos seserų kursus. Likimas neleido siekti užsibrėžto tikslo, nes labai greit tapau sovietų valdžios priešu.

Rusams vėl okupavus kraštą 1944 metų spalio pabaigoje buvau pašaukta dirbti į karo ligoninę Mosėdyje. Galėjo suakmenėti širdis po viso to, ką ten pamačiau, supratau, patyriau. Galėjo juoda juodžiausia neapykanta sukepti mano siela, bet ji iškentėjo.

Prie Skuodo ir Liepojos vis dar laikėsi frontas. Iš ten būriai pabėgelių slinko pro mūsų kaimą ir apylinkę. Sužiestuosis vežė į Mosėdį. Karo ligoninė buvo įkurta keletoje namų ir mokykloje. Pirmiausia dūmais pro kaminą išlékė mokyklos bibliotekos knygos. Bandžiusios traukti iš krosnies degančias knygas merginos rusų kareiviu buvo šiurkščiai nustumtos. Okupantas nieko negailėjo, o labiausiai bijojo proto, žinių ir šviesos. Kartais tiesiog žadą prarasdavom supratusios, į kokių bukų neišprusėlių rankas Rusija atidavė valdžią. Mūsų jaunu protų suvokimu, net karų metu privalėjo būti šventų taisyklių, gerbtinų dalykų. Deja!

Kol dirbau ligoninėje, mačiau, kaip jie elgėsi su sužeistaisiais ir mirusiais. Ekskavatoriais iškasti ilgiausiai kanalai greit būdavo pilni mirusių rusų kareivių. Iki čia juos

atveždavo nesuteikę jokios medicinos pagalbos, net saviems kareiviams neužteko vaistų ir tvarsčių. Atrodo, jog niekas Raudonojoje armijoje tuo ir nesirūpino. Mano gyvieji lignonai – kareivėliai buvo tik pusiau gyvi: be rankų, be kojų, iš po bintų ir gipso landžiojo utélés. Tokius juos mačiau... Dažniausiai jau niekuo jiems nebegalėjome padėti. Jie masiškai mirė nuo žaizdų ir kraujo užkrėtimo. Neištveriau toje karo ligoninėje. Vieną naktį per bombardavimą man pavyko pabėgti.

1945-ujų vasarą Žalgirio ir Šekų miškuose jau būrėsi vyrų. Ruošėsi partizaninei veiklai.

Apylinkėje saugumiečiai pamalonino dvi kolaborantų šeimas, kurios išdavinėjo besislapstančius. Išdavikas latvis nuo Skuodo, Didžgalvis, išdavė karo pabėgelių, nusiteikusių prieš komunistus, šeimą. Vyrą tuoju areštavo, nes jis turėjo paslėpęs radijo imtuvą ir klausėsi žinių iš pasaulio. Šeimai pavyko išbėgti. Pasitraukusių kaimynų namuose rusų kareivai pradėjo rengti šokių vakarėlius, net savo agentą turėjo, kuris nurodavo, kokiam įkyje esama jaunų merginų. Varu atvarydavo linksmintis. Tokio pažeminimo kaimo mergaitės nebuvo patyrusios. Visaip talkino rusams mūsų apylinkės kolaborantas Laukineitis. Jis nurodė kareiviams ne tik kaimynų mergaites, kurios jėga buvo atitemptos į šokius, bet ir savo dukterį. Jo dukra Prakseda Laukineitytė tapo ne vieno ruselio „fronto nuotaka“. Eidavo kartu su kareiviais gaudyti mūsų vyrų į darbus ir į kariuomenę, nurodė jiems visas apylinkių sodybas, kur buvo jaunų vyrukų. Pagaliau ji susilaukė kūdikio ir visi tikėjosi, jog apsiramins, nubus motinystės jausmas. Tačiau

mergina, tapusi enkavėdistų pastumdėle, vis labiau degradavo. Ji išdavė labai daug mūsų krašto vyrų, išėjusių partizanauti, besislapstančių nuo tarnybos Raudonojoje armijoje. Partizanų karo lauko teismas ją nuteisė mirti. Tėvas pats pastumėjo savo dukterį į pražūtį.

Buvo įduotas ir mano tėvas Antanas Malūkas bei keli kaimo vyrai. Juos suėmė ir uždarė Baužio sodyboje už 3 kilometrų nuo mūsų namų, Šatraminių kaime. Laikė suimtuosius iškastose žeminėse. Nepakélé tardymo, mušimo, čia mirė daug suimtųjų. Po poros mėnesių mano tėvukas sugrižo, duoklę už „laivinę“ atidavęs išdavikui Didžgalviui. Tik neilgam tos duoklės užteko. Gavę išpirką, po mėnesio tėvuką paleido, tačiau jau gegužės pirmą dieną buvo areštuoti abu mano tėvai.

Mes su seserimi tuo metu mokėmės po karo Naujokų kaime prisiglaudusioje gimnazijoje. Sesuo Emilia prieš pat egzaminus buvo priversta palikti gimnaziją: reikėjo arti žemę, sėti daržoves, javus, o vyrų kaime nebuvo. Visi kas gyvas, kas nenorėjo paklusti okupantui, slapstėsi miške, organizavo partizanų būrius.

Antroji Laukineičio dukra Janė buvo ištakėjusi, jos vyras Petras Raimonas slėpėsi nuo armijos. Slapstėsi ir Laukineičio posūnis Edvardas Vičius. Vieną vakarą, kai jaunoji moteris nešė maistą vyrui, Laukineitis pasekė dukrą, žentą bei posūnį ir įdavė saugumui. Nei pavergtos Tėvynės kančia, nei šeimos kraujo balsas nesulaikė išdaviko. Matyt, išdavystės keliu pasukus atgal né takelio nebėra.

Erdvius mūsų namus greit pamatė naujoji valdžia: pas mus apgyvendino aukšto rango viršininkus ir vieną kitą

kabégistą. Jie mus taip pat stebėjo ir sekė, tačiau jų dėka pas mus rečiau landžiojo stribai, mat dažnai būdavo girti ir vengė didesniems viršininkams į akis rodyti. Tik dėl to mes galėjome, nesukeldami įtarimo, padėti pakliuvusiems į bėdą. Taip atsitiko, kad kabégistai, sugavę Laukineičio žentą Ramoną, atvarė į mūsų namus. Čia pat ēmė tardyti. Vyrukas pasakė nemokas rusų kalbos, tai mane privertė vertėjauti. Prišnekėjau viršininkui visko: įtikinau, kad bėglio žmona jau laukiasi trečio vaiko, o jis esąs toks vargšas, jog net savų klumpią neturi, svetimomis apsiavęs, žiemą vasarą basas. Vargu ar patikėjo manimi didieji viršininkai, bet mano šventas melas, jog lietuvis ūkininkas toks basakojis ir nieko neturi, tardytojui aiškiai patiko. Ramonas greit susivokė, ką reikia daryti. Kai kareiviai po tardymo jį varési pas kaimyną, kur viršininko nurodymu jau buvo surinkti ir kiti sugauti kaimo vyrai, Ramonas lipdama per tvorą paliko ruseliui klumpes ir nuskudė laukais miškan. Ir dabar jis man dékingas už tokį vertėjavimą.

Saugumiečiai manęs neįtarė meluojant, nes nė vienas iš buvusių per tardymą nemokėjo lietuvių kalbos. O Laukineičio posūnis Edvardas buvo sučiuptas ir su Raudonaja armija nusvestas į frontą prie Berlyno. Grįžo į Lietuvą tik numirti...

Jau pirmomis okupacijos dienomis rusai parodė kas esą ir kas laukia visų, kurie bent žodžiu ims priešintis. Man dar dirbant ligoninėje, jau negyvas buvo atvežtas ūkininkas Antanas Taučius. Jį savo sodyboje sušaudė rusų kareiviai. Nušovę ir jauną ūkininką Juozą Skirutį, suradę besislapstantį

ant tvartų. Aptikę šieno daržinėje ūkininką Milių, paleido seriją šūvių kiaurai daržinę. Vienam žmogui būtų užtekę ir vienos kulkos, bet reikėjo, kad kuo daugiau kaimynystėje gyvenančių ūkininkų išgirstų ir pajustų, kas dabar Lietuvoje šeimininkai. Okupantai séjo baimę. Tuo ir buvo stiprūs: gincklu, grasiniimu, kankinimais.

Kūčių vakarą vyrai sutiko miške, bunkeriuose. Net ši šventą vakarą kulkos neaplenkė Juozo Kupės. Tarytum netyciai jį peršovė Pranas Budrikis. Sužeistas mirė pakeliui į ligoninę. Kilo įtarimas, kad Pranas Budrikis parsidavęs saugumui. Tuoju po šio nelaimingo įvykio Budrikis išėjo iš būrio ir nuėjo dirbtį prie karinių sandelių pas rusus. Tada jau niekam neliko abejonių, kas jis pats yra. Jam niekas nekerštavo – tebegyvena ramiai. Gal nors prieš mirtį supras: išduodi draugus – išduodi ir Tėvynę.

Tokios buvo 1944–1945 metų pirmosios kaimo aukos. Bet nei okupantų žaurumas, nei saugumiečių siautėjimai neįbaugino mūsų vyrų: partizanų būrių daugėjo, ūkininkai stengėsi jiems kuo galédami padėti.

Mūsų name vis dar gyveno trys rusų kareiviai, kurie dirbo kariniuose sandeliuose prie geležinkelio stoties. Kai jie išnykdavo visai dienai ir nakčiai budėti geležinkelio stotyje, pas mus užeidavo partizanai. Neretai slépdavome juos ant tvartų ir dieną. Buvo saugu, nes ruseliai atrodė labai užsiémę geležinkelio ir sandėliais, kur kaupė iš okupuotų kraštų užgrobtas gėrybes. Kadangi visi žinojo, jog pas mus gyvena rusų kareiviai, tai kratos kol kas namus aplenkdamo.

Baigësi karas ir tie trys ruseliai savo viršininkų nurodymu išvyko. Tačiau dabar kaimą jau siaubė vagiliaujantys karei-

viai. Užgriūdavo į namus, suvarydavo į vieną kambarį namiškius, grasindavo sušaudysių, jeigu kuris nors cyptelės. Kiti tuo metu šaudė tvarte kiaules, avis ir išsiveždavo. Žmonės pradėjo slėpti kiaules daržinėse po šiaudais. Aplink sodybą priišdavo skambalus ir, išgirdę kaime pirmuosius šūvius, imdavo mušti į noragą, skambinti, šaukti. Kartą valkataujančią frontininkų sulaukėme ir mes. Rusai nušovė dvi kiaules, bet išsivežti nespėjo, nes visas kaimas sukėlė triukšmą, o kareivai privengė partizanų. Bijojo ir saviškių, nes dezertyrus savo karinė vadovybė baudė mirtimi.

1945-ujų gegužės 9-oji. Okupantams – pergalės, mums – nevilties diena. Per Lietuvą važiavo traukiniai, prigrūsti visokiu gėrybių, prisiplėštų iš Vokietijos. Maisto produktai, baldai, fabrikų įranga, – viskas, ką suspėjo apžioti nugalėtojai... Su baime stebėjome visa tai. Vokietiją jie paliko pliką nuogą. Po to atėjo eilė ir kitoms okupuotoms šalims atiduoti duoklę „vyresniajam broliui“. Tik ar praturtėjo jie patys? Juokinga – net ir dabar, po „pergalingo brandaus socializmo“, juos šelpia vokiečiai.

Grįžtu mintimis į tą gegužės 9-ają. Pavasario žaluma užliejo mišką, stiebėsi į dangų kaštonų žvakės, visais balsais džiūgavo paukščiai. Tik žmonių širdyse sustingo nerimas, slogios ateities nuojauta.

Po vokiečių kapituliacijos pro mūsų miestelių vieškeliais buvo varomi vokiečių belaisviai, tarp kurių buvo ir lietuvių. Iškankintų kareivių voros slinko link Kretingos. Pulkai moterų ir merginų išbėgdavom prie kelio, nešdavom jiems atsigerti, įduodavom kas ką turėjome: duonos, kiaušinių,

lašinių. Kartą, kai įdaviau kažkam paketeli, prie manęs priėjės vaikinas prašneko lietuviškai ir paprašė padėti pasislėpti. Deja, negalėjau jo slėpti. Mat šeimininko, pas kurį gyvenau, sūnus slapstési nuo rusų armijos ir turėjo namuose įrengtą slėptuvę. Neturėjau teisés sukelti net mažiausio įtarimo, todėl patariau vaikinui sprukti kur nors pakelėje į mišką ir ieškoti prieglobščio pas ūkininkus. Liūdnai atsisveikinome, tačiau jis suprato, jog buvo rimta priežastis. Beje, po kiek laiko tą patį kareivėlį aš sutikau savo namuose, kaime. Jis, jau būdamas partizanas, užėjo su draugais pas mus pavalygti. Tada ir susipažinome. Pasisaké esas Jurgis Naujokas nuo Tauragės krašto, iš Lapurvio kaimo. Jis buvo mūsų dažnas svečias. Ateidavo pavargęs, kaip ir visi partizanai, tačiau linksmas, nepraradęs vilties laimėti kovą.

1945-ujų vasarą Žalgirio ir Šekų miškuose veikė jau didžiulis partizanų būrys, kuriame buvo apie 200 vyrų. Kaiamo merginos rinko jiems maistą ir vežė į mišką.

Visa mano šeima tapo partizanų rėmėjais. Ginti laisvęs išėjo ir jauni mano mamytés pusbroliai – Adomas, Feliksas, Liudas. Jie partizanavo viename būryje. Partizanai ruošesi ilgai kovai: skirtėsi pareigomis, formavo būrius, kasė bunkerius, rengė slaptavietes.

Jeigu žinotum, jei nujaustum išdavystés dieną, išdaviko vardą... Užbėgtum nelaimei už akių. Bet išdavikas vardo neturi.

Susirinkus partizanams Žalgirio ir Šekų miškuose, į vadus įsitrynė kažkoks Jauga, tik tiek apie jį ir žinojome, jog vokiečių okupacijos metais dirbęs Skuodo kooperatyve pardavėju. Nežinia, kaip atsirado tarp partizanų, ir visai

neaišku, kodėl émési vadovauti, kaip jam pavyko įgyti pasitikéjimą ir kokį iš tikro jis tikslą turéjo? Liko tik įtarimai, nes apie jį nieko nepavyko sužinoti. Tačiau su Jaugos vardu susijusios pirmos partizanų aukos.

Rusų kareiviai pradéjo „miško valymą“, o iš pradžių, kad labiau įbaugintų žmones, sudegino keletą sodybų. Išvaré iš namų ūkininką Leoną Jablonskį ir netoli sodybos sušaudé. Pelenų krūva liko iš jo namų, paties rankomis statytų, dailintų, prižiūrėtų. Jablonskiene su mažais vaikais liko našlė be pastogés. Rusai padegé ir lauké, kol iki pamatų sudegė Juozo Zūbės, Prano Simučio ir Tarvydų sodybos. Paskui enkavédistai su kareiviais nuéjo areštuoti eigulio Riepšo ir jo devyniolikmečio sūnaus. Jie apsiriko ir apsupo ne tą sodybą, todél Riepšas su sūnumi ir šešiolikmete dukra spéjo pabégti į mišką. Tada rusai padegé ir Riepšo namus.

Okupantai „valé“ mišką. Kapojo kulkosvaidžiais medžius, net žvéreliui buvo sunku išlikti gyvam. Į apsuptyį pateko ir Jaugos būrys. Tada partizanams pirmą kartą kilo įtarimas, ar Jauga néra saugumo siuستas į būrių su specialia užduotimi. Mat vadas Jauga pasiūlé visiems partizanams pasiduoti geruoju, nes iš tokios apsuptyties vis tiek né vienas neprasiveršias. Kai kuriuos įtikino. Nelengva pasirinkti mirtį, atsisakyti gyvenimo jaunam. Vado paklausé Pranas Meškys, Aleksas Einikis su broliu, Pranas Daniela ir Šopaga. Neturiu teisés jų smerkti, tačiau partizanams liko neaišku, kodél jie išéjo nepalikę savo ginklo tiems, kurie nutaré verčiau mirti, bet nepasiduoti.

Išéjo partizanai iškeltomis rankomis pasítikti okupanto žadetos laisvés. Suguldé juos kareiviai ant griovio krašto pamíškéje ir sustoję po vieną iš abiejų eilés galų sušaudé.

Okupanto žadama „laisvę“ visada dvelkia mirtimi: fiziene ar dvasine, bet tik mirtimi.

Paties Jaugos nesušaudé: nuvežé į Kretingos saugumą, paskui nuvaré į pirtį, kur paprastai būdavo uždaromi sugauti partizanai, kol baigdavosi kruvinos akcijos miške ir sodybose. Varomas į pirtį Jauga pabέgo. Kaip jam pavyko pasprukti, niekas iš partizanų nesužinojo. Beje, niekas jo daugiau nematé, nesutiko nei būriuose, nei tremtyje, nei kalejime. Matyt, tai būta „spektaklio“ žmonių baimei susiprinti ir išdavikui paslépti.

Tą atmintiną dieną partizanams, atsisakiusiems pasiduoti, vis dėlto pavyko prasiveržti iš apsuptyties. 10 kilometrų vyrai éjo pelkėtais miškais, nešini kulkosvaidžiais. Sustojo pailséti. Nespéjo nuovargio nuvyti, kai pasijuto vél supami. Kariuomenės būrys seké jų pėdomis. Jurgis Naujokas buvo tuo metu toliau nuo būrio ir, įveiktas nuovargio, užmigo. O rusai kaip tik éjo iš tos pusés, kur miegojo Jurgis. Tyliai pažadinti jo partizanai nesuspéjo. Šuvio pakeltas, bandé bėgti. Jurgio kūną vėliau rado subadytą durtuvais. Draugai jį palaidojo Grūšlaukės bažnytkaimio kapinaitėse. Kitiemis partizanams, nors kai kurie ir buvo sužeisti, pavyko pasitrauktii. Jurgio kapą visą laiką tvarké ir prižiūrėjo Kontrimų šeima. Žuvusiojo artimieji nieko nežinojo apie jo likimą. Ir aš šiek tiek daugiau apie jį išgirdau tik atgimimo metais. Visi mes laikémës konspiracijos ir neklasinéjome daugiau nei pats partizanas leido apie save žinoti. Jurgis buvo iš devynių vaikų šeimos. Jo brolis Juozas liko gyvas. Kai giminës atvažiavo į Mosédį, parodžiau jiems Jurgio kapelę, nuvedžiau prie paminklo partizanams, kur išrašyta ir Jurgio Naujoko pavardė.

Kiek daug motinų ir seserų ieško savo artimųjų kapų ir kiek daug dar jų neranda...

Būrys, netekės savo bendražygių ir vado, prasiveržė iš antrosios apsufties, tačiau mirtis dar ne visas tą dieną aukas buvo pasiémus. Kai vyrai sustojo saugioje vietoje, po kelių dienų partizanas Kazys Karalius išėjo į Šekų mišką pas netoliese gyvenantį pusbroli, kur slapstėsi ir jo motina. Ten, jį pastebėjė, apsupo rusų kareivai. Nepasidavé gyvas, atsišaudė iki paskutinio šovinio. Rusai numetė jį, suvarpę kulkomis, ant mėshlyno prie tvarto, tyčiojos iš mirusio. Kiti tuo metu tardėjo motiną, kas jis ir iš kur atėjės? Motina neprisipažino, sakési nežinanti, kas yra nužudytais ir ko užėjės. Kareivai skubėjo kitų aukų, todėl paliko nužudytojo kūną. Naktį mes su drauge nuprauséme mirusijį, vyrai sukalė karstą ir nuvežę į Daukšių kapinaites palaidojome.

Tų pačių 1945 metų rudenį Šekų pamiskėje žuvo ir Pranas Butkus. Jo palaidoti rusai neleido, išežé kūną į Mosédį ir nutrenké ant grindinio miestelio gale. Tokio barbariško pasityciojimo iš mirusiuju ir gyvujų Lietuva iki sovietų okupacijos nebuvvo regėjusi. Prano Butkaus kūnas buvo užkastas Bartuvos upės pakrantėje, kur dabar pastatyti kultūros namai. Naujoji karta privaléjo linksmintis ant partizanų palaiķi – visiems laikams turėjo būti ištrintas laisvės kovotojų vardas. Iš istorijos ir atminties.

Ištinti nepavyko...

1945-ųjų žiemą, 1946 ir 1947 metais Žalgirio ir Šekų miškuose įsikūrė ir veikė trys partizanų būriai, vadovau-

jami Zigmo Apulskio, Liudo Skersio-Paliomskio ir Prano Žalimo-Juodbérėlio. Rinktinės vadas buvo Kazys Kontrimas-Montė.

Štai tie vardai, kurių negalime užmiršti.

Zigmo Apulskio būrys:

1. Zigmantas Apulskis, vadas (1916–1947 m.)
2. Pranas Riepšas-Šarūnas (1900–1947 m. birželis)
3. Uršulė Riepšienė (1903–1947 m. birželį suimta)
4. Antanas Skersis (1922–1947 m. vasaris)
5. Leonas Skersis-Klevas (1926–1947 m. birželis)
6. Antanas Šobliński-Mažis (1926–1947 m. birželį areštuotas)
7. Valis Apulskis (1930–1947 m. spalis)
8. Kostas Tubinas (1916–1946 m. areštuotas)
9. Juozas Tubinas (1925–1947 m. kovas)
10. Leonas Raudavičius (1908–1947 m. birželis)
11. Pranas Riepšas (1926–1946 m. gruodis)
12. Povilas Bružas-Rikardis (1930–1947 m. birželis)
13. Stasys Bružas-Pikulis (1928–1947 m. birželis)
14. Pranas Butkus (1914–1945 m. gruodis)

Liudo Skersio-Paliomskio būrys:

1. Liudas Skersis-Paliomskis, vadas (1923–1947 m. kovo 18 d.)
2. Adomas Skersis-Ąžuolas (1918–1947 m. sausis)
3. Feliksas Skersis-Bačkelė (1925–1947 m. kovo 18 d.)
4. Markaitis-Kareivėlis (1924–1947 m. vasaris)
5. Palys Galdikas-Dūmas (1921–1949 m. vasario 28 d. areštuotas)

6. Jonas Riauka-Studentas (1922–1947 m. kovo 18 d.)
7. Adolfas Liebus-Lokys (1918–1947 m. kovo 18 d.)
8. Hana Fricas, vokiečių kareivis (1922–1947 m. kovo 18 d.)
9. Aleksas Petrošius-Beržas (1926–1951 m.)
10. Juozas Kaštaunas-Šernas (1914–1947 m. kovo 18 d.)
11. Feliksas Mickus-Erelis (1924–1947 m.)
12. Juozas Mickus-Vėžys (1919–1947 m. kovo 18 d.)
13. Liudas Vavras (1921–1950 m.)
14. Bronislavas Vavras-Bitelė (1928–1950 m.)
15. Jonas Vavras (1924–1950 m.)
16. Antanas Šiudeikis (1918–?)

1945, 1946 metais, 1947 metų žiemą Peldinės miškuose veikė mažeikiškio Prano Žalimo-Juodbérėlio būrys. Patikimi jo ryšininkai buvo Jonas Griciaus, gyvenęs prie miško, ir jauna mergaitė Magdutė Barbaitytė.

Būrių sudarė:

1. Pranas Žalimas-Juodbérėlis, vadas (1922–1947 m. vasara)
2. Vincas Šmitas-Povas (1923–1948 m.)
3. Vacys Stonkus-Uosis (1926–1949 m. gruodį areštuotas)
4. Jonas Stonkus (1922–1947 m. sausis)
5. Vacys Ramonauskas (1920–1947 m. kovo 18 d.)
6. Bronius Ramonauskas (1918–1948 m.)
7. Leonas Kinčius (1926–1947 m. sausis)
8. Pranas Staponkus-Pjūklas (1922–1947 m. areštuotas)
9. Juozas Adomauskas-Aidas (1922–1947 m. sausį susisprogino)
10. Juozas Bierontas-Lokys (1918–1947 m. kovo 18 d.)
11. Jurgis Kaupas-Perkūnas (1928–1947 m. vasaris)

12. Ignas Kaupas-Žaibas (1925–?)
13. Petras Taučius-Vilkas (1918–1947 m. vasaris)
14. Antanas Bertasius-Saulius (1926–1948 m.)
15. Vacys Mickus-Tankas (1927–1948 m.)
16. Jonas Eidiejus-Sakalas (1923–1952 m. sausis)
17. Valius Paulauskas-Margis (1926–1951 m.)
18. Pranas Sodžius (1927–1949 m. sausis)
19. Magdutė Sodžiūtė (1927–1949 m. areštuota)
20. Leonas Čepas-Mikė (1922–1949 m. areštuotas)
21. Liudas Kervys-Kadugys, provokatorius, 1999 m. mirė Krentingioje
22. Jurgis Stanius-Povas (1926–1947 m. legalizavosi)

Tebūna partizanams lengva krauju aplaistytos Lietuvos žemė.

1946 metų pradžioje, žuvus rinktinės vadui Juozui Kekštui-Druliui, Kardo rinktinei émė vadovauti Kazys Kontrimas-Monté, vėliau pasivadinęs Tėvu. Jo rinktiné veikė Krentingos apskrityje, Darbėnų valsčiuje, Vaineikių miškuose. Prismenu jį kaip reto dvasinio grožio, stiprios valios žmogų, reikalavusį iš partizanų griežtos drausmės. Tai vienas ryškiausių mūsų laisvės kovų didvyrių, kurių vardus lydi legendos.

Aukštas, lieknas šatėnas su barzdele, rimitas ir susimastęs, nesišvaistantis tuščiais žodžiais. Jo žodis vyrams buvo šventas, drausminantis, reiklus.

Pamenu, nunešiau partizanams į mišką vaistų ir tvarsčių. Výrai sėdédami klausési vado. Jie kalbėjos apie partizaninės kovos tikslą. Netikėtai tapau atviro vyriško pokalbio klausytoja.

„Mūsų kovos tikslas – laisvė. Žinau, visi mes mylime Tėvynę, tačiau turime pamąstyti ir nuspręsti: kova bus labai sunki. Jeigu jaučiate, kad neišlaikysit, – grįžkit į namus, likite savo ūkyje, kur visada reikia darbo rankų. Niekas jūsų už tai nepasmerks. Spręskite... – kalbėjo vadas Kontrimas-Montė. – Esame palikti vieni, mes alkanos Rusijos nenugalésime, jeigu niekas mūsų kovos neparems. Todėl svarbiausia – vengti atvirų susidūrimų su rusų kariuomenės būriais. Mūsų tikslas – apsaugoti kaimus nuo okupantų antplūdžio ir plėšikavimo. Juk matome: paskui frontą į Lietuvą braunasi visokie Rusijos perėjūnai. Kuo mažiau išileisime tų driskių, tuo daugiau bus netuščių lietuviškų kaimų. Privalom apginti mūsų sodybas, kad kuo mažiau žemės užtūptų atejūnai“.

Ilgas tai buvo pašnekesys, santūrus ir liūdnas, širdies skausmo ir gėlos kalba. Vyrai suprato ir gerbė savo vadą. Jis juos mokė, kaip išvengti saugumo verbavimo, kaip kalbėti, jei pakliūt į saugumiečių nagus, ką ir kiek sakyti, ką atkakliai neigti. Aiškino saugumiečių žabangas, pastangas suimtą partizaną paveikti per šeimą: „Išduosi – neliesim tavo artimųjų...“

„Tai melas, – išpėjo vadas. – Jeigu taip atsitiktų, jei būsite tardomi, kankinami, – užmirškit tuo metu šeimą, namus, gresiantį kalėjimą ir mirties baimę. Tik tada jūsų neprivers jiems tarnauti. Kuris suabejojo, tas ir pražuvo. Saugumiečiai jau pajuto, kad lietuviai brangina šeimą, ir per ją stengiasi mus palaužti...“

Baigė savo šneką labai netikėtai: „Jokių girtavimų būryje, jokių linksmbybių ir... neskubékit įsimyli, nors esate jauni.

Mūsų dienos, mūsų kova – šventa ir dar labai ilga. Galbūt visi mes žūsime, todėl nepalikime nuviltų, liūdinčių našlių“.

Partizano priesaika įpareigojo nors ir žūti, bet neišduoti draugų. Montė reikalavo, pasiryžus prisiekti ištikimybę Lietuvai, gerai pagalvoti.

Niekada nepamiršau jo giedro veido, gilaus žvilgsnio, begalinės stiprybės, kurios iš jo mokėsi bendražygiai. Montė gerbė partizanų ryšininkus ir rėmėjus. Jeigu kuriai nors šeimai grėsė pavoju, – išspėdavo, ką daryti. Pajutęs, jog kuri nors ryšininkė jau yra sekama, jis padėdavo jai persikelti į kitą vietovę, įsislaptinti kita pavarde, per draugus, kuriuos jis tik vienas pažinojo, surasdavo ryšininkei darbą.

Montės būriai dažnai pas mus užeidavo pailsėti, pasidalinti naujienomis, pasikalbėti. Ateidavo jis į namus, ir atrodė – niekas nebaisu, viską iškentėsim, įveiksim. Žavėjo jis savo erudicija (buvo jau baigęs gimnaziją), domėjosi politika, istorijos mokslu, buvo labai šviesus žmogus.

Kretingos saugumiečiams ir vietinei valdžiai jis buvo pavojingas priešas. Ypač tūžo dėl jo organizuojamų akcijų atimti valdžios surinktus iš ūkininkų maisto produktus. Kaičias buvo plėste plėšiamas sovietinių valdininkų. Didžuliai mokesčiai, duoklės javais ir kitais produktais visus varė į tikriausią skurdą. Be to, savavališkai kaimuose plėšikaudavo grobdami maistą ir turtą stribai. Bet kai stribeliai pajusdavo, kur gali būti sustoję Montės būriai, nekeldavo kojos į tą kaimą. Vieni nedriždavo eiti, šaukdavosi kariuomenės pagalbos.

Pas Montė suplaukdavo žinios iš visos Lietuvos, jam vienam težinomu keliu ateidavo pranešimai, kokie aukščiausios

valdžios vykdytojai atvyksta organizuoti genocido akcijų ir tremčių.

Žinau, jog Kontrimo-Montės partizanai sušaudė rusus kariškius, kurie buvo specialiai atsiųsti į mūsų kraštą vadovauti smurto akcijoms, deginti sodybas, tremti į Sibirą žmones. Kagėbistams ir stribams jis tapo didžiausiu priešu ir siaubu ne tik dėl nepaprastos drąsos ir ištvermės. Aš jį mačiau gyvą, veiklą ir visada prisiminsiu kaip protingą, ryžtingą partizanų vadą, reikalavusį teisingumo netgi pačioje neteisingiausioje, mums primestoje kovoje su daug galingesniu pavergėju.

Pamenu, vyrams prireikė ginklų, šaudmenų. Vadovaujami Montės, partizanai nuėjo į Latviją, į bažnytkaimį už Lietuvos sienos. Dalyvavo Vacys Stonkus, Leonas Čepas, Jurgis Lenkauskas, Augustinas Baužys ir kiti, man nepažįstami. Pasiensio bažnytkaimyje, antrame parduotuvės aukšte buvo stribų būstinė. Montės žiniomis, ten buvo laikomi ir stribų ginklai. Prietojau Baužys prie durų, pasibeldęs latviškai prakalbino. I Klausimą „Kas eina?“ irgi atsakė latviškai: „Savi, savi! Ar jau partizanų išsigandot?“ Atidarė stribas duris. Vyrai suėjo vidun. Buvo gili juoda naktis, keli stribai miegojo. Sustatė juos iškeltomis rankomis prie sienos, liepė tylėti ir ilgai nekišti nosies iš būstinės. Keturi partizanai surinko stribų ginklus, kiti paėmė iš parduotuvės maisto produktus, pasukui, nupjovę telefono laidus, išėjo.

Montė buvo ypač negailestingas išdavikams, infiltruotiemis į partizanų būrius šnipams, tačiau be partizanų karo lauko teismo sprendimo, be išpėjimo nieko nėra leidės nušauti. O tuokart, palikęs išgaudintus stribus iškeltomis ran-

komis, tik tiek tepasakė: „Gaus jie pylos ir nuo savų viršininkų užtektiniai“.

Tokių akcijų būta labai daug.

Skuodo rajone Puodkalių kaimo malūne dirbo apsišvietęs žmogus, žavėjėsis socialdemokratų idėjomis ir dėl to apšauktas komunistu, malūnininkas Juozas Būda. Kaip ir daugelis maištingų asmenybių, pritarė lygybės ir brolybės idėjomis ir buvo nusiteikęs kritikuoti bet kokią valdžią, nes gavę valdžios vairą ir tautos turtus, dideli vyrai dažniausiai labai greit pamiršta savo pažadus ir priesaikas tautai. Matyt, kilnios jam atrodė ir kai kurios komunistų skelbiamos idėjos. Tačiau kai Būda pamatė, kas yra komunistai iš tikrujų ir ką jie daro su Lietuva, tos idėjos labai greitai nublanko. Pakraupo žinogus, išvydęs okupantų rengiamas genocido akcijas, deginamus kaimus, tremiamus žmones, sušaudytus, išniekintus partizanų kūnus, métomas aikštėse. Ir tapo Juozas Būda atsidavusiu partizanų rėmėju, aprūpindavo partizanų būrius miltais. Labai dažnai duona būdavo kepama pas kaimyną Kliucių. Būda pats pasakydavo mano tėvukui, kada atvažiuoti miltų.

Malūnininko duona ilgai palaikė partizanų jėgas.

Kontrimas-Montė irgi pažinojo Būdą ir gerbė jį už tiesumą, atvirumą, drąsą.

1947 metų pradžioje į Prano Žalimo būrį, kuris tuo metu veikė Peldinės miškuose, saugumiečių buvo infiltruotas išdavikas Liudas Kervys. Jis įdavė saugumui ir Juozą Būdą, pranešęs, jog šis maitinės partizanus. Suėmė Būdą, bet kaip buvusiam „pogrindlininkui“ atleido „kaltę“. Malūnininkas paaiškino, jog davės miltų vienintelį kartą, nes kitaip nega-

lėjės pasielgti – jį būtų sušaudę. Taip jis išsisuko; nors pažinojo ne vieną partizaną ir jų rémėjus, tačiau tardomas né vieno neišdavė.

Kervys labai greit tapo partorgu rajone, bet Būdos neužmiršo: sekijo lyg pikta dvasia kiekvieną malūnininko žingsnį. Šiam taip įkyrėjo, kad Būda vieną kartą mano mama pasakė: „Nežinau, ar ištversiu“. Kervys vis dažniau ateidavo į malūną, apšniukštinėdavo visus kampus ir sakydavo Būdai: „Gal kas nors tavimi ir patikėjo, bet aš ne. Manės neįtinkins, mes dar susitiksim, o! susitiksim!..“

Kervio netikras brolis slapstėsi nuo armijos ir pradėjo girtauti. O įkaušės ši tą daugiau ir apie Liudą Kervį pašnekėjo. Prasitarė, jog jis jau seniai saugumo užverbuotas. Taigi plepaus brolio reikėjo atsikratyti. Nors sunku tuo patikėti, bet... žmonės įsitikinė, kad Liudas Kervys pats saugumiečiams nurodė, kur slepiasi brolis. Labai greit šis buvo suimtas ir saugumiečių sušaudytas.

Toks buvo ne vienas Liudas Kervys. Kartą, 1946-ujų rudenį, pavargę po nakties žygio, partizanai sugulė mūsų sodyboje ant tvartų ir pilnoje šieno daržinėje. Mama ruošė vyrams pietus, kepė blynus, troškino mėsą. Nukélusi nuo viryklių didelių puodų mėsos, jau ruošesi dėti į krepšį, kai sulojo šuo. Pamatėme, kad mūsų sodybon suka stribai. Mama nesutriko. Greit padėjo puodą ant stalo ir vos jėesus stribus pakvietė vaišintis. Atnešė ir butelį degtinės, vienintelį ginklą nuo stribų, nes prišerti ir pagirdyti jie mažiau landžiodavo po namus. Ši kartą stribai, matyt, buvo gerokai peralkę, nes puolė prie mėsos ir butelio. Partizanams skirti blynai irgi pradingo alkanose stribelių ryklėse. Vyrai pro

daržinės plyšius stebėjo, kas vyksta kieme, pasirengę kautis. Laimė, kautynių neprireikė: pavalgę neprasyti svečiai išsinešdino. Išeidamas vienas pamiršo pirštines. Tikriausiai tyčia, kad galėtų netrukus sugrižti, bet močiutė, pamačiusi pirštines, pasivijo stribus gretimoje sodyboje, kur kareiviai jau ardė ištremto ūkininko namą.

„Né ačiū nepasakė, – murmėjo mama, – tikri kiaulės ir gana, surijo visos šeimynos pietus ir nė kriukt!“ Betgi jie niekada nedėkodavo. Jie buvo šeimininkai kiekvienuose namuose. O paskui stribai tapo pokario dienų „didvyriais“: su patosu pasakojo mokiniams, kaip naikino banditus ir kūré tarybų valdžią, nors vieni, be rusų kareivių, nedrįsdavo miškan kojos įkelti.

Tą atmintiną dieną mūsų kaime jie irgi „kūré“ naują valdžią: išsivežė nugriautus ūkininko namus. Gal stribynei apkūrenti, bet greičiausiai kokiam nors pasižymėjusiam stribų vadeivai jo nužiūrėtoje vietoje pervežtą namą pastatyti. Ne vienas stribelis šitaip sau gūžtą susirentė.

Tuokart mes tik vieno dalyko nesupratome: kodėl stribai iškart puolė prie stalo, neapšniukštinėjė visų pakampių? O mes su mama virpjėjome laukdamos, kas bus toliau. Mat gretimame kambaryje kitame namo gale miegojo svečias iš Šilutės Antanas Budrikis. Jis, vokiečių laikais buvęs viršaičiu, sakėsi, jog nelegaliai gyvena tai pas vienus, tai pas kitus ūkininkus. Mes tuo tikėjome. Be reikalo. Skaudžiai teko už ši pasitikėjimą sumokėti. Kai stribai išsidangino, jis tuoju pat atsirado troboje, paaikinės, jog matė stribus ateinant ir iššokės pro langą pasislėpė. Tik gerokai vėliau sužinojome, kad Antanas Budrikis buvo KGB agentas. Jis vaikščiojo po

kaimus pardavinėdamas cigaretės, sakėsi taip užsidirbąs duonai. Išdavė daug žmonių, o netrukus ir mane. Tačiau tąsyk mes jo neįtarėme. Bet man buvo neaišku, iš kur stribai taip staiga atsirado kieme, juk buvau ką tik apibėgusi namą, apsižvalgiusi ir nieko nepastebėjau. Tik šuo neramiai lojo, draskėsi ant grandinės. Tikriausiai stribai netoli sodo slėpési, laukdami patogaus momento pasirodyti, o šuo juos juto.

1946-ųjų gruodžio 23 diena. Šalo, snigo. Toks oras buvo patogus susitikti su partizanais miške. Turėjau jiems nuvežti į mišką kulkosvaidį, paėmusi iš vieno miestelėno Mosėdyje. Pakinkiau arkli ir išvažiavau į Mosėdį. Gavusi ginklą, paslépiau po šienu ir kuo skubiau atgal, miško pusén, geru rogių keliu. Pakeliui mane sustabdė stribai ir pareikalavavo pavežeti. Matyt, stribai tuomet mūsų šeima dar šiek tiek pasitikėjo, nes mama juos valgydindavo, kai tik jie atsibeldavo. Tad sustabdė mane net neklausė, kur ir iš kur važiuoju. Rogių neiškratė ir paslépto po šienu kulkosvaidžio nepastebėjo. Pakeliui jie išlipo, o man saugumo sumetimais teko sukti į namus. Į mišką važiuoti jau būtų buvę nesaugu. Parvežiau kulkosvaidį namo. Jo paimti vyrai atejo patys.

Ši žiema partizanams buvo labai sunki: išvargino nuolatiniai susirėmimai su raudonarmiečių kariuomene, išdavystės, neteklys.

Zigmo Apulskio būrio partizanas eigulys Pranas Riepšas-Šarūnas su savo vyrais išėjo į stovyklos. Susitikę su ryšininkais, eidami pro Šauklių kaimą sustojo pailsėti. Pasibeldé į ūkininko Jaso namų langus. Vos pasibeldus iš vidaus pasigirdo šūviai. Kulka pataikė po obelimi ėjusiam sargyba eigulio sūnui, taip

pat vardu Pranas. Kliudė viršutinę švarko kišenę arti širdies, kur buvo prikišta šovinių. Išdraskė didelę žaizdą. Partizanai nebėjo vidun. Paprašė iš kito kaimyno arkli, išvežė sužeistajį. Kol nuvyko į stovyklą, kol atvažiavo iš Klaipėdos gydytojas, eigulio sūnus mirė. Prieš miriją paprašė motinos už viską atleisti. Mirė vaikinas ant savo motinos rankų, nesudejavės, nieko neprakeikės, nepalūžės. Neraudojo balsu ir motina. Nubraukusi ašarą, paprašė jo kovos draugų prisiminti sūnų ir testi pradėtą laisvės kovą. Palaidojo eigulys sūnų savo saugomame miške po medžiu, iрėžes medyje kryželį. Laidojo slapta, naktį, plazdant žvakelėms. Kapo vietą žinojo tik tévas, motina ir žygio draugai. Žuvus sūnui, toliau vadovavo bendražygiams pats eigulys Pranas Riepšas. Kaip vėliau sužinojome, tą tragiską dieną Jaso namuose nieko svetimo nebuvo. Nežinau, kaip jautėsi Šauklių ūkininkas Jasas, nužudės minutėlės poilsio ieškojusį žmogų, valandėlės prieglobscio prašiusi partizaną, nežinau, né kur jis dabar. Bet išgirdusi Jaso pavardę nevalingai pamąstau: gal tai tas pats, nušovęs jaunuoli, išėjusį ginti Lietuvos laisvę? Nušovė né žodelio netarės, net nepaklausės, ko pas jį užėjo vyrai.

Raudonasis maras, mirties baimė jau buvo plačiai užkrėtusi Lietuvą.

Po pusmečio, 1947-ųjų birželio mėnesį, Peldinės miške eigulio Prano Riepšo būrys buvo apsuptas.

Apsupties metu bunkeryje slėpési tik šeši partizanai. Kiti buvo išėję į susitikimo vietas. Bunkeryje buvo eigulys su žmona, du broliai Bružai, Leonas Skersis ir Edvardas Šmita. Būrys jau visą savaitę buvo sekamas. Mat provokatorius Liudas Kervys, buvęs tame būryje, išdavė ryšininką Joną

Gricių, o šis, pakankintas ir įbaugintas, parodė Prano Riepšo bunkerio vietą. Bijodamas saugumo, pradėjo jiems dirbti.

Partizanai bandė prasiveržti, tačiau rusų kareivių buvo labai daug. Žuvo abu broliai Stasys ir Povilas Bružai, Leonas Skersis, eigulys Pranas Riepšas. Tik aušra išgelbėjo tuo-kart partizanus Palį Galdiką, Jurgį Stanių ir Vacį Stonkų. Jie nespėjo iki aušros ateiti į susitikimo vietą, į bunkerį, ir turėjo sustoti.

Kruvina birželio aušra išaušo partizanei Uršulei Riepišienei, eigulio žmonai. Ji buvo stipri, valinga moteris. Jiedu su vyru būdavo dažni svečiai mūsų namuose, gerai pažinojo mūsų šeimą.

Kai žuvo vyras, ji pasislėpė už nukautojo kūno ir atsišaudė. Nepasidavė, nenorejo pasiduoti, bet... neapskaičiavo, kiek kulkų dar likę. Kai ją sučiupė kareiviai enkavēdistai vežė į Mosédį, žmonės pašiurpo pamatę. Ji jau buvo iškankinta, leisgyvė. Vežė ją pasodintą ant nužudytuju kūnų, įrėmę durtuvus į nugara, visais triaukščiais „šlovindam“.

Kiek stiprybės reikėjo moteriai ištverti saugumiečių tardymus ir kankinimus! Kai ją atvedė akistaton su mano tėvu, ji buvo visa apdraskyta, suplėštais drabužiais, sukruvinta, kūne ir veide vienos žaizdos ir mėlynės, nurautais plaukais. Tačiau pamačiusi mano tėvą, visai nusilpusi ji atkakliai kartojo: „Nepažistu šito žmogaus, nežinau...“ Ji nieko neišdavė. Ne kiekviename vyrui duota tiek stiprybės, kiek jos turėjo Uršulė Riepišienė.

Apie tai man papasakojo paleistas iš saugumo tévas.

Kažin ar buvės partizanų ryšininkas Jonas Gricius, išdavės Riepšo būrio bunkerį, buvo matės taip žiauriai kankinamą

moterį. Po tos išdavystės ir partizanų sušaudymo Jonas Gricius su visa šeima išvažiavo iš Peldinės.

Beje, iš tą apsupimą Jonas Gricius bandė įvilioti ir mane. Gavau iš jo laiškelį, jog privalau skubiai ateiti į susitikimą su Riepšo būriu. Nieko neįtardama, pirma užsukau pas ryšininką. Jonas Gricius man padavė pistoletą, kurį reikėjo nunešti nurodytam žmogui Mosedyje. Bet kažkodėl perspėjo mane, kad neičiau artyn miško, nes ten sutelkta daug enkavēdistų kariuomenės. Nuvažiavau į Mosédį, nuėjau į bažnyčią, kur turėjau perduoti pistoletą, paslėptą knygoje. Tačiau į bažnyčią nurodytas žmogus neatėjo. Sutikau jį jau eidama per miestelį. Atidaviau ginklą. Tik po šitų kruvinų įvykių sužinojusi, kas atsitiko Riepšo būriui, visą laiką galvojau ir dar dabar nesuprantu, kodėl tada Jonas Gricius neišdavė manęs stribams? Arba saugumui? Juk galėjo! Matyt, aš jiems dar buvau reikalinga gyva? Tikriausiai žinojo, kad mane vis tiek suims, suspės, yra laiko...

Netrukus gavau žinutę, jog privalau nuvesti partizaną Eglinską susitiki su likusiais gyvais Riepšo būrio vyrais. Susitiki nurodyta pas Joną Gricių. Kai mes pas jį atėjome, jis pasakė, kad vyrai jau išėję, jų bunkeryje néra, ir liepė ateiti po savaitęs. O iš tiesų vyrai jau buvo enkavēdistų apsupti ir Gricius, aišku, apie tai žinojo.

Kodėl jis neišdavė Eglinsko? Prabilo sązinė? Per vėlai... Juoda išdavystės moralė ir logika.

Tik viena linksmesnė žinutė po tos išdavystės ir partizanų žūties mus pasiekė: susišaudymo metu Edvardas Šmita, kiek pabėgėjės, apsivijo kūnu žemos eglutės kamieną ir nepastebėtas išliko gyvas. Jis ir papasakojo, kas atsitiko.

Tą pačią vasarą po Prano Riepšo žūties būriui émė vadovauti Leonas Čepas-Miké. Daug partizanų jau buvo žuvę, retéjo jaunų vyrr gretos, nors būriai vis dar pasipildydavo naujais žmonémis.

Tuo metu būryje buvo:

1. Leonas Čepas-Miké, vadas (1922–1949 m. areštuotas)
  2. Pranas Sodžius (1927–1949 m. sausis)
  3. Magduté Sodžiūtė (1927–1949 m. areštuota)
  4. Vacys Stonkus-Uosis (1926–1949 m. gruodij areštuotas, miré 1970 m.)
  5. Jurgis Lenkauskas-Topolis (1921–1948 m. rudo)
  6. Vacys Mickus-Tankas (1927–1948 m. per Velykas žuvo)
  7. Bronius Ramonauskas (1918–1948 m. žuvo Žemytės kaime)
  8. Edvardas Šmita (1948 m. legalizavosi)
  9. Pukinskas (1930–1947 m. spalij žuvo pas Lenkauską)
  10. Palys Galdikas-Dūmas (1921–1949 m. vasario 28 d. areštuotas)
  11. Petras Liutkus (1948 m. pavasarį žuvo Večių kaime pas Budreckj, kūnas buvo numestas Lenkimų bažnytkaimyje)
  12. Valis Apulskis (1930–1947 m. spalij žuvo pas Lenkauską)
  13. Kazys Daržinskas (1948 m. žuvo kartu su Jonušaitė)
- 1949 metais būriui vadovavo Jonas Eidiejus-Sakalas (1923–1952 m. sausis). Tais metais būryje buvo:
1. Juozas Šmita (1930 ar 1932–1951 m. rudo)
  2. Liudas Petrikis (1930–1951 m. lapkritis)
  3. Pranas Petrauskas (1932–1952 m. sausis)
  4. Valius Čiunka (1930–1952 m. vasario 19 d.)

5. Juozas Stasius (1924–1950 ar 1951 m.)
6. Veruté Stasienė (1926–1950 ar 1951 m., žuvo kartu su vyru)
7. Julius Adomauskas (1926–1950 ar 1951 m.)
8. Alfonas Dargis (1922–1951 m. lapkritis)
9. Vacys Paulauskas (1930–1951 m. lapkritis)
10. Valius Paulauskas (1926–1951 m. lapkritis)
11. Vacys Stočkus (1928–1953 m.)
12. Steponas Stanius (1928–1952 m.)
13. Jadviga Malūkaitė (1928–1951 m. spalio 2 d. ištremta)

Iki žūties būrys laikési apie Skuodą ir Latvijos miškuose.

1947-ujų sausio 17 diena. Išduotas Prano Žalimo-Juodbérėlio būrys.

1946 m. gruodžio ménésj ar kiek anksčiau buvo suimiti Jurgis Stanius ir Liudas Kervys. Jie buvo užverbuoti saugumo būdami laisvėje, dar neinfiltruoti į partizanų būrį. Gal juos suviliojo dideliais pinigais, gal išsigando dėl savo gyvybés? Bet suvaidinę pabégimą, abu atsirado pas partizanus. Jurgis Stanius, saugumiečių paleistas, jiems nedirbo, o Liudas Kervys atėjo į partizanų būrį jau dviveidis: išdavé daug vyrr, nes būryje greit émė garsėti nepaprasta drasa ir veiklumu, tuo igydamas pasitikėjimą.

Peldinės miške būrys turéjo du gerai įrengtus ir užmaskuotus bunkerius. Vyrai nejtaré, kad jau yra išduoti. Tą rytą visi ruošési pusryčiauti, kai miške staiga pasigirdo šūviai. Partizanai buvo apsupti stribų ir gausaus rusų armijos būrio. Stribai vieni neidavo šaudyti partizanų, be oku-

pantų paramos nedrijo rodyti miške. Okupantai nieko nebijajo – sovietinė Rusija kėlė pasauliu siaubą. Nors mūsų stribelių irgi laukė būsimos kolūkių pirmininkę, milicijos viršininkų kėdės, bet jie žinojo, kad juos lydės amžina tautiečių panieka. Kas laiku tai suprato, – pasitraukė iš stribynės.

Kruvinas susišaudymas, įvykęs dėl išdavystės, neapsiėjo be aukų. Žuvo Jonas Stonkus ir Leonas Kinčius. Jų kūnus kagėbistai, palaikę kelias dienas Mosėdyje, užkasė akmenų muziejaus teritorijoje. Partizanai, kurie iš apsuptyes bėgo drauge su Liudu Kerviu, nežuvo né vienas. Saugumiečiai dar saugojo savo šnipą, nes buvo jiems reikalingas.

Sausio 18-osios naktį visas būrys atbėgo į mūsų namus. Perimirkę, šlapiai, pavargę. Sužeistų nebuvo. Kartu su jais ir Kervys. Niekas tuo metu dar jo neįtarė tapus išdaviku.

Pailsejė, išsidžiovinę rūbus, batus, vyrai išėjo į Latvijos miškus. Tris savaites, gyvendami pusbadžiu, jie krito įšalusių žemę, kol įsirengė naujus bunkerius. Paskui išėjo pas žmones ieškoti maisto, atkurti ryšių. Kervys tąsyk išsinarino koją, o gal tyčia apsimetė, suvaidino apšlubusį ir buvo išlydėtas pas žmoną. Daugiau jo miške niekas nebematė. O vyrai, įsirengę slėptuves, greit buvo apsupti. Tai visiems sukėlė didžiausią įtarimą. Įvyko smarkios kautynės su rusų kariuomene. Žuvo Jurgis Kaupas-Perkūnas, Petras Taučius-Vilkas. Jų kūnus kreiviai numetė centrinėje Skuodo aikštėje. Sunkiai sužeistas į koją Vacys Stonkus-Uosis pasislėpė pelkėse, tačiau labai smarkiai nukraujavo, sušalo. Leisgyvis priglaustas gerų žmonių, slapstydamasis tai pas vienus, tai pas kitus, gydési. Jau besveikstantį jį išdavė saugumui Venckauskas. Tačiau tą

dieną, kai saugumiečiai apsupo slėptuvę, Vacio Stonkaus ten nebuvo. Jis drauge su kitais partizanais buvo išėjęs į talką pas toliau gyvenantį ūkininką ir ten liko nakvoti. Sužinojęs, kad jo slėptuvė buvusi apsupta, pasitraukė iš kaimo. Išdavikas Venckauskas, įsitikinus, jog tikrai jis išdavė Stonkų, karą lauko teismo sprendimu buvo sušaudytas.

Vis dar niekas neįtarė parsidavusio saugumui, suvaidinusio partizaną Liudo Kervio. Mat jis dažnai lankydavo žmoną ir per ją perduodavo žinias. Išdavystė buvo atskleista vėliau ir kažin ar atsitiktinai?

Mano sesers Emilijos vestuvės. 1947-ųjų birželio 17-oji. Meilė lyg ta žydroji laimės paukštė visai nepaiso, kada jai gūžtą sukti. Šurmuliaavo po virtuvę, sukosi lyg bitelė mama, irgi Emilija, rinkosi gausus svečių būrys, giminės, kaimynai. Visi laukė iškilmių. Tikėjomės, jog ši diena bus skaisti ir niekas neaptemdys Emilijos nuotaikos. Deja! Mūsų namą apsupo kagėbistų būrys. Pasklido pašaliais, trainiojosi kambariuose ir laukė. Aiškiai laukė, gerai žinodami, ko laukia. Tik mes dar nežinojome, kad esame Kervio išduoti ir kareiviai, apsupę mūsų namus, tyko ateinant partizaną. Bet partizanai neatėjo, jie ir nesirengė ateiti – būtų buvusi pernelyg didelė rizika. O rusai, areštavę mūsų svečius, neleidę niekam né per žingsnį nuo namų išeiti, vis dar laukė.

Vestuvių nuotaika buvo sugadinta. Bandėme nekviesčiems „svečiams“ pasiūlyti alaus ar ko stipresnio, tačiau, mūsų nuostabai, visada mauktele maukdavę, jie ši kartą gérimo atsisakė. Varvino seilę žiūrėdami į vaišių stalą ir nekantriai

laukė. Jau išaušo, o jie vis tebelaukė. Nesulaukę partizanų ir nieko įtartino nepastebėjė, suėmė mano tévą Antaną Malūką ir mane. Grasino kalėjimu iki gyvos galvos. Jautėme, jog kažkas mus įskundės, bet vis dar nieko negalėjome įtarti. Išdavystė atsiskleidė netikėtai. Auštant vienas iš vestuvininkų pamatė, kaip saugojuisiam mūsų namus kagėbistui iš kišenės iškrito popieriaus lapelis. I vestuves susirinkęs jaunimas miegojo didžiuliamo kambaryje, prinešę ir pakloję ant grindų šieno. Vaikinas, pastebėjęs iškritusį sulankstytą popiergalį, pastūmė jį koja giliau į šieną ir palaukęs, kol saugumietis išeis iš kambario, popierių pakélé. O Jame buvo... Liudo Kervio pareiškimas saugumo viršininkui. Kervys prašė, kad jam būtų sumokėta už darbą, išvardijo visus partizanų būrius bei atskirus žmones, kuriuos buvo įskundės, išdėstė savo „nuopelnus“ tarybų valdžiai ir reikalavo nemažos pašalpos. Raše, kad jam jau pavojinga likti kaime, jis noriš išvažiuoti į Kretingą. Prašyme Kretingos saugumui buvo surašytos pavardės tų partizanų, kuriuos Kervys išdavė būdamas Peldinės miškuose.

Kadangi partizanų ateinant į vestuves saugumiečiai nesulaukė, tai ir konkretesnių įrodymų prieš mus neturėjo. Vis tiek mus su tévuku išvežė tardyti.

Per tardymą sužinojau, jog esu kaltinama už kulkosvaidžio nuvežimą partizanams ir rašomosios mašinėlės parūpinimą. Gerai pamąsciusi, kas galėjo žinoti apie mašinélę ir kulkosvaidį, viską neigiau. Tikriausiai tuos faktus Kervys sužinojo iš kitų partizanų, o gal kas netycia jam prasitare. Man su Kerviu pasišnekėti nesuteikė progos. Tévas buvo kaltinamas, jog vežas partizanams į mišką duoną. Po trylikos

mėnesių žiauraus tardymo tévą nuteisė Maskvos „osoboje sovešanije“ – „ypatingasis pasitarimas“ penkeriemis metais laisvės atėmimo ir išvežė į Komijos autonominę respubliką, į Intos lagerį. Mane tada dar paleido, nes viską atkakliai nei-giau, o konkrečių įrodymų jie neturėjo. Paleido, kad galėtu toliau sekti. Iškamuota ilgų naktinių tardymų, išėjau į laisvę. Supratau, jog namuose jau negalésiu būti nė dienos. Pradėjau slapstytis, nakvoti vis pas kitus žmones. Vos grįžusi iš tardymo, paėmiau saugumui rašytą išdaviko pareiškimą ir nunešiau į mišką partizanams parodyti. Tada dar kai kas paaikškėjo. Kervys savo pareiškimą pasirašė Kadugio slapyvardžiu, nors turėjo ir kitą – Kiškis. Saugumiečių buvo užverbuotas ir Kervio žmonos brolis Jurgis Stanius. Paleistas į būrį kaip šnipas, jis ryžosi mirti būryje kartu su kitais ir saugumui nedirbtį. Tačiau sugrižęs į būrį nepasisakė, kas nutiko, gal abejojo, ar juo potėbus pasitikima?

Pamatęs Kervio pareiškimą, jis patvirtino, jog žinojės abu jo slapyvardžius, tačiau nemanės, kad Kervys dirbs saugumui. Taip buvo išaiškinta, kas išdavė ir kitus partizanų būrius. Vyrams kilo mintis, jog ši pareiškimą saugumietis galėjo ir tyčia „pamesti“, kad nereikėtų Kerviu už paslaugas sumokėti nemažų pinigų. Be to, jis buvo jiems neberekalingas. Daugeliis šio krašto partizanų jau buvo nužudyti ir saugumui būtų buvę geriau, jei Kervi, kaip išdaviką, sušaudytų savi, patys partizanai. Šitokios klastos saugumas griebdavosi gana daznai, kai tik neberekėdavo išdaviko paslaugų. Vyrai jį pasmerkė, kaip išdaviką, vertą mirties bausmės, tačiau Kervys jau gyveno netoli Skuodo stribų apsuptyje ir nevertejo dėl jo aukoti savo gyvybių.

Po to, kai Kervys išdavė mus kaip partizanų rėmėjus, ne kartą Mosėdžio saugumo viršininkas su savo kareiviais žiauriai kankino tévą: sulaužė šonkaulius, trypé jį kojomis, sudaužė galvą. Tévas tylėjo. Atkakliai, vyriškai. Neturėjau teisés palūžti, dejuoti ir aš.

Kai areštavę mano tévą nieko iš jo nesužinojo, Skuodo stribai, kurie mums buvo nepažistami, persirengę partizanais atėjo į mūsų namus. Ilgai beldési į duris. Mama tada sirgo, gyvatė buvo įkirtusi į koją, ir ji negalėjo greit prieiti prie durų. O stribai – „partizanai“, įvirtę pro duris, émė motinai priekaištanti: „Matai, tavo vyras mums padėdavo, pats į mišką duoną atveždavo, o tu mus išduodi, komunistų bijai?“

Mama tylėjo. Iš karto suprato, kokie „partizanai“ ją aplankė. Partizanai niekada piktais nekalbédavo, nesikeikdavo ir dėl nieko nepriekaištavo. Mama susiorientavo, ką daryti. Gretimam kambaryje, atėjės mūsų aplankytí, miegojo sesers vyro brolis: jis pažino Skuodo stribus, o šie, jí pamatę, skubiai išsinešdino. Tačiau savo žygį stribai tėsė: tą pačią naktį apéjo ir kitus namus ir ten puolé: „Ką tu mums, Lietuvos laisvés kovotojams, gero padarei? Gal tu komunistas, atsakyk?“ Taip ir įkliuvo Leonas Kinčius, kurio sūnus partizanas jau buvo žuvęs. Atsivéré žmogus ir pasaké, kuo padėjės partizanams, kaip kepęs duoną, iš kur gaudavęs miltų. Tik kitą dieną suprato, jog suklydės ir teks ruoštis ištremimui. Jí ištremé į Sibirą kartu su mano tévuku, nes Kinčius buvo nurodės, kas jam davé miltų partizanų duonai.

Saugumo voratinklis driekėsi per visą Lietuvą.

Po tévo arešto ir tardymo, nors ir pareidavau į namus, supratau, jog turiu ilgesniams laikui dingti iš savo apylinkių. Sumečiau pédas, dargi pavyko valdininkus įtikinti, jog esu pametusi pasą, ir įsikūriau Panevėžyje. Ten baigiau gimnaziją. Palaikiau ryšius su partizanais, jiems padėdavau dažniausiai per mamytę.

Mūsų namai jau buvo sekami.

Pamiškių sodybose pagausėjo besilankančių svetimų žmonių, ne visais ir pažistamais jau galėjai pasitikėti.

1947 metų žiemą vieną šeštadienio vakarą pas kaimyną Šorį susiruošė nakvoti penki partizanai: Leonas Čepas-Mikė, Jurgis Stanius-Povas, Vacys Stonkus-Uosis, Jurgis Lenkauskas-Topolis ir Edvardas Šmita. Partizanai ramiai praleido naktį ir pasiliko dienoti: reikėjo susitvarkyti rūbus, susitai-syti batus, pailséti. Namų šeimininkai Šorys su žmona, pašéré gyvulius, išvažiavo į bažnyčią. Buvo gražus rogių kelias, jie greitai pasieké miestelį.

Vos šeimininkui išvažiavus, atbėgo kaimynų berniukas ir pasakė, kad kaime pasirodė stribai su rusų kareiviais. Partizanai nesutriko, paslėpę šulinęje viską, kas galėjo sukelti įtarimą, jog sodyboje būta svetimų, ir, vienas kitą pridengdami, pasileido į mišką. Stribai su kareiviais atléké labai greitai: liepė apylinkės pirmininkui parodyti, kuri Šorio sodyba? Pirmininko būta doro žmogaus, jis émė ir nurodė ne tą sodybą. Kol stribai susiorientavo, partizanams liko šiek tiek laiko pasitraukti. Nubégę apie 5 kilometrus, vyrai sustojo pailséti. Du partizanai atsiskyré nuo grupės ir pasuko į savo kaimą, kur pasislėpė. Kiti pailséjé bėgo toliau. Leonas Čepas, Vacys Stonkus ir Jurgis Lenkauskas traukési trise. Stribai juos

vijosi. Kareiviai irgi bėgo iš paskos, ištisai šaudydamai. Gąsdino gyventojus, kurie bematant išsislapstę gryčiose, nes tuo metu pasirodyti lauke buvo pavojinga: nesvarbu, kas būtum – nušaus, né pavardės nepaklausę. Partizanams reikėjo perbėgti platų vieškelį, už kurio buvo didelis miškas, išsigelbėjimas. Čepas – labai stambus vyras, jam bėgti buvo sunku. Stonkus stengėsi padėti. Perbėgant vieškelį Stonkui peršovė abi kojas. Kaulo nekliudė, bet ant sniego liko platus kraujo pėdsakas. Tai pastebėjė, stribai dar įnirtingiai puolė vytis, persekioti. Čepas irgi buvo pervargęs, nepajégė toliau bėgti. Vyrai jį atvedė prie eigulio Pučkoriaus sodybos ir papraše duoti arklį. Eigulys atsisakė, tikino, jog arkliai jauni ir jis jų greit nepakinkys. Be to, jau esą vėlu, ar ne geriau būtų vyrams pernakvoti? Partizanai, kiek pailsėjė, keliamo toliau. Staiga už vienos sodybos pamatė stovintį pakinkytą į roges arklį. Šeimininko nesimatė. Gal taip žmogus norėjo padėti partizanams ir likti nežinomas? Mat ir kaime žmonės jau pradėjo vienas kitą įtarinėti, bijoti. Vyrai sėdo į roges ir nuvažiavo. Kareiviai su stribais juos vijosi, kol sutemo. Stojo naktis, kraujo pėdsakų nebesimatė, todėl bėgančius persekioti buvo sunkiau. Taip atsitiko, kad suteinus ir partizanai, ir persekiotojai sustojo poilsio tame pačiame Narmantų kaime. Partizanai išvažiavo dar neišaušus, labai anksti, aprišė sužeistajam žaizdas. Taip atitruko nuo persekiotojų.

Stonkus vėl slėpėsi bunkeryje, gydėsi žaizdas. Kulkų perkirsti raumenys sugijo greit, tačiau sveikata silpo. Jam reikėjo stacionarinio gydymo. Po sužeidimo ir nukraujavimo paastrėjo kitos ligos. Kaimas, kuriamė jis slapstėsi, buvo nuo-

lat krečiamas rusų įgulos kareivių, todėl dažnai tek davo keisti vietą.

Ne geresnis likimas teko ir dvim partizanams, atsiskyrusiems nuo bėgančių grupės. Jurgis Stanius ir Edvardas Šmita, sėkmingai pasiekę savo kaimą, sustojo pailsėti pas pažastamą žmogų, nes toliau bėgti nepajégė. O žmogelis, vadintas save Orlovskiu, jau buvo saugumo užverbuotas ir labai įbaugintas. Mat buvo šaudės žydus ir bijodamas atpildo nuėjo dirbtį saugumui. Žudikas yra žudikas, jam nesvarbu, ką žudyti, ką išduoti. Orlovskis tuoju pat apie pabėgelius pranešé Jurgio Staniaus seserai Kervienei. Ji atėjo pasimatytį su Staniumi ir įkalbėjo jį, pasinaudojus proga, spruktį nuo draugų ir pasiduoti. Vis tiek partizanų kova jau pralaimėta. Baigta... Tai ar ne geriau pačiam pasiduoti ir išlikti gyvam? Tąkart Jurgis Stanius sesers nuomonei pritarė. Gal neišlaikė partizanas nuolatinio persekiojimo, išdavysčių, draugų žūties, palūžo sveikatai ir ryžtas kovoti toliau? Negaliu jo nei teisti, nei smerkti: partizano kelią pasirinkti ir testi iki galio, iki mirties galėjo tik labai stiprus kūnu ir dvasia žmonės.

Jis padarė didžiausią, lemingą klaidą savo gyvenime. Nors okupantai žadėjo buvusiems partizanams laisvę ir ramų darbą, jei patys pasiduos, – duoto pažado nesilaikė.

Beje, saugumiečių talkininkas Orlovskis irgi susilaukė atpilda: kai tapo neberekalingas, patys enkavédistai jį sušaudė už... žydų šaudymą. Nuteisė mirties bausme „savą“ žmogų, kuriam patys buvo davę daug slapyvardžių, kurio paslaugomis ilgą laiką naudojosi.

Juodu juodžiausiu prakeiksmu gulė ant okupantų mūsų skausmas ir ašaros dėl žudomų vyrų ir sūnų, deginamų namų,

likusių našlaičiais vaikų, o jie tebesėjo mirti. Nei motinų maldos, nei prakeiksmai nesustabdė raudonųjų ordų. Ta baisi jėga galėjo tik pati save sunaikinti. Tačiau dabar ji naikino kitus: visus ir viską savo kelyje. Vis dažniau mirtinai sužeisti mano kovos draugai savo krauju laistė gimtinių žemę. Mums liko tik neviltis ir ilgi vergystės metai.

Atėjo 1948-ųjų ruduo. Silpo Vacio Stonkaus sveikata. Vis dar neįstengė pakilti iš ligos, kraujavo žaizdos. Vėlų rudenį drauge su partizanu Augustu Baužiu jis gavo suklaustotus dokumentus ir ruošesi važiuoti gydytis. Mano mama jiems padėjo ir... atvežė tiesiai pas saugumo šnipą. Galima įsivaizduoti, kiek jų Lietuvoje buvo, įklimpuisių saugumo tinkleose.

Žinojau, kad man teks partizanus globoti. Stonkus atėjo iš Žalimo būrio, Baužys iki sužeidimo partizanavo Lenkimų, o vėliau Baksčio būryje. Partizanai tikėjosi įsikurti Šilutėje, kur mama juos nuvežė. Ji kreipėsi į Antaną Budrikį, iki to momento visai neįtartiną žmogelį. O jis jau buvo saugumiečių dešinioji ranka, akys ir ausys. Gal ir pats dėl savo gyvybės baiminosi. Nežinau, kas jি skatino uoliai dirbtį saugumui, bet savo juodą darbą jis padarė. Žmogėnas labai maloniai mamą sutiko, priėmė partizanus, netgi įdarbino, sakydamas, kad mažiau bus įtarimų, o iš tiesų per šiuos partizanus tikėjosi atsekti ryšius su kitais būrio vyrais.

Prieš šv. Kalėdas mudvi su mama nuvežėme jiems maisto.

Beje, kai mes atvežėm partizanams maisto, Budrikio žmona man pasakė: „Nevažinék daugiau pas mus. Pavojinga...“ Subarė mane, sakydama, kad esu labai jauna ir man

čia nederėtų rodytis. Mudvi su mama susižvalgėme, abiem kilo mintis: gal norėjo moteris mus įspėti, tačiau bijojo kalbėti atviriau? Gal iš visos širdies panoro atskleisti tiesą ir bijojo. Negi ji ir savo vyro jau privengė?

Pasirodo, Budrikis Kaune lankėsi pas Palio Galdiko-Dūmo broli. Apie ką jiedu kalbėjos, niekas nežino, bet greit Galdikas buvo suimtas. Laimė, kad Budrikis nežinojo apie mano slapstymą ir gyvenamą vietą Panevėžyje. Mudvi su mama išvykome, padékojusios šeimininkei ir pažadėjusios daugiau nesirodyti, prisiminti jos patarimą.

Praėjo dvi savaitės, ir mama atvažiavo į Šilutę dar kartą susitikti su partizanais, bet pas Budrikius neužėjo. Nuvežė vyrams švarių skalbinių ir rengėsi išskalbtį jų baltinius. Naktį kažkas priėjo prie lango, kur mama miegojo, pasibeldė ir pasakė, kad mes visi esame išduoti. Mama nespėjo nei padékoti, nei pamatyti, kas ją įspėjo, tik išgirdo aiškų balsą: „Békit tuoju pat, jei tik suspésit. Skubékit! Lenkimų stribai su kareiviais jau košia mišką, ruošia masinę areštų ir partizanų naikinimo akciją!“ Mama pamatė skubiai nuo lango nubégantį jaunuolį, tikriausiai vaikinas buvo iš Lenkimų kaimo. Amžinai jam likome dėkingos, nors taip ir nesužinojau, kas jis buvo ir koks jo gyvenimo kelias. Gal žuvo, kaip ir daugelis jaunų Lietuvos vyrų, nežinomų didvyrių, išėjusių kovon už laisvę. O gal jam pavyko išvengti okupanto kulkos ar tremties? Niekada nesužinojau... Vis tiek linkėjau jam širdyje visokių likimo malonių.

Partizanai laiku išbėgo iš šių namų, nors Lenkimų stribai jau buvo informuoti, kur kas slapstosi. Išėjo nebaigę gydytis, nesustiprėjė.

Baužys grįžo pas partizanus į mišką. Stonkų, kuris dar jautėsi labai silpnas, mama atlydėjo pas mane į Panevėžį. Man pavyko ji paguldyti į miesto ligoninę, kur jis gydėsi Ignas Viskontas pavarde. Įregistruavau ji kaip savo broli.

Kokia tu žavi, skaisti ir paslaptinga, jaunyste. Mano jaunyste! Šventa ir nepakartojama, palaiminta partizanų laužo ugnele ir ruginės duonos abišale, paženklinta Tėvynės meile ir neapykanta okupantams, persekiota stribo kulkų, rusų kareivių automatų serijomis sužeista, mano téviškės sodybų gairais ir motinų ašaromis palydėta... Kokia tu rūsti, mano jaunyste... Kokia tu man brangi, išlydėjusi mane iš merginos į moters gyvenimą, dovanojusi pačią gražiausią meilę.

Dékoju likimui už tuos vienuolika mėnesių, kuriuos man suteikė draugystė ir Vacio Stonkaus meilė, – šito gražaus žmogaus, slapta tapusio mano teisėtu vyru. Tik niekas apie tai nežinojo, nebuvvo jaunimo pulko ir pirmojo nuotakos šokio bičiulių būryje... Mama ir du mudvieju draugai palinkėjo mums sėkmęs.

Mes gyvenome savo varganos jaunystės džiaugsmu, meile ir viltimi, o mūsų jau ieškojo. Vieną kartą nesubrendėlis Vacys Laureckis, pajutęs, kad mama dažnai važiuoja į Panevėžį, pradėjo mane sekti. Netgi išdriso apsigyventi mano kambarystė namuose ir mamos globojamas gyveno dvi savaites. Leido išdaviko sąžinė imti iš mamos rankų duoną ir viralą, naudotis mūsų namų šiluma, meile ir... mus išduoti. Negi vaikinukas jau gimė su išdaviko sąžine? O gal jo taurius jausmus nustelbė aklas paklusnumas kruviniems komunizmo stabams? Gal jautėsi esas vergų ideologijos didvyris?

Ne mums suprasti, kas jo žingsnius, mintis ir protą užvaldė ir kuo jam buvo atlyginta už padarytą niekšybę. Mama ji priglaudė kaip vargšą tremtinių vaiką, neturėjusi pastogės. Kaip dažnai už duoną ir meilę atsilyginama akmeniu.

Mudu su sužadėtiniu šito nežinojome, nejutom atslenkančios grėsmės. Gyvenom savo didele meile, pogrindyme gimusia, savo mažu džiaugsmu: sėkmingai praleidę dieną, džiūgavome, kad grįžta jo sveikata.

Visam gyvenimui likimas padovanojo atmintiną mūsų slaptą sutuoktuvių dieną.

Panevėžio vikaras atsisakė mus sutuokti, nes bijojo sau-gumo, jautė, kad yra sekamas. Sutuokė mus kitas kuni-gas senoje Panevėžio bažnytélėje. Liudytojai buvo mano draugė Zuzana Imbrasaitė su bičiuliu Gediminu Morkūnu. Tuokémés slapta. Vakare tamsioje bažnytélėje mirgėjo žvakelės, tyliai laimino senas dvasingo veido kunigas, linkédamas ištikimybės ir laimės, užuojautos ir pasiaukojimo visuose mūsų keliuose. Saké tylius gražius žodžius, o jo akys tarytum klausė: „Kas jūsų laukia, vaikai? Ką jums teks iškentėti?“ Tyliai mintyse to paties klauséme ir mu-du. Kai po sutuoktuvių keturiese susėdom prie kuklaus šventinio stalo, padengto baltutėle staltiese, papuošto žalia rūta, visi keturi pravirkom: žinojom, kas mūsų laukia... Tapusi partizane, daviau pati sau ižadą niekada neištekėti. Bet buvau jauna, buvau mylima ir pati negalėjau nepamilti doro protingo žmogaus. Mus siejo bendra kova už Tėvynės laisvę, mus sujungė nenugaliamas jaunystės ir gamtos šauksmas. Slépēme nuo žmonių,

kad esame sutuoktiniai, saugojom mus sutuokusio kungigo paslaptį, kad ir jis nenukentėtų.

Vis tiek su viltimi kėlėme savo pirmąjį vyno taurę už mūsų bendro gyvenimo džiaugsmą ir sėkmę. O skruostais nesulai-komu upelio riedėjo ašaros: kodėl net pačią gražiausią savo gyvenimo dieną privalėjome slėptis nuo žmonių? Juk niekam nebuvome nusikaltę! Ką Lietuvai padarė sovietai? Ateityje aš dar ne kartą šito klausiu, tik niekas man neatsakys.

Tą nepamirštamą naktį verkiau savo vyro glėbyje, tarytum aiškiai regėdama, jog mus greit išskirs... ne lemtis, ne staigiai mirtis, o tas prakeiktas saugumo voratinklis. Greit okupanto ranka mus kankins, o žodis teis be kaltės ir teismo. Tačiau vienos niekšybės raudoniesiems nepavyko padaryti – nužudyti Tėvynės meilę mūsų širdyse ir priversti užmiršti vienas kitą.

Ačiū tau, likime, už taurų žmogų, tapusi mano vyru.

Dékoju už mirksinčią žvaigždžių šviesą sutuoktuvių naktį, už pilnatvés jausmą, nors manės dar laukė daugybė be galos sunkių dienų ir valandų. Ačiū už tai, kad aš dar nežinojau, jog mylimiesiems žvaigždžių lietus lyja vienintelę naktį...

Dirbau kasininke miesto kultūros skyriuje, mano vyras pradėjo dirbtį Stačiūnų paukštyne. Vis dar palaikiau ryšį su partizanais, padedavau jiems kuo galėdama. Gyvenome vil-timi, jog išauš ir šviesesnės dienos mūsų padangėje. Neilgai buvo lemta guostis svajonėmis.

Mus jau seké, nors susituokéme ir gyvenome svetima Viskontų pavarde. Tikrajų mano pavardę žinojo tik mudu sutuokęs kunigas. Žinoma, ir tie, kurie mano vyra pažinojo

ankščiau. Kartą, eidama ryta į darbą, pamačiau, jog ant kaimyno namų laiptų sėdi ir dairosi Budrikis. Nė nepagalvojau, kad jis dairosi savo aukos – mudvieju. Po kelių dienų mano vyra areštavo. Buvo 1949 metų gruodžio 7 diena. Išdavikas Antanas Budrikis atpažino Stonkų. Pranešė sau-gumui, o kagėbistai priverte šeimininką mus sekti ir stebeti. Kai vyra areštavo, aš buvau darbe. Sužinojusi, kad Stonkus atpažintas ir suimtas, aš, kiek įmanoma pakeitusi išvaizdą, skubiai išvažiavau iš Panevėžio į Klaipėdą. Dvi savaites slapsčiausi pas savo draugę Kazytę Puškoriūtę. Ji slėpė dar vieną partizanę – Rožę Kilčiauskaitę iš Ylakių valsčiaus Trumplaukės kaimo, todėl ilgai čia gyventi negalėjau.

Vieną dieną vietinis milicininkas atėjės pasakė mūsų kaimynams: „Tū mergaičių nuotraukos yra iškabintos milicijos skyriuje“. Tikriausiai šitaip jis norėjo perspėti mūsų šeimininką. Kaimynas viską papasakojo mums, ir tą pačią naktį, vos spėjusi pasiimti, kas reikalinga, aš išbégau.

Vėl į mišką. Kito kelio man jau nebuvo. Prie Lenkimų, Latvijos pasienyje, pamiskėje gyveno mano pažystama Kazytė Jonušaitė. Ji mane priglaudė, rūpinosi, saugojo. Čia užeidavo ir kiti Lietuvos partizanai – mosėdiškiai, skuodiškiai iš Jono Eidiejaus-Sakalo būrio. Susitikau ir su Stonkaus draugais.

Latvijos miškuose vėl buvau priimta į partizanų būri. Tęsiau kovą Jono Eidiejaus-Sakalo būryje. Gavau pistoletą. Mano slapyvardis buvo Jadzė.

Iš pavojų ne kartą mane gelbėjo partizanas Augustinas Baužys. Kiek nepakeliamai sunkių akimirkų patyrė šie vyrai, niekas nesužinos ir kažin ar suprastų, kokie garbingi tai buvo

žmonės. Esu krikšcionė, tačiau giliai širdyje niekada neatleisiu tiems, kurie apjuodino, apmelavo šventą partizanų kovą, kurie juos pavadino ir dabar dar drįsta vadinti banditais. Labiau pasišventusių Lietuvai žmonių nebuvalo sutikusi. Deja, šie jauni vyrai buvo persekojami, išduoti, klasta nužudyti arba krisdavo nelygioje kovoje su rusų kariuomene. Jie buvo paskutiniai pasišventėliai laisvei.

Mūsų būryje merginų nei moterų nebuvo, todėl manės vyrai į pavojingesnius žygius neleido. Aš vis dar laukiau, kuo baigsis vyro teismas.

Prisiekiau žvaigždėtam dangui naktį: jeigu mano vyrą nuteis mirties bausme, tada man patikėtas ginklas irgi pradės šaudyti. Be gailesčio: nesvarbu, kad esu moteris – eisiu į pačią mirtį. Ir niekas manės nesustabdys. Nesuvirpės ranka, nesudrebės širdis šaunant į okupantą, į mano vyro žudikus. Už mudvieju sutryptus gyvenimus, už bendražygių mirtį.

Į mano priesaiką atsakė nukritusi žvaigždė. Vienintelė, nukritusi šią tamšią naktį.

Geresnių pėdsekių už saugumo nusamdytus dvikojus nė garsiausi pasaulio kinologai neišugdys. Pas mano draugę Kazytę, pasivadinęs partizanų ryšininku, pradėjo vis dažniau ateidinėti apyžiopliu apsimetęs kaimo bernelis Merkeliš. Sakėsi esas patikimas partizanų ryšininkas. Gal juo kažkada ir buvo, tačiau pas Kazytę ateidavo jau kaip saugumo agentas. Kada ir kaip jį užverbavo saugumiečiai, man nepavyko sužinoti. O jis tada tik manimi ir domėjos, émë klausinéti, kas aš ir iš kur atsiradusi? Kazytė gyveno apie 3 kilometrus nuo Lenkimų miestelio, todėl abi labai nustebome, kai pas

ją pradėjo lankytis ir niekada jos artimais draugais nebuve miestelio mokytojai. Ko jiems per šaltį ir sniegą klampotį kelis kilometrus žiemos vakarais?

Sprendési mano likimas. Laukiau vis atidėliojamo vyro teismo. Kraupūs būdavo šalti vakarai ir naktys, kai pajutus pavoju, pagausėjus apylinkėje enkavédistų dalinių, tekdavo vienai slėptis miške, išalusiamė bunkeryje. Miške buvo labai daug vilkų, ne kartą jutau juos slankiojant aplink bunkerį, girdéjau staugiančius, laukiančius aukos. Dienų dienas ir naktis tekda vo išbūti slėptuvėje belaukiant, kol enkavédistai paliks Kazytės namus ir kaimą. Tada ji ateidavo manės pasiimti...

Nuo šalčio, kančios ir nežinios dėl vyro likimo sunkiai susirgau. Visą kūną išbérė votimis. Skausmingi pūliniai buvo nuolatiniai partizanų palydovai. Tokia nežmoniškai suniki dalia, bet mes patys pasirinkom ši kelią.

Įvyko vyro teismas. Sužinojau – nuteistas mirties bausme.

Tą akimirką aš numiriau kartu su juo. Tą akimirką aš ji pirmą kartą palaidojau. Buvau vieniša, negaléjau net į viltį atsiremti. Tik prašiau Visagilio: „Sugrąžink man jį, leisk paskutinį kartą pamatyti, gyvą ar sužaudytą, bet leisk dar kartą išvysti mylimajį“.

Į mano maldą atsakė bunkerio tyla, net vilkai nekaukė aplinkui. Toje kraupioje tyloje, slépdamas nuo saugumo pėdsekių, aš palaidojau vyrą. Mintyse. Kai skausmingai su juo atsisveikinau, kai ašarų nebeliko, Dievas mane išklausé: Vaciu Stonkui mirties bausmė buvo pakeista dvidešimt penkeriais metais lagerio. Vėl išžiebė viltis jį kada nors pamatyti, nors gerai žinojau, kad sovietinis lageris – ta pati mirtis, ta pati mirties bausmė, tik lėtesnė.

Nuteistas dvidešimt penkeriems metams lagerio ir partizanas Palys Galdeikas. Išvežtas į Lukiškes, laukia tremties.

Enkavėdistai vis dar siuntinėjo pas Kazytę savo šunis tikrinti, ar manęs pas ją néra?

Niekada neatleisiu okupantams už mano vyro kančią, už vieną po kito žuvusius Jono Eidiejaus-Sakalo būrio partizanus, kurie globojo mane.

Sirgau. Išvargino votys ir sunki 1950-ujų žiema besilapsiant, kasdien su mažesne viltimi žvelgiant į virus, žūstančius kautynėse su nė kiek neretėjančiomis rusų kareivių ordonais.

Mane aplankė mama. Pamačiusi išbertą votimis, išsekusią nuo kančios, pravirko. Pro ašaras prašė, kad legalizuotčiausi. Sunkiausia matyti verkiančią motiną. Susirinko ir būrio vyrai.

Partizanai pritarė mano motinai ir liepė legalizuotis: jei išliksiu gyva, galėsiu padėti nuteistiesiems. Toks buvo vyrų sprendimas. Tuo momentu šito tikrai nenorejau, šventa partizanės priesaika buvau sutvirtinusi ryžtą kovoti iki mirties. Taip ir pasakiau, bet vyrų sprendimui pritarė rinktinės vadasis Kazys Kontrimas-Montė. Jo nepaklausyti nebuvo galima. Ne tiek pritarė, kiek įsakė ir ipareigojo: kaip ir kuo beišgalint padėti partizanams, kurie vienaip ar kitaip išliks gyvi, gelbėti nuo bado atsidūrusius kalėjime, lageriuose, tremtyje ar iš ten sugrižusius. Šitai pareigai, pasižadėjimui, duotam vadui Kontrimui-Montei, likau ištikima visą gyvenimą.

Man teko iškeliauti į kitą vietą, esančią už 25 kilometrų nuo Lenkijos.

Palaimino mane vyrai naujam tyliam žygini, be ginklo ir be šūvio: išlikti, padėti gyviems. O jie pasirinko kovą iki mirties. Néra žodžių, kurie palengvintų išsiskyrimo akimirką – iškilmingą, sunkią, tragišką. Visi žinojome: daugiau nepasimatysime, nebent per stebuklą. Automatą palikau vyrams, o mano pistoletas teko Vytautui Gedrimui, Skuodo pogrindinės organizacijos vadovui. Beje, juos visus irgi išaiškino. Nuteisė dvidešimt penkeriems metams lagerio. Mažiau nė neteisidavo.

Paklususi vado įsakymui, atsisveikinau tylomis, į akmenį sustingusi išsiskyriau su savo ginklu ir kovos bendražygiais. Vienintelė mintis nustelbė viską: ar pamatysi dar nors kartą juos gyvus, o gal jie liks gyventi tik mano atmintyje?

Aš jau nebijojau būti išduota, susekta, juk niekam iš partizanų, nei savanoriškai pasidavusių, nei bandžiusių legalizuotis slapta, nepavyko išvengti kalėjimo ar tremties. Nesišikėjau, kad man bus kitaip.

Išėjau į „legalų“ gyvenimą slapta, su padirbtais dokumentais.

Mama jau slapstėsi. Labai norėjau su ja pasimatyti. Kas bus – tebūna! Važiuoju. Pakeliui į Kretingą mane sulaike keli enkavėdistai ir stribai. Nusivarė į savo lindynę.

Koks stribų triumfo žygis, kokia ginkluota palyda vienai moteriai! Tarsi būčiau Spartako mylimoj!

Su moterimis mūsų stribeliai mokėjo kariauti, nieko nepasakysi. Kretingoje mane išlaikė visą savaitę. Nežinau, kas atsitiko, bet visai negalejau valgyti. Septynias dienas badavau, jaučiau didžiulį silpnumą visame kūne. Iš man šiurkščiausiai pateikiamų kaltinimų ir klausimų supratau,

jog kol kas jie nieko tikro apie mane nežino. Matyt, aš jiems nepatikau ne mažiau nei jie man, nes patardę išvežė į Klaipėdą. Vis dėlto aš jiems buvau labai svarbi! Išodino į traukinį, patys su automatais, įremtais man į šonus, prisėdo šalia. Okupantai šventė savo pergalę prieš partizanus, daugelį jų jau nužudę. Džiūgavo tada, kai verkė visa Lietuva.

Vežama traukiniu nualpau. Atgaivino. Nuvarė į geležinkelio KGB. Čia uždarę, vėl savaitę išlaikė. Ir vis reikalavo: „Surask ir atvesk mums Bauži! Kur jis yra?“ Kokia laimė – jie iš tiesų ne kažin ką apie mane žino, – supratau iš jų absurdų klausimų. Atsakiau, kad šito jų ieškomo Baužio nesu nei mačiusi, nei girdėjusi apie jį, nei žinau, kas jis. Netgi pagrasinau, kad pasiskusiu jų pačių vyresnybei. O jeigu jau labai reikia – šaudykit vietoje! Šiaip ar taip, matau, ilgai neištversiu, gal greita mirtis būtų tiesiog palaima.

– Velniai tavęs nematė! – iškošė pro dantis. – Važiuok namo! – pagaliau leido saugumo parankinis. – Vis tiek anksčiau ar vėliau viską sužinosim!

Ačiū! Vadinasi, dar nežinot!

Važiuoju pas mamą! Pakeliui į kaimą išlipau Kretingoje, nes jaučiausi labai blogai: pylė prakaitas, buvo silpna, visai netekau jėgų. Ryžausi pernakvoti pas pažistamus. Beeinančią į numatytą vietą, mane vėl sulaikė geležinkelio kagėbistas. Nuvedė tardymui: kada jiems bus gana?! Paklausinėjo, pamatė, kad vos laikausi ant kojų, ir paleido, patikrinę dokumentus. Beje, to gerojo, „švaraus“ paso aš jiems neparodžiau, niekam nebuvalau prasitarusi, kad tokį pasą turiu. Jis man pasitarnaus ieškant darbo.

Susitikau su mama, kuri irgi buvo sekama, slapstési. Sužinojau, kad mano vyras jau ištremtas į Kazachstaną, Džezkazgano lagerį. Ryžausi važiuoti pas jį ir parašiau jam laišką: atvažiuosiu, kol esu laisva. Tačiau vyras per žmones man skubiai atsiuntė atsakymą, prašydamas likti Lietuvoje: „Laisvėje tau gal bus geriau gyventi, kad ir kas benutiktų, lik téviškėje. Čia labai sunku... Nevažiuok“.

Padedant draugės vyrui, Kretingos švietimo skyriaus vedėjui Daugeliui, įsidarbinau Vaineikių pradinėje mokykloje.

Susitikau su Kardo rinktinės vadu Kaziu Kontrimu-Monte ir jo vyrais. Supratau, jog dabar jiems esu reikalinga kaip niekad. Partizanų gretos jau buvo labai praretėjusios, daugelis mano pažistamų vyrų žuvę.

Dabar Žemaitijos miškuose vyrai veiklą planuodavo kartu, numatydavo bendras akcijas, todėl man dažnai tek davavo atėjusius iš kitų būrių partizanus nuvesti pas Montę. Gerai pažinojau apylinkes, Vaineikių girią ir Peldinės miškus, kur dažniausiai sustodavo Kardo rinktinės partizanai.

Okupantai stengėsi ištremtųjų sodybose apgyvendinti rusus kolonistus. Dabar jie sodybų jau nedegino, įkurdindavo jose įvairiausio plauko šnipus, nežinia iš kur atsibasčiusius. Neleisti rusams įsitvirtinti Žemaitijos kaimuose ir buvo viena iš svarbiausių partizanų veiklos krypčių. Ginkluoti partizanai drąsiai eidavo susitikti su atvykusiais kolonistais ir trumppai pasakydavo: „Arba išnykstat tuoju pat, arba... liksite čia gulėti po žeme ir niekas nesužinos, kur jūs ir kas su jumis atsitiko“.

Padėjau partizanams kuo galédama: vaistais, maistu, drabužiais. Nors turėjau „švarius“ dokumentus ir netgi fiktyvų pasą svetima pavarde, stengiausi dažnai keisti gyvenamają vietą. Buvau atsargi. Partizanai per ryšininkus visada žinojo, kur esu, aš apie jų bédas – taip pat. Atmenu, vedžiau virus į Vaineikių girią, kur buvo sustoję Montés partizanai. Jie numatė bendras akcijas, tarësi, kaip saugotis infiltruojamų į būrius saugumo agentų. Buvo nuspresta nejisileisti į būrius naujų partizanų, nors jau daugelis vyrų buvo žuvę. Tik šitaip buvo galima išvengti saugumo agentų ir išdavysčių.

Deja, partizanų gretos kasdien retėjo. Okupantų buvo labai daug, enkavëdistų daliniai atsiusti net į mažus miestelius.

Žuvo mūsų ryšininkė Abrutytė. Per apsuptį ji buvo sunkiai sužeista ir po dviejų parų mirė. Žuvo ir namo šeimininkas Vaseris, kai jo namuose rusų kareiviai apsupo partizanus. Susišaudymo metu buvo sužeistas vadas Jonas Eidiejas-Sakalas. Jam drauge su jauniausiu būrio partizanu Pranu Petrauskui pavyko pabégti. Sužeisti vyrai per naktį nuéjo 30 kilometrų mišku ir pasislépę. Gydësi véliau pas pažiastamą ūkininką Vaineikiuose.

Besigydančius partizanus 1952 metų sausio mënesį apsupo rusų kareiviai. Sléptuvé, įrengta kambarje, antro išéjimo į lauką neturėjo. Vyrams beliko vienintelė išeitis – pasirinkti kalėjimą ar mirtį. Jie abu iš sléptuvës po enkavëdistų įsakymo pasiduoti neišėjo.

Pranui Petrauskui tebuvo devyniolika metų. Kai vadai pasaké, kad neišeis, nepasiduos gyvas – nusišaus, ir pataré

savo jaunam bendražygiui pagalvoti, gal bent jis išliktų gyvas, gal atlaikytų kalėjimą ir kankinimus, gal dar sugrižtu, Pranas Petrauskas atsisaké pasiduoti. Tik prašé: „Vadė, nušaukit mane... Aš pats negaliu to padaryti. Prašau, nušaukit mane, juk nieko iš artimujų aš jau neturiu, nežinau, kur jie ir kas jiems nutiko. Aš lieku ištikimas priesaikai. Pri-valot mane suprasti...“

Kaip jie abu žuvo ir kokios buvo paskutinės bendražygių gyvenimo akimirkos, jau niekas nesužinos. Kai išgirdę šūvius rusų kareiviai ipuolé į namą, partizanai jau buvo negyvi.

Pranas Petrauskas liko mano atminty kaip labai ryžtingas karys. Kategoriskai pasipriešinës, nesutikës tarnauti Raudonojoje armijoje, jis kurį laiką slépësi téviškéje Arslos kaimme, o véliau išéjo pas partizanus. Tai buvo tvirtas ir dråsus vaikinas, vykdë sunkiausias užduotis, ne kartą sëkmingai sugebéjo pasitraukti po susišaudymo su enkavëdistų kariuomenë. Teliks amžinai gyva atmintis, lyg paminklas jí pažinojusių širdyse.

Susipažinau su Kardo rinktinës partizanu Pranu Končiumi, kuris beveik visada kartu su vadu eidavo į susitikimus su kitu būriu ar rinktinës partizanais.

Praną Končią okupantų saugumas gaudë nuo 1944 iki 1965 metų. Jis, buvës šaulys, puikiai šaudë, buvo gerai trenruotas, ištvermingas, stiprus. Jí labai ilgai seké ir vis nesugaudavo.

Juoda juodžiausia išdavystė padéjo okupantams. 1965 metų liepos 6 (15?) dieną sodybą netoli Salantų, kur poiliisi buvo sustojęs partizanas, net keliais žiedais apsupo didžiulis rusų kariuomenës bûrys. Ir laukë visą parą

įsislaptinę kareiviai enkavėdistai. Rytą, kai partizanas išėjo iš savo slėptuvės gryno oro gurkšnio įkvėpti, pasimankštinti, jį nušovė – šūvių papliūpos pasipylė iš visų pusų. Atvirai, akis į akį susiremti su juo né vienas neišdrīso.

Taip žuvo paskutinis išlikęs Žemaitijos partizanas Pranas Končius, turėjęs Adomo slapyvardį, gimęs 1914 metais Salantų valsčiuje, Bargilio kaime.

Kulkų suvarptytą kūną enkavėdistai išvežė į Kretingos ligoninės lavoninę, kur buvo nustatyta ir patvirtinta žuvusiojo asmenybė. Spėjama, kad partizano kūnas buvo išvežtas į Kretingos technikumo parką ir ten užkastas.

„Pergalės laurai“ už paskutinio Žemaitijos partizano sugavimą atiteko tuometiniam KGB Kretingos poskyrio viršininkui Donatui Adomaičiui, labai greit po to tapusių Klaipėdos saugumo 5-ojo poskyrio viršininku.

Visi Kardo rinktinės vado Kazio Kontrimo-Montės sau-gomi partizanų dokumentai, žygio ir akcijų dienoraščiai buvo sudėti į metalinį bidoną ir užkasti Vaineikių kaime prie Almino sodybos. Žinojau vietą, kur paslėpti dokumentai, po atgimimo jų ieškojome, tačiau nesuradome. Net likučių. Gal kas nors, juos suradės, dar paskelbs, o gal jau seniai, netyčia atkasęs, sunaikino? Liko tik tai, ką išsaugojo atmin-tis.

Mano paskutiniai partizanavimo metai jau praėjo po-grindyme, nes atviros kovos nebegalėjo būti.

Vis grįžtu atminties labirintais į praeitį.

Prislėgė dar viena didelė, skaudi netektis. Iš visokių bėdų gelbėjusi Mosėdžio krašto partizanus, slaugiusi ir

gydžiusi sužeistuosius, žuvo mūsų švelnioji, geroji Kazytė Jonušaitė. Kiek daug partizanų jai buvo dėkingi už išgel-bėtą gyvybę, tik pačiai nepavyko apsisaugoti. Sužinojau, jog 1950-aisiais per Sekminės rusų kareiviai, susekę bunkerį, apsupę vietovę, kur Kazytė slaugė keturis sužeistus vyrus, visus nušovė. Kazytės Jonušaitės ir keturių partizanų kūnus stribai išsivežė ir slapta užkasė Latvijos miškuose. Žuvusiuju palaikai buvo surasti ir perlaidoti į Skuodo ka-pines 1990 metais.

Partizanės atmintis... Ar supras mus ateinanti karta, ar išgirs mūsų dienų skausmą, kovų aidą ir viltis? Vis tiek vedu jus į mano neramias dienas.

Dirbau, pamilau savo mažuosius pradinukus. Netikėtai pas mane užėjo Darbėnų valsčiaus pirmininkas Alfonsas Mar-tinkus ir téviškai išpėjo: jam teko pasirašyti ant tremties sąrašų, kuriuose perskaitės ir mano pavardę. Jis atsiprašė, kad buvo priverstas tuos baisiuosius sąrašus savo parašu pa-liudyti: okupantai mus trémė pačių tautiečių „pageidavi-mu“. Pasaulio akyse jie privalėjo likti „švaručiai“. Martin-kus man patarė kuo skubiau fiktyviai susituokti, pakeisti pavardę, gal tada nebeveš? Bent jau ne taip greit suras. Ar-ba... bėgti!

Padékojau jam už gerą širdį. Nespėjau pabėgti, nes dar reikėjo pasimatyti su Monte ir pasakyti jam apie būsimą trémimą.

1951-ųjų sausį, per ketvirtą masinį trémimą, jau buvo ištremta mano besislapstanti mama Emilija: ją sugavo, kai atėjo pasimatyti su ištakėjusia dukra, mano seserimi. Ištremė į Abakano sritį. Jeigu Lietuva pasmerktą tremčiai, kalė-

jimams ir priespaudai, manęs saugumas irgi negalėjo pamiršti.

Susitikau su Kontrimu-Monte. Įspėjau, jog numatomi dideli trėmimai, patariau, kad partizanai slėptų savo artimuosius.

Mano pranešimas Montés nenustebino, netgi nesutrikdė. Ir žavėjausi, ir stebéjausi jo ryžtu, ištverme, nepajudinama ramybe kalbant apie neišvengiamą žūtį. Jis tada man pasakė: „Žūtis artėja mums visiems. Lietuvui vietas Lietuvoje nebéra. Dar kartą prašau tavęs: išlik gyva, jeigu jau išejai... Gal nors tiems, kas tremtyje atsidūrė, padėsi? Gal tame likimas išsaugos. Pakeisk vietą tiek kartą, kiek reikės“.

Atsisveikinom. Supratau, jog šis sudie – tikrai paskutinis. Visiems laikams. Pravirkau, pabučiau jį. Gaila man buvo jų visų, jaunų, stiprių vyrių, pasiryžusių kovai iki mirties. Verkiau ir dėl savo motinos, vyro, Tévnės. Paaukojom Tévynei jaunystę, bet, matyt, šito buvo per maža...

Atsisveikinau su kiekvienu būrio partizanu. Jutau, jog su likusiais miške jau nebepasimatysiu.

Kontrimo-Montés paskutinės gyvenimo dienos ir žuvimo aplinkybės nežinomas. Monté turėjo slėptuvę netoli Grūšlaukės bažnytkaimio, pas ūkininką Rimkų. Spėjama, jog ten, apsuptas enkavēdistų, jis ir žuvo. Tai buvo 1951 metų lapkričio ar gruodžio 23 diena. Žinoma, jog Rimkaus sodyba su visais pastatais buvo sudeginta. Neaišku, kas dar žuvo su juo ir kur buvo išvežtas Montés kūnas. Žmonės šnekėjo, kad nukautuosius rusai išvežę į Salantus. Tikslesnių žinių apie didvyrio partizano žūtį gauti nepavyko.

Reikėjo vėl ieškotis naujos vietas, o tam nebuvo jégu, nes ir kitų rūpesčių atsirado. Kai žuvo Prano Žalimo būrio partizanas Petras Taučius, kai okupantai nužudė ir jo žmoną, kurios net keturi broliai partizanavo, pasiliko visiški našlaičiai aštuoni Taučiaus vaikeliai. Jau buvo žuvę ir trys Taučiuvienės broliai partizanai. Ketvirtasis slapstėsi. Vaikus gailestingi žmonės vežiojo per kaimus, klausinėjo – gal kas nors priims juos į savo šeimą, priglaus, užaugins našlaičius. Dirbdama mokykloje, aš paėmiau globoti Taučiaus sūnų Pranuką. Kas bus su juo, jeigu mane ištremis?

Nespėjau pasirūpinti Pranuku. 1951 metų spalio 2-osios naktį pasigirdo beldimas į duris. Įspėjantys šūksniai: „Nebandyk bėgti!“ Į mano kambarėlį jėjo šeimininkas su Kretingos saugumiečiais ir vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoju, kuris paaiškino: „Esi areštuota“. Net neklasius, už ką? „Banditė“ negali dirbtį tarybinėje Lietuvoje, nes nei piliečių, nei Lietuvos teisių jau nebebuvo. Laisva Lietuva liko tik žuvusių ir dar gyvų partizanų širdyse, tremtinių mintyse.

Pakilaus, pasiruošusi eiti kaip stoviu. Tada man vėl paaiškino: „Ne į kalėjimą eisi. Mes tame tik ištremiam...“ Vadinas, esu verta kalėjimo, o čia jau man daroma didelė malonė. „Tik ištremiam, ten laisvai gyvensi ir dirbsi, – dėstė „geradariai“. – Pasiimk šiltų drabužių ir šio to, ką dar turi. Maisto, pinigų... Prireiks... Kelias netrumpas“.

Ką tik buvau gavusi algą. Tikrai pravertė. Daugiau nieko neėmiau. Mane išvedė. Įsodino į sunkvežimį ir visą naktį vežiojo po aplinkinius kaimus, iš kurių buvo tremiami žmonės.

Kodėl jie mane vežiojo po kaimus? Atstatę šautuvus, apsupę? Gal laukė, kad bėgsiu? Nušautų ir būtų baigta su

manimi! Dar premiją gautų. Neišdegs, nė nemaniau bėgti. Tik niekada jiems neatleisiu už tokias atsisveikinimo su Tėvynė akimirkas, už pažeminimą ir įremtus į nugarą automatus.

Kai mane išvarė iš namų, graudžiomis ašaromis pravirko Pranukas. Bėgo man iš paskos ir prašė, kad nepalikčiau jo, niekam kitam neatiduočiau. Neturėjau teisės paimti Pranuko Sibiro kančioms, skaudžiausia, kad ir paaiškinti negalėjau, kodėl jo atsisakau. Jis buvo per mažas, kad suprastų, kas vyksta. Net ašarų vaikui nušluostytį, nuraminti verkiančio neleido budeliai. Kuo tą akimirką aš pavirtau vaiko akyse?

Tylėdama paglosčiau pribėgusio Pranuko galvelę, kol nusikeikės „tvarkdarys“ mane nustūmė. Išėjau, išsinešiau liūdną ašarotų vaiko akių žvilgsnį.

Tik po daugelio metų sužinojau, kad berniukas taip ir užaugo vis pas svetimus, vis saugumo bakštinamas. Jam buvo uždaryti visi keliai į mokslą, į elementarią žmogišką laimę. Neištvrė vaikinas, nusižudė... „Bandito vaiko“ pravardės, niekinimo ir žeminimo nepakélé.

Kol surinko tremiamus žmones, jau ir išaušo. Mokykloje prasidėjo pamokos. Mane, vis dar atstatę šautuvus, enkavėdistai dar kartą pravarė pro mokyklą. Ką jie tuo norėjo parodyti? Savo jégą? Žiaurumą? Kam ją rodė? Vaikams, nepilnamečiams, kad mažose širdelėse pasėtų kuo didesnę baimę. Juk žinojo, ką daro.

Mokiniai mane pamatė ir viską suprato. Sustojo tylėdami prie langų. Pamačiau, kaip man moja kelios vaikiškos rankutės. Susidrumstė pasaulis, aptemo akyse...

Viską suprato mano mokiniai, gal ne vieno jų laukė toks pat likimas alkano Sibiro toliuose?

Kai žmones baugindami mane gerokai pavarinėjo kaimo keliais, kai pagaliau surinko visus „banditų“ gentainius, genamus tremtin, émę ir pasigailėjo manęs vienas kareivėlis. O gal norėjo tik parodyti, kad jis „nenusižengia“ sovietų valdžios įstatymams, todėl, nuvežęs vėl į namus, pasakė: „Atsikvošék, panele. Paimk šiltą rūbų ir maisto“.

Negalėjau nei kalbėti, nei verkti ar ko nors imtis. Mano šeimininkė pripuolusi įbruko maišelį bulvių, stengėsi įduoti ką nors iš drabužių. Po mėnesio, žinau, ištremė ir ją, niekuo nenusikaltusių žmogui ir pasauliui. Išvežé kūdikio besilaukančią moterį. Mano šeimininkė gimdė kelyje į tremtį, tvankiame vagone, kur niekas jai negalėjo suteikti būtinos pagalbos, nes niekam, nė vienam socializmo kūrėjui nerūpėjo negimusiu lietuvių likimas, o gyvieji tik kliudė.

Sudie, Tėvynė! Ar sugrišiu senuoju taku? Ar berasiu savo namelius, ar sutiksiu dar nors vieną man artimą žmogų gyvą? Jeigu sugrišiu...

Aš tikiu ir niekada nenustosiu tikėjusi, jog paséjė baimę, skausmą ir prievertą okupantai pjaus degančią žmonių neapykantą ir panieką.

Traukiniui važiuojant pro mano kaimą, išmečiau pro vagono langelį laišką: „Jeigu rasite, atiduokite mano namiškiams. Aš sugrišiu. Būtinai sugrišiu“, – raminau laiškeliu, gal save pačią?

Nuostabu! Mano laišką surado ir atidavė seseriai.

Mane vežė kartu su kitais Lietuvos tremtiniais pridvisuome gyvuliname vagone užkaltais langais: trūko oro, vandens, nebuvo galimybės atsigulti.

Mintys vijo viena kitą, atgaivindamos kovų vaizdus, bendražygių mirtį, artimujų kančias. Nei tą akimirką, nei vėliau nebūčiau pabūgusi stoti prieš viso pasaulio teismus ir pasakyti, už ką mus vadino „banditais“, šaudė, degino sodybas, trėmė į Sibirą pražūčiai. Tačiau manęs joks teismas neteisė. Užtėko Maskvos saugumo nurodymų ir savų viršininkų – batlaižių paklusnumo, kad būčiau pasmerkta létai mirčiai Sibire.

Troškina. Gerti! Nors gurkšnį vandens duotų!

Nesitikék, partizane, nieko nesitikék iš savo budelių. Argi tu jų dar nepažinsti? Niekas neišniekino žmogaus – gražiausio visatos kūrinio – labiau už komunistus. Jiems žmogaus gyvybė buvo niekas. Užkariauta tauta – niekas. Tik patys labai nenorejo pavirsti nieku. Vis tiek... kada nors pavirs...

Darda vagonai, aš jau nepažistamoje žemėje, tévišké liko toli, o mintys vis dar tenai – tarp mano būrio partizanų ir artimujų.

Niekada nepamiršiu Kardo rinktinės vado Kazio Kontrimo-Montės žodžių: „Partizano priesaika – šventa. Davei priesaiką – tu jau priklausai ne sau, esi karys. Iki mirties – kovotojas“. Gerbė jį žmonės ir saugojo. Kur tu dabar, Kazy Kontrimai, šaukiamas Monte? Gal tavęs jau gyvo nebéra, gal tik mano atminty, tik bičiulių širdyse tu dar gyvas, apgaubtas pagarba?

Sudie mano brangiems žmonėms, sudie!..

Kažin ar beteks gyvą pamatyti dédę ir jo gudrią šypseną? Ar ilgai, ar ramiai jis gyvens, likęs be artimujų, nejaunas Mosėdžio bažnyčios zakristijonas? Prieš šv. Kalėdas jis su kunigu, lankydamas žmones, rinkdavo aukas partizanams. Niekada to nesakė atvirai, tačiau žmonės žinojo, kam jų aukos bus atiduotos. Surinkdavo maišus vilnonių kojinių, megztukų, liemenių, pirštinių. Negailėjo parapijiečiai, atiduodavo šiltesnį drabužį ar batus, nes dar ne visi ūkininkai buvo ištremti, o partizanai jau buvo netekę savo artimujų ir namų. Surinktas Kalėdų dovanas mano mama išdalydavo partizanams. Dėkodavo vyrai, gerai žinodami, jog tai parapijos kunigo ir mano dédės dovanos.

Dédė gyveno špitolėje, kur naujoji valdžia skubiai įrengė jaunimo klubą. Gal tam, kad iš arčiau galėtų stebeti, kas vyksta klebonijoje? Nuolat jautėme piktą saugumo akį. Vieną naktį prieš rinkimus mudvį su drauge nuklijavome visą klubo sieną proklamacijomis. Atmenu, buvo šilta 1946-ųjų žiemos naktis. Stribai, ryta pamatę atsišaukimais aplipyta klubo sieną, užgriuvo dédės butą. O ten jau buvo susirinkę vaikai. Suvarė mus kampan, visus iškratę, iščiupinėjo, klausinėjo ir grasino, tačiau niekas nežinojo ir negalėjo žinoti, kas stribų pykčiu pasidarbavo. Tai padarėme mes tik dviese su Janina Klaniūte. Nieko įtartino nesuradę, stribai išsinešdino, pažadėję dédei: jeigu čia vaikų darbas – atsirūgs ir tévams, ir bažnyčiai. Dédé gal ir nujautė, kieno tai darbas, bet aš jam nepasakiau.

Mano narsioji draugė Janina Klaniūtė išstojo į pogrindžio organizaciją, baigė Klaipėdos mokytojų institutą ir pradėjo

dirbtį Daukšių kaime. Jos vyras vaistininkas Pranas Lukošius pritarė ir padėjo žmonai visuose jos darbuose. Tačiau greit buvo įtartas, jog dirba pogrindyme, ir suimtas, tardomas, kanakinamas. Jo žmona laukėsi kūdikio. Sėdėdamas tardymo izoliatoriuje, jis pro langą pamatė savo žmoną, jau einančią iš gimdymo namų su kūdikiu.

Viskas saugumiečių suplanuota, netgi „atsitiktinis“ žmonos pasiromėjimas. Manė, gal palūš vyriškis, gal išduos žmoną ir kitus pogrindininkus. Apsiriko. Kentejo vaistininkas mušamas, tačiau nepravérė burnos. Netrukus areštavo ir jauną motiną. Abu su vyru 1950-aisiais nuteisė dvidešimt penkeriems metams laisvės atėmimo. Kūdikis liko be tévų. Jį užaugino močiutė. Mirus Stalinui, Janina Klaniūtė buvo paleista ir 1956 metais sugrižo į Lietuvą. Vėliau grįžo ir vyras.

Juos suėmus, pogrindžio organizacijai Mosėdyje ilgą laiką vadovavo Ignas Stanius – vidutinio ūgio, stiprus, protingų akių vyras, turėjęs skambų, galingą balsą, mokejęs šimtus liaudies dainų. Už dainas ir buvo nubaustas. Sibire, kai jau gyveno tremtyje, pasodintas į kalėjimą, kad nustotų dainavęs lietuviškas dainas.

Mieli mano bendražygiai, kad jūs žinotumėt, kaip man padedat dabar, mano siaubingoje kelionėje į nežinią, į svetimą Sibiro žemę. Sušildo sielą, suteikia jėgų jūsų šypsenos, likusios mano akyse.

Menu kaip gyvą Kazį Lukošių, žuvusį 1948-ųjų spalio 28 dieną savo téviškėje.

Kazys mokėsi žemesnėje klasėje nei aš, nors buvome bendraamžiai. Jo tévas, mūsų kaimo seniūnas, jau 1945 me-

tais buvo areštuotas, ir Kazys liko padėti motinai ūkininkauti, bet labai norėjo mokytis. Dirbo ūkyje ir mokėsi. Tik didžiulio ryžto žmogus pajėgia tiek daug suspėti. Tai buvo nepapras-tos energijos vaikinas. Drauge mudu bėgdavom pas partizanus, vos sužinojė apie rusų kariuomenės naujų dalinių atsiradimą ar stribų kėslus. Vilkom, nešém į mišką, ką tik reikalingesnio sugriebę.

Kur sklando tavoji siela, Kazy? Kam linki sėkmės iš žvaigždėtų tolių?

Mosėdžio pogrindinė organizacija laikėsi tik Kazio Lukošiaus optimizmu, jo energijos būtų visiems užtekė.

Sovietai ruošėsi masiniam lietuvių trėmimui 1948 metais. Bent kiek įtartinas žmogelis privalėjo išnykti iš Lietuvos padangės. Tremtiniai sąrašuose buvo ir Kazio Lukošiaus šeima. Viską palikę, namiskiai išbėgo į Plunge, tikėdamiesi pasislėpti. Slapstėsi ir Kazys. Tačiau reikėjo maitinti šeimą. Kazys atvažiavo į téviškę pasiimti bulvių. Renkantį į maišus bulves jį ir apsupo stribai. Suėmė, nuvežė į Mosėdį. Tą pačią spalio 28-osios naktį Kazys pabėgo. Jam grėsė kalėjimas, nes jis jau buvo išaiškintas kaip pogrindinės organizacijos veikėjas. Skrido kalbos, jog pats saugumo viršininkas stribams prisakė; jei nesugaus pabėgusio Kazio Lukošiaus, tai patys sės cypén ilgiems metams. Stribų protelis buvo rusų kareivių galvose, taigi juos ir pasikvietė Kaziu Lukošiui gaudyti. Visą okupacinės kariuomenės dalinių pakelė vienam partizanui apsupti. Paspendė pasalą netoli miško ir jo giintinės laukuose mirtiniai sužeidė: paleido kulkų seriją į pilvą. Labai kentėjo vaikinas, nes pagalbos niekas nesuteikė. Kelyje į Mosėdį jaunuolis mirė. Jis jau tapo laisvas.

Laisvas!

Kaip stribams įprasta, išnieokino mirusį: pusnuogį numetė Mosėdyje, aikštėje prie klubo. Paskui, kiek palaikę, užkasė. Sėdomis. Niekas partizanams gilesnės duobės nekasdavo: mat kasti duobes reikėjo kuriam nors iš stribų, o už darbą nemokėjo, duobkasiui atitekdavo tik nužudytojo rūbai ir batai. Nedidelis turtas. Tokia buvo išdavystės kaina, jeigu išdavikas nieko daugiau nesugebėdavo atliki.

Kazio Lukošiaus palaikai buvo surasti 1950 metais, tvarant akmenų muziejaus teritoriją, valant Bartuvos vagą ir kasant žemes salai. Slapta juos pagerbė daktaras Vaclovas Intas su muziejaus darbuotojais: surinko partizanų kaulelius ir tyliai palaidojo, sudėjė aukurus iš akmenų.

Kas jis buvo – nežinau, tas įdomus vyriškis, atvažiavęs vienai dienai iš Vilniaus. Pasivadino mokytoju Gruodžiu. Skardžiabalsis mokytojas užsuko į mūsų klasę Skudo gimnazijoje. Gal dėl to pasirinko mus, kad klasėje buvo vienintelis komjaunuolis, ir tas jėga komjauniman įvarytas. Visą dieną mokytojas Gruodis mokė mus gražiausių dainų. Negirdėtų. Skrido pro langus melodija ir žodžiai: „Nėra kitos Tėvynės, nėra kitos šalėlės...“ Mokytojas dainavo apie Lietuvą, kai visų miestų ir miestelių garsiakalbiai šaukė, jog mūsų Tėvynė – „Sovetskij Sojuz!“

Mes dainavome dainas pagal Maironio eiles ir nežinomas, pogrindyme gimusias. Gal jų autorai jau gulėjo šaltoje žemėje, bet jų eilės kaitino mums širdis, buvo ir amžinai liks gyvos.

Kas jis buvo, taip trumpai teužsukęs į mūsų gimnaziją mokytojas? Išlydėjome jį su daina per visą mokyklos aikštę,

aš pribėgusi įteikiau geltoną tulpę, pirmą pavasario tulpę. Jis atvirai mums padėkojo už tvirtą žemaitišką dvasią, neparsidavusią okupantui. Taip ir liko paslaptis, kas jis buvo, dainuojantis mokytojas, palikęs mūsų širdyse ištikimybės savo tautai priesaiką, įžiebęs patriotizmo ugnelę ir viltį.

Išlydėjome jį su daina, o akys ašarojo.

Gal jis irgi amžinai su kuo nors atsisveikino?

Sudie, drąsus, taurus žmogau, ar besutiksiu kada nors tave savo kelyje? Gal ir tu šiandien esi tremiamas į Sibirą ar kankinamas už dainą apie Lietuvą? Kur tu esi, gerasis žmogau, palikęs mums gražiausią dainą, nežinomo autoriaus, nepaskelbtą kompozitoriaus širdies dainą, pogrindžio slėptuvėje sukurtą?

Atkreipė dėmesį į mus ir jo didenybę Justas Paleckis. Į tokį nesusipratusių, užsispyrusių žemaičių užkampelių atsibeldė. Panūdo pamatyti klasę, kurioje buvo vienas vienužis komjaunuolis, lyg eksponatas muziejuje. Taip ir ne supratau, ko iš tiesų norėjo „valstybės galva“: į komjaunimą urmu suvaryti ar kad mes jo pagailėtume, nes ir pats, matyt, ant trumpo pavadėlio komunistų tampomas, savo nuomonės net apie save jau neturėjo.

Prie durų ilgai ir malonai ginčijosi įžymybė su mūsų mokytoju Adomu Bitlieru, kuriam iš jų derėtu pirmam įžengti pro duris klasėn. Juoką sulaikyti buvo labai sunku. Susitiko du inteligentiški žmonės ir labai nenorėjo vienas kito pažeminti. Matėme, kaip sunku buvo mokytojui mums į akis žiūrėti, kai Paleckis ji stumė eiti pirma savęs.

Gerbiamasis svečias, tas valstybės vyras be savo valstybės, vos peržengės tarpduri įmė mums aiškinti, kaip svarbu, kad visi vieningai į komjaunimą susirašytume, netgi barė, kodėl tokie nesąmoningi esame. Aiškino, kokias puikias galimybes valdžia suteiké jaunimui, tik nutyléjo, jog už tas galimybes mokytis mes privalome savo nuomonës nebeturéti, savo laisvę prarasti. Nežinau, nutyléjo kai ką Paleckis ar iš tikrujų pats tikéjo, jog Sovietų Sajungoje mums bus begaliniai gera?..

Tuo „gerumu“ akivaizdžiai įsitikinome: mokyojas Bitlierus po šio vizito buvo areštuotas. Jokių įkalčių jo namuose nerasta. Gal jis né nebuvo pogrindininkas, gal tik tylią dvasinę rezistenciją pasirinko ir tam skatino mokinius, bet... raudonąjį tikrai nebuvo, visi jautéme. Neaišku, kas kaltas dėl to, kad mokyojas atsédéjo dosniai jam atseikétus nelaisvés metus Rusijos kalėjimuose. Žmonës šnekéjo, kad mokyojas buvës šaulys.

Apdriskusi lyg vargeta, apkvailinta Rusija pasitiko tremtiniius. Né vieno šviesesnio proto, vien akli komunistų valios vykdytojai. Jie mus sutiko kaip banditus, kaip didžiausius nusikaltelius. Nejaugi jie visi vienodū? Negi né vienas nemastó savo protu? Baisu, jei ir mano tauta, pabuvusi po „didžiojo brolio“ padu, tenkinsis tik degtine ir melu, atpras mästyti.

Tremties dienos ir ménesciai vienas už kitą juodesni. Jei ir pasiekia kokia žinutė iš namų ar lageriuose įkalintų vyrų, – tai labai liūdnai.

Nespéjo pralobti iš žmonių nelaimių ir ašarų išdavikai Antanas Budrikis iš Mosédžio valsčiaus Udralijų kaimo ir Vacys Laureckis iš Naujokų: abu mirë susirgę vėžiu.

Mano vyras Džezkazgano lageryje. Sužinojau, kad vos kelis ménescius padirbës susirgo plaučių tuberkulioze, kaip ir daugelis lagerio kalinių, kuriuos atvežé jaunus ir sveikus. Parūpimau vyrui reikalingų vaistų. Gaudavau iš savo kaimynų, bičiulių, artimujų siuntinius ir peradresavusi išsiusdavau vyrui į Kazachstaną. Kad tik pasveiktu...

Tačiau iš ten sugrižo mano laiškai ir siuntiniai. Gavau žinią, kad jo jau nebéra gyvo.

Laidojau vyrą antrą kartą. Mintimis, nes niekas man nepasaké, kur jo kūnas, kur pakasti palaikai.

Nieko neprashau Aukščiausiojo, susitaikiau su savo netektimi, nors žinojau, jog nieko taip, kaip myléjau savo vyrą, vienintelį man skirtą žeméje žmogų, jau nebepamilstu.

Spasko lageryje, kur dirbo mano vyras kartu su kitais kaliniais, sergančiais tuberkulioze, pradéjo veikti kalinių pogrindiné organizacija. Komunistas žydelis, dirbës laborantu, įskundé lagerio gydytoją vengrą Varkaną, jog šis surandàs pas ligonių bacilių, kurių iš tikrujų néra. Taigi slepias sveikstančius, nors tokio ten gydymo ir bûta: be vaistų, be gryno oro, be normalaus maisto. Žydelio bûta atkaklaus: uždaré į karcerį kalinių geradarį daktarą Varkaną kartu su jo globojamais pacientais. Varkanas maté, jog bûdamas labai silpnos sveikatos Vacys Stonkus karcerio neatlaiks. Tačiau padéti jam nebegaléjo, tik parašé man, kad vyras jau mirës.

Šimtus prašymų parašiau Maskvos valdžiai, kad leistų atlerti bausmę kartu su artimaisiais tremtyje. Jokio atsakymo. Tik iš Kazachstano vis atvažiuodavo tardytojai manęs kamantinéti: ar nepriklausau slaptai kalinių organizacijai,

su kuo palaikau ryšius, kas man rašo? Tarsi nebūtų patikrinė kiekvieno gauto laiškelio. Naktinis tardė, o dienomis reikėjo dirbti. Išlaiko per naktį, o ryta – bėgte į darbą. Po darbo vėl ilgiausią kelią pėsčiomis į barakus reikėdavo pareiti. Taip nualino, kad apie nieką kitą, tik apie duoną, vandenį ir bent porą valandų miego galėjau svajoti. Palūžo net mano labai stipri sveikata. Iškankino budeliai ilgiausiais naktiniais tardymais, nors aš tada jokio ryšio su kalinių ar tremtinių pogrindžio organizacijomis neturėjau. Jie mane ruošesi ištremti prie Laptevų jūros. Kai mus visus išvežė į Ačinską, man apie tai pasakė vienas rusas. Į Ačinską suvežé daugybę tremtinių, paskui visus išrikiavo. Tada pasirodė vietas kolūkių pirmininkai – vergų pirkliai, kuriems reikėjo stiprių jaunu darbininkų, amatininkų. Dairėsi, apžiūrinėjo mus, rinkosi lyg belytes būtybes, beje, į tokias ir buvome panašūs: apiplyše, suvargę, pilkais veidais. Nedaugelis tiko vietas valdžiai, per silpni atrodėme. Tačiau pakeliui į Laptevų jūros prieglobstį mus dar kartą sustabdė apžiūrai: gal dar kuris nors tiks žemę knisti? Ir atsitik tu man taip, kad „Malyj Uluij“ kolūkio pirmininkui prieikė stalių ir kalvių. Paklausė, ar tokį nėra? Du broliai Beniušiai kaip tik ir buvo puikūs amatininkai: vienas – stalius, antras – kalvis. Mes jau buvome su jais pažįstami. Tada vyrai ir užtarė mane: „Jei neimate kartu mūsų likimo draugės, – nevažiuosim į jūsų kolūkį, verčiau prie Laptevų!“ Jei tremtinys turėjo iš ko rinktis, tai ko nepabandžius? Pirmininkui, matyt, labai reikėjo amatininkų, tai émė ir nupirko mane už butelį degtinės iš mūsų spec. komendanto. Taip aš buvau išgelbėta nuo mirties prie Laptevų jūros ir patekau į Ačinsko kolūkį „Malyj Uluij“.

Visų manymu, tai buvo labai geras kolūkis, nes iki jo jau buvo nutiestas šioks toks kelias nuo Ačinsko. Tieka geru mo ir buvo...

Kokia laimė būti nupirkta už degtinės buteli – aš dar gyva!

Raudonieji mus vertino degtinės buteliu. Tada dar nežinojom, kad valdant komunistams Rusija paskęs degtinėje, į gyvenimą ateis alkoholikų kartos. Tada dar netikėjome, kad ir lietuviai pradės gerti ir vis neatsigers... Priimtu tą negandą kaip likimo bausmę mums visiems už tai, kad neišmokome iš visų jėgų, visi kaip vienas priešintis blogiui.

Sugrūdo mus, keturias šeimas, į vieną kambarį. Kai sužinojau, kad mano vyras mirė, visas dienas verkdavau. Apėmė didžiausia neviltis, man viskas buvo nesvarbu: egzistuoti, gyventi ar numirti. Gailėjausi tik vieno, – kad nežuvau miške kartu su paskutiniais partizanais.

Gimtinėje, persekojama nuolatiniai pavojų, aš vis tiek buvau laiminga, nes gyvenau vienu gyvenimu su savo bendražygiais ir mylimu vyrų. Čia nuo tos akimirkos, kai gavau žinią apie jo mirtį, tik egzistavau, nors man netrūko dėmesio ir šiltų žodžių, kurių negailėjo broliai Beniušiai, išgelbėję mane nuo mirties prie Laptevų. Globojo mane kaip seserį. Tačiau atėjo ir tokia diena, kai jie man abu atvirai pasakė: „Tu mums abiems vienodai brangi, pasirink vieną iš mūsų ir... tekėk. Vyro jau nesugrąžinsi, kiek galima gedėti ir verkti? Jo jau nebéra, o gyviems reikia gyventi“. Jie abu buvo dori, darbštūs, jautrūs vyrai. Kokia sékmė Sibiro nuotakai! Tiki rinkis! Ir aš pasirinkau. Labai gerbdama juos abu,

tačiau nė vieno nemylédama. Aš jau negaléjau mylēti. Manoji meilė buvo nužudyta kartu su pirmuoju mano gyvenimo vyru. Taigi gyvensiu aš su kuo nors, pasidalydama tremtinés naštą, ar ne – man buvo visiškai vis tiek... Neslėpiau jiedviem šitų savo jausimų, tikėdamasi, jog pasitrauks. Tačiau jie nė vienas nenusisuko, viską suprato...

Buvome lyg ir artimesni su Kaziu. Buvo labai sunku: po darbo kolūkyje reikėjo ir savo gautą žemés plotelį apsodinti bulvémis, daržovémis, prižiūrėti. Vienai moteriai viską įveikti... Ar tik aš neteisinu savęs? Anaiptol... Tokia buvo gyvenimo tiesa ir tikrovė. Kazys manęs labai gailėjo, kėlė iš beviltiškos būsenos ir depresijos. Kėlė su neįtikėtina ramybe ir švelnumu, visai nesusimastydamas, jog moterų moteryje gali nužudyti ir vyriškas švelnumas. Aš pati sau buvau mišlė, ką jau bekalbėti apie tvirtai žeme vaikščiojančią Kazį.

Kiek kartų po to aš kaltinau save mintyse: verčiau būčiau žuvusi miške. Bet aš gyvenau. Ir sveikata vis dar laikė. Tik mano širdies nebeužteko niekam kitam, tik mano vienintelé svajonė buvo sudaužyta. Kada tremtinį vaikamis atsivérė aukštujų Sibiro mokyklų durys, norėjau ir aš stoti į medicinos institutą. Deja! Būtų priėmę tik su viena sąlyga: dirbsi mums – mokysis. Dirbtį saugumui atsisakiau, tuo palaidodama bet kokias viltis mokytis.

Kai man atrodė, jog nieko nebeliko, kas padėtų įsikibti į gyvenimą, – iš mūsų draugystės gimė dukra Dalia. Sibirietė. Laukiau jos ir gyvenau tik dėl jos, dėl savo mažos dukrelės. Mes su Kaziu vis dar buvome nesusituokę, o kai jis man tai primindavo, aš jo prašydavau: „Palik mane. Būsiu vieniša

motina, pati auginsiu dukrą. Niekada tau apie save nepriminsiu. Nepasilik su manimi iš gailesčio“. Kaziu buvo neabejingo daili, gražutė mergina iš tremtinį šeimos. Gal tai buvo jo likimas? Tačiau jis manęs nepaliko...

Oficialiai mes nebuvome susituokę ir kai gimė sūnus Romualdas. Daliai jau buvo tręji metukai.

Galite dabar manęs paklausti, ar ne išdavystė pagimdyti du vaikus be meilės? Gal ir išdavystė, bet... meilė vaikams – tai visai kas kita. Vaikai man padėjo iškësti tremtinės dalią, atsigauti ir nepalūžti, nes aš privalėjau iš visų jégų gyventi tik dėl jų ir už tai liksiu jiems amžinai dėkinga.

Jau nebadavom, jau ir savo daržovių užsiauginom, ir vaikai krykštavo, o aš – tai gyvenu, tai negyvenu. Sielos žaizdos ilgai neužgyja, taip sakoma. O aš pasakyčiau, jog sieloje lieka amžina žaizda.

Gavau laišką nuo daktaro Varkano, kurį jau paleido iš kalėjimo, atlikusi bausmę. Išėjės susitiko su savo buvusiais pacientais. Sužinojo, kad mano vyras Vacys Stonkus gyvas. Išgyveno! Daktaras Varkanas labai atsiprašė už klaidingą pranešimą, skubėjo mane nudžiuginti, nežinodamas, kad ši žinia taps baisiu nuosprendžiu man.

Vėl taisiau vyrai siuntinius, ieškojau vaistų, rašiau laiškus. Tik apie savo vaikus nutylėjau ir apie Kazį, su kuriuo vis dar nebuvau susituokusi. Per ugnį ir vandenį, per pažeminimą ir ašaras reikalavau pasimatymo su Stonkumi. Tik jam į akis žiūrédama galėjau pasakyti, kas atsitiko, nors... jis jau viską žinojo. Nenugalima žmonių silpnybė aptarinėti kitų gyvenimus.

Mirė Stalinas. Peržiūrimos bylos, kuriose trūksta konkrečių kaltės įrodymų. Mane išleidžia. Dėkok, partizane, okupantui, šypsokis, nors niekas nesugrąžins septynerių nelaisvės ir vergo darbo metų, niekas neatsakys už sudužusį gyvenimą.

1958-aisiais mane išleido. Sveika, laisve! Tik... ar ne per anksti džiaugiuosi?

Gavau leidimą pasimatytu su vyru. Abudu jau kaip šešeliai: be rausvumo skruostuose, be jaunystei būdingos gyvybės, ne tokie, kokie išsiskyrėme. Mūsų suluošinti gyvenimai – pats tikriausias sovietinės tikrovės atspindys. Abu pagalvojom tą patį: „Ką iš tavęs padarė prakeiktieji!“ Atsiprašiau jo, kad negalėjau, kaip prieš Dievą prisiekusi, likti jam ištikima, būti su juo sunkiausią valandą...

Vieną akimirką mes buvome laimingi, vėl laimingi, kai supratom, jog neišdavėm savo idealų ir meilės, neatsižadėjom vienas kito. Negalėjom žinoti, kiek mums liko gyventi, tačiau jautėme vienas kitą be žodžių: niekam nepavyks nužudyti mūsų pirmojo meilės jausmo.

Vienas kitam mes viską atleidome. Tik neatleisiu okupantams už sudažytą mudviejų gyvenimą, už mirties lagerius ir vargo dienas, už partizanų mirtį ir kalinių kančią Rusijos rūdynuose, kuriai aprašyti néra žodžių. Žiūrėdama į suvargusį, sergantį vyrą, nebyliai klausiau: kas juos nuteis, mūsų budelius, ar atsiras toks teismas planetoje, kuris išdris nuteisti?

Aš – Tėvynėje. Glaudžiuosi prie savo žemės, geriu tėviškės versmių vandenį, alsuoju gaiviu ryto oru.

Sugrižau! Bet neberadau Tėvynės: visi garsiakalbiai rėkia apie šviesią socializmo šiandieną ir dar šviesesnį rytojų, „laimingi“ vaikai dainuoja apie Stalino saulę, nors jo paties jau seniai néra gyvo. Pačiu laiku kojas pakratė. Juk savo darbą jis jau padarė: Sovietų Sąjunga valdoma baime. Ir Lietuvoje žmonės jau kitokie – bijo vienas kito. Ištaria garsiau žodelį ir dairosi, ar kas negirdėjo? Ilgas baimės šešelis lydi kiekvieną, populiarusia patarle tapo „Tyla – gera byla“, visų iki vieno supanašėjės elgesys: niekur nesikišk, nieko negirdék ir nematyk.

Drąsesni žmonės man padėjo įsidarbinti Marijampolės ligoninėje medicinos seserimi. Laukiu žinių iš vyro. Gal sugriš ir jis? Gal likimas mums dar leis susitikti?

Santykiai su Kaziu visai atšalo, nors dėl to né vienas nebuvo kaltas. Vis dar gyvenome drauge dėl vaikų. Viena prieblados valandą jis prašneko pirmas: „Arba aš, arba?..“ Sakė: „Vaikų neatiduosiu, bet galėsi likti jų motina“. Aš tylėjau. Yra dalykų, kurių vyrams jų ambicijos neleidžia suprasti: aš visada būsiu savo vaikų motina. Po ilgokos tylos jis émė prašyti: „Neatimk vaikų, be jų aš neišgyvensiu...“

O aš išgyvensiu? Man bus lengviau?

„Nors vieną man palik... Sūnų. Neatimk sūnaus, negalésiu be jo gyventi, neatimk“, – jau prašė Kazys. Būtų išgyvenęs, ir dar kaip išgyvenęs. Sutarėme: dukra gyvens su manimi. Pažadėjau sūnaus nepaimti, tebūna jaun paguoda už per mane patirtą skausmą. Aš juo tikėjau, bet gyventi drauge jau negalėjom: jaučiausi kalta, tačiau nieko pakeisti nepajégiau. Nemaniau, nesitikėjau, kad šitaip atsitiks... Ir aš vėl liksi viena su savo neišmylėta meile ir neužgijusia sielos žaizda.

Sugrįžo Vacys Stonkus. Ligotas, dar labiau išvargės, pažeidžiamas. Rūpinausi, slaugiau, verkiau, kai jis nematé. Ir stipriau apkabindavau sūnų, kai to nematé Kazys. Kodėl taip elgiasi? Kad aš žinočiau... Gal tada palengvėtų?

Mane perkélé dirbtį į Liudvinavo medicinos punktą. Vis dar nepatikima, sekama, stebima. O gal ir visai neberekalinga savo Tėvynėje? Banditės vardu apšaukta.

Gavau pastogę klebonijoje.

Ilgai gyventi Tėvynėje nebuvo leista. Šį kartą iš namučių išvarė savi. Sovietiniai valdininkai. Tie, kuriuos aplenkė Sibiras ir vario kasyklos po žeme, tie, kurie nesipriešino okupantams.

Atsisveikinau su Kaziu: abiem buvo aišku, jog mudvieju keliai visam laikui išsiskiria. Jis dar kartą pažadėjo nenu teikiti prieš mane sūnaus, leisti jį lankytį, juo rūpintis, mylėti.

Išlydėjau sūnų į pirmą klasę. Pirkau spalvotas knygeles, pieštukus, naujus drabuželius. Džiaugiausি savo mažuoju mokinuku. Neilgai truko paliaubos. Kazys greit vedé gerą tvarkingą moterį, o kai ji nepagimdė savojo kūdikio, tai man buvo kategoriskai uždrausta matytis su sūnumi. Kazio ne kaltinu. Jos – taip pat. Juk aš Kazį palikau. Tebūsiu kalta aš viena. Tačiau nedvejodama nusprendžiau: sūnų lankysiu slapta. Mokykloje. Pasikalbésiu su juo po pamokų. Tikiu, jog suaugės jis mane supras ir atleis. Žinau, kad jokios dovanos ir šventės negali pakeisti kasdieninės motinos meilės, ir ne kaltinsiu vaikų, jeigu jie man kada nors primins mums vi siems kankinančiai sunkias dienas.

Mano meilė pirmajam vyru, mano kalté prieš vaikus yra tik mano meilė, mano vienos kančia ir atgaila.

Skubiai įteisina oficialiai savo santuoką su Vaciu Stomkumi. Įsikūrėme Jelgavoje, mane priėmė dirbtį į vaikų ligoninę.

Vyras vis dar nedirbo, sunkiai kélési iš ligos. Tačiau sveiko. Tik aš negaliu su juo visą laiką būti, reikia duoną uždirbtį, be to, ligoninėje tenka ir po darbo valandų pasilikti. Labai serga vaikai. Silpna užaugs pokario karta, ligota. O gal komunizmą kurti ir gali tik distrofikai, silpni, sugniuždyti, alkani? Kiek jiems numes – tiek ir užteks, kokio ilgio pavadeliu pririš, tokiu ir džiaugsis?

Vacys pradėjo dirbtį Jelgavos cukraus fabrike. Stengési kiek išgalédamas. Žaviuosি jo gyvybingumu. Vyriškumu. Net savo nelaimėje, net su savo skausmu – aš laiminga.

Pavėluotos tavo dovanos, jaunyste, labai ilgai užtrukai, mano meile, su savo dovanomis.

Aš dar kartą – motina. Žavaus sūnelio motina. Dėkoju likimui, kad Vaclovas gimė sveikas. Kai jis užaugs, kai ims mastyti, aš jam viską papasakosiu. Gal jis manęs nepasmerks? Norėčiau, kad būtų panašus į tévą drąsa, mokėjimu aukotis Tėvynei.

Laikas bėga kaip pavasario upelis. Sūnui jau ketveri. Au ga linksmas ir žvalus. Tėtis jি beprotiškai myli. Aš – taip pat. Skausmingai ilgiuosি savo pirmojo sūnaus ir pasakoju mažyliui, kad jis turi broliuką ir kad mes jি būtinai aplankysime drauge.

Kazys su žmona uždraudė man matytis su sūnumi, be veik grasinga. Kokia vyriška tuštybė! Kokia beprasmybė. Juk sūnus vis tiek žino, kas jo motina, supranta, kaip jি myliu, ir laukia manęs. Skausmingi tie mūsų trumpi slapti susitiki-

mai su sūnumi, kai kada tik prasilenkiame, žvilgsniais susitinkame... Deja, mano vaiko įmotė ir tikrasis tévas nei manęs, nei sūnaus nepagailéjo, nenorejo suprasti mano jausmų. Mane paguosdavo dukra.

Ką gi, ne tokį pažeminimą išgyvenau, išgyvensiu ir šitą. Pamatysiu sūnų, likusį pas tévą, partizaniškai, slapta, iš toli, ir niekas iš manęs šitos teisés neatims. Ir su mažuoju broliuku supažindinsiu. Tikéjau, jog tokia diena ateis.

Vél sunkiai susirgo vyras. Jam diagnozavo blužnies augli. Kasyklose praleisti metai nualino kūną, užnuodijo kraują. Operacija, atrodo, pavyko. Deja, Vacys Stonkus mirė nuo krauko užkrėtimo, turėdamas 44 metus. Jo sūneliui tebuvo ketveri.

Ir paskutinę savo gyvenimo dieną rūpinosi manimi. Atmerkė akis, atgavęs sąmonę prieš išeidamas Anapilin, ir paklausė: „Kaip tu jauties? Pervargai mane slaugydamas... Palaidok Lietuvoje“. Tik tiek ir spėjo pasakyti. Užgeso. Gyvenimas sustojo.

Aš trečią kartą laidojau savo vyrą.

Okupantai atémė iš mūsų Tévynę, laisvę, sudaužė mūsų gyvenimus pačioje jaunystėje. O savų komunistų išstumti iš Lietuvos, mes praradome bet kokią viltį. Todėl tremtis į Latviją mudvien su Vaciu buvo panaši į Sibirą.

Vis tiek grįžau į Lietuvą. Persekojama, niekinama pasakiau: kelias pareisiu su sūneliu ir vyro palaikais, bet jis bus palaidotas Lietuvos žemėje, už kurią kovojo ir per anksti iš gyvenimo išėjo.

Šiauliouose pavyko nusipirkti mažą butuką. Laimingi mano 1971 metai. Turėsiu pastogę sau ir vaikams. Mūsų mažo pasaulėlio ilgam užteks.

Grįžo iš tremties vyro draugas Jonas Petkevičius. Būdamas tremtyje, pažadėjo mano vyrui, kai tik sugriš, aplankytį mane. Jis né nežinojo, kad Vacys buvo paleistas anksčiau ir kad jo jau nebéra tarp gyvųjų.

Liūdnas buvo mūsų susitikimas.

Iš lagerio grįžo ir partizanas Kostas Buknys. Priėmiau abu su Petkevičiumi, kol įsikurs, ras darbo. Tačiau Bukniui Lietuvoje gyventi neleido – vis dar buvo labai pavojinges priešas komunistams. Per pažistamus įkurdinai jį Jelgavoje. Gavo darbą. Gyvens, jeigu ir jo nepakirs vario kasyklų nuodai...

Vienas po kito grįžo iš tremties išlikę gyvi mano kovų bičiuliai. Sugrižo tik buvę labai sveiki ir stiprūs vyrai, kurie pajégė atlaikyti kasyklų vergovę ir badą. Visiems padėjau kiek išgalėdama – atsigauti, sustiprėti, pradėti gyventi. Juk grįžo be pinigų, be drabužių, suvargę ir ligoti. Laimingujų, suradusių savo artimuosius, buvo mažai.

Sūnelis lipte prilipo prie Petkevičiaus, pradėjo jį vadinti téciu. Nedrįsau to uždrausti berniukui: jam labai reikėjo tévo. O tas šiltas, geras žmogus téviškų jausmų vaikui negailéjo. Ir sūnus čiauškėdamas puldavo jam į glėbi, vos šis sugriždavo iš darbo.

Nežinau, ką šitas doras tylus žmogus labiau pamilo: mane, pavargusią, nejauną moterį, ar mano sūnelį? Jiedu tapo artimi. Neturėjau ir aš jokio artimesnio žmogaus. Daugelis mano bendramokslį jaunu kaimo vyrų žuvo, pasirinkę partizano dalį, netekau ištikimų jaunystės bičiulių ir mylimo vyro – pirmosios meilės, tačiau nematomi angelai sargai globojo mane, likimas vis dar negailéjo gerų žmonių dėmesio.

Jie mane suprato, mylėjo, atjautė, padėjo, kad nesijausčiau vieniša.

Sūnus pamilo mano vyro bendražygį ir bičiulį kaip tikrą tėvą: jo ilgėjos, sekiojo iš paskos, glaustęsi. Ar galėjau to nematyti, neverinti, nieko jam nejausti?

Susituokém. Drauge globojom sugrižtančius iš tremties partizanus ir jų artimuosius. Dalijomės viskuo, ką turėjom. Ar galėjau neparodyti švelnumo draugui, padėjusiam įveikti mano bėdas ir netekties skausmą, ar galėjau nedėkoti likimui už nuoširdžiausią žmogų, kokį pažįsti tik nelaimėje?

Mano vyresnysis sūnus jau suaugės. Dažnai matomės, bendraujame, vienas kito rūpesčius žinome. Dabar jau ne slapta. Esu laiminga, kad vaikai mane suprato, dėl nieko nekaltina ir negaili meilės nei dėmesio. Ir jiems sovietmečiu teko nelengvi išbandymai. Nesvarbu, kaip mokaisi, ką sugebi, – bet koks viršininkėlis galėjo mestelti paniekinančius žodžius: „Šitas iš banditų šeimos!“ Mano vaikai nesiskundė, o aš širdyje tyliai džiaugiausi: gal jie nenueis lengviausiu keliu, gal aš jiems paliksiu ne tik motinos meilę ir iškentėtą skausmą, bet ir savo kartos kovos dvasią, gal perduosiu švenčiausią meilę Tėvynei.

1976 metų pabaigoje iš tremties grįžo sunkiai sergantis partizanas Palys Galdikas-Dūmas, kalėjęs Karagandoje, Taišeto lageryje, Džezkazgano vario kasyklose praradęs sveikatą.

Nepakelę nuolatinio alkio ir vergiško darbo, sukilo 12 tūkstančių vario kasyklų kalinių. Tarp sukilėlių buvo ir Napolys. Sukilimas buvo labai žiauriai numalšintas, dauguma kalinių sušaudyti, likę gyvi išvežti statybos darbams į Taišetą.

Atkaklaus būta žmogaus: iš Taišeto lagerio Palys Galdikas kartu su dar šešiais lietuviais, dviem latviais, estu, ukrainiečiu ir rusu, išsikasė tuneli po žeme, pabėgo. Apie ryžtą bėgti Palys tik tiek pasakė: „Mums buvo taip blogai, kad blogiau būti jau nebegalėjo bet kuriuo atveju...“ Jie keliavo mišku, maisto atsargų turėjo labai mažai, maitinosi uogomis ir žolėmis, tikėjos pasiekti geležinkelį, kuriuo važiavo traukiniai su mediena ir anglimi.

Pasiekusius geležinkelį Nižnyj Udinske juos areštavo. Prie turimos bausmės visiems pridėjo dar po trejus metus nelaisvės. Gulago salyne, nesibaigiančioje tremtyje Palys Galdikas iškalėjo dvidešimt septynerius su puse metų.

Grįžus į Lietuvą, paskutiniai gyvenimo metai džiaugsmo buvusiam partizanui suteikė nedaug... Jį kamavo nuolatiniai skausmai, o dar taip norėjo būti naudingas Tėvynei. Atėjus atgimimui, visas jėgas sutelkės, jis budėjo prie parlamento. Žinojome, kad gali būti kruvinų aukų, bet Palys sakydavo: „Aš jau nieko nesibaiminu. Ką dar, be gyvybės, galėčiau atiduoti Lietuvai? Jei tektų žūti, verčiau jau aš nei jauni...“

Drauge gynėme parlamentą. Politinių kalinių ir tremtinių sajunga 1991 metais už nuopelnus⁸ Lietuvai Palį Galdeiką apdovanojo Pasipriešinimo dalyvio kryžiumi, pagerbė ir Saušio 13-osios atminimo medaliu.

1995 metais buvęs Kardo rinktinės partizanas Palys Galdikas paliko gyvujų pasaulį. Lankiau jį iki paskutinių dienų. Jis džiaugėsi atkurta Lietuvos nepriklausomybė ir labai tikėjo, kad laisvę išlaikysime. Jo atsisveikinimo žodžiai buvo skirti jaunajai kartai, jis prašė manęs: „Visur, kur tektų

būti, primink jauniems, kad mylėtų Lietuvą net ir tada, jeigu jiaptų pamote, kad tikėtų žmonėmis, nesvarbu jei kas nors atsukus nugarą ar išduos, kad neužmirštų, jog šalia visada yra dorų taurių žmonių, kurie už jokius pasaulio turtus neišduos ir gera valia nepaliks Tėvynės. Aš tikiu savo atgimstančia tauta..."

Palio Galdiko vardą įrašėme ir į Mosėdžio krašto partizanams skirtą paminklinę lentą.

Jau ir mano saulelė vakarop ritasi. Daug patyriau, dėl daug ko susimąstydavau, bet okupanto niekada kitaip nei okupantu nepavadinai ir tiesos nutylėti neišmokau. O tas kai kam labai nepatiko: iškvietė prieš pat atgimimą mane vilnietis saugumo šulcas Trakimas ir atvirai išdėstė: „Mums visai nesvarbu, ką tu galvoji, tačiau apie tremtį nedrįsk nei kalbėti, nei rašyti. Supratai?“ Ko ten nesuprasi.

Sužinojau, kad man užvesta nauja byla ir galiu akimirksniu atsidurti ten, kur jau esu buvusi. Arba dar blogiau – psichiatrinėje ligoninėje, kur pastaruoju metu vis dažniau uždarydavo nepriėmusius komunistų ideologijos.

Jie vis dar grasino, vadinasi, nebuvo tikri, kad laimėjo.

Nuostabu! Tokia galinga Sovietų Sąjunga, su didžiuliui saugumo agentų tinklu, o bijojo mirusių, nužudytyų, užkastų raistuose, sumestų į pelkes. Bijojo, kad banditu pavadintas Lietuvos partizanas neatgautų savo tikrojo vardo ir šlovės.

Imperija braškėjo. O mes šito dar nejutome, mus dar sekė, stebėjo, gąsdino...

Nors ir išpėta, jog atsidursiu Komijos autonominiėje respublikoje, tylėti vis tiek negalėjau. Ėjo 1975 metai. Budo

Rusijos demokratai, tik lietuviai vis dar nedrīso galvos pakelti. Džiaugėsi: kaip gerai, kad nėra kar! Kokia laimė, kad gali vogti iš kolūkių ir gamyklų, kad pilvas pilnas, ko dar norėti? Ir vogė, ir nešė pagal rangą: darbininkas – užanty slėpdamas, ką nugvelbės, naktimis tempė, viršininkai – vidur baltos dienos, visai atvirai mašinomis vežé. Ir vis dar nesugriuvo sovietų valstybė, vis dar kopė į „brandų socializmą“, tik niekam nebuvo svarbu, kokia užaugis jauniausia sovietinė karta. Tylėjom ir laukėm, tikėjom ir mes, kad didžiausios blogybės praeis pro Lietuvą, neužkliudžiusios mūsų. Užmiršom, jog niekas nepraeina kartu su laiku ir už visas kliaidas teks sumokėti...

Sužinojau, kad man saugume jau sukurpta byla už antitarybinę, antivalstybinę veiklą. Reikėjo nors trumpam pavėluoti atgimimui, ir aš būčiau vėl „stačiusi komunizmą“ kokiame nors lageryje. Tačiau atgimimo nuotaikos jau bendo ir Lietuvoje: žmonės jau nebijojo kalbėti tiesos.

O sovietų Rusija tuo metu teisė savo humanistą Sergejų Kovaliovą, Leningrado akademiką, už „Kronikų“ vertimą į rusų ir užsienio kalbas. Kadangi pas jį rado ir lietuvių kalba leidžiamas „Kronikas“, tai teismas vyko Vilniuje. Į teismo posėdį atvažiavo Andrejus Sacharovas ir būrys S. Kovaliovo draugų – Maskvos disidentų. Tomsis dienomis, t. y. 1975 m. gruodžio 12 d., A. Sacharovo žmona Jelena Boner Osle (Norvegijoje) atsiėmė Nobelio taikos premiją. Mes, keli lietuviai, pasveikinome jį prie teismo rūmų (i teismo salę mūsų neįleido). Su Maskvos disidentais nusifotografavome atminčiai. Drauge papiešavome, pasikalbėjome, pasikeitėm adresais. Taip pradėjau bendrauti su Rusijos demokratais.

Nuo mūsų pažinties dienų pradėjau rinkti rusiškoms pogrindžio „Kronikoms“ medžiagą iš Lietuvos. Disidentai rinkdavosi Jurijaus Orlovo bute, dažnai ten nuvažiuodavau ir aš. Netrukus jie įkūrė Helsinkio grupę, o kiek vėliau susibūrė ir Lietuvos Helsinkio grupė. Vis dar reikėjo laikytis griežčiausios konspiracijos, slapstytis, neišsieluoti. „Brandus socializmas“ jau merdėjo kaip ir visa Rusijos ekonomika, bet saugumas dirbo išsijuosęs. Nuvežti rusų „Kronikoms“ medžiagą iš Lietuvos darësi vis sunkiau. Mane ne kartą šaukė į saugumą. Klausinéjo ir diplomatiškai grasino, o spaudoje pasipylė mane šmeižiantys straipsniai.

Suémé Anastazą Janulį, Kaišiadorių bažnyčios vargonininką: rado pas jį „Kronikas“. Nors negaléjo įrodyti, kur jos spausdintos, tačiau vargonininką nuteisé dešimčiai metų už tai, kad jas skaitė, kad mästé ne taip, kaip komunistų partijos liepta. Jis buvo ištremtas į Mordovijos lagerį. Važiavau jo aplankytí, vežiau maisto, knygų, papasaikoju paskutines naujienas.

Kai sužinojome apie Molotovo–Ribentropo pakta, Lietuvos grupė, 45 žmonės iš Baltijos šalių, kurių sumanymui pritaré ir Rusijos disidentai, pasirašéme dokumentą, smerkiantį dviejų okupantų slaptą sutartį, kuri Lietuvai lémé ilgus vergystés metus. Tą dokumentą pasirašé ir Andrejus Sacharovas.

Tada saugumiečiai vél mane „atrado“. Pakvieté pokalbiui, tačiau šaukiauna nenuéjau. Tegul patys ateina. Juk galiu ir neįsileisti pro duris, nebe tie metai. Nepasididžiavo. Atvažiavo ratuoti. Ir ne pas mane vieną. Aplanké visus, kurie buvo pasirašę pasmerkimo dokumentą dėl Molotovo–Ribentropo pakto. Ir geruoju kalbino, ir grasino, verté visus atsisakyti savo parašo.

Neatsisakéme. Né vienas. Tada atvirai man téské: „Ši kartą iš lagerio tu... tikrai nesugriši!“ Juk jie jau turéjo kuo mane kaltinti ir be to parašo po protesto dokumentu. Nuolat paskui siuntéme į tarptautines žmogaus teisių gynimo organizacijas protestus, nenuylédami né vieno atvejo, kai netgi sovietinės konstitucinės teisés buvo peržengtos.

1958 metais dvidešimt penkeriems metams buvo nuteistas Algirdas Žipré, Kardo rinktinės partizanas. Jis parašė tarptautinėms organizacijoms skundą, nurodydamas, jog sovietiniame teisés įstatyme néra numatyta dvidešimt penkerių metų laisvés atémimo bausmės. Už šitas sovietinės teisés įstatymą „studijas“ Algirdas Žipré buvo septynerius metus uždarytas į beprotnamį. Sovietų saugumas taip elgesi su ne vienu jam neįtikusių pilieciu ar politiniu kaliniu. Per „Kronikas“ ir atskiru protesto raštu kreipémés į įvairias pasaulio organizacijas, reikalaudami, kad būtų išleistas iš beprotnamio sveikas žmogus. Po mūsų protesto Algirdą Žipré paleido iš psichiatrinės ligoninės ir grąžino į lagerį, bet tuos dvidešimt penkerius metus jam vis tiek teko atsédėti. Už geležinės uždangos tebegaliojo vienintelė tiesa ir teisė: saugumo žodis – įstatymas.

Atéjo atgimimas. Ilgai teko jo laukti, pernelyg ilgai.

Nedaug man beliko gražių vasaros saulétekių, ne kažim ką dar nuveiksiu Lietuvos atgimimui: jaunystés jégos ir sveikata liko vergų lageriuose Sibire. Žinau, kad visiems bus labai sunku ir kiekviename iš mūsų dar negreit atgimis laisvés dvasia. Vis tiek džiaugiuosi: mūsų vaikai jau gyvens laisvoje Lietuvoje. Tikiu, jie dirbs Lietuvai ir gins idealus, dėl kurių kovojo ir žuvo tévai.

Asmenvardžių rodyklė

Abrutytė 366
Adamkus Valdas 135
Adomaitis Donatas 368
Adomauskas Julius 345
Adomauskas Juozas-Aidas 332
Adomavičius Vladas 311
Alekniéné Antanina 303, 304
Alešiūnas Česlovas 300, 303
Alminas 368
Ambrazai 313
Ambraiūnas Pranas 61
Ambrozaitytė Kazys 142
Apulskis Vális 331, 344
Apulskis Zigmas 331, 340
Arlauskaitė Bronė 288, 291
Arlauskaitė-Petrauskienė Aldona-Zylė 288, 290, 291
Armonas Anicetas 41
Arštikis Pranas 41
Ašmenskas Viktoras-Skaistis 81, 82
Ašoklis Fortūnatas-Pelėda 76, 87, 88, 90, 99, 108, 209, 211, 239
Augys 277, 280, 281
Ausiukaitis Vincas 277, 282

Bagdanavičius Pranas 41
Bakstys 354
Baltūsis 145
Banys Kazimieras 297
Barbaitė Magdutė 332
Barkauskas Edmundas 160
Barkus 317
Bartašiūnas Juozas 188–190
Bartkutė Stasé-Lelija 104, 106

Baužys 323
Baužys Augustinas 336, 354, 356, 359, 364
Beneciai 318
Beniulis Stasys-Senelis 105
Beniušiai 382, 383
Beniušis Kazys 384, 385, 387–390
Bereiša 301
Bernatonytė Felicija-Radasta 104
Bertasius Antanas-Saulius 333
Beržanskis Gediminas 170
Bierontas Juozas-Lokys 332
Bilskis Vladas-Vladukas, Colis, Velnias 284, 288, 289
Bitlierus Adomas 379, 380
Biveinis Vladas 26
Bočys 282
Boner Jelena 395
Borisevičius Vincentas 256
Bratėnas 63
Brauchičius Valteris Heinrichas (Brauchitsch Walter Heinrich) 162
Brazauskas 312
Brazdžionis Bernardas 144
Bružas Povilas-Rikardis, 331, 341, 342
Bružas Stasys-Pikulis 331, 341, 342
Bučkienė Danutė 307
Bučkys Antanas 307
Bučkytė-Ramanauskienė Adelė 307
Būda Juozas 337, 338
Budraitis Edvardas 250
Budraitis Pranas 248, 250
Budreckis 344
Budrikienė 354
Budrikis Antanas 339, 351, 354,

355, 359, 380
Budrikis Pranas 325
Budžius Bronius 153
Buknys 391
Butėnaitė Albina 196
Butėnas Bronius 169, 170, 171, 198
Butėnas Juozas 174
Butėnas Petras 192
Butkus Pranas 330, 331
Chruščiovas Nikita 148, 293

Čelnokovas Aristianas 122, 124, 126, 127
Čepas Leonas-Mikė 333, 336, 344, 351, 352
Čeponis Juozas-Tauragis, Leonas 281, 289, 291
Čiornas 200, 201
Čiunka Valius 344
Čiurinskas Andrius 247

Dambrauskaitė Elena (Liolė)-Semaškienė 10–15, 17–23, 25–27, 42–44, 46, 47, 50, 51, 55, 79, 122, 137–146, 148–150, 153, 154
Daniela Pranas 328
Darbutas 256, 258
Dargis Alfonsas 345
Dargytė Genė-Gražina 77, 99
Daržinskas Kazys 344
Daugelis 365
Daulenskis Algis 204
Daulenskis Jonas 204, 206
Daulenskis Raimundas 204, 205

Daulenskis Zigmas-Sidabro Kulka 77, 86, 89–91, 203–207, 228, 237
Demjanovas 147
Didžgalvis 322, 323
Diečkus Alfonsas 136, 137, 141, 149
Dirse 206
Drevalis 199, 200
Dūda Jonas 75, 254
Dūda-Dudarevas Vladas 146
Dzeržinskis Feliksas 195
Džiaugienė Ona 306, 308
Džiaugys Juozas 306, 308

Eglinskas 343
Eidiejas Jonas-Sakalas 333, 344, 359, 362, 366
Eidimantas Adolfas 103
Eidimantas Vaclovas-Rimnas 88, 100, 102–104
Einikis Aleksas 328

Fadejevas 267, 268
Fricas Hana 332

Gailius 263, 264
Galdikas Palys-Dūnas 331, 342, 344, 355, 362, 392–394
Garšva Alfonsas 287
Garšva Antanas-Vytenis 289–291
Garšva Justinas-Jupiteris, Maratonas 274, 275, 283, 289, 290, 300
Garšva Mečislovas 274
Garšva Titus 274

Garšvaitė Apolonija 275
Garšvaitė Stasė 287
Garšvaitė Teofilė 287
Garuckas Juozas, 151, 152
Gedrimas Vytautas 363
Gerda 55
Giniotis Pranas 221, 244
Girdvainis 77, 99
Gladkauskas 188, 189
Godelis Ignas 244
Gorodeckis Stasys 80, 82
Grybauskaitė Aldonėlė 249
Grybauskas Aleksas 249
Grybauskas Steponas-Sekretorius 75, 98, 209, 246, 247, 251, 253, 257, 259, 266
Gricius Jonas 332, 342, 343
Griška Aleksas 19
Gruodis 378
Gulmanas Viktoras 62
Gustaitis Leonas 14, 24

Hitleris 25, 31, 40, 59, 65, 278–280

Ignatavičius 149
Imbrasaitė Zuzana 357
Intas Vaclovas 378

Jablonskienė 328
Jablonskis Leonas 328
Jakubėnės Kazys 81
Jankauskaitė-Galbuogienė Adelė 306
Jankauskas 267, 268

Jankauskas Motiejus 306
Janoveras Aleksas 242
Jansonas Karlas 123
Janulevičius Alfonsas-Lapinas 84
Janulis Anastazas 396
Januševičius Stepas 66, 68, 104
Janušonis Juozas 282
Jasas 340, 341
Jaskys Jonas 277
Jauga 327–329
Jazdauskas Šarūnas-Nurmis, 75, 209, 211, 239, 254–256, 258, 259
Jekelnas Fridrichas (Jeckeln Friedrich) 56
Jėčys Domininkas 138
Jokymas Kazys 286
Jonušaitė Kazytė 344, 359, 360–362, 369
Juodraitis 256
Juozaitis Kazys-Račkauskas 118, 119, 252, 259, 260
Juozas 230, 231

Kakariekaitė Elena 80, 84, 99
Kalinauskas Zenonas 298
Kamarauskas Adolfas 41
Kaminskienė Adelė 105
Karalius Kazys 330
Karčiauskas Antanas 294
Kasperavičius Mikas 41
Kašauskaitė Janina 204
Kaštaunas Juozas-Šernas 332
Kaumeckas Bronius 256, 258
Kaupas 15
Kaupas Ignas-Žaibas 333
Kaupas Jurgis-Perkūnas 332, 346
Každailienė Onutė 256, 257

Kékštės Juozas-Drulys 333
Kemžūra Antanas 302
Kemžūra Benadas 301, 302
Kemžūra Jonas 302
Kemžūra Martynas 302
Kemžūra Vladas 302
Kervienė 353
Kervys Liudas-Kadugys, Kiškis 333, 337, 338, 341, 345–350
Kilčiauskaitė Rožė 359
Kinčius Leonas (sūnus) 332, 346
Kinčius Leonas (tėvas) 350
Kirla Kazys 41
Kirpėjas 218, 219
Kirupinas 291
Kišonas Česlovas 300
Kitkauskas Petras 15
Klaniutė Jamima 375, 376
Kleivais Povilas 308
Klevai (broliai) 165, 166
Klevas 82
Kličius 337
Klimavičius Viktoras 174
Klisievičius Julius 88, 90, 99
Knataitis Bronius 277, 281, 282
Koganienė 130
Kolis (Kohl) 61, 63, 67
Končius Pranas-Adomas 367, 368
Konfucijus 122
Kontrimai 329
Kontrimas Ignas 250
Kontrimas Kazys-Monté, Tėvas 331, 333–337, 362, 365, 366, 368–370, 374
Kovaliovas Sergejus 395
Kozlovas 122
Kregždė Zenonas 294
Krepevičius 129

Krikštanės Jonas 303, 304
Krikštanaitė-Marcinkienė Anelė 303
Krikštanienė Kazimiera 303
Krikštanienė Ona 303
Kriščiūnas Jonas 41
Kryževičienė Stefa 167
Kubilius Adolfas 75, 76, 209, 210, 254–256
Kučinskas Alfonsas 104
Kučinskas Stasys 311
Kučinskas Vladas-Ipras 86–90, 100, 102, 104, 106
Kukalis Vladas 41
Kukanauzaitė Adelė 105
Kuncaitis 310
Kupė Juozas 325
Kurovas Ilja 97–100, 102, 124, 237

Laucė Jonas 62, 64
Laukineitės 322, 323
Laukineitytė Prakseda 322
Laukineitytė-Ramonienė Janė 323
Laureckis Vacys 356, 380
Lėja 47, 48, 50, 146
Lenkauskas Jurgis-Topolis 336, 344, 351
Levinskas Vaclovas 172
Liaudanskas 308
Liauzgimas Anicetas 221, 244
Lyberis 63
Liebus Adolfas-Lokys 332
Listopadskis Juozas 85
Liutkus Gediminas 296
Liutkus Petras 41
Liutkus Petras 344
Lomonosovas 129

- Lukauskai 289
 Lukauskaitė-Poškinė Ona 82, 85
 Lukošius Kazys 313
 Lukošius Kazys 376, 377
 Lukošius Pranas 376
- Macaitis Bronius** 104
 Macijauskas 269–272
 Macijauskas Jonas 31
 Mačys Juozas 291
 Mačiulaitienė Petronėlė 275, 283
 Mačiulaitis Benadas 303
 Malijonis Antanas 31
 Malinauskas Vladas 41
 Malūkaitė Emilija 315, 323, 347, 369, 374
 Malūkaitė-Petkevičienė Jadvyga-Jadzė 314, 345, 359
 duktė Dalia 384, 387, 390
 sūnus Romualdas 385, 387–390, 392
 sūnus Vaclovas 389–392
 Malūkas Antanas 315, 317, 321, 323, 337, 342, 348, 349, 350, 351
 Malūkienė Emilija 315–317, 338–340, 347, 350, 351, 354, 355–357, 362–365, 369, 370
 Mamontovas Vasilius 97, 100–103
 Manšteinas Erichas (von Manstein Erich) 41
 Marcinkus Kostas 313
 Marčiulynas Jonas 41
 Markaitis-Kareivėlis 331
 Markulis Juozas 91, 255
 Martinkus Alfonsas 369
 Masaitis Antanas-Gegužis 283, 290
 Masaitis Benadas 302
 Masaitis Bronius 310
 Masaitis Jeronimas 302
 Masaitis Kaziukas 313
 Masaitytė-Mačiulaitienė Stasė 313
 Masteika Juozas 300, 301
 Matonis Mikas 41
 Mažeika Juozas 281, 282
 Medeckas 250
 Medeckas Edvardas 250
 Medžiūnas 302
 Merkeliš 360
 Meškys Pranas 328
 Mickus Feliksas-Erelis 332
 Mickus Juozas-Vėžys 332
 Mickus Vacys-Tankas 333, 344
 Miecevičius Vacius 277
 Mikalauskaitė Nina 148
 Mikelskas Petras 41, 44, 74, 75
 Milius 325
 Mylnikovas 83
 Miltenis Jonas 41
 Milvertas Stasys 253, 266
 Misevičius 129
 Miškinis 118
 Mockaitis Jonas 311
 Modelis Valteris (von Model Walter) 55
 Molotovas Viačeslavas 175, 396
 Monstavičius Petras 149
 Monstvila Edmundas 105
 Monstvila Teofilis 104
 Montvydas Albertas 313
 Montvydas Vladas-Žemaitis 104, 105, 119
 Morkūnas Gediminas 357
 Motieka Vladas 12
- Nagreckas Jonas 285, 301, 302
 Nagreckas Pranas 301
 Nakutis 248
 Naujalis Stasys 148
 Naujokas Juozas 329
 Naujokas Jurgis 327, 329
 Ničė Vilhelmas (Nietsche Wilhelm) 33–41, 47, 48, 179–181
 Noreika Jonas-Generolas Vėtra 76, 79–81, 84, 85, 99, 105
- Obelenis** 129
 Okuličius-Kazarinas Anatolijus 150
 Orlovas Jurijus 396
 Orlovskis 353
- Padleckas Stasys 303
 Pagirėnas Antanas 146
 Pakalniškis Justinas 171
 Pakriaušis 248
 Paleckis Justas 148–150, 172, 379, 380
 Paliulis Petras 15, 19
 Parkauskas Kazys 308, 309, 312
 Paukštė 164
 Paulauskas Jurgis 312
 Paulauskas Vacys 345
 Paulauskas Valius-Margis 333, 345
 Paulius Friedrichas (Paul Friedrich) 40, 41
 Pečiulionis Motiejus 103
 Petkevičius Henrikas 250–254
 Petkevičius Jonas 391
 Petrauskas Antanas 84
 Petrauskas Bronius 66, 71, 72
 Petrauskas Jonas 41
- Petrauskas Petras 301
 Petrauskas Pranas 344, 366, 367
 Petrikis Liudas 344
 Petrošius Aleksas-Beržas 332
 Plechavičius 248
 Plechavičius Povilas 56, 160, 204, 249, 276, 279, 282, 283, 320
 Pociai 75, 76, 253
 Popkovas Nikolajus 145
 Prikazčikovas 124
 Ptašinskas Pranas 287
 Pučkorius 352
 Puidokas Benadas 300–302
 Puidokas Jonas 302
 Puidokas Kazys 300, 302
 Puidokas Martynas 302
 Puidokienė 305
 Pukinskas 344
 Pupu Dédé (Biržys Petras) 30
 Purinis Martinas 25
 Puškoriūtė Kazytė 359
- Rajeckas Leonas** 23, 24, 26
 Ramonas Petras 323, 324
 Ramonauskas Bronius 332, 345
 Ramonauskas Vacys 332
 Raškitis Stasys 20, 276
 Raudavičius Leonas 331
 Raudonis Liudas 256
 Rentelinas Adrianas (von Renteln Adrian Theodor) 48, 67
 Riauka Jonas-Studentas 332
 Ribentropas Joachimas (von Ribbentrop Joachim) 175, 396
 Riepšas Pranas 328, 331, 340, 341
 Riepšas Pranas-Šarūnas 328, 331, 340–343

Riepšienė Uršulė 331, 341, 342
Rimkus 370
Rimkus Bronius 41
Rostovcevas 145
Rozauskas Eusiejus 82, 103, 121
Rugys Antanas 15, 55
Ruzgys Vytautas-Prutenis 76, 99, 209, 211, 220, 239

Sabeckis Vincas 15, 26
Sacharovas Andrius 395, 396
Sakalauskas Vytautas 277, 281
Semaška Alvydas 6, 17, 22, 23, 25–27, 42, 45, 46, 55, 122, 135–138, 150, 154–156, 160, 165, 167
Semaška Jonas Darius 19, 155
Semaška Jonas-Liepa, Rikis 6–9, 11–15, 17–22, 24–30, 33–42, 45, 46, 48–54, 57–59, 64, 66, 68, 69, 71, 73–82, 84–92, 94, 97, 98, 100–112, 114, 116–124, 126–130, 132–136, 138–140, 146, 150, 152, 153, 155, 156, 159–168, 174, 177, 178, 180, 181, 183–185, 210–217, 219, 220, 222–224, 226–228, 239, 245, 259–264
Semaška Juozas 8
Semaška Kazimieras 8
Semaška Leonas 8, 26, 27
Semaška Petras 15
Semaškienė Lidija 150
Semaškienė Stefanija 27
Semsis Sergejus 75, 254
Sendrius 63
Seryj 120, 121
Sibiriakovas 82
Simonianas 121, 122, 124

Simutis Pranas 328
Skaržinskas Jurgis 15, 26, 150, 188
Skersis Adomas-Ažuolas 331
Skersis Antanas 331
Skersis Feliksas-Bačkelė 331
Skersis Leonas-Klevas 331, 341, 342
Skersis Liudas-Paliomskis 331
Skirutis Juozas 324
Slobodskojus Serafimas 145
Sluoksnaitis Mykolas 301
Smetona Antanas 14, 213
Sodžius Pranas 333, 344
Sodžiūtė Magdutė 333, 344
Sokolovas Aleksejus 247
Stalinas 31, 35, 64, 65, 117, 147–149, 208, 241, 245, 195, 200, 201, 268, 376, 386, 387
Stanisius Ignas 376
Stanisius Jurgis-Povas 333, 342, 345, 349, 351, 353
Stanisius Steponas 345
Stankevičius Vladas 22
Stankus 301
Staponkus Pranas-Pjūklas 332
Stasiūnė Verutė 345
Stasiulis 129, 165
Stasiūnienė Bronė-Ona 77, 85–87, 89, 90, 99, 104, 108
Stasius Juozas 345
Stirblys 105
Stočkus Vacys 345
Stonkus Jonas 332, 346
Stonkus Vacys-Uosis (Viskonta Ignas) 332, 336, 342, 344, 346, 347, 351, 352, 354, 356–361, 365, 370, 381, 383, 385, 386, 388–391
Strielčiūnai 315

Stumbras Leonardas 301, 302
Stumbras Stasys 302
Stuogys Antanas 298
Sun Tzu 96
Sušinskai 249

Šalna 98, 254
Šecherovas 124
Šerkšnas Zigmantas-Laukaitis 84
Šerwytyis Algirdas-Stumbras, Šurkus 75, 76, 103, 108, 109, 119, 152, 153, 168, 209–211, 216, 239, 254, 256, 257
Šilingaitė Stasė-Raganėlė 87–90, 100, 104, 106, 108
Šilinskas 248
Šimkienė Marijona 309, 312
Šimkus 305
Šimkus Pranas 309, 312
Šiorneris 59
Šiudeikis Antanas 332
Šlapelis Vladas 186–189
Šliuževičienė Aleksandra 309, 310
Šliuževičius Antanas 309, 310
Šliuževičius Jonas 302, 309, 310
Šliuževičius Pranas 309, 310
Šliuževičiūtė-Vaivadienė Zosė 309
Šmita Edvardas 341, 343, 344, 351, 353
Šmita Juozas 344
Šmitas Arturas (Schmidt Arthur) 41
Šmitas Vincas-Povas 332
Šoblińskas Antanas-Mažiš 331
Šopaga 328
Šopaga Pranas 206
Šorys 351

Šova Antanas 13
Šurkus 281
Šveikauskas Kazys 306
Taiperis 173
Tamošiūnas Juozas 41
Taperis 196
Tarvainis Zenonas 247
Taryydai 328
Tatoris Juozas 288
Taučius Antanas 324
Taučius Petras-Vilkas 333, 346, 371
Taučius Pranukas 371, 372
Teveliava 124
Timošenka 200, 201
Tolkus Vladas 282
Tomosas 292
Trakimas 394
Trunovas 124
Tubinas Juozas 331
Tubinas Kostas 331
Tiumėnas Jonas 282
Turas 199
Ulinskaitė Birutė 313
Ulinskas Aleksandras 306
Ulinskienė 313
Uogintas Adolfas 165
Urbonas Oskaras 56
Urbonavičiūtė-Parkauskiene 308
Stefanija 308
Vaičiūnas Petras 16
Vaitiekūnienė Uršulė 310

Vaitiekūnienė-Vandienė
Magdalena 304

Valsiūnienė Valerija-Oras 82, 83,
91

Vandyš Matas 301, 302, 305

Varkanas 381, 385

Vaseris 366

Vavras Bronislavas-Bitėlė 332

Vavras Jonas 332

Vavras Liudas 332

Vekrikas Vytautas 41

Velius Bronius 151

Velius Jonas 151, 152

Velius Petras 151

Velulytė Adelė 151, 152

Venckauskas 346, 347

Vergilijus 5

Veverskis Kazys 74, 103

Vičius Edvardas 323, 324

Viduoklis Robertas 285

Vijoklis 291

Vyšniauskas Algirdas 58

Vitkauskas Vincas 20

Voldemaras Augustinas 14

Volteras 126

Voroneckas Vytautas 243

Voveriukas 227, 228

Zagarskas Adomas 282

Zaronskis Kazys 41

Zavyrilinas 119–121

Zelenka Petras 41

Zienius 282

Zinkutė Valerija-Čigonė 104,

105

Zoro 256

Zūbė Juozas 328

Zubrickas Petras 275

Zulumskis Ipolitas 66

Žalimas Pranas 165

Žalimas Pranas-Juodbérėlis 331,
332, 337, 345, 354, 371

Žemaitis Jonas 277

Žeruolis (Žerolis) Jonas 41

Žiprė Algirdas 397

Žukas Martynas 311

Žukauskas Vladas 41

Žukienė Kazimiera 311

Žvirzdinas Hermeneildas 247

Turinys

<i>Jonas Semaška – majoras Liepa</i>	5
<i>Laiškai, rašyti majoro Jono Semaškos sūnūi Alvydui</i>	156
<i>Bronius Butėnas: svetimo karo keliais</i>	169
<i>Zigmas Daulėnskis – žvalgas Sidabro Kulka</i>	203
<i>Užsispyrięs žemaitis Steponas Grybauskas</i>	246
<i>Justinas Garšva: o gyvenimas tik vienas</i>	274
<i>Neparašytas partizanės Jadvygos Matulkaitės dienoraštis</i>	314
<i>Asmeninių rodyklė</i>	398